

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Allmänna Sektionen

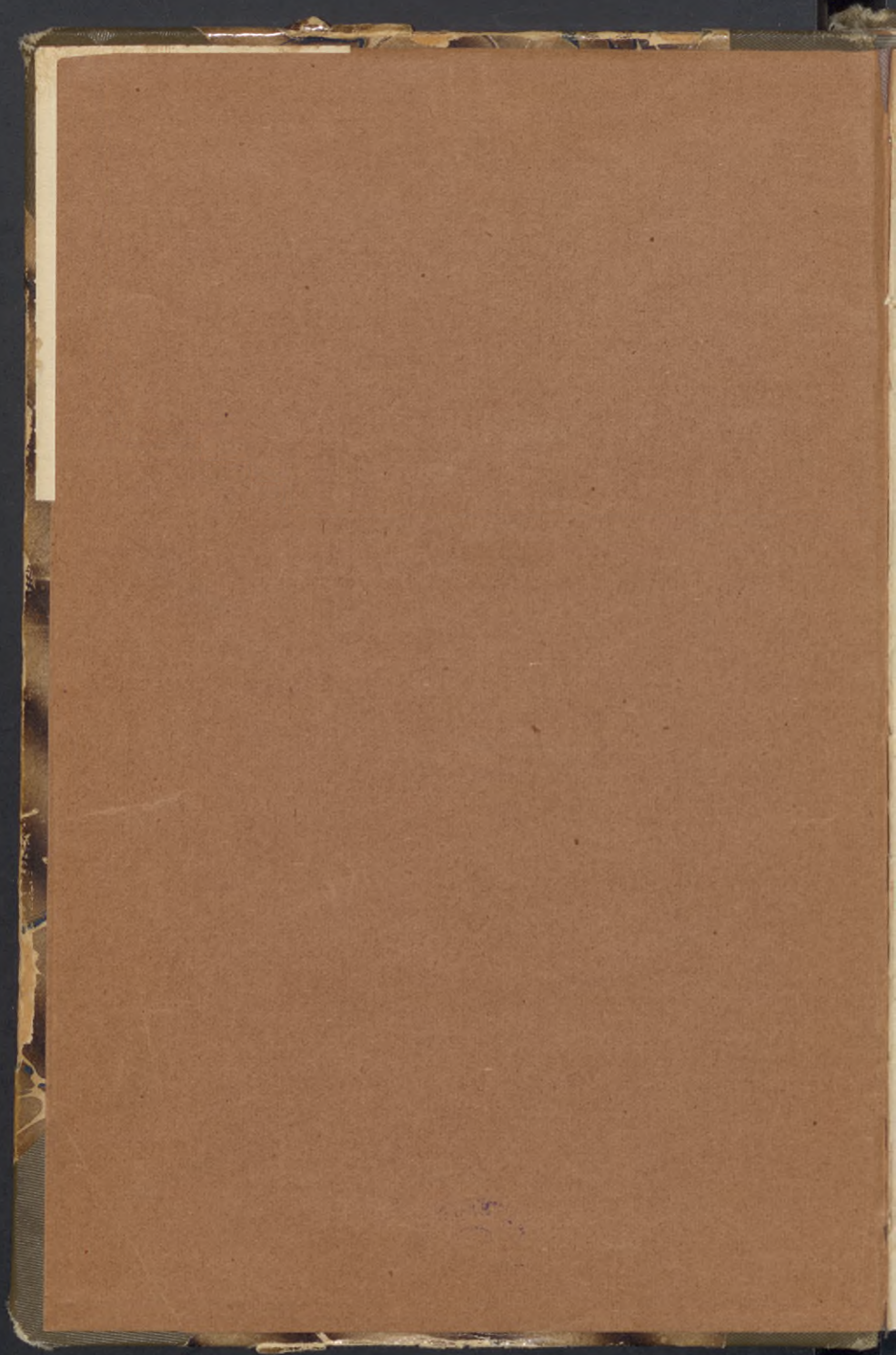
Polygr.
Sv.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1001238124

Studentföreningen Verdandis

Småskrifter.

Nittonde bandet.

Innehåll:

151. Håkan Sandqvist: *Vattnet.*
152. B. Gadelius: *Massornas sjäsliv och andlig smitta.*
153. B. Gadelius: *Om besatthet och talande med tungomål.*
154. B. Gadelius: *Sinnessjuka och sinnessjukvård.*
155. B. Gadelius: *Förbrytaren och samhället.*
156. Henrik Schück: *De gammaltestamentliga böckernas tillkomst.*
157. Henrik Schück: *Den israelitiska litteraturens utveckling.*
158. Max Grenander: *Telegrafering utan tråd.*

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 151.

VATTNET

AV

HÅKAN SANDQVIST

filosofie kandidat.

MED 15 BILDER

(Första—fjärde tusendet)

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

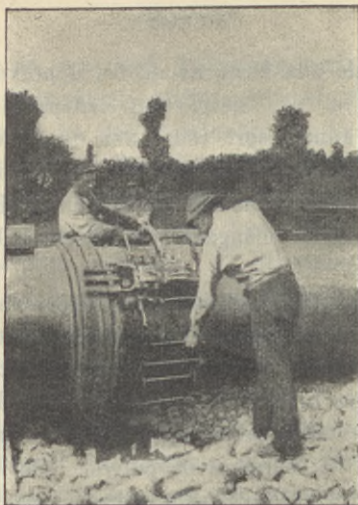
Innehåll:

Vattnet.

1. *Inledning*: Blandningar, kemiska föreningar och grundämnen. 3
Blandningar 3. Kemiska föreningar 5. Grundämnen 6.
Sammanfattning 6.
2. *Vattnet från kemisk synpunkt* 7
Vad är rent vatten? 7. Luften. Förbränning 8. Vatten
uppkommer i naturen 9. En viktig egenskap hos vatt-
net är att det kan lösa andra kroppar 10.
3. *Vattnen i naturen* 12
Regnvatten 12. Grundvattnet. Dricksvatten 13. Ytvatt-
net 23. Havsvattnet 25. Vatten i växter och djur 26.
4. *Vattnet från fysisk synpunkt* 27
De tre aggregationstillstånden 27. Vattnets frys- och kok-
punkter användas vid gradering av termometrar 31. Vatt-
net är enhet vid mätning av värmemängder 32. Vattnets
smältvärme, ångbildningsvärme 33. Människan drar nytta
av vattnets stora förmåga att magasinera värme 34.
Vattnets volym vid olika temperaturer 35. Vikten af 1
liter vatten kallas 1 kg 36. Verkan av höjt tryck vid
frysning och kokning 37.
5. *Vattnet i naturens hushållning* 39
Vattnets mängd 39. Huru går det till, då ett vatten
fryser? 39. Nederbörden 41. Vattnets omdanande av
jordytans former 45.

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1907

Huvudröret från Stockholms nya vattenverk vid Norsborg.
Genom röret flyter omkring 17,000 kubikmeter vatten på 12 timmar.

1. Inledning.

Blandningar, kemiska föreningar och grundämnena.

Blandningar. Slå av ett stycke av en vanlig gråsten, granit eller gneis, så att en färsk brottyta erhålles, och betrakta denna. Man kan då se, att gråstenen icke är någon enhetlig kropp, utan att den utgöres av större eller mindre korn av huvudsakligen tre olika slag. Dels finnas där små partier av ett svart ämne, som man lätt med en kniv eller nål kan dela i tunna blad, glimmar. Dels finnes det röda, vita eller grå korn med plana, glänsande ytor, fältspat. Och slutligen gråvita eller svagt blåaktiga partier, kvarts. Dessa tre olika beståndsdelar hos stenen kunna vi ej blott urskilja med synen utan vi kunna ock i verkligheten skilja dem åt, om vi krossa stenen tillräckligt fint och göra oss mödan att plocka de små kornen åtskils. Olika gråstenar kunna emellertid se rätt

olika ut, fast de alla bestå av de tre uppräknade ämnena. Det kan bero t. ex. därpå, att fältspaten i en sort är vit, i en annan sort röd. Den förra sorten blir då mera rent grå, den andra rödaktig. Eller också kan en sten innehålla mer glimmer än en annan, den förra blir då mörkare. Även mängden av fältspat och kvarts kan växla.

Blanda väl tillsammans litet träkol och litet vanligt salt och riv i en mortel blandningen omsorgsfullt med stöten. Då pulvret blivit riktigt fint, är det omöjligt att med blotta ögat urskilja de särskilda kol- och saltkornen, men med ett starkt förstoringsglas går det måhända. Vi skola nu se litet närmare på pulvret. Det är inte svart som kolet och inte vitt som saltet, utan färgen ligger emellan svart och vitt, den är grå, mörkare eller ljusare alltefter de inbördes mängderna av kol och salt, vilka vi ju kunna ändra efter behag. Och smaken är salt, fast inte så skarpt som av oblandat salt. Och vad tyngden av t. ex. en tesked av pulvret beträffar, så är den större än tyngden av en tesked kolpulver, men mindre än tyngden av lika mycket salt. Fast vi inte kunde se de särskilda beståndsdelarna i pulvret med blotta ögat, är det dock ganska lätt att skilja dem åt. Lägg pulvret i vatten och rör om, tills saltet är upplöst och sila sedan genom ett läskapper. Kolet stannar då ovanpå detta, under det saltet finnes upplöst i det klara vattnet.

I detta saltvatten kan man ej ens med det starkaste mikroskop upptäcka några saltkorn. Men saltet finnes där, det kan man ju känna på smaken, fast den ej är så utpräglad, som om man lägger bara salt på tungan. Och saltvatten är tyngre än vanligt vatten men lättare än salt. Vidare kan det i ett glas saltvatten finnas mer eller mindre salt, alltefter den mängd man lagt dit. Att skilja saltet och vattnet går också lätt för sig, om man nämligen kokar bort vattnet, då man får saltet kvar.

De tre nu omtalade kropparna, gråstenen, salt-kolpulvret och saltvattnet, utgöra exempel på *blandningar*, och vi finna då av det föregående, att det som utmärker en blandning är: 1) De olika beståndsdelarna kunna ofta (men icke alltid) urskiljas med blotta ögonen eller med mikroskop. 2) Beståndsdelarna kunna med tämligen enkla medel skiljas ifrån varandra. 3) Blandningens egenskaper (såsom färg, smak, tyngd) ligga emellan de skilda beståndsdelarnas. 4) De inbördes mängderna av beståndsdelarna kunna växla; det är det viktigaste.

Kemiska föreningar. Skulle vi nu försöka att krossa enbart salt och betrakta pulvret med starka mikroskop, skulle vi inte se annat än likartade saltkorn. Och vi skulle inte genom någon siktning eller upplösning få det till något annat än salt. Först om man tillgriper en rad av svårare kemiska operationer, kan man sönderdela det, och man finner då, att saltet består av en mjuk, silvervit metall, natrium, samt av en illaluktande, giftig, gulgrön luftart eller gas, klor. Och vad mera är, man finner att saltet, man må undersöka hur många prov som helst av olika ursprung, blott det är rent, alltid innehåller 39 % natrium och 61 % klor.

Tag en bit socker och upphetta den i en bleckburk eller dylikt. Först smälter den, men sedan börjar den sönderdelas och slutligen får man en återstod, som tydligen till större delen utgöres av kol. Kolet kan inte hava kommit från något annat än sockret, måste alltså finnas i detta. Det är en sak som vi sålunda själva kunna övertyga oss om. Och kemisterna upplysa oss vidare om, att sockrets övriga beståndsdelar äro syre och väte, ett par gaser, samt att sockret, det må vara framställt ur skånska betor eller ur sydamerikanska sockerrör, alltid innehåller 42 % kol, 52 % syre och 6 % väte. Alltså utgöres av det vita, fasta, sockret nära hälften av svart kol och resten av ett par luftarter!

Lägg in en liten hög av mönja, den röda målarfärgen, på glöden i en kakelugn, och ni skall sedan finna, att genom de glödande kolens inverkan ur mönjan uppkommit en metall, som vid närmare granskning visar sig vara bly. Mönjan innehåller alltså bly, och dessutom syre. Är det ren och oförfalskad mönja, så finnes däri alltid 91 % bly och 9 % syre.

De tre senast nämnda exemplen, salt, socker och mönja, ha vi tagit för att belysa, vad som menas med en *kemisk förening*, och vi finna då, att en sådan utmärkes av följande egenskaper. 1) De olika beståndsdelarna kunna aldrig urskiljas. 2) Det fordras vidlyftiga anordningar och arbeten för att kunna avskilja och uppsamla alla beståndsdelarna. 3) Föreningens egenskaper (utseende, smak, tyngd o. s. v.) äro helt andra än beståndsdelarnas. 4) Det viktigaste: de inbördes mängderna av beståndsdelarna äro alltid desamma.

Grundämnen. Vi ha i det föregående nämnt namnen på åtskilliga ämnen, kol, natrium, klor, väte, syre, bly, vilka man på intet sätt lyckats uppdelat i andra eller funnit några skilda beståndsdelar hos. Dessa har man därför kallat för *grundämnen*, och av sådana känner man ungefär 80.

Sammanfattning. De kända kemiska föreningarnas antal är några hundra tusen och blandningar kan man säga att det finnes oräkneliga, ty så gott som alla i naturen förekommande kroppar utgöras av sådana. De absolut rena kemiska föreningarna och grundämnena äro nästan alla med konst framställda ur de naturföremål, där de förekomma.

Alla kända kroppar kunna vi alltså indela sålunda:

I. *Sammansatta kroppar.*

1) *Blandningar.* T. ex. ett hus, ett träd en grästen, sockervatten, krut (av salpeter, svavel och kol), luften

(av syre och kväve), mässing (av koppar och zink), murbruk (av sand, lera och släckt kalk).

2) *Kemiska föreningar*: T. ex. salpeter (av kväve, kalium, syre), släckt kalk (av kalcium, syre, väte), järnvitriol (av järn, syre, svavel), soda (av natrium, kol, syre), krita (av kalcium, kol, syre).

II. Enkla kroppar.

Grundämnen eller element: T. ex. silver, guld, koppar, zink, järn, tenn, bly, kvicksilver, nickel, aluminium, kalcium, kalium, natrium (metaller). Vidare kol, svavel, fosfor, kväve, syre, väte, klor. De sista fyra äro gaser.

2. Vattnet från kemisk synpunkt.

Vad är rent vatten? Om man i en apparat sådan som fig. 2 visar, där båda rören från början äro fyllda med vatten, som man för bättre lednings skull försatt med något svavelsyra, leder en elektrisk ström (likström) genom vattnet, skall man finna, att vattnet småningom undantränges av från polerna uppstigande gasblåsor. Efter en stund visar sig, att ovanför den ena polen, den negativa, samlat sig dubbelt så mycket gas som över den andra, den positiva. Öppnas kranen till röret över negativa polen, och hålles vid mynningen en brinnande sticka, fattar gasen eld och brinner med svagt lysande låga. Hålla vi över lågan ett upp- och nedvänt dricksglas, blir detta inuti immigt. Gasen i det andra röret kunna vi icke antända. Men hålla vi intill öppningen en trästicka, som glöder i spetsen utan att brinna, och öppna kranen, finna

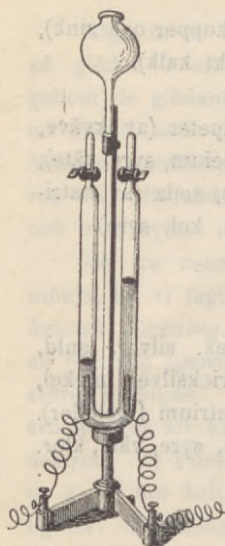

Fig. 2. Apparat för att visa vattnets sönderdelning med elektrisk ström.

vi, att glöden blir livligare. Kanske t. o. m. stickan tänder sig.

Sålunda hava vi funnit, att vattnet består av tvenne gasformiga, för övrigt olika ämnen. Det första, det brännbara, är *väte*, det andra, som kunde tända en glödande sticka, är *syre*. Vidare ha vi funnit, att man vid sönderdelning av vatten får dubbelt så stor volym väte som syre. Då man nu kunnat utröna, att en volym syre väger 16 gånger mer än en lika volym väte, är det tydligt, att vattnet består av 8 viktsdelar syre och 1 viktsdel väte, eller i procent 89 % syre och 11 % väte. Och vad slags rent vatten man än undersökt enligt denna eller andra metoder, har man alltid kommit till samma resultat. *Alltså är vattnet en kemisk förening av 89 % syre och 11 % väte.*

Luften. Förbränning. Imman i dricksglaset vid vätegaset förbränning visar, att härvid återigen bildats vatten. Vätet förenade sig därvid åter med syre, som ju (se sid. 6) finnes i luften. Luftens syre är det, som vanligen underhåller förbränning och det är därför, som luftens tillträde till våra eldstäder är så nödvändigt. Med förbränning menas just, att en kropp eller några av dess beståndsdelar ingå förening med syre.* Luften är en blandning av huvudsakligen 20 % syre och 80 % kväve och som kvävet alls ej deltar i förbränningen utan »späder ut» syret, kunna vi förstå, att förbränningen bör vara betydligt livligare i ren syrgas. Det är den också, och det förhållandet brukar man, alldeles som vi gjorde, använda sig av för att igenkänna syret.

* Se härom närmare i Verdandis småskrift n:o 41: *Elden* av Wilhelm Palmær.

Vatten uppkommer i naturen. För att vatten skall kunna bildas, fordras naturligtvis närvaron av de båda beståndsdelarna. Men som väte just ej förekommer fritt i naturen, får man sällan se vatten uppkomma på det sätt som experimentet utvisade. Och ändå bildas dagligen och stundligen ofantliga mängder vatten. De levande varelsernas kroppar, så väl växters som djurs, bestå av en hel del kemiska föreningar, i vilka väte jämte kol och kväve är huvudbeståndsdel. Då dessa kroppar förbrännas, förena sig deras beståndsdelar med syre ur luften, och av vätet blir då vatten, som oftast går bort i form av osynlig ånga. Stearin innehåller också väte, och det är lätt att visa, att vatten bildas i en ljuslåga. Man håller helt enkelt ett dricksglas över lågan. Det beslår sig med imma, alldeles som då det hölls över vätgaslågan. Och det är ej litet vatten som bildas, ett paket stearinljus ger nära $\frac{1}{2}$ liter vatten. Av trä blir det jämförelsevis mindre, en ordentlig brasa på 5 kg ved alstrar ungefär 3 liter. På liknande sätt bildas vatten vid förbränning av nästan alla våra brännämnen, så av fotogen, torv, lysgas, bensen o. s. v., jämförelsevis litet dock av stenkol, som innehåller mycket litet väte.

Nu skola vi ock lägga märka till, att djurens och växternas andning är en förbränning, fast ej så våldsam, att den kommer till synes såsom eld och låga. Luft drages in i lungorna, där syret upptages av blodet, och av detta föres det sedan omkring i kroppen. Överallt i dennas vävnader förenar sig syret med kroppens beståndsdelar. Vätehalten i dessa blir då till vatten, som åter avlägsnas, till en del genom lungorna. Och att utandningsluften innehåller vatten påvisas på samma sätt som vatten förut påvisats, med dricksglaset. För övrigt veta vi ju, att mustascher och skägg en kall vinterdag överdragas med rimpfrost, det vatten som bildar denna kommer just från lungorna.

En fullväxt människa utandas genom lungorna per timme 5,5 à 6 gr i kroppen bildat vatten, och det är ju

icke mycket. Men under årens lopp blir det i alla fall en anseelig mängd. En person på 60 år har sålunda under sin livstid i sin kropp av andra ämnen bildat 2,600 kg, mer än $2\frac{1}{2}$ m³ eller 16 tunnor vatten. Men vi andas också genom huden och i själva verket mer genom denna än genom lungorna. Genom huden avge vi pr dygn under vanliga förhållanden nära ett helt kg vatten, som dels bildats i kroppen, dels ditkommit med mat och dryck.

En viktig egenskap hos vattnet är att det kan lösa andra kroppar. Vi minnas från det föregående, sid. 4, att då vi lade en blandning av kolpulver och salt i vatten, upptogs saltet av vattnet och följde i osynligt mätto med detta vid silningen, under det kolet endast var uppslammat och kunde fransilas.

Lägg i ett halvt glas kallt vatten strösocker, en tesked i taget, och rör för varje gång om, tills sockret upptagits av vattnet. Då vi hållit på med detta tillräckligt länge, finna vi, att vattnet trots flitig omröring icke tager upp allt det senast ilagda sockret. Vattnet säges då vara *mättat* med socker. Men värma vi nu det hela, så skola vi finna, att vattnet sedan är i stånd att upptaga ytterligare några teskedar socker innan det åter blir mättat. Hänga vi nu ned ett snöre i den varma blandningen, låta den svalna och stå till morgondagen, skola vi då finna stora, vackra, sockerkristaller på snöret. Vattnet kan således i sig upptaga mer socker då det är varmt än när det är kallt. — Detta experiment kan med större fördel göras med salpeter i stället för socker.

Lägg litet gips i vatten och rör om. Endast en ringa del av gipsen upptages av vattnet på samma grundliga sätt som saltet eller sockret, det mesta virvlas endast upp i vattnet, bildar en mjölkvit, ogenomskinlig blandning och sjunker sedan, då vattnet lämnas i vila, till bottnen. På samma sätt förhåller sig fin lera, den kan göra vattnet

grumligt för flera dagar, ja veckor, men dock slutligen fullständigt »sätta sig» på botten.

Tag en tratt och inlägg i denna ett cirkelformigt stycke läskpapper, filtrerpapper (fås för 5 öre arket å apotek) eller fin duk. Håll härigenom klart salt- eller sockervatten. Det ändras genom detta förfaringssätt icke, saltet eller sockret avskiljes ej. Hålla vi däremot våra blandningar av gips eller lera med vatten genom samma anordning, stannar gipsen eller leran kvar i tratten under det det genomrunna vattnet är klart.

Av det föregående kunna vi nu lära, att vattnet på två olika sätt kan vara blandat med andra kroppar. Dels kunna dessa lösas i vattnet till klara och för ögat enhetliga lösningar.* Dels kunna de, om de finnas i form av fint pulver, vara uppslammade i vattnet, som då är mer eller mindre grumligt. Uppslammade kroppar kunna avlägsnas genom silning eller filtrering och sjunka vanligen själva fortare eller långsammare till botten i stillastående vatten. Vidare ha vi att märka, att vatten (i allmänhet) löser mer av en kropp ju varmare det är. *Mättad* kallas en lösning, som ej kan upptaga mer av ifrågavarande kropp vid den rådande temperaturen.

Vattnets lösande förmåga är ytterst olika för olika kroppar. Socker kan det lösa till flera gånger sin egen vikt, salt till hälften af sin vikt, gips till $\frac{1}{500}$, bariumsulfat till $\frac{1}{40000}$ av sin egen vikt. Över huvud taget torde intet ämne vara fullkomligt olösligt, fastän somliga äro vida svårslösligare än bariumsulfatet. Även olika gaser lösas till olika mängder i vatten, men för dem gäller, att av dem

* Man brukar i dagligt tal säga, att sockret eller saltet »smälter» i vattnet, men detta är mycket oegentligt. Med smältning menar man nämligen det förhållandet, att en fast kropp vid *upphetning* blir flytande, utan att något vatten eller annan vätska finnes för handen. T. ex. då en bit vax eller ett stycke bly upphetas. Även socker kan smälta, kom ihåg försöket å sid. 5!

löses mer ju kallare vattnet är, alltså tvärtemot vad förhållandet är för fasta kroppar.

3. Vattnen i naturen.

Det i naturen förekommande vattnet är icke den rena kemiska föreningen, utan det är en blandning av denna och små mängder av allehanda andra lösta eller uppslammade ämnen, olika för olika slags vatten.

Regnvatten. Det jämförelsevis renaste naturliga vattnet är regnvattnet. Detta löser under sin väg genom luften en del av dess gaser, syre, kväve och koldioxid eller kolsyra, en gas som också, fast i mindre mängd, ingår i luften. Dessutom upptager det små fasta partiklar av olika slag, som sväva omkring i luften i form av damm. Hela halten av fasta ämnen i regnvatten uppgår i en liter ofta ej till mer än 10 mg,* d. v. s. en hundratusendedel av hela massan, och lika är förstås förhållandet med smältvatten efter ren snö.

De närmare beståndsdelarna i dessa fasta ämnen växla naturligtvis med olika tillfällen och platser. Man har däri funnit bakterier, ofta till stor myckenhet, vidare annat damm av organiskt ursprung, föreningar av svavelsyra, kalk, kol, järn m. m. I havstrakter finnes ofta vanligt koksalt i regndropparna, det har kommit dit på så sätt, att havets bränningar kastat upp salt skum i luften. Då vattnet avdunstat, har då salthalten bildat små dammkorn, som sedan upptagits av regndropparna. Vidare förekommer i regnvattnet salpetersyra och ammoniak. Båda dessa kemiska föreningar bildas i luften av dess beståndsdelar

* 1000 milligram (mg) = 1 gram (gr); 1000 gr = 1 kilogram (kg); 1000 kg = 1 ton.

vid elektriska urladdningar, vilka ju oftast äga rum med stor häftighet och då, när »åskan går», göra sig märkbara såsom blixtn och dunder. De finnas också till största mängden i åskregn och bidraga verksamt till den nytta regnet medför för växtvärlden, ty både salpetersyran och ammoniakken innehålla kväve i sådan form, att det lätt kan upptagas av växterna, som behöva det för sin näring. Även alkohol finnes i regnvattnet och föres av detta med till källor och brunnar.

Betrakta vi förloppet, då regn faller på jorden, är det lätt att märka, att en del suges in i marken, en annan del tager sig väg längs efter jordytan och ännu en tredje del avdunstar, »torrar bort», som man säger. Vi skola nu följa de båda första delarna på deras olika vägar, den tredje delen återkomma vi senare till.

Regnvattnet genomfuktat först det översta jordlagret och kommer där i beröring med allehanda rester efter växter och djur, som äro stadda i förmultning. Vid förmultningen bildas åtskilliga ämnen, humussyror, koldioxid, ammoniak m. m., som lösas i vattnet. Dessutom bemänges detta med allehanda ej fullt sönderdelade brottstycken av organismer samt i än högre grad än förut av mikroskopiska levande varelser, bakterier o. d., som uppslammas och medföras.

Grundvattnet. Dricksvatten. Var nu regnet häftigt, så stannar en del på ytan eller rinner utefter denna, detta, *ytoattnet*, lämna vi tills vidare för att följa den del, som sjunker ned i marken. Detta kan naturligtvis ej äga rum överallt, t. ex. ej genom lermark, ej heller då regnet fallit på hälleberget, om nämligen ej detta hälleberg är genomdraget av sprickor, men det äro alla berg mer eller mindre. Består däremot marken av grus eller sandig jormån, som nästan allestädes är fallet i vårt land, så sjunker vattnet vidare genom denna. Härvid undergår

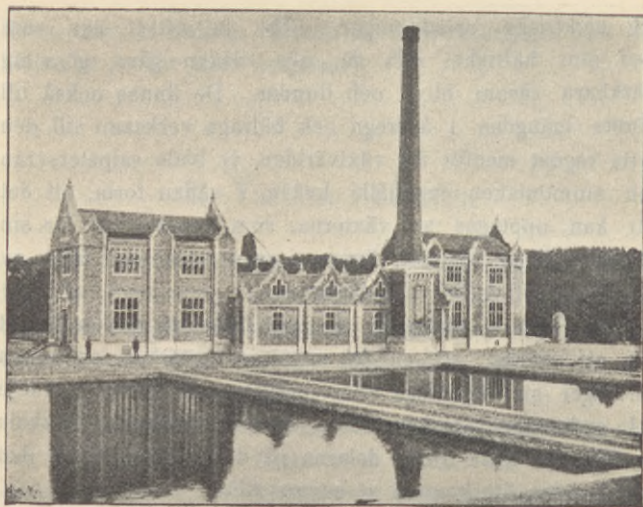

Fig. 3. Filterbassäng från Stockholms vattenverk vid Skanstull.

det en del förändringar. Det upplöser och omvandlar, delvis med tillhjälp av humussyrorna och koldioxiden, delar av de sandkorn och stenar, det på sin väg silar förbi, och kommer på detta sätt att innehålla vida mera av lösta beståndsdelar än det ursprungliga regnvattnet. Å andra sidan befrias vattnet just av denna silning genom grus och sand från alla uppslammade föroreningar.

Denna naturens utmärkta filtreringsapparat brukar man med konst eftergöra vid vattenverk för städer, som ej kunna få redan av naturen filtrerat vatten utan måste nöja sig med flod- eller sjövattnet. Man anordnar då stora dammar, fyllda till 1 å 2 meters djup med fin sand, över vilken vattnet släppes och genom vilken det måste passera, innan det får inkomma i ledningen. Så sker t. ex. i Stockholm, och liknande anordningar finnas i en mängd in- och utländska städer.

Klart är dock, att dylika konstgjorda filtra, hur väl de än skötas, rensas och vädras, ej kunna till fullo ersätta

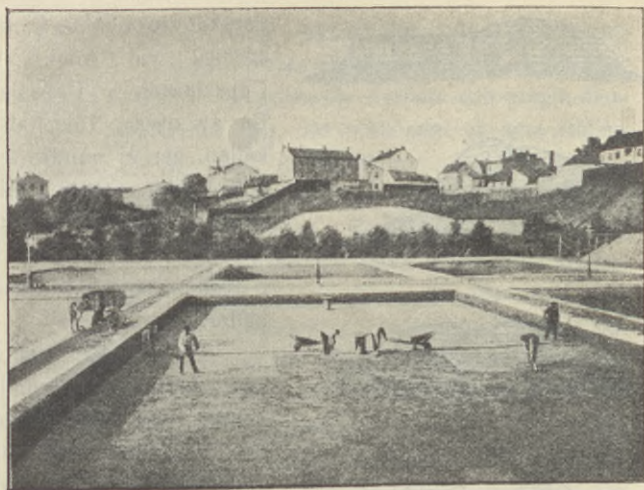

Fig. 4. Filterrensning vid Stockholms vattenverk.

den naturliga filtreringen med dess vanligen oerhört stora tillgång på sand och långsamma förlopp.

Nå, vattnet i naturen fortsätter nu på grund av sin tyngd att draga sig nedåt, ända tills det påträffar jämförelsevis ogenomtränglig grund, antingen denna utgöres av fast berg eller av lera e. d. Härpå samlar det sig nu såsom s. k. *grundvatten*. D. v. s., vi få icke föreställa oss, att vi här ha ett lager av uteslutande vatten, utan det är fortfarande de ovanliggande, genomsläppliga lagren, som i sin till de ogenomsläppliga gränsande del äro mer eller mindre ymnigt genomdränkta av vatten.

Det kan emellertid lätt bli så mycket, att verkliga underjordiska strömmar eller floder söka sig väg utefter det undre, ogenomträngliga lagrets lutning. Isynnerhet är detta fallet, där grusåsar finnas, i dessa samlas vattnet från kringliggande trakter och strömmar fram under dem. Träder nu bottenlagret någonstädes i dagen, vid foten av någon backe eller ås, så springer här en källa fram ur grundvattnet. Exempel härpå ha vi så gott som överallt.

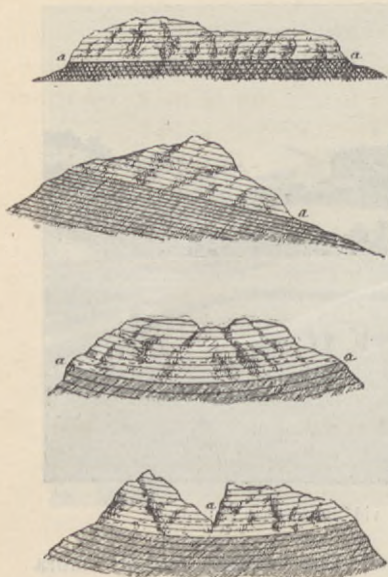

Fig. 5. Källor uppkomna under olika förhållanden. Vid *a* källor. De övre, ljusa lagren äro genomträngliga, de undre, mörka, ogenomträngliga.

lägt belägen trakt, så sprutar vattnet här mer eller mindre högt upp i luften, bildande ett naturligt springvatten, en *artesisisk brunn*.

Källvattnets goda egenskaper äro allom bekanta. Och som tillgång till gott dricksvatten är en av de viktigaste

Fig. 6. Skematisk bild av en artesisisk brunn. *a*, ogenomträngligt underlag; *b*, vattenförande lager; *c*, ogenomträngligt överlag.

* 1 m³ = kubikmeter = 1000 l.; cm³ = kubikcentimeter; 1 dm³ = kubikdecimeter = 1 l. o. s. v.

Särskilt stora källor framspringa vid foten av Uppsalaåsen i Uppsala. En av dessa, Hospitalskällan, ger ej mindre än 7,800 liter vatten i minuten. Hela stadens vattenbehov, 2, 3, 4000 m³* i dygnet, tages ur dessa källor.

Skulle förhållandena vara sådana, att grundvattnet på något ställe blir instängt mellan ett par ogenomsläppliga lager, t. ex. i ett sandlager mellan två lerlager, så verkar detta som en riktig vattenledning. Finnes det då i det övre lerlagret någon öppning på jämförelsevis

betingelserna för en plats' beboelighet och trevnad, kan man ej nog uppskatta förekomsten av källor. Våra förfäder gävo dem t. o. m. gudomlig dyrkan och bragte dem offer av mångahanda slag, ett bruk som på sina ställen hållit i sig till senaste tid (»offerkällor»).

Vad är det då, som alltid gjort källvattnet så högt skattat? Först och främst dess friska och jämna temperatur. På jordytan kan ju under årets lopp temperaturen växla från 30° varmt till 30° kallt eller mer, men man behöver endast komma 2 å 3 m djupt i jorden för att temperaturen hela året om skall vara nästan densamma. Och det är rätt svalt på detta djup. Kommer en källa, som oftast är fallet, från grundvatten på 3 å 15 meters djup, så har den vanligen en temperatur av $+3^{\circ}$ å $+10^{\circ}$. Det är då en »kalkälla». Källorna vid Uppsalaåsen äro mitt i sommaren 6° å 7° , källan för vattenverket i Hudiksvall aldrig under 4° och aldrig över 5° .

En annan anledning till källvattnets begärlighet är dess ogrumlade, kristallklara genomskinlighet, som gör det skönt att skåda och därigenom aptitligt att förtära. Den beror på, att alla uppslammade och grumlande småkroppar blivit bortsilade under vattnets långa passage genom grus och sand. Vidare tycker man om källvattnet, därför att det ej har en så fadd smak som t. ex. regn- eller sjövattnet. Vi minnas, att vattnet vid beröringen med det översta jordlagret, humuslagret, försåg sig med koldioxid, denna gas behåller grundvattnet upplöst under sina vandringar, och den finnes ännu kvar, då detta vatten träder ut ur marken. Den meddelar vattnet en frisk och behaglig smak; vi veta ju, att man brukar förse konstgjorda läskedrycker med ett stort överskott därav (»kolsyran») just för den orsakens skull.

Vi skola nu utföra ett litet experiment igen. Inlägg i en halv flaska kolsyrat vatten litet malen krita och sätt åter stadigt i korken. Ruska flaskan då och då under

några timmars tid och låt sedan den uppslammade kritan väl sjunka. Håll så av (eller filtrera!) det fullkomligt klara vattnet i ett glas och ställ det på ett varmt ställe. Snart börja gasblåsor av koldioxid att stiga upp genom vätskan, och en tid därefter finna vi vattnet ånyo grumligt, kritan, som varit löst, faller åter ut. Detta visar oss, att koldioxiden kan hjälpa vattnet att lösa kroppar, som eljest äro nästan olösliga.

Det svagt koldioxidhaltiga källvattnet löser alltså ur sandkorn och stenar en hel del föreningar av kalk, järn m. m., vilka bidraga till vattnets njutbarhet, då de ej förekomma i alltför stor mängd.

Jag skall här anföra ett exempel på sammansättningen av källvatten. Mängden lösta beståndsdelar per liter växlar i allmänhet mellan 10 och 500 mg och utgöres av kalk, magnesia, järn, ammoniak, klor, svavelsyra, salpetersyra, kisel-syra och, vanligen mycket obetydligt, organiska ämnen, därav något alkohol. På 1 liter vatten från den gamla berömda S:t Eriks källa i Uppsala finnes 289 mg fasta ämnen, av dessa äro högst 22 mg av organiskt ursprung, 114 mg kalk och magnesia, 18 mg klor och 20 mg svavelsyra. Dessutom finnas obetydliga mängder ammoniak och salpetersyra.

Vilka ämnen ett källvatten innehåller är beroende av sammansättningen och beskaffenheten av de jord- och berglager det passerat. Så gott som alla grundämnen äro representerade i jordskorpan, fast till mycket olika mängd på olika ställen, och därför kan man vänta att finna nästan vad som helst i ett källvatten. Kalk, järn, klor och kisel-syra finnas nästan överallt. På en del ställen har vattnet fått en sådan sammansättning, att det visat sig särskilt välgörande för vissa sjukdomar. Sådana källor ha fått benämningen *hälsokällor*, eller, därför att de oftast hava en högre halt av lösta ämnen än andra källvatten, *mineralkällor*. Sådana hava använts sedan uråldriga tider,

antingen till invärtes bruk eller bad. T. ex. dammen Betesda (Joh. 5: 2—4).

Av svenska hälsobrunnar håller t. ex. Porla $\frac{1}{4}$ gr upplösta beståndsdelar per liter, Torpa hela 12,6 gr per liter (koksalt, brom, jod m. m.). Av utländska må nämnas Karlsbad med 5,4 gr per liter (bittersalt), Marienbad med 9,6, Püllna med 33 gr per liter samt Roncegno med betydliga mängder arsenik. Alltså mycket växlande mängder. De flesta svenska hälsokällorna innehålla betydligt med järn i olika föreningar. En del, isynnerhet utländska, hålla stora mängder koldioxid och svavelväte, en illaluktande gas. Dit höra de berömda kolsyrebaden i Nauheim och de varma svavelkällorna i Aachen.

Tränger man till mycket stort djup ned i jorden, så ökar temperaturen allt mer, med ungefär 3° för var hundrade meter. Även på så betydliga djup som flera hundra meter förekommer vatten, möjligen som grundvatten men också såsom cirkulerande i de små sprickor och rännor, »släppor», som genomsätta även de till utseendet tätaste bergarter till stor mängd. Vatten, som från sådana djup komma direkt upp till dagytan, äro därför rätt varma, de kunna vara ända till 97° , d. v. s. nästan kokheta, så att man kan koka ägg och andra födoämnen i dem. På grund av sin höga värmegrad hava dessa källors vatten en större förmåga än vanligt att verka upplösande på stenar och mineral, de äro alltså rika på lösta beståndsdelar. I Sverge tror jag knappast att vi ha några varma källor, men på sina ställen i utlandet, t. ex. Tyskland, Frankrike och isynnerhet Japan, äro de mycket vanliga och högt skattade såsom hälsogivande bad. På många ställen sprutar det heta vatten ideligen eller stötvis högt upp i luften, och dylika heta springkällor hava fått benämningen geysrar efter den fordom mest bekanta, den stora Geysir på Island, som periodvis uppkastar en två meter tjock, kokhet vattenstråle mer än 35 meter högt.

Så gott källvattnet än är som dricksvatten, har det dock ibland sina nackdelar, då det skall användas till ångpannevatten, tvätt, matlagning och andra hushållsbestyr. Detta är dock endast fallet, om det innehåller rätt mycket

Fig. 7. Beehive Geysir i verksamhet.

kalk. Det är nämligen då vad man kallar *hårt vatten*. Som vi sågo av experimentet å sid. 17 löser koldioxidhaltigt vatten betydliga mängder kalk, som åter utfälles, då koldioxiden bortgår. Kokar man skidfrukter, t. ex. ärtor eller bönor, i sådant hårt vatten, faller kalken ut på

dessas och tillstoppar deras porer, så att vattnet får mycket svårt att tränga in i dem och uppmjuka dem. Vid tvätt gör sig kalkhalten obehagligt påmind på ett annat sätt. En del av tvålen eller såpan förenar sig nämligen med kalken till s. k. kalktvål, som är olöslig i vattnet. Detta gör, att tvål ogärna vill löddra sig med hårt vatten, vilket sålunda försvårar tvätten och gör tvålen odryg.

Ibland kunna källvatten innehålla så mycket lösta ämnen och av sådan beskaffenhet, att de fällas ut ur vatt-

Fig. 8. Droppstenar i Adelsbergergrottan i Krain.

net genast detta kommer i dagen och koldioxiden får tillfälle att bortgå. Sådant är t. ex. förhållandet med en massa järnhaltiga källor här i landet. Järnet avsätter sig i dessa i förening med andra ämnen i form av gulbruna, slemmiga massor, ockra. Det är på liknande sätt som sjö- och myrmalmer, penningemalm, och vad dessa fordom viktiga järnmalmerna nu heta, hava bildats.

Passerar vattnet genom kalkberg, så kan det bli så kalkhaltigt, att det vid utrinnandet på marken överdrager

allt vad det kommer åt med en kalkskorpa. Växter och djur kunna på detta sätt bli bevarade i tusentals år. Källor av detta slag finnas i Östergötland, Jämtland och annorstädes. I grottor, under brovalv och på dylika ställen träffar man ibland *droppstenar* av kalk. Här har på samma ställe under år, ja kanske tusentals år, droppe efter droppe sipprat fram, var och en har lämnat en smula kalk och så hafva slutligen framvuxit, och växa än i dag, alldeles som istappar under ett tak i töväder, dessa egenomliga stentappar.

Varma källor hålla ibland mycket kiselsyra, huvudbeståndsdelen i de flesta stenar; sådant vatten har i ännu högre grad förmågan att liksom till sten omvandla trä o. d.

Vi återgå nu till dricksvattnet. Hur bär man sig åt, om man ej har någon källa vid sin gård? Jo, då gräver man en brunn. Och vad vill det säga? Jo, att man gräver sig igenom de övre jordlagren, tills man träffar på det, som för grundvatten. Vattnet tränger då från sidorna in i brunnhålet och fyller detta till ungefär den höjd, som grundvattnet i marken intager. Det är icke sagt, att detta överallt lyckas, många trakter kunna vara i saknad av grundvatten, men i vårt land äro vi över huvud taget ganska väl lottade i berörda avseende. Dock är vattnet i brunnar, som vi veta, ofta av ganska dålig beskaffenhet, grumligt och illasmakande och med hög halt av bakterier. Och ändå har det ju egentligen samma ursprung som källvattnet. Men det beror därpå, att vid tät och under längre tid bebodda platser är marken till mycket stort djup, flera meter, förorenad av diverse saker, kreatursspillning, urin, slaskvatten o. d. Den bildar då ock en utmärkt jordmån för mikroorganismer, så utmärkt att man (i åkerjord) funnit en hel million bakterier i ett enda gram jord.

För att något så när skydda brunnsvattnet bör brunnen vara murad och väl överbyggd samt öppningen högt

belägen, så att ej regnvatten så lätt kan söka sig väg dit, medtagande orenlighet från marken.

Goda brunnsvatten hava ungefär lika sammansättning och egenskaper som källvatten, men få lätt mera organiska ämnen samt andra olösliga småsaker, som göra dem ej fullt så klara. Så har man t. ex. vid undersökning av 40 brunnar i Kiel funnit från 148 till 300,000 bakterier per gram vatten. Dessutom växlar temperaturen gärna något mer efter årstiden än hos källor. De bästa brunnarna äro s. k. rörbrunnar, som fås så, att järnrör genom marken slås ned i grundvattnet. Ibland händer det då, att vattnet av sitt eget tryck tvingas upp över kanten, springvatten, eljest får man använda pump för uppfordringen. Ett utmärkt vatten fås vanligen ock, såsom Norden-skiöld visat, genom borrhning i berg. Även i bergen cirkulerar nämligen, som jag förut nämnt, vatten i sprickorna och kan även där samla sig i betydande kvantiteter. Vanligen träffas vattnet på ungefär 31 meters djup under havsytan. Dylika brunnar av 7 centimeters vidd ge ända till 20,000 liter vatten i dygnet.

Ytvattnet. Återgå vi nu till grundvattnets ursprung, regnet, så minnas vi, att ej allt detta sögs ned i jorden. En del samlar sig ju på ytan i större eller mindre pussar eller hopflyter droppe efter droppe till små rännilar, som i sin ordning bliva till större sådana. Dessa småströmmar kanske mata någon bäck, och av många bäckar små bliver en stor å, vilken kanske i sin ordning faller ut i en insjö, som sedan genom en flod tömmer sig i havet. Dyligt vatten kallas nu med ett gemensamt namn för *ytoatten*. Det skiljer sig i sammansättningen från grundvattnet främst genom sin högre halt av organiska sönderdelningsprodukter, bakterier och ofta nog även större levande varelser. Ja, i stillastående vattensamlingar, diken och pölar kan det ju utveckla sig en förvånande massa växter och djur, och

få saker äro så intressanta som att genom ett mikroskop iakttaga det rörliga livet i en droppe dylikt vatten, som ofta, isynnerhet om det härstammar från torvmark, är alldeles brunt av sönderdelningsprodukter av växter och djur.

Vidare är ytvattnet endast i ringa grad i tillfälle att behålla den koldioxid det kan upptaga och därför, samt av den orsak, att det kommer i mindre intim beröring med grus och berg än det sakta silande grundvattnet, blir det jämförelsevis fattigt på upplösta mineraliska beståndsdelar. Dessa saker, samt den ytterst växlande temperaturen, iskallt om vintern och 20° à 30° varmt om sommaren, gör ytvattnet mindre värderat såsom dricksvatten. Fast naturligtvis ingen regel utan undantag! Våra svenska, isynnerhet norrländska, älvars vatten skiljer sig i sammansättningen icke mycket från källvatten, de näras också ofta till stor del av källsprång. De norrländska älvarna hålla i medeltal 30 mg lösta beståndsdelar per liter, andra mer, t. ex. Fyris 225 mg per liter.

I bergs- och skogstrakter kan man ju också få tag i bäckar, vilkas vatten även vad friskhet och klarhet beträffar är vida att föredraga framför månget brunnsvatten, men vi få då komma ihåg, att dessa bäckar ofta näras av källsprång samt att marken omkring dem är ren. Och vidare, att i mången brunn betydliga kvantiteter ytvatten rinner ned. Ja, det finnes t. o. m. »brunnar», som äro direkt avsedda att samla regnvatten på förråd. Men dessa äro usla brunnar att ösa ur och förtjäna icke namnet. På den uppländska leriga slättbygden, där tillräckligt grundvatten ofta ej står att få, måste man nöja sig med dessa regngropars leriga och jolmiga vatten, som dessutom efter långvarig torka kan taga totalt slut.

Hela städer, för vilka beräknas en daglig åtgång av 50 à 100 liter per invånare, måste ofta taga sitt behov från floder och sjöar. Så t. ex. Stockholm, som endast till $\frac{1}{11}$ kan få grundvatten. De övriga $\frac{10}{11}$ tagas ur Årstaviken

och ur Bornsjön, filtreras genom sand och fördelas i staden genom ett rörnät av en sammanlagd längd av över 23 mil, delvis bestående av mer än metergrova rör. Vattenförbrukningen var 1905 $11\frac{1}{2}$ millioner m^3 , därav över hälften till hushåll, något mer än $\frac{1}{4}$ till industriella anläggningar och resten till allmänna behov. Det blir per invånare och dag nära 100 liter.

Ytvatten har emellertid en fördel framför källvatten, isynnerhet om detta senare är hårt, vilket ju ofta inträffar, nämligen att det på grund av sin ringare halt av fasta beståndsdelar bättre lämpar sig för matning av ångpannor, då det icke bildar så mycket pannsten, samt till tvätt och matlagning.

Havsvattnet. Likasom yt- och grundvattnen hava samma ursprung, nederbörden, så gå de ock mot samma mål, havet. Dit draga sig, om än på omvägar, alla floder och vattenströmmar både på och under jordytan. Havsvattnet få vi, jämte grundvattnet och ytvattnet, räkna såsom ett tredje slag, i kemiskt hänseende karakteriserat genom en mycket hög halt av upplösta beståndsdelar, isynnerhet vanligt koksalt samt magnesiumsalter, vilka senare företrädesvis ge havsvattnet dess bittra smak. Men dessutom finnas i havsvattnet, dit ju allt, som av landytan upplösts, föres av floderna, föreningar av så gott som alla grundämnen, så t. ex. guld i liten kvantitet.

Under det regnvattnet håller ungefär 10 mg lösta beståndsdelar på litern, flodvattnen i Sverge i medeltal 85 mg och vanliga källvattnen upp till 500 mg, håller vatten från oceanerna över 30,000 mg, d. s. v. 30 gr per l eller 3 % av sin massa. Härav utgöres ungefär $\frac{2}{3}$ av vanligt kok- eller havssalt, klornatrium. I inhav och havsvikar, där en massa floder späda ut havsvattnet, är förstas salthalten mindre. Vid Sverges västkust är den 2—3,5 %, i Östersjön $\frac{2}{3}$ % och i Bottniska viken $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ %, d. v. s.

5 å 3 gr per l. Den största förekommande salthalten finna vi i Döda havet i Palestina och i Karabuga, en vik av Kaspiska havet, vilka båda dock egentligen äro stora insjöar, ej hav i vanlig mening. I dessa uppgår salthalten till 25 å 28 %, d. v. s. mer än $\frac{1}{4}$ av hela massan utgöres av salter, även här mest koksalt och bittersalt. Utom av de upplösta salterna är havets vatten, liksom flod- och sjövattnet, förorenat även av uppslammade fasta partiklar.

Vad havens temperatur beträffar, så är den förstas rätt olika på olika trakter av jorden. Dock är växlingen, isynnerhet på större djup, mindre, än man skulle vänta. Norr om Skottland har man på 1,000 meters djup funnit -1° och i världshaven i allmänhet på över 3,600 meters djup cirka $\pm 0^{\circ}$.

Vatten i växter och djur. Ett fjärde slag av vatten, som förekommer i naturen fastän i jämförelsevis liten kvantitet, ha vi i växter och djur. Dessa varelsers minsta byggnadsstenar så utt säga, cellerna, äro fyllda av vätskor, som till största delen utgöras av vatten med däri lösta ämnen. Och dessa ämnen i sin ordning bestå dels av saker som upptagits med födan, dels av i kroppen bildade nya föreningar av olika slag. För att ge en föreställning om, huru pass mycket vatten av detta slag som finnes, påpekar jag några siffror. En människokropp innehåller 60 å 70 % vatten, d. v. s. för en fullväxt karl om 75 kg 50 liter, benstommen 6—15 % och hjärnans gråa substans, sätet för förnimmelserna och själsförmögenheterna, 82 % (mer än $\frac{4}{5}$), blodet 78 %. Spenat och rädisor hålla 93 % vatten, ärter 79 %, strömming lika mycket, kött cirka 75 %. — Även en del *stenar* innehålla mindre mängder vatten.

4. Vattnet från fysisk synpunkt.

De tre aggregationstillstånden. Vi hava hittills betraktat vattnet mest från kemisk synpunkt; vi skola nu anlägga en mera fysikalisk syn på saken. Vi veta, att om vatten avkyles, så antager det fast form, det fryser till is. Värmes åter isen, så smälter den, övergår i flytande form, och fortsätta vi att upphetta det därvid uppkomna vattnet, så råkar detta slutligen i kokning och förvandlas till vattenånga, en gas. Vattnet kan sålunda antaga tre *aggregationstillstånd* som det kallas, fast, flytande och gasformigt. Det samma är förhållandet med en stor mängd andra ämnen. Det gula svavlet kan smältas och förvandlas till gas. Järnet kan smältas och även genom kokning förvandlas till järngas, fast därtill fordras en sådan hetta, att vi blott i elektriska ugnar kunna ernå den. Koldioxiden, som i vanliga fall är en gas, kan genom stark avkylning och tryck förtätas till en vätska och denna i sin ordning vid ännu starkare köld frysa till en fast kropp, o. s. v.

Låt oss nu med tillhjälp av en termometer följa förloppet vid vattnets förvandlingar. Men kanske vi först skulle taga reda på, huru en termometer verkar. Vi veta alla, att en sådan består av en glaskula, som fortsättes av ett mycket fint, i andra ändan slutet rör. Kulan och en del av röret äro fyllda med kvicksilver eller färgad sprit. Nu ha så gott som alla kroppar, fasta, flytande eller gasformiga, den egenskapen, att de vid uppvärmning utvidga sig och intaga en större volym. Vid afkylning däremot draga de sig samman och intaga ett mindre rum. På detta förhållande äro alla termometrar eller instrument att mäta värme-grader grundade. Värmes en termometer, utvidgar sig väl glaset något, men kvicksilvret utvidgar sig mer, och stiger därför ett stycke i röret. Att det icke

endast är kvicksilvret som utvidgas, kan man se, om man hastigt fattar en känslig termometer med handen löst om kulan. Då uppvärms glaset först och blir rymligare, så att kvicksilvret sjunker ett litet stycke ned. Men i nästa ögonblick har värmen trängt in även till detta, så att det börjar utvidga sig, och då vinner det på glaset, så att kvicksilvret hastigt stiger.

Sedan vi nu lärt känna termometerens princip närmare, så taga vi ett dylikt instrument och stoppa ned det mitt i ett kärl med sönderhackad is, som stått ute i vinterkölden och blivit riktigt kall. Termometern visar då flera grader under 0. Äro vi nu inne i ett varmt rum, så upptager kärlet värme från omgivningen, isen blir allt varmare och termometern stiger. Men då den hunnit till 0° stannar den och blir stående. Vi märka nu, att vatten börjar samlas mellan isbitarna, isen smälter. Och tiden går, men termometern tycks icke vidare vilja röra på sig, fastän värme naturligtvis nu lika väl som förut oupphörligen kommer till kärlet. Termometern kommer i själva verket att visa 0° ända tills all isen är smält, åtminstone om man genom omröring sørjer för, att temperaturen är lika överallt i kärlet. Först då den sista isbiten försvunnit, börjar kvicksilvret stiga högre, ända tills vattnet antagit rumstemperaturen. Nu finnes det intet skäl, varför det skulle fortsätta att stiga, då ju inga varmare föremål finnas i närheten, från vilka vattnet kan taga värme. Men sätta vi då kärlet på spiseln och sålunda tillföra mer värme, så fortsätter kvicksilvret att krypa uppåt.

Hålla vi efter en stund något kallt föremål, t. ex. en tallrik, tätt över kärlets öppning, finna vi det efter några ögonblick betäckt med en imma av små vattendroppar. Vatten har alltså stigit upp ur kärlet och slagit sig ned på tallriken. Men att inte det flytande vattnet vandrat upp genom luften, det veta vi. Nej, vattnet i kärlet har från sin yta utsänt ånga eller gas, med andra ord av-

dunstat, och då denna vattengas kom i beröring med den kalla tallriken, avkyldes den själv och övergick till flytande vatten, *kondenserades* som man säger. Vatten behöver sålunda icke nödvändigt koka för att övergå till gas, sådan bildas vid vattenytan vid varje temperatur, fast ojämförligt mycket rikligare vid högre än vid lägre temperatur. T. o. m. tvättade kläder, som äro frusna, torka så småningom, vilket visar, att även is avdunstar.

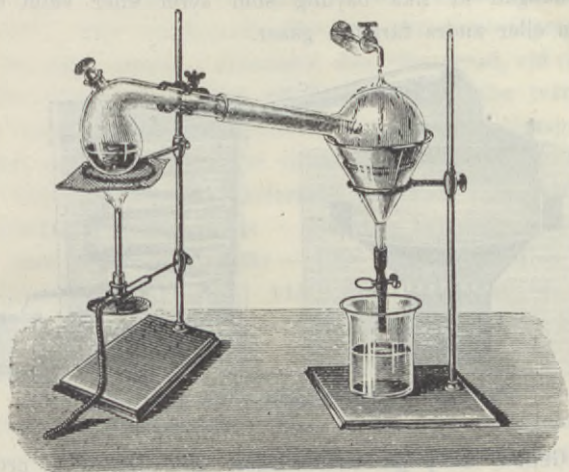

Fig. 9. Destillation med retört och förlag.

Emellertid värma vi allt fortfarande vattnet på spiseln. Efter en stund börjar vattnet koka, termometern visar då, om den är riktig, 100° , men där stannar den igen. Vad är det då för skillnad mellan kokning och avdunstning, i båda fallen bildas tydligen ånga? Jo, vid *kokningen*, som sker vid en bestämd temperatur, sker ångbildningen *var som helst i vätskan* (observera gasblåsorna, som stiga upp på alla håll), vid avdunstningen däremot endast vid ytan.

Vid kokningen skola vi lägga märke till en sak, som isynnerhet tydligt visar sig om kokningen utföres i en

glaspumpa. Inne i kärlet se vi alls icke till någon ånga, det är först ett stycke från öppningen vi se den imma eller ljusa rök, som vi ock känna igen från ångkranar på lokomotiv och andra ångmaskiner, och som ofta går under benämningen ånga. Men denna rök är icke ånga, utan en samling ytterst små droppar av flytande vatten, som bildats genom den verkliga ångans kondensation på små stoftpartiklar, varmed luften är uppfylld. Den verkliga vattenången är lika osynlig som syret eller vätet eller luften eller andra färglösa gaser.

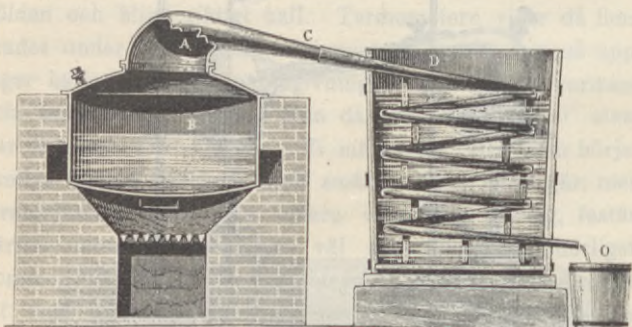

Fig. 10. Destillationsapparat för större behof.

Genom lämpliga anordningar, på vilka vi se prov i figurerna 9 och 10, kan man afkyla den bildade ångan och återfå dess vatten i ett annat kärl. Som nu i vatten upplösta eller uppslammade kroppar i allmänhet ej bilda ånga liksom vattnet, komma dessa att stanna kvar i kokkärlet, så att det kondenserade vattnet är fullkomligt rent. Då man kokar kaffe, kan man ofta på insidan av kaffepannans lock finna alldeles färglösa droppar av vatten, under det den kokande vätskan är brun. Denna metod att rena vattnet kallas *destillation*. Genom destillation kan man sålunda rena vatten även från upplösta föroreningar, vilket man ej kunde medelst filtrering (jämför sid. 11). Även detta besvärliga och kostsamma sätt användes på

sina ställen, t. ex. i Baku och på Malta, för att förse hela städer med användbart vatten!

Vi återgå nu till vårt på spiseln kokande vatten. Termometern visar alltjämt 100° och ändrar sig ej, förrän allt vattnet kokat bort, så att kärlet är tomt så när som på de ämnen vattnet till äventyrs hade haft upplösta i sig. Nu kan termometern kanske stiga över 100° , men då är det bäst att rädda den, innan kvicksilvret spränger glaset.

Isens smältpunkt är alltså 0° och vattnets kokpunkt är 100° . Med *smältpunkt* eller *frys- eller stelningspunkt* för ett ämne menas i allmänhet den värmegrad, vid vilken ämnet övergår från fast till flytande form eller tvärtom. Och med ett ämnes *kokpunkt* eller *kondensationspunkt* menas den temperatur, vid vilken det *under kokning* övergår från flytande till gasformigt tillstånd eller tvärtom. Kviksilvrets smältpunkt är -39° , dess kokpunkt $+357^{\circ}$, ren sprit stelnar vid ungefär -100° och kokar vid $+79^{\circ}$, svavlets smältpunkt är $+115^{\circ}$, dess kokpunkt $+448^{\circ}$ och kvävet's smältpunkt är -214° , dess kokpunkt -194° .

Vattnets frys- och kokpunkter användas vid gradering av termometrar. Men är det icke rätt egendommeligt, att vattnets smält- och kokpunkter äro just precis 0° och 100° ? Nej, inte alls. Ty vår vanliga termometer göres just så, att 0-punkten sättes, där kvicksilvret stannar, då den nedsättes i smältande is, och 100° -punkten där det stannar då den är omgiven av ångan från kokande vatten. Man kunde naturligtvis lika gärna ha valt någon annan vätska eller satt andra siffror vid vattnets frys- och kokpunkter. Så är i själva verket förhållandet med Fahrenheit's termometer, som användes i Amerika. På denna är fryspunkten betecknad med $+32^{\circ}$ och kokpunkten med $+212^{\circ}$. Avståndet mellan dessa båda fixpunkter är alltså delat i 180 delar i st. f. 100, som på vår Celsius-termometer.

Vi skola vidare se, huru vattnets fysikaliska egenskaper även i andra avseenden än i fråga om termometerens gradering tagits till grundval eller enhet. Och det är ju rätt praktiskt, ty vatten finnes nästan överallt, och det är som vi sett möjligt att få fullt rent. Ty det är ju tydligt, att om man vill använda vattnet till noggranna jämförelser, måste man veta, att det alltjämt har sina egenskaper oförändrade, men det kan man ej vara riktigt övertygad om, om man ej har den rena kemiska föreningen vatten utan alla uppslammade eller upplösta tillblandningar. Men är vattnet verkligen rent, så har det alldeles samma egenskaper, antingen det framställts av grundämnena syre och väte, eller om det genom destillation framställts ur källvatten här i Sverige eller ur havsvatten i Australien eller ur tigerblod i Asien eller är uppsamlat ur utandningsluften från negrer i Afrika. Var man än är på jorden, kan man då gradera sin termometer så att den stämmer med varje annan riktig termometer i världen eller göra andra jämförelser, om vilka mer sedan.

Vattnet är enhet vid mätning av värmemängder.

Vi skola nu åter företaga ett experiment, för att med egna ögon övertyga oss om existensen av olika värme-mängder. Lägg ned ett 1 kg järnskrot i en kastrull, håll på vatten och koka en god stund. Då blir ju järnskrotet liksom vattnet 100° varmt. Håll sedan *hastigt* av vattnet så fullständigt som möjligt och nedhåll lika skyndsamt järnet i ett annat kärl, där vi förut hava 1 kg. vatten av rums-temperatur, t. ex. 17° . Om vi nu röra om med en termometer, skola vi finna, att denna stiger till ungefär 25° , alltså 8° ökning. Göra vi om försöket med 1 kg. blyskrot i st. f. järnskrot, skola vi finna, att temperaturen nu endast stiger $2\frac{1}{2}^{\circ}$, d. v. s. till $19\frac{1}{2}^{\circ}$. Fastän vi hade lika mycket järn och bly och de hade samma värme-grad, innehöllo de alltså olika värme-mängder. Tag nu 1 kg 100° -igt

vatten och håll i det kg, som är 17° , då blir temperaturen 58° . Vi se därav vidare, att 1 kg vatten av 100° innehåller mycket mer värme än 1 kg lika varmt järn eller bly. I själva verket behövs det i allmänhet betydligt större värmemängd för att uppvärma vatten 1° än för att höja temperaturen hos lika stor vikt av något annat ämne 1° . Men då avger också vatten vid avkylning mycket mer värme än lika stor vikt av andra kroppar göra.* Såsom enhet vid mätning av värmemängder har man kommit överens om att taga den värmemängd, som åtgår för att höja temperaturen hos 1 kg vatten 1° och att kalla denna värmemängd »stor kalori» eller helt enkelt *värmeenhet*. 1 värmeenhet åtgår naturligtvis ock till att höja temperaturen hos $\frac{1}{2}$ kg vatten 2° eller hos $\frac{1}{100}$ kg 100° .

Vattnets smältvärme, ångbildningsvärme. Låt oss nu väga upp 1 kg is i små stycken och med undvikande av flytande vatten, samt över dessa slå 1 kg vatten av 80° temperatur. Sörj genom omröring för att isen smälter så fort som möjligt, så att icke så mycket värme hinner upptagas från omgivningen, och vi skola finna, att temperaturen endast föga höjt sig över 0° , isens ursprungliga temperatur. Vart har då allt det värme, som fanns i det 80° varma vattnet, tagit vägen? Jo, det har åtgått till att smälta isen. En så stor mängd värme som 80 värmeenheter åtgår verkligen för att överföra varje kg is av 0° till flytande vatten av 0° och lika mycket värme frigöres eller måste tagas bort från 1 kg vatten, då detta fryser. Detta uttrycker man så, att vattnets *smältvärme* är 80 värmeenheter.

Likartat är förhållandet, då det flytande vattnet övergår till ånga. För att överföra 1 kg 100° varmt vatten till ånga av samma temperatur fordras ej mindre än 536

* I detta sammanhang må hänvisas till Verdandis småskrift n:o 54: *Om naturkrafternas växelverkan*, av H. v. Helmholtz. Övers. av Hj. Öhrvall.

värmeenheter, d. v. s. lika mycket värme som åtgår för att värma mer än $5\frac{1}{3}$ kg vatten från 0° till 100° . Ångan magasineras allt detta värme och avger det åter, då den förtätas till vatten. Och sker ångbildningen genom avdunstning vid vanlig temperatur, så bindes för och magasineras af hvarje kg ej mindre än 550 värmeenheter. Vattnets *ångbildnings- eller kondensationsvärme*, säger man, är 536 värmeenheter vid 100° .

Människan drar nytta av vattnets stora förmåga att magasinera värme. Vattnets nu omtalade förhållande till värme, dess förmåga att kunna, under olika omständigheter, upptaga eller avgiva samt magasinera ofantliga värmemängder, draga vi på många sätt nytta av i vårt dagliga liv. Så t. ex. då vi om somrarna förvara matvaror i isskåp. Eller då vi anlägga värmeledningar i hus. Man kan då på ett enda ställe i huset antingen upphetta vatten till inemot 100° och så leda det heta vattnet genom rör till de olika lägenheterna, där det får strömma genom särskilda vattenkaminer och avgiva sitt värmeförråd åt luften i rummet innan det flyter tillbaka till uppvärmningsstället. Eller också upphettas vattnet till kokpunkten och ångan ledes omkring i huset. Även användas kombinationer av båda sätten. Varje kg ånga, som kondenseras i rörledningar och element, kan uppvärma över 1800 m^3 luft, d. v. s. så mycket som finnes i en mycket stor sal, 1° . I Amerika förekommer det, att hela stads kvarter få sin värme från en gemensam ångpanna, och på Stockholmsutställningen 1897 leddes också genom i jorden nedlagda rör uppvärmningsånga till flera byggningar, spridda på ett stort område.

En annan praktisk användning av ångans värmeförråd gör man, då man kokar med ånga. Härvid ledes antingen ångan direkt ned i den vätska, som skall kokas, eller ock förses kokkärnen med dubbla väggar och ångan ledes

mellan dessa. Kokning med ånga förekommer mycket ofta i fabriker och i större kök såsom vid sjukhus o. d. allmänna inrättningar.

Vattnets volym vid olika temperaturer. Från vattnets allmänna förhållande till värmets skola vi nu övergå till dess volymsförhållanden vid olika temperaturer och aggregationstillstånd. Vi skola taga 1 kg vinterkall is i betraktande och föreställa oss, att den förefinnes i ett stycke. Detta stycke intager en volym eller rymd av ungefär 1,1 liter. Blir nu isstycket alltigenom uppvärmt till 0° , så utvidgar det sig, liksom kroppar i allmänhet, något litet, men ytterst obetydligt. Det har fortfarande ungefär 1,1 liters volym. Men låta vi nu stycket smälta till vatten, så intager detta, som naturligtvis fortfarande väger 1 kg, vid 0° en märkbart mindre rymd. Volymen har, endast på grund av smältningen, gått ned från 1,1 liter till föga över 1 liter, men överskottet är så obetydligt, att vi knappast kunna se det av nedanstående grafiska framställning (fig. 11). Vattnet förhåller sig här olika mot kroppar i allmänhet, ty det vanliga är, att kroppar *utvidga* sig, då de smälta.

Värma vi nu vattnet från 0° till $+1^{\circ}$, så skulle vi enligt den allmänna lagen, att kroppar utvidgas, då de uppvärmas, vänta att även vårt kg vatten skulle öka något i volym, men därav bliver intet, det tvärtom krymper ihop litet grand, fast så obetydligt, att det knappast synes å vår kurva. Vattnet gör alltså även här ett undantag från regeln. Och därmed fortsätter det till $+4^{\circ}$. Men fortsätta vi upphettningen därutöver, så förhåller det sig som kroppar i allmänhet och utvidgas på sätt som synes av kurvan, så att det vid 100° per kg intar en volym av ungefär 1,04 liter.

Förvandla vi det nu till ånga av 100° , så kommer denna, om intet annat tryck än atmosfärens vilar därpå,

att intaga den väldiga volymen av 1,700 liter, d. v. s. nära $1\frac{3}{4}$ m³. Och skulle vi sedan fortsätta att upphetta ångan över 100°, så skulle dess volym hastigt stiga, ty gasformiga kroppar utvidga sig mycket mer än flytande (och dessa något mer än fasta).

Och det är ju klart, att om man skulle gå motsatt väg och avkyla ångan tills den bleve vatten, allt kallare vatten och slutligen is, så skulle volymsändringarna ske i

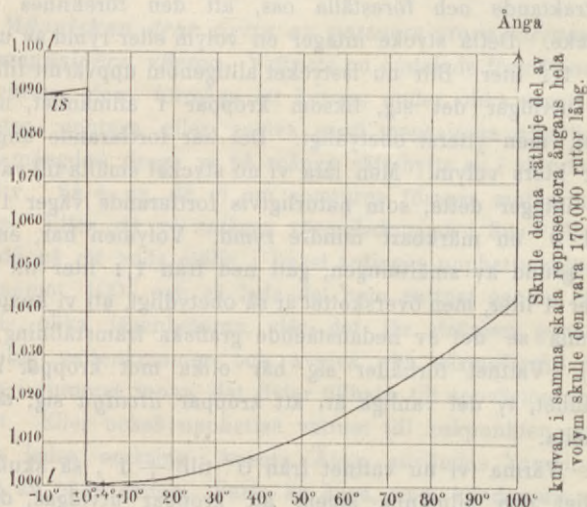

Fig. 11.

alldeles motsatt ordning mot det nyss skildrade förloppet, så att av 100-gradig ånga skulle bli ungefär 1,700 gånger mindre volym vatten, som skulle ha sin minsta rymd, d. v. s. största täthet, vid $+4^\circ$. Vid frysning till is utvidgar det sig plötsligt med ungefär 0,1 av sin volym, varefter isen vid fortsatt avkylning krymper något litet.

Vikten av 1 liter vatten kallas 1 kg. Här ha vi nu att ytterligare påpeka det till synes egendomliga för-

hållandet, att 1 kg vatten vid temperaturen för sin största täthet, $+4^{\circ}$, intager en volym av just precis 1 l. Här stöta vi på ännu ett fall, då vattnet tagits till grundval för ett mått. Ty då vårt nuvarande mått- och viktsystem, metersystemet, i slutet på 1700-talet uppfanns i Frankrike, bestämde man, att vikten på 1 dm³ eller *liter* rent vatten vid $+4^{\circ}$ skulle kallas ett *kilogram*. En följd härav är, att 1 cm³ eller milliliter (ml) väger 1 gr och en mm³ 1 mg samt 1 m³ 1,000 kg eller 1 ton.

Verkan av höjt tryck vid frysning och kokning.

Då vattnet fryser, sker dess utvidgning med en aldeles oerhörd kraft, och det vill starka doningar till för att motstå den. Att en glasflaska knäpper sönder vid första ansats till isbildning är ju ingenting att förvåna sig över, då starka vattenledningsrör spränges med största lätthet om däri instängt vatten får frysa. Det är därför, som man noggrant måste tappa ut vattnet ur ledningsrör, som ligga så att de kunna frysa. För att visa vattnets sprängande kraft har man gjort sådana experiment som att fylla järnbomber eller t. o. m. kanoner med vatten och med starka proppar stänga deras öppningar. Då man sedan lämnat dessa föremål ute i vinterkölden, hava de efter vattnets frysning befunnits spräckta. Stenar kan man ock spränga, om man borrar hål i dem, en kall vinterdag fyller hålet med vatten, stänger hålet med en starkt islagen plugg och låter vattnet frysa.

Men skulle vattnet vara inneslutet i något så starkt kärl, att det vid frysning ej kan spränga det, så kan vattnet ej heller frysa. Det är nämligen så, att *vattnets frys-punkt sänkes genom tryck*, för dess sänkning $0,1^{\circ}$ fordras ett tryck av 13 atmosfärer. Detta är en vid många naturfenomen, i s. h. isjöklarnes rörelse, viktig omständighet. Ett mycket enkelt experiment kan klargöra saken. Tag två isbitar, som legat inne, så att de äro 0° , lägg dem på

varandra på ett bord, och tryck hårt på den översta. Efter några ögonblick hava de smält ihop vid beröringspunkten. Vid hoptryckningen blir beröringspunkten utsatt för ett rätt starkt tryck. Smältpunkten för isen där sänkes då något litet under 0° , men eftersom ytans temperatur just var 0° , så smälter en liten del is till vatten. Men då is smälter, upptar den ju mycket värme, och därför blir temperaturen i någon mån sänkt under 0° vid beröringsytan. Upphäves nu plötsligt trycket, så blir fryspunkten åter 0° , och eftersom vattnet mellan isbitarna var något kallare än så, fryser det genast och förenar de båda bitarna till en. Och samma förlopp är det som gör, att en länge och hårt kramad snöboll slutligen blir en kompakt isboll. Detta kallas isens *regelation*.

Icke endast tryck utan även *upplösning av främmande ämnen i vatten nedsätter dess fryspunkt*, det är förklaringen på, att man funnit havets temperatur på sina ställen vara under 0° , utan att vattnet dock fryser (jämför sid. 26). Det är också anledningen till att isbildning i spårvägsskenor, avlopp, pumpar o. d. hindras genom dithållande av salt. Härmed sammanhänger ock den företeelsen, att man vid blandning av is eller snö med salt (köldblandning) kan få så låg temperatur som -20° .

Även på *kokpunkten verkar upplösta ämnen samt ökat tryck höjande*, och härvidlag isynnerhet trycket betydligt mer, än det verkar sänkande på fryspunkten. I en ångpanna, där trycket är 6 atmosfärer, har det kokande vattnet en temperatur av $+147^{\circ}$.

Vattnets egenskap att vid upphötning övergå till en stor volym gas använder man sig av vid ångmaskinen. Då vattnet kokar i den slutna pannan, samlas där alltmör ånga, som småningom utövar ett betydande tryck på pannans väggar. Öppnas då den kran, som leder till själva maskinen, får ångan tillfälle att utvidga sig och därvid driva denna. Påpekas må här endast, att det strängt taget icke

är ångan, utan det i eldstaden frambragta värmets, som genom ångan lämnar kraft till maskinernas arbete.

5. Vattnet i naturens hushållning.

Sedan vi nu i någon mån lärt känna vattnets fysikaliska egenskaper och några av de praktiska tillämpningar människan därav gjort, skola vi övergå till att taga i betraktande, huru dessa vattnets egenskaper verka i naturen.

Vattnets mängd. Vi skulle då först säga några ord om vattnets mängd. Den vida övervägande mängden av vatten finnes samlad i haven. Då vi betänka att dessa täcka $\frac{3}{4}$ av jordens yta och hava ett medeldjup (för Stilla oceanen) av 5,000 eller (för Atlanten) 4,000 m och då havsdjupet kan uppgå till 10,000 m., 1 mil, alltså till större djup än det högsta berg är högt, samt att dessutom stora vattenkvantiteter finnas i sjöar och floder och såsom grundvatten samt i luften i form av ånga och i polartrakterna och på de höga bergen hopat i form av is- och snömassor om flera tusen meters mäktighet, då vi betänka detta, kunna vi lättare göra oss en föreställning om den vattenmassa som finnes på jorden, än om jag blott omtalar, att den uppskattas till 1,285,000,000 km³, ungefär $\frac{1}{340}$ av hela jordens volym.

Huru går det till då ett vatten fryser? Förloppet vid sjöars och vattendrags tillfrysning bestämmes av de två egenskaperna hos vattnet, att det har sin största täthet vid $+4^{\circ}$ samt att det utvidgas vid frysningsen, så att isen blir lättare än en lika volym vatten och alltså flyter. Då vattnet i t. ex. en sjö avkyles på ytan, blir det översta

vattenlagret tyngre och sjunker ned mot botten under det att varmare vatten nedifrån strömmar uppåt för att i sin ordning avkylas och sjunka ned. Skulle det nu pågå på detta sätt ända till fryspunkten, så skulle isbildningen börja vid botten, och skulle, som vanligen är fallet hos andra kroppar, det fasta vattnet, isen, vara tyngre än det flytande, så skulle isen hopa sig på botten och slutligen hela sjön bottenfrysa, därvid ju allt växt- och djurliv i densamma vore omöjligt. Men nu gör, som förut (sid. 36) nämnt, vattnet ett undantag ifrån den regeln.* Då sjöns vattenmassa uppnått $+4^{\circ}$, upphör det kallare vattnet att sjunka, det stannar på ytan och här stannar ock den is, som sedan bildas. Isen tillväxer till en början raskt i tjocklek, men sedan hindrar den på ett mycket verksamt sätt kölden att tränga ned till vattnet. Eller rättare, den verkar alldeles som täcket på en säng, den hindrar det underliggande vattnet att förlora värme till den kallare luften och hindrar sålunda sig själv, att alltför mycket tillväxa i tjocklek.

Vi hava ock en annan sak att minnas på tal om vattnets frysning, den nämligen, att stora mängder värme frigöras, då det flytande vattnet övergår till fast (sid. 33). Detta åvägabringar en reglering, utjämning, av temperaturen om hösten, så att denna i ett sjörikt eller vid havet beläget land icke sjunker så häftigt som i ett land, som saknar större mängder vatten. För övrigt verkar ett närbeläget hav fast det ej tillfryser under hela vintern mildrande på klimatet, alldeles som en stor värmereservoar. Då insjöarna på vårsidan avkasta sitt istäcke, som i södra Sverge täcker dessa cirka 115 och i norgligaste 200 dygn om året, upptages återigen för isens smältning en kolossal massa värme, varför temperaturen om vårarna icke stiger så hastigt, som den eljest skulle göra. Reglerande i samma riktning verkar ock det under vintern avkylda havet.

* Det är icke endast vattnet, som gör ett sådant undantag. Även gjutjärn och några andra kroppar utvidgas, då de stelna.

Nederbörden. Vi minnas, att vatten (sid. 29) och även is vid varje temperatur utsänder ånga från sin yta, och detta rikligare vid hög temperatur än vid lägre. Och icke endast fria vattenytor, utan även fuktig mark och växter förse atmosfären med ånga. Växterna upptaga ju en del av sin näring genom rötterna, men denna näring måste då vara upplöst i vatten för att kunna uppsugas. Dessa lösningar äro emellertid mycket utspädda, och det överflödiga vattnet måste växten göra sig av med, och det sker genom avdunstning från bladen. Sålunda uppsuger ett solrosstånd ur marken och låter sedan fördunsta 600 gr vatten per dygn. En skog av lövträd sätter på samma sätt enorma vattenmassor i cirkulation.

Det är då tydligt, att luften alltid måste innehålla vattenånga, mängden därav växlar emellertid betydligt alltefter årstiden och platsen.

I våra trakter kan atmosfärens halt av vattengas per m^3 uppgå till 10 å 15 gr, men i tillstängda rum, där många människor genom lungor och hud utsända vattenånga (sid. 10), kan den bli betydligt högre.

Denna luftens halt av vattenånga, som alltjämt underhålles och förnyas, är upphovet till all nederbörd. Som vi veta (sid. 28, 29), återgår ångan vid avkylning till vatten. Då nu varm luft avkyles, förmår den icke att hålla lika mycket ånga som förut, och denna förtätas därför,

Fig. 12. Det från en trädgren utdunstade vattnet påvisas och bestämes till sin mängd.

Ofta sker denna avkylning och förtätning i högre rymder på de små dammkorn, som finnas överallt i atmosfären, och den samling av ytterst små vattendroppar, som därvid bildas, utgöra tillsammans ett *moln*.* Ibland händer det ju ock, att en sådan utfällning av vatten äger rum närmare jordytan, det bildas med andra ord *dimma*, som alltså helt enkelt är ett moln nere vid jordytan. Dimma kan ju vara ganska kompakt och ogenomskinlig, och molnen på himlen se ofta rätt fasta ut, men de innehålla dock förvånansvärt litet flytande vatten per m³, endast 1 å 3 gr. Få nu dessa små vattendroppar tillfälle att samla sig till större, så uppstår *regn*, men det är icke sagt, att detta någonsin såsom sådant når jordytan. Passerar det genom något varmt luftlager med jämförelsevis obetydlig vattenhalt, så kan det hända, att vattnet här åter avdunstar. Och kommer det att passera något mycket kallt luftlager, så händer det, att vattendropparna frysa till is, så att *hagel* uppstår.

Övergår, som oftast är fallet vintertid, ångan direkt till fast form, så antager den bildade isen det mycket regelbundna, men dock växlande utseende, som vi se hos snöstjärnor, vilka men sina mångskiftande former dock alltid visa sextalet som ledande princip. Det bildas med andra ord *iskristaller*, och då dessa falla ned till jordytan hava vi *snö*.

Vackra iskristaller, isblommor, se vi ibland på våra fönster. De hava bildats därigenom att vattenången i det varma rummets luft vid avkylningen mot den kalla rutan direkt utkristalliserat i fast form. Vid andra tillfällen, då mindre stark köld råder, kan man få se sina fönster betäckta med droppar av flytande vatten. En motsvarighet till isblommorna på fönstret har man ofta i naturen i den form av nederbörd, som kallas *rimfrost*, den bildas på

* En del moln, som gå på mycket stor höjd, utgöras av isnálar.

alldeles liknande sätt. I vanliga fall spelar den ju en obetydlig roll, men på de höga fjälltopparna i Lappland, vilka själva om vintern äro kalla och bestrykas av nedifrån kommande varmare och fuktig luft, bildar den så småningom mäktiga lager.

Rimfrostens motsvarighet vid varmare årstider är *dagen*. Då den under en sommarkdag med rätt mycket vattenånga bemängda luften mot kvällen avkyles, förmår den icke hålla så mycket vatten som förut, utan en del utfaller

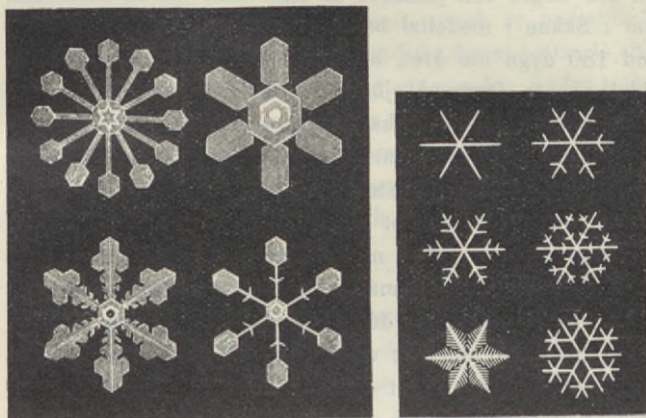

Fig. 13 och 14. Snöstjärnor.

antingen såsom dimma eller som dagg, vilken bildas just där vi finna den.

Man skall ofta finna, att vid sådana tillfällen upphör temperaturens sjunkande vid dimmans eller daggens bildande, så att kvicksilvret i termometern åtminstone en stund håller sig stilla. Förklaringen är lätt funnen. Vi minnas (sid. 33), att en myckenhet värme frigöres, då vatten övergår från gasform till vätska.

Alltså verkar vattnet även härvidlag utjämnande på temperaturen, och i ännu högre grad är detta fallet vid

de stora kondensationsprocesserna, då moln bildas. De härvid frigjorda stora värmemängderna upptagas till stor del av luften, som sedan kan föra dem till någon annan trakt. Och då solen bränner hett om sommaren, mildras dess verkan i hög grad, därigenom att värme bindes vid avdunstningen. Här må också påpekas, att vattenångan i luften jämte koldioxiden, på grunder som jag ej här kan närmare ingå på, verkar som ett drivbänksfönster över jorden, så att även genom deras blotta tillvaro temperaturen blir högre och jämnare än utan dem. Även snötäcket, som i Skåne i medeltal betäcker marken 45, i norra Norrland 180 dygn om året, hindrar marken att förlora värme, alldeles som isen på sjöarna. I alla avseenden bidrager alltså vattnet i dess olika former att mildra de motsatser och häftiga omkastningar i temperaturen mellan sommar och vinter, dag och natt, som solen skulle åstadkomma, om den ensam härskade.

Man brukar mäta nederbördens mängd i mm eller annat längdmått. Då man alltså säger att nederbörden i t. ex. Uppsala under den och den tiden var 20 mm, menar man, att om allt vatten stannat på marken, skulle det täckt denna till ett djup av 20 mm. Uppmätningen tiltgår helt enkelt så, att nederbörden uppsamlas i ett kärl med känd genomskärningsyta, varefter detta vid vissa tider tömmes i ett kärl med t. ex. 10 gånger mindre genomskärningsyta. Det är då tydligt, att vattnet, ty om snö eller hagel fallit, smälter man denna, i detta senare kärl bildar ett 10 gånger tjockare lager, så att här varje cm motsvarar 1 mm i uppsamlingskärlet, varför man på detta sätt mycket noga kan mäta nederbörden. Uppsamlingskärlet är upptill försett med en trattlik inrättning, som skall skydda mot förlust genom avdunstning. Denna förlust undvikas ännu bättre i sådana apparater, där regnvattnet genom ett rör ledes ned under ett oljelager. Här bestämmes vattenmängden genom vägning.

Jag skall här, för att ge en föreställning om huru olika mängden nederbörd kan vara på olika platser, anföra några siffror. I Sverge är nederbörden per år i medeltal 500 mm. Mesta nederbörden ha vi vid västkusten, cirka 900, minsta i Lappland, ungefär 300 mm per år. Den ringa mängden nederbörd i Lappland förklaras därav, att de varma och fuktiga vindarna från Atlanten av de norska fjällen pressas uppåt, avkylas då, och avge sitt vatten redan där. Därför är ock nederbörden i norra Norge rätt stor, 1 à 2 m om året. Av samma orsak är nederbörden mycket stor på Himalajas mot Indiska havet vettande sluttning, där den uppgår till 9 à 14 m per år. Andra trakter av jorden äro ytterst regnfattiga, t. ex. Suez, som per år endast erhåller i medeltal 30 mm.

Mängden nederbörd per dygn växlar ju högst betydligt, det mesta som iakttagits i Norrland är 98 mm.

Vattnets omdanande av jordytans former. Vi minnas (sid. 10), att vatten har förmåga att lösa andra kroppar samt att för den skull även käll- och flodvattnen av markens beståndsdelar förse sig med diverse salter. Mängden lösta beståndsdelar i floderna är ju icke stor (jämför sid. 24), men deras oavsläppta verksamhet gör dock, att de per år transportera stora mängder material i upplöst tillstånd till havet. Sålunda Klarälven 117,000 ton, Fyris 57,750 ton per år, de norrländska älvarna över två millioner och Mississippin 150 millioner ton per år. Det är på detta sätt havet får sin halt av salter, då ju dessa stanna här, under det vattnet delvis åter avdunstar för att på nytt börja sitt kretslopp i naturen.

Den del av fasta landet, som på detta sätt transporteras till havet, är dock ytterst obetydlig mot den del, som i uppslammad form ditföres eller under vägen får tillfälle att sjunka till botten och bli kvar i insjöar, vilka därav kunna så småningom helt fyllas. För den som är

intresserad av att närmare lära känna vattnets verksamhet i detta avseende, vill jag rekommendera Verdandis småskrift n:o 70, *Bärgens uppkomst* av doc. Carl Wiman. — Men varifrån kommer då ursprungligen det slam, varav floderna sedan uppbygga avlagringar, tillräckligt mäktiga att, sedan de upplyfts ur havet, bilda höga berg? Det tages från bergen och de lösa jordlagren. En del bildas genom *frostvittring*. Då vattnet fryser i en bergskräva, händer det, att stenen spränges (sidan. 37). Under sommaren åverkas den ytterligare av solsken, regn och luftens koldioxid så att nya gropar och håligheter bildas, där det frysande vattnet på hösten erhåller ytterligare stöd för sin

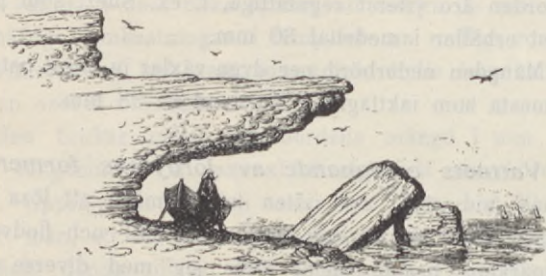

Fig. 15. Bränningarnas inverkan på havskusten.

förstörande verksamhet. Och sedan kommer ytvattnet efter regnskurarna och makar, litet då och litet då, på småstenar och sandkorn, strävande att föra dem till lägre trakter. Härunder avnötas kanter och utsprång, och det avnötta materialet bildar fint stoft, som vattnet kan uppslammat medföra miltals ut i havet.

Hur hafvets *bränningar* verkar förstörande på klippor och omlagrande på lösare jordlager kunna vi mångenstädes iakttaga i naturen, och verkningssättet därvidlag är lätt att förstå.

Även hur *isen verkar*, bidrager till stenars och jordlagers transport, kan man ofta iakttaga vid sjöars stränder.

Men verkningarna här äro ju mycket obetydliga emot de jättearbeten, som utföras av glaciärer eller jöklar. Deras nuvarande och förgångna verksamhet finnes skildrad i Verdandis småskrifter n:o 6, *Istiden* av prof. A. Högbom.

På det hela taget kan man säga, att vårt lands nuvarande ytformer är resultatet av vattnets inverkan på det samma. Sedan uråldriga tider hava bergen vittrat, nötts och avrundats. Så kom istidens väldiga inlandsis och skrapade ihop allt löst material, bearbetade det vidare och ordnade det slutligen vid smältningen ungefär som vi nu hava det; sedan den tiden hava så rinnande vatten och bränningar på sina ställen ytterligare i någon mån ordnat om förhållandena.

Allt detta har nu *vattnet* åstadkommit, men vi få ej glömma att vattnet härvid egentligen blott är ett medel, ett verktyg — den drivande kraften är *solen*.

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 152.

MASSORNAS SJÄLSLIV

OCH

ANDLIG SMITTA

AV

B. GADELIUS,

professor, överläkare vid Stockholms hospital.

(Första—fjärde tusendet.)

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STUDENTFÖRENINGEN VERDANS SMÄSKITTEK. 122

MASSORNAS SJÄLSLIV

OGH

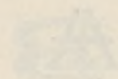
ANDLIG SMITTA

Innehåll.

Massornas själsliv och andlig smitta.

1. Massornas själsliv	3
2. Andlig smitta	23

R. GADDELIUS

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS BOKTRYCKERI 1907

S:t Veits dans (se sid. 37).
Efter Breughel d. ä.

1. Massornas sjäsliv.

Varje människa, säger man, är barn av sin tid. Hela hennes livsgärning är en återverkan av de många människors verk och handlingar, med vilka hon direkt eller indirekt kommer i beröring, men en återverkan, som innebär en personlig omsättning. Antingen nu denna omsättning av tidens andliga innehåll, som utgör varje människas livsgärning är att förlikna vid en flykt på egna vingar eller vid ett beskedligt krälände i den stora människostacken, så är individen dock utgången ur denna stack och avlastar där i sin ordning resultatet av sin livsgärning. Individen utgår ur massan, och massan växer genom individen, detta är den andliga utvecklingens kretsgång, som oupplösligen kvarhåller individen i massans famn, huru mycket den på egen hand än strävar att avlägsna sig därur. Det är sålunda icke ur denna synpunkt av samhörighet med individen, som massornas psykologi tagit form — nej massornas

psykologi är individens betraktelser, när den strävat sig ut ur stacken och sitter för sig själv, beskådande det myllrande livet i denna. Den gör då sina jämförelser. Den kan icke se massan ur massans synpunkt utan ser den ur sin egen, ur individens, och *tillmäter därför massan en slags personlighet.*

Ur denna synpunkt får massan sålunda intresse såsom en sak för sig. Massan ter sig som *en andlig enhet*, den har ett sjäsliv, som i viss mån är något annat än alla de individers som myllra i densamma. Detta kan ju vid första påseende förefalla egendomligt, men synes verkligen vara förhållandet. — En fysisk massa är blott summan av alla dess smådelar, och dess form och övriga egenskaper bestämmas av dessa smådelars beskaffenhet, en psykisk massa är alltid något annat än det man får genom en ren addition av individernas egenskaper. Här är det icke längre fråga om en föreningsprocess av matematisk enkelhet; man skulle snarare vilja använda bilden av en kemisk förening. Massans andliga fysiologi är därför icke blott att likna vid en sammansatt fotografisk bild, där de vanligast förekommande individuella egenskaperna bestämma ansiktslinjernas och uttryckets karaktär och hållning, massan har också vissa kollektiva särdrag *stundom mer tilltalande, oftare dock mera avskräckande*, än dem individerna kunna berömma sig av eller ställas till räkning för.

Vi skola nu något närmare betrakta de psykiska egenskaperna, som utmärka massans sjäsliv. För det första måste vi komma överens om, att massan *såsom kollektiv personlighet* befinner sig på ett outvecklat, ett ofullgånget och mera elementärt stadium. Detta förhållande är ju egentligen nyckeln till ett förstående av massans hela psykologi. Det är av vikt, att vi erinra oss det, när vi bedöma *massans intelligens* och ännu mer, när vi bedöma *massans moral*, ty någon egentlig uppfattning av moraliska

värden kan man knappast tillerkänna massan; den följer de starkaste intressena, blåser med de våldsammaste vindarna, och dess flöjel rör sig hinsides uppfattningen om gott och ont.

Med den ofullkomliga och elementära arten av massornas sjäsliv sammanhänger dess viktigaste egenskap: *massornas benägenhet för efterrapning och suggestion.*

Efterrapning och suggestion är strängt taget samma sak. Efterrapning är suggestion i dess enklaste form. Om någon hör ett ord uttalas och ögonblickligen och alldeles ofrivilligt uttalar samma ord, så kalla vi en sådan ovillkorlig och reflexartad process en efterrapning.

En dylik process har intet med medvetandet att göra och kan iakttagas hos lägre djur, vilkas sjäsliv helt visst ej utvecklats till något medvetande. Hos dessa lägre djur kan efterrapningen till och med vara av största betydelse, särskilt för djurens samliv och sociala säkerhet. Jag skall här meddela ett exempel, som icke är utan sin betydelse för massornas psykologi.

I veten alla, med vilket ursinne en svärm getingar anfalla en förment fiende. Man frågar sig ovillkorligen, vad det är som åstadkommer en sådan enighet hos dessa tusentals angripare? Enligt en framstående kännare av djurens liv* är sammanhanget följande. I överensstämmelse med en genomförd arbetsfördelning tjänstgöra vissa getingar städse som vaktposter. Då fara är å färde, flyga dessa in i boet och återvända ögonblickligen ut i det fria och surra ursinnigt. Deras surrande är ett uttryck för deras vrede och oro. De innevarande följa exemplet, fara ut och uppstämna likaledes ett samfällt surrande. Men med surrandet vaknar en lika unison ilska, och de kasta sig alla över första bästa föremål, vanligen en springande människa. Det hela är en serie rena efterrapningar, de meddela sig icke på annat sätt med varandra. Hela församlingen flyger ut, därför att vaktposterna flyga ut och surra därför att dessa surra. Men surrandet kan i sin

* Espinas, cit. efter Sighele: *La foule criminelle.*

ordning icke ske utan att ilskan vaknar, enär det med säkerhet förefinnes det mest intima samband mellan vissa psykiska nervelement och de nervelement vilka betinga surrandet.

Knappast mera invecklad är efterrapningens mekanism hos människan. Ju svagare eftertanken d. v. s. medvetandet funktionerar, dess mera ovillkorligt komma dylika reflexartade rörelser till utförande. Det kan med andra ord — under vissa gynnsamma yttre betingelser — förhålla sig med en människomassa som med en svärm getingar. Den följer sin ledares exempel. Hans vreda ord och ursinniga gester väcka dess vrede och ursinne och hela hopen störtar sig som en getingsvärm över sitt offer. — Allt beror sålunda på ledarens medryckande och suggererande förmåga. Massans tapperhet och massans feghet kan vara en omedelbar verkan av efterrapning. Det är därför av en stor psykologisk betydelse att befälet i krig går framför truppen. Anförarens tapperhet smittar ifrån sig och rycker den fegaste med sig i hänförelse, men med samma lätthet kan rädslan sprida sig som en fruktansvärd smitta även bland de tappreste soldater.

Imitationen är som nämnt en primitiv form av suggestion, och, för att en sådan jämförelsevis enkel reflex skall komma till stånd, förutsättes att den ej hämmas och motverkas av medvetna inflytelser. — Under en del abnorma tillstånd, hos idioter och vissa sinnessjuka, är det tillräckligt att framför den sjuke utföra vissa rörelser, för att dessa rörelser ögonblickligen skola upprepas. Men även i stort kan sådant förekomma, varpå en del egendomliga folkepidemier äro exempel. Ni har nog alla hört talas om de intressanta folksjukdomar, som under benämning av S:t Veits dans, S:t Johannes' dans m. m. grasserade under medeltiden, och vilka sannolikt hade sin djupaste orsak i den allmänna utmattning och skräck, som pestens härjningar förorsakat. Epidemien utgjordes av en

smittosam danssjuka. — Genom byar och städer dansade massor av folk till tonerna av pipor och klarinetter, icke för sitt nöjes skull utan av en obetvinglig drift att dansa, och de som sågo därpå blevo genast smittade och måste dansa med. — I Italien ställde man danssjukan i ett visst sammanhang med en spindel, den s. k. taranteln vilkens bett ansågos vara mycket giftiga. Därför kallades den italienska folkepidemien »tarantismen» och den ännu förekommande tarantellan har sitt ursprung från dessa tider. — En egendomlig folksjukdom, som i viss mån påminner om tarantismen, förekommer i vår tid på ön Yezzo i Japan hos det s. k. Ainufolket, vilket folk är mycket för-supet och degenererat och står på en mycket låg kulturgrad. Sjukdomen, som är särdeles utbredd, kallas Imu-bacco av »Imu» som betyder vara rädd och »bacco», gammal kvinna. Den har sitt ursprung ur rädsla för vissa djur, särskilt ormar. När en orm visas för en person disponerad för Imu-bacco, eller om blott ormens namn nämnes, råka dessa personer i ett egendomligt tillstånd, varunder de efterapa allt, de se andra personer utföra. En japansk sinnessjukläkare, som nyligen beskrivit folksjukdomen, visar i sitt arbete en del fotografier av en grupp villt gestikulerande människor; deras vilda gester voro en efterapning av de våldsamma rörelser som en ung Ainutolk utförde framför truppen. — Vi se i dylika epidemiskt eller endemiskt förekommande sjukdomar, huru imitations-tvånget stegras till ytterlighet, men vi böra ihågkomma, att en benägenhet för efterapning är en allmän egenskap, som förekommer både hos djur och människor.

Suggestionen, i en trängre mening, ligger något högre på den psykologiska skalan än imitationen, ehuru ingen väsentligare skillnad eller gräns finnes mellan dem. Liksom imitationen, efterapningen, är en reflexartad process som ej har något med medvetandet att göra, förutsätter också suggestionen, att medvetandet håller sig utanför eller förblir passivt.

Då människor behärskas av någon stark känsla, rädsla, orolig väntan, hänförelse o. s. v., är hon alltid mottaglig för suggestioner i en viss riktning. Var och en vet huru tacksamt det är, att i skymningen berätta spökhistorier för en samling unga människor, och huru helt berättaren har en sådan åhörarskara i sina händer. Sedan man väl lyckats åstadkomma den begärligt lyssnande hållningen, varunder väntan är spänd till det yttersta, kan det vara farligt nog, att alltför kraftigt påverka auditoriets fantasi med suggestioner. — De gamla rättegångsprotokollen från våra hexprocesser under Carl XI innehålla en mängd ypperliga exempel på massuggestioner hos barn, vilka under extatiska drömtillstånd trott sig vara i Blåkulla, och vilka i sin ordning suggererade de vuxna, folket, domrarna, kungl. hovrätten ja, kungl. maj:t själv.

Starkt suggererande verkar även åsynen av andra människors känsloutbrott, och detta i så mycket starkare grad i en församling av människor, som är av tämligen likartad (homogen) beskaffenhet.

Jag skall här meddela ett ganska färskt exempel, hämtat ur en tämligen excentrisk, frireligiös tidning (N.-bladet) för tisdagen den 19 mars 1907. Artikeln i fråga är skriven av en norsk präst, en av den kände pastor Barratts anhängare, och har till överskrift: »*Guds ande kommer över barnen.*» Här berättas om några små barn som talade i tungomål. »På ett möte i en metodistkyrka sades Guds ande hava kommit som en blix, som slår ner på flera ställen på en gång. Bland annat började en liten flicka ropa på Jesus och sedan prisa honom och tala med tungor jämte ett par gossar. Nästa afton upptogo dessa barn nästan hela mötet i ett annat kapell. Att börja med förargades en del av de närvarande, men slutligen skingrades all kritik, ty då blev en av gossarna hänryckt och samtidigt en ung flicka, som Guds ande grep för första gången. De begynte nu beskriva all den härlighet, som

visade sig för dem. De pekade med slutna ögon på det de sågo och ropade. Å, se dock! Se, Jesus! Se, han kommer! Han står och vinkar. Å, stå honom icke emot. Å, nej då så härligt. Se, himlen är öppen. Se, änglarna. Å, nej så vackert. Och se, Jesus! Se, han vinkar åt oss. Nu må ingen stå honom emot längre. Se, det nya Jerusalem! Se, palmerna! — Se, där komma fyra män och vilja in i himlen, men till de tre säger han, att han icke känner dem. Den fjärde sjunger en lovsång och får komma in.» »Och så följde,» skriver den norske prästen, »genom dessa omyndigas munnar en omvändelse- och helgelsepredikan, så allvarlig och gripande, att hela församlingen blev förkrossad och störtade ned på golvet i bön och rop och lovprisning.»

Människor, som leva på ett mera primitivt kulturskede, äro mera likartade. De hava även en större benägenhet att skocka sig tillsamman och bilda massor och kollektiva enheter, som påminna om djurens samhällen. Deras primitiva föreställningar av religiös eller politisk art äro allas gemensamma tillhörighet, de tänka alla samma tankar, hava samma tro och samma fruktan, dela samma livssyn och hava samma livsmål, de äro som många kroppar, vilka alla hava en själ, och de kunna alla på samma gång gripas av samma idé eller smittas av samma villfarelse. Dessa människoskaror äro som en enda likformigt sammansatt massa av nerver, och när en individ, en del av denna massa fattas av våldsam rörelse genombävas hela massan därav. Det är ju vanligen massornas egna slumrande tankar och böjelser, som förkroppsligats hos folkledaren, det är han, som uttalar det förlösande ordet och drager slöjan från det mål, som dunkelt skymtat för folket. Hans makt är därför oinskränkt, och hans blotta åsyn verkar hänförelse. Medeltiden är särskilt intressant för studiet av massornas sjäsliv. Medeltiden är också synnerligen rik på dessa halvt mystiska uppenbarelser, personi-

fiktioner av tidsandan, hos vilka folkets dunkla ingivelser vakna till klarhet. En sådan personlighet var t. ex. Peter Eremiten, det första korstågets profet och förkunnare. Sällan har väl *en idé* så suggererat massorna som tanken, att erövra den heliga graven, på det första korstågets tid. Men så intressanta dessa historiska händelser än äro, ej minst för det ämne vi sysselsätta oss med, förutsätter jag dock, att de äro så bekanta, att jag här ej lämpligen bör ingå på de samma.

De egentliga korstågens intresse för massornas psykologi förbleknade dock vid jämförelse med det s. k. barnkorståget, vars karaktär av massuggestion och omedelbar andlig smitta är mera påfallande. — Även barnkorståget hade sin profet och förkunnare, en ung herdegosse vid namn Etienne (eller Stefan) från Vendôme i Frankrike. Hans extatiska predikningar samlade från alla delar av Frankrike 8 till 10-åriga gossar; han förenade dem i en stor här på omkring 30 tusen barn och tågade sedan från Paris till Marseille, där barnhären inskeppades för att avgå till det heliga landet och erövra Kristi grav. Färden för de trosvissa unga korsriddarne avlopp som bekant i högsta grad olyckligt. Detta försiggick år 1212.

Det är icke det minst egendomliga vid dessa fenomen, att på samma gång, i olika delar av Europa, samma ingivelse griper den outvecklade barnfantasiens. Det är ju som bures den andliga smittan av fysiska frön, som följde med vindarna. Och en gång väckt, sprider sig rörelsen som elden sprider sig i torrt gräs. Det är här icke nog att säga, att barnen efterapade varandra; imitationsbegäret spelade naturligtvis sin roll liksom det alltid gör i barnåren och hos psykiskt omyndiga. — Man får framför allt taga hänsyn till den betydelse korstågstanken hade i tidens medvetande. De äldres extas överfördes på barnen, och den ingivelse, som grep dessa, var länge för-

beredd hos massorna, den var återklngen av en av de starkaste toner som någonsin ljudit från folkens hjärta.

I sådana tider av primitiv hänförelse, buren av enkla, stora tankar, är mänskligheten som en enda själ. Människorna leva då i en omedelbar och undermedveten, halvt mystisk gemenskap med varandra, och man måste under sådana förhållanden förbise individen för massan, individen förlorar sin självständighet i massan, massan är det hela, det enda personliga. Vi se likartade förhållanden hos djuren. En skara flyttfåglar lyfter samtidigt vingarna, alla ordna sig i en klunga, som ofta bibehåller en bestämd yttre form, och färden går i samma takt utan slitningar från något håll, mot samma mål. Samma resplan, samma ledande idé tyckes besjåla dem alla. Individerna äro som smådelar i samma kropp, vilken hålles tillsammans av ett osynligt bindeämne, instinkten, den outvecklade föreställningen.

På sådant sätt förhöll det sig alltså med människorna i dessa primitiva tidsåldrar, ja, på sådant sätt kan det förhålla sig med människor ännu i dag, då någon av alla fattbar, allas intressen främjande, gripande och besjålade tanke utövar sitt utjämnande, alla rangskillnader och olikheter förminskande inflytande på individerna, en tanke som river bort de egna smärre önskemålen och fördelarna, samlande allas uppmärksamhet, allas strävan i en enda punkt, ett gemensamt mål.

I politiskt upprörda tider, i tider av religiös väckelse, slutligen ock i stunder av gemensam fara, kan idéen på en gång riva tusende med sig, därför att stundens villkor äro sådana, att samma idé hos tusende *måste* väckas samtidigt. Och väckes den ej av sig själv, eller kommer den ej genast till envælde i människors medvetande utan be- tvingas av andra tankar, så kan dock stundens gemensamma spänning och människors ömsesidiga förstående vara sådant, att det blott behövs ett enda tändande ord, en gest, en vink, ett anskri, för att hos tusende bringa en och

samma tanke till makt, för att i ett ögonblick förvandla en skara av skilda individer till en enda besjälad kropp, i vilkens strävan och intresse de skilda jagen uppgå och försvinna.

Kraftigast smittande äro de idéer, som röra rent lekamliga livsvärden, t. ex. möjligheten av *dödsfara*. Dödsskräcken är den mest förenklande, individuella olikheter mest utplånande av alla våldsamma känslor. Den kommer folk att glömma alla andra hänsyn; personlig värdighet, stolt-het, anständighet, blygsel, alla dessa vackra egenskaper som kulturen synes hava etsat så djupt in i människo-naturen. Det visar sig att etsningen stannat i skalet; den har icke i minsta mån modifierat kärnan i denna natur — livsbegäret. Se där, varför kulturen förmår så litet inför dödstanken. Men å andra sidan är gemensam döds-fara stundom ägnad att frambesvärja vida ädlare drag än den blinda självbevarelseinstinktens yttringar. Människor kunna i sådana stunder utan hänsyn till stånd och villkor närma sig varandra med en rörande primitiv vänskap, som vardagslivet icke känner.

Nära förbunden med livsbegäret äro sålunda *de religiösa känslorna* och väl även *de politiska*, när dessa omedelbart beröra människors ekonomiska och sociala existens. De religiösa känslorna i sitt mest omedelbara skick innebära ju föga mer än ett starkt livsbegär, ett begär efter liv utöver detta livet, ett krav på ett bättre liv som ersättning för ett uselt jordeliv. Den religiösa väckelsen skulle aldrig kunnat samla människoskarorna till ett sådant samförstånd, till en sådan varje personlig skillnad utplånande massverkan av samma tändande föreställning, om den icke innerst haft sin grund i detta primitivt mänskliga eller rättare animala livsbegär. Den religiösa väckelsens tidsperioder hava ofta sammanfallit med de lekamliga hem-sökelseernas tider, då påminnelsen om detta livets elände och sorgliga kortvarighet kraftigare än någonsin frammanade

hoppet om bättre tider i ett annat liv. En sådan tid var också medeltiden. Den var mer än någon annan kulturperiod hemsökelseernas, eländets och lidandets tid; jorden var en jämmerdal, och starkare än någonsin knöt sig livsbegäret till förhoppningen om en annan, bättre tillvaro bortom graven.

Människornas längtan har då sträckt vingarna till flykt, allas tankar hava fylkat sig som en skock flyttfåglar kring en gemensam idé, mot ett hinsides efterlängtat mål.

Det är med idéer som med lekamliga värdesaker, de äro mer eller mindre gångbara. En del äro dyrbarheter för ett fåtal, andra äro mynt för alla. Med de religiösa idéernas gångbarhet kunna de politiska och sociala ännu ej upptaga tävlan, ehuru en tendens i denna riktning är utmärkande för vår tid. *Religion och politik* hava ju ock mycket gemensamt. Det hinsides målet, växlarna på ett liv efter detta lockar själarne och samlar dem i gemensam extas, och på samma sätt och med en snarlik hänförelse lockar idén om det sociala framtidsidealet. En nyvaknad fosterlandskärlek åtföljes ofta av stegrad religiositet, och så hava vi på nära håll fått iakttaga, huru ett folk, som nyligen genombävats av en politisk lyckodröm, kort efteråt hemfallit åt religionssvärmeriets konvulsioner.

Den, som vill studera de religiösa företeelsernas psykologi, bör icke välja de vanliga kyrkorna. Kyrkopubliken är lika brokigt sammansatt, lika heterogen som t. ex. teaterpubliken. Där råder samma dissonans bland andarna, ty var och en kommer ju dit, dragande på sin egen specielle avgud, som han icke släpper ur sikte.

Att fånga blickarna, binda uppmärksamheten, samla alla till en homogen massa, som vibrerar i lydlig resonans med sin andlige ledare, det lyckas ej i kyrkorna. Man måste i tider av väckelse söka upp baptisternas och metodisternas predikolokaler för att se uppmärksamheten så

bunden, att en verklig andakt, och ur andakten hänryckning, extas och andra religiösa samkänslor växa fram. Nyligen har en sådan våg av stegrad religiositet gått över landet. Den hade sitt ursprung i Norge och begynte redan tidigt visa en del abnorma egenskaper. Dess ledare, den norsk-amerikanske prästmannen *Barratt*, gav från början åt rörelsen en exentrisk riktning, vilken som bekant på vissa håll urartade till mycket störande uppträden, varunder särskilt *tungomålstalandet* gjort väsen av sig. Den, som under denna tid besökt de frireligiösa kapellen, har haft rikligt tillfälle att studera de religiösa föreställningarnas massverkan. Församlingen, redan från början homogent sammansatt, uppmärksam och andäktig, gripes snart av hänryckning. Slutligen når den andliga temperaturen den smältpunkt, då själarne flyta ut i ett extatiskt tillstånd, församlingen är då en enda kvidande, suckande och Jesusropande massa, vari tungomålstalandet såsom eruption av den undermedvetna ingivelsen här och var låter höra sig. Sådana platser äro andliga masugnar, där själarne gripas och sammansmältas.

Även de politiska klubbarna kunna erbjuda betingelser för en dylik överretning av känslorna intill hänryckning och extas.* En dylik stegring av nervlivets yttringar är knappast möjlig annat än i en större folksamling. Genom imitationen och exemplet stiger oupphörligen individens känslöstämning, den psykiska jäsningen i denna massa av människosjälar är en ömsesidig process, vartill varje individ bidrager, men vilken våldsammast urladdar sig i de hjärnor, där motståndet är svagast.

Att verklig sinnessjukdom bryter ut i sammanhang med dylika religiösa eller politiska orgier är icke sällsynt. Under den tid den Barrattska rörelsens vågor gingo högt i vårt land, emottog jag på Stockholms hospital

* Särskilt bland sydligare, mera varmblodiga folk är det icke så ovanligt, att herrar deputerade få konvulsioner och måste utbäras ur församlingen.

tvenne personer, som tagit alltför ivrig del i de tungomålstalande bönemötena och slutligen blivit sinnessjuka. Litet emellanåt har man sett dylika uppgifter i tidningarna från andra delar av vårt land. Men jag vill bifoga den upplysningen, att här som alltid var det personer, vilka hade stora anlag för sinnessjukdom; det nervretande i de religiösa mötena var blott den framkallande orsaken. Dylika abnorma rörelser äro farliga på det sätt, att de framförallt tilltala och locka till sig abnorma naturer, vilkas abnormitet då kan stegras till verklig sinnessjukdom.

Vi komma nu till de *intellektuella* och *moraliska* egenskaper massornas sjäsliv utvecklar. En del antydningar ha redan gjorts om dessa, men de kräva en något närmare analys.

Massornas sjäsliv är en enklare, mindre utvecklade psykisk tillvarelseform än individens. Det är ett orefleterat, opersonligt och undermedvetet varande; det är icke ett tänkande i vanlig mening utan snarast ett uppgående och stillastående i vissa föreställningar eller på sin höjd en intellektuell rörelse inom vissa trånga föreställningskretsar. Massan suggereras av en idé, hänföres och ryckes med av densamma till ett instinktivt handlande, men uppfattar icke denna idé medvetet. Massan saknar därför fullständigt kritik.

Att massornas själstillstånd lätt övergår i extas framgår av de andliga farsoternas historia, allt ifrån Dionysoskultens bacchantiska utsvävningar till senare tiders religiösa orgier. Extasen har mycken gemenskap med de tillstånd vi här studera, den har samma opersonliga och orefleterade karaktär som dessa.

Bland egenskaper, som utmärka massornas sjäsliv, sakna vi *sålunda intelligensen, förnuftet*. Hopen är icke mottaglig för logiska utläggningar. Det är de starka känslorna och de enkla föreställningarna, de lättbegripliga bilderna och idéassociationerna, som finna vägen till massans

uppfattning. En folktalare måste vara något helt annat än en filosof. Han måste låta sina argument löpa på samma planlösa sätt som hopens stämning skiftar, med den största smidighet måste han foga sig efter det, som ligger i luften. Först sätter han sig in i församlingens känslor, och sakta söker han modifiera dessa känslor i önskad riktning. Han är ett slags hypnotisör i stort. För-siktigt vänder han sig i varje ögonblick om och bedömer verkan av sina ord, och på detta sätt drager han sakta och varligt massorna med sig. I sitt tal begagnar han enkla och kraftiga medel, samma sak varieras i olika bilder, ty samma sak bör åter och åter upprepas. *Upprepningen* är ett av de kraftigast verkande suggestionsmedel en talare kan använda. I upprepningen ligger som bekant bland annat *annonsernas* och *reklamernas* psykologiska verkan. Vem i all världen skulle bry sig om de braskande annonserna om salubrin, azymol, lazarol, lysol, elektriska kraftbälten o. s. v., om de ej, utan det minsta åtgörande från publikens sida, trumfades in i dess hjärnor genom tusenfaldig upprepning? Det är också gagnlöst att reta sig över dessa ofta så vilseledande annonser. Skulle man lyckas rätta ett absolut överdrivet påstående i en sådan annons, finge man själv göra reklam för sin mening. Ja, annonsera den på husknutarna. Dessa annonser gå icke de vanliga förståndsvägarna utan tvingas in i medvetandet rent mekaniskt. Den oändlighet intryck publiken erfar från skyltar, tidningsannonser, husknutar, bergväggar o. s. v. summeras och ger småningom upphov till en uppdykande föreställning, ett plötsligt infall, en hastigt påkommande köplust. Samma metod måste folktalaren använda, med urskillning och i rätta ögonblicket. Det går ej att tala efter ett förut skrivet koncept. Massan måste suggereras, ej överbevisas. — För klara fakta och en nykter bevisföring har massan ingen smak. Den gripes däremot av de starka känslorna och jagar efter illusioner och

chimärer. Under hela den historiska utvecklingen hava folken gått fram i detta tecken, illusionernas molnstod glider alltid framför massorna. Men, såsom *le Bon* framhåller, varje ras bär sina ödeslagar inom sig och det är kanske just till dessa lagar massan omedvetet lyssnar, då den rusar åstad efter det skenbart oförnuftiga.

Det kräves givetvis en frigörelse av mycket starka känslor och i övrigt rätt exceptionella förhållanden för att åstadkomma den sammansmältning av själarna, som äger rum på ett extatiskt bönemöte eller i en folkmassa under politiska omvälvningstider. Emellertid kan man utsträcka studiet av massornas sjäsliv och massornas andliga prestationer även till mindre homogena församlingar och människogrupper. Så fort människor sammanföras av gemensamma intressen, konventionella hänsyn, av nöjeslystnad, av pratlystnad, av nyfikenhet o. s. v., så fort de i det dagliga samlivet finna en flyktig anledning att mötas, framtvingas de individuella likheterna och undanträngas olikheterna, och där bringas till stånd en ömsesidighet och ett utbyte, som modifierar sjäslivet och åstadkommer ett slags *kollektiv anpassning* för stunden. Människor hava ju ock mycket gemensamt, oavsett intressena för dagen, klassintressena, föreningsintressena, yrkesintressena, äga de flesta människor på botten av sin personlighet en oklar rymd av mer eller mindre naiva föreställningar, trosföremål, religiösa och andra djupt rotade meningar, modefördomar, vördnad för bruk och plägseder, nedärvda traditioner, ett slags *bottenvåning*, där de kunna mötas i det bästa samförstånd. Många människor leva egentligen hela sitt liv i en sådan bottenvåning, i alla händelser nedstiga de dit då de träffas. Där har man det alltid bekvämt, där låter man tungan gå utan att man behöver tänka. Ur detta intellektuella halv-dunkel utgår den *allmänna opinionen*, som är ett tusenstämmigt sorl av alla dessa ord utan tankar och vilken alltså, intellektuellt sett, aldrig kan tagas på allvar.

Schopenhauer säger i sin intressanta om ock litet ensidiga betraktelse över ensamhetens fördelar, »Wer unter Menchen zu leben hat darf keine Individualität».* Detta innebär givetvis rätt mycken sanning. En alltför stark individualitetskänsla låter sig sålunda dåligt förena med en kollektiv anpassningsförmåga. Det finnes väl också människor, som odla sin individualitet med rent sjuklig omsorg, och vilka i stället för en social anpassningsförmåga hysa verklig skräck för samvaron med en större mängd människor. De kunna sålunda på grund av sjuklig rädsla (vad man i psykiatrien kallar fobi) ej besöka en konsert, en föreläsning, en teaterföreställning; samvaron med mycket människor är dem olidlig, och denna känsla verkar därjämte generande och hinderligt på intelligensen. *Guy de Maupassant*, som ej synes hava varit fri från denna fobi, beskriver sina intryck i sällskap med människor. »Huru många gånger har jag ej konstaterat,» säger han, »att intelligensen sväller och växer, då man är ensam, men minskas och sjunker, då man på nytt blandar sig med andra människor. Samvaron, allt som säges, som man måste åhöra, lyssna till och besvara, återverkar på tanken. Ett ständigt kommande och gående från huvud till huvud av idéer, gör att nivån slutligen kommer att utgöras av de församlades medelintelligens. En enstaka individs förmåga av intellektuellt initiativ, skarpsinnighet och ingivelse kan försvinna, när han blandar sig med en mängd andra.» *Maupassant* var otvivelaktigt alltför känslig och beroende av sina fobier för att kunna begagna *Schopenhauers* råd, vilken till skydd mot en alltför störande intellektuell beblandelse rekommenderade »att man i sällskap alltid medtager något av sin ensamhet». — Samma erfarenhet som *Maupassant* uttalar för övrigt även *Lamartine*, men han gör det på ett friskare sätt, då han säger: »Il faut se séparer de la foule pour penser — et s'y confondre pour

* »I umgänget med människor behöves ingen individualitet.»

agir»* — och *Goethe* slutligen, typen för det sunda geniet, framhåller, att ensamheten visserligen kan skapa talangen, men endast samvaron med människor skapar karaktären.

*

Den framstående italienske sociologen *Scipio Sighele*, som skrivit åtskilliga arbeten om massornas själsliv, har i sin bok »om sekternas psykologi» ett kapitel, som på ett synnerligen övertygande sätt bevisar sanningen av det gamla ordslävet »många kockar — dålig soppa». Kapitlet har till överskrift: »*Mot parlamentarismen*».

Det är, säger *Sighele*, en mycket utbredd trosartikel, att en fråga bättre utredes av flera personer än av en ensam. »Optimisten torde härleda denna sats ur mänsklig blygsamhet, pessimisten ur en ännu mänskligare svaghet: önskan att slippa vara ensam om ansvaret.» — *Sighele* visar med en del exempel, huru opålitliga resultaten ofta äro av jurydomar. En av synnerligen framstående och erfarna män sammansatt jury kan mången gång avge ett beslut, som är överraskande undermåligt.

Vi leva här hos oss i kommittéernas tidevarv och i kommittéernas förlovade land, och det torde mellan läsningen av alla kommittébetänkanden kunna ha sin nytta att reflektera något över *kommittéernas psykologi*. Männe icke resultaten av de kommittéer blivit de bäst lyckade, där arbetet inom kommittéen utförts av *en enda*, medan övriga medlemmar blott delat äran och kvitterat sina arvoden. Äro alla medlemmar i en kommitté lika energiska, kan det ju hända, att arbetssättet rätt mycket påminner om en fotbollstävling, där en tämligen enkel uppgift blir ytterst segsliten. Diskussionen driver än åt ett håll, än åt ett annat, och slutligen sparkas frågan på sned och går utanför målet.

Max Nordau har med en rätt enkel och träffande

* »Man måste skilja sig från hopen för att tänka men blanda sig med den för att handla.»

kalkyl sökt bevisa riktigheten av den onekligen rätt nedslående satsen, att *en församling av mycket framstående män i allmänhet åstadkommer ett medelmåttigt resultat*. Varje medlem av församlingen är visserligen i och för sig en betydande kapacitet, men i den mån kapaciteterna äro heterogena (och oförenliga) blir vars och ens förmåga inom församlingen ett dött kapital. Vid sidan av sin speciella förmåga eger dessutom var och en en viss rest sunt bondförstånd, som för alla är gemensam, identisk, och som därför bestämmer utslaget. Resultatet blir alltså ett slags intellektuell siktning, där de bästa möjligheterna förbli obrukade och stanna i sikten, medan det jämnstrukna och ytterst medelmåttiga går igenom. Det är den gamla satsen: »Senatores boni viri, senatus autem mala bestia,» vilket i en tämligen beskedlig översättning lyder: »senatorerna äro bra, men senaten är så mycket sämre».

*

Hava vi sålunda ringa anledning att berömma massornas intelligens, så hava vi ännu mindre skäl att högakta massornas moral. Ingenting försvinner så lätt i massan som den enskildes ansvarskänsla (*Le Bon*). Vad individen förbryter under inflytande av de känslor, som utvecklas i en pöbelhop, är ju ock till stor del massans förbrytelse.

I massorna försiggå andliga jäsningsprocesser (*Enrico Ferri*), varunder en vildhet och en moralisk onykterhet utvecklas, vilka mänskligt sjäsliv eljest ej mäktar frambringa. Varje individ efterapar och smittas av alla de andras skrik och vilda gester, och ursinnet växer som regel i proportion med antalet. Fruktansvärd är massan i den tillvarelseform vi kalla »hopen», eller med ännu smärre anspråk på moraliska prestationer »pöbeln», och i upprörda tider kan en samling hedervärda borgare degene-

rera till en pöbelhop. »Massan är,» säger *Sighele* i sitt arbete »La foule criminelle», »i allmänhet mera disponerad för det onda än för det goda. Hjaltemod, dygd och godhet kunna vara individens egenskaper, men de äro aldrig eller nästan aldrig egenskaper hos massan. Den mest alldagliga iakttagelse besannar dessa ord; man har allt att frukta, ingenting att hoppas av hopen. Det är ett allbekant faktum, att en brottsling eller en sinnessjuk människa förmår rycka hopen med sig till en förbrytelse, men däremot är det vida mer sällsynt, att en modig eller ädelsinnad man förmår lugna och avleda massorna. Massornas psykologi är rik på överraskande fenomen, men dessa överraskningar äro vanligen av en nedslående art. Hundra eller tusen människor, som uppträda i samlad skara kunna begå handlingar, dem ingen enda av de hundra eller tusen *ensam* skulle begått. Men å andra sidan lämna sällan hundra ypperliga män ett ypperligt resultat, oftare är resultatet medelmåttigt, stundom rent av uselt. Massan är en terräng, där det ondas bakterie lätt utvecklar sig, medan det godas bakterie nästan alltid dör av brist på näring.»

Revolutionernas historia innehåller som bekant fruktansvärda kapitel, fyllda av pöbelns missgärningar. Jag påminner i förbigående om septembermorden i Paris 1792, kommunardernas framfart 1871 o. s. v. Människans primitiva vilddjursdrifter, mordlust och blodtörst, och mycket annat, som knappt kan nämnas, genombryter alla hämmande inflytelser. Vi hava ej tillfälle att fördjupa oss i denna för övrigt så väl bekanta del av massornas psykologi; jag vill blott framhålla den betydelse, vissa brottsliga element alltid spela i en sådan pöbelhop. Det är denna samhällets botten, från vilken vid alla upplopp suggestionen till våldsamheter utgår, och massan ryckes med av deras exempel och förlorar snart nog all moralisk besinning.

Vår tids kriminalister ha även diskuterat den frågan, i vad mån en person, som begått en förbrytelse under ett

upplopp, en strejk o. s. v. är fullt ansvarig för detta brott? Frågan är svår och måste i varje särskilt fall noggrant prövas. Viktigt är för det första, att skilja ledarna av ett upplopp från den övriga massan. Därefter bör man ihågkomma en erfarenhet, som bland annat även framgår av de hypnotiska suggestionsförsöken. En individ, som suggereras att begå en förbrytelse, är knappast i stånd att realisera en sådan omoralisk eller brottslig suggestion, med mindre han är disponerad därtill genom ringa moralisk motståndskraft och brottsliga tendenser. Detsamma torde gälla de förbrytelser, som begås under inflytelsen av en massuggestion vid ett upplopp, under en strejk o. s. v.

Intressant är att se huru vissa domstolar utomlands, särskilt Italien, påverkade av moderna straffrättsliga åsikter, bedöma dylika fall. Vid ett vanligt upplopp göra de, såsom vissa kriminalister förordat, gällande *halv* tillräknelighet. Dock göra de skillnad på förbrytelser begångna av massan i vanlig mening, av hopen, pöbeln o. s. v. och förbrytelser begångna av *socialpolitiska*, och andra korporationer som ej handla planlöst och drivna av slumpen, utan i ett visst medvetet mål, efter ett överenskommet program.

*

Massornas psykologi är ett ämne så rikt på detaljer, att man i ett kort föredrag blott förmår omnämna de viktigaste, och även dessa på ett flyktigt sätt. Innan jag slutar, vill jag helt kort vidröra en sådan detalj av mitt ämne, som har en viss påfallande och aktuell betydelse. Vad är ett auditorium? Efter alla de fula saker, ni hört om massan, vill jag nu säga, att ett auditorium är en mycket heterogen massa, om ens någon massa alls. Den enda tendens till bildningen av ett massans själsliv hos auditoriet ligger i en svag kollektiv anpassning mellan alla de närvarande och i förhållandet till före-

läsaren. Ett gott förhållande mellan auditoriet och föreläsaren är en så behaglig detalj av massornas psykologi, att jag icke kan förbigå densamma utan ett tacksamt erkännande.*

2. Andlig smitta.**

Efter den allmänna överblick av ett mycket omfattande ämne, som vi lämnat i det föregående, skola vi nu något mera detaljerat behandla några yttringar av massornas sjäsliv, de s. k. *andliga farsoterna*. Min skildring återgiver blott några av de viktigare av dessa. — Flertalet av de skildrade äro här ovan med några ord omnämnda, men det synes mig både lämpligt och önskvärt att till det redan sagda kunna foga en utförligare redogörelse.

Verkan av fruktan och skräck. Pesten och dess inflytande på medeltidens människor.

På grund av ogynnsamma yttre förhållanden, osundhet och brist, torde medeltidens människor hava företett påfallande drag av svaghet och degeneration. Att döma av samtida avbildningar utgöra de en mindre kraftig typ än senare tiders människor med smala ben och utstående magar, och deras huvudomfång var, såsom av kranier från dessa tidevarv framgår, mindre än i vår tid.

Av alla de yttre hemsökelse, som verkade bestämmande på medeltidsmänniskans nervösa beskaffenhet, hennes sjäsliv och livsuppfattning, kan ingen vare sig i betydelse eller gräslighet mäta sig med *pesten*. Detta ord bär ännu med sig en svag genklang av all den fasa, varmed

* Föredrag hållet vid sommarkurserna i Stockholm i juli 1907.

** Det följande utgör delvis innehållet i några föredrag i samma ämne hållna å Arbetare-Institutet i Stockholm febr. 1906.

det under århundraden uttalats. Pesten ingår såsom ett viktigt och färgstarkt moment i den tidsbild, som är de andliga epidemiernas bakgrund, och den har ej oväsentligt bidragit att framkalla det abnorma nerv- och själsliv, den sannskyldiga *folkysteri*, som var orsaken till åtminstone en del av dessa farsoter. Jag skall därför i korthet skildra pesten och dess härjningar:

Redan i 6:te seklet övergicks Europa, Asien och Afrika av en fruktansvärd pestsjukdom, som förebådades av järtecken och ledsagades av jordbävningar. Detsamma upprepades i 14:de seklet. Under åren 1348—1382 rasade den *svarta döden*, hos oss kallad *digerdöden*. Jordskalv och jordbävningar inledde eländet. En mängd städer i Italien såsom Neapel, Rom, Pisa, Bologna, Padua, Venedig m. fl., skakades ansevärt, hela orter försvunno, borgar, hus och kyrkor sammanstörtade och begrovo en massa människor. Dessa jordbävningar upprepades sedermera intill 1360 och förnummos över hela Europa ända upp i höga nordn. Stora och underbara meteorer varsnades på himmelen och iakttogos med undran och fasa; över det påvliga palatset i Avignon stod på morgonen den 20 dec. 1348 en eldpelare och kunde under en timme betraktas; i augusti samma år syntes över Paris en eldkula. Av dylika och andra järtecken och olyckor såsom översvämningar, gräshoppsvärmar, missväxt m. m., varslades den svarta döden, som nu gjorde sitt intåg i Europa. Den utbröt ungefär samtidigt, år 1348, i Norra Italien, Södra Frankrike (Avignon) och Spanien och bredde sig härifrån vidare. Symptomen voro desamma som i sjätte århundradet. På grund av svarta fläckar, som uppstodo i huden, kallades sjukdomen i Tyskland den svarta döden, i Frankrike »peste noire» (den svarta pesten).

Denna pest har beskrivits av bland andra skalden *Boccaccio*, som var ögonvittne till dess härjningar i Florens. Här voro pestens vanliga och mest karakteristiska symptom

bölder, först i ljumsktrakten och axelhålan och därefter över hela kroppen samt svarta eller blå fläckar på armen eller låret och även å andra ställen av kroppsytan. Döden inträffade inom de tre första dagarna efter de första tecknen. I orienten voro de första symptomen ofta blödningar från näsan och blodiga upphostningar eller liknande kräkningar. — I denna pest dogo i Florens 60,000, i Venedig 100,000, i Sienna 70,000, i Paris 50,000, i Avignon, pävarnas dåvarande residens, 60,000, i London minst 100,000 människor. Av endast barfotamunkar i Tyskland dogo över 124,000, ett bevis för att sårnader å fötterna ofta varit infektionens ingångsställe. I hela Europa, som på denna tid ägde omkring 105 millioner invånare, *dogo 25 millioner, d. v. s. omkring fjärdedelen*. Många trakter blevo fullständigt folktomma. Mest förhärjade blevo vissa delar av norden, en del trakter av Sverge och Norge, samt Italien. I sistnämnda land dogo halva invånareantalet. — Den fasa, som pesten in jagade i sinnena, kunde blott ökas av den allmänna okunnigheten, läkekonstens fullständiga hjälplöshet samt den gängse vidskepelsen. Man hade ju ingen aning om betydelsen av de enklaste försiktighetsmått. Man vadade i orenlighet. Det var ju på den tiden en skam att hålla rent utanför sin egen dörr; avskräde och smuts fick kvarligga, där det kastades. När sedan pesten dagligen dödade tusentals människor, fylldes luften av den förfärligaste stank, ty man kunde icke medhinna någon ordentlig begraving. På en del ställen vigdes floderna till kyrkogårdar, och liken utkastades massvis i vattnet. På andra ställen, såsom i Wien och Paris, grävdes stora massgravar utanför städerna, sedan alla kyrkogårdar redan voro överfulla.

Samtida skildringar giva en livlig bild av den förfäran som grep människorna. I Lybeck — Nordens Venedig — råkade invånarna vid pestens utbrott i sådan skräck, att de som i vansinne togo avsked av livet. Köpmännen förde sina ägodelar till klostren för att vid altaret befria

sig från allt jordiskt. För munkarna hade guldets icke längre något värde, det kunde blott draga döden med sig. De stängde klosterportarna, och utomstående kastade sina tillhörigheter över murarna för att på detta sätt fullgöra det sista fromma offret till sina själars frälsning. Sedan farsoten här var överstånden, trodde man sig vandra bland en befolkning av lik, ty genom luftens förpestande och i följd av den utståndna ångesten voro allas anleten dödsbleka.

Givetvis skulle allt detta elände bringa människorna ur jämvikten, vilka i sin okunnighet och ytterliga värnlöshet mot sjukdomen betraktade denna som Guds straffdom, som blott genom botövningar och fromhet kunde avvärdas. Denna föreställning grep också omkring sig, och en egenomlig andlig rörelse, vilken även tidigare under medeltiden förekommit, väcktes av pesten på nytt till liv.

Överallt, i Ungern, Polen, Böhmen, Tyskland och Flandern bildades bland folket brödraskap av botgörare, de s. k. *gisslarna* eller *flagellanterna*, vilka också kallade sig *korsbröder* eller *korsbärare*. De togo folkets synder på sig och ville genom fromhet och självplågande avvända pestens gissel från mänskligheten. Dessa brödraskap av gisslare drogo omkring i väl ordnade processioner, föregångna av anförare och sångare. Alla gingo med sänkt blick och uttryck av sorg och förtvivlan i sina anletsdrag. Deras dräkt var dyster och utgjordes av en kåpa med röda kors på bröstet, ryggen och huvudet. Alla buro tredelade gissel, som voro försedda med knutar, och i ändarna väpnade med små vassa järnkors. Vaxljus och praktfulla fanor, sömmade i sammet och guld, förhöjde det högtidliga intrycket. Varhelst de tågade fram genom städer och byar, ringde det i alla kyrkor, och folket strömmade till för att under andakt och tårar åhöra deras sång och bevittna deras botgöring.

Två gånger om dagen gjorde de bot. De drogo då

parvis under sång och klockors ringande ut i det fria, och när de anlönt till den plats, där gisslingen skulle försiggå, klädde alla av sig till midjan. Därpå lade de sig i en vid krets i olika ställningar, var och en angav genom sin ställning den synd han begått; äktenskapsbrytaren låg med ansiktet mot jorden, menedaren låg på sidan och uppsträckte tre finger — och så gick ordensmästaren omkring och gisslade dem alla, den ene mer, den andre mindre, varefter han bad dem med en sedvanlig formel att stiga upp. Därpå begynte ett allmänt gisslande under sång och bön, att Gud måtte avända *pesten* från mänskligheten. Botgörarna underlät därvid ej att skrytsamt omnäma sin syndabot, antydande, att nu blandade sig deras blod med Kristi blod till mänsklighetens frälsning.

Botgörartanken var en av medeltidens mest smittande föreställningar. Den hade sitt ursprung i medeltidens onda samvete. Det onda samvetet var en egendomlig produkt av medeltidens tro och medeltidens sedeslöshet, en produkt av *dualismen* i liv och lära. Tid efter annan, när död och elände spred skräck bland människorna, vaknade botgörartanken och smittade höga och låga, så i trettonde århundradet under de i Italien förödande striderna mellan Welfer och Ghibeliner, så i det fjortonde, när pesten begynte rasa.

*

Pestens fador satte djupa spår i folkets sjäsliv. Allhärjaren, döden, blev i folktron en kroppslig verklighet, en spökgestalt, vilkens välkända skepnad sågs smyga omkring i farsotstider. *Dödsdansen* är ett under medeltiden mycket populärt motiv för konstnärlig behandling. Man ser huru benrangelsmannen med sitt oförändrade grin, lika mot alla, överraskar dem alla utan åtskillnad till rang och ålder. Påvar och biskopar, konungar och furstar, borgare

och bönder, jungfrur och matronor, alla måste dansa med döden. Ett annat ännu känslotarkare tema i medeltida konst är *domen*. Domedagen, vredens dag, som förhöjer dödens betydelse. Vredens dag med dess förfärliga antingen—eller. Till höger eller till vänster. Bland de utvalda eller bland de fördömda. Himmelen eller helvetet. Här är all religiös inspirations innersta rot och kärna. Alla tankars tanke. Alla fasors fasa. All döds yttersta skräck. Våldigare än av någon skildring i form och färg avslöjas detta mäktiga ämnes betydelse för medeltidens tunga och skräckslagna betraktelser i den bekanta mässan *Dies iræ*, vredens dag. Detta mästerverk av inspirerad fromhet skildrar bättre än någon realistisk kyrkomålning medeltidens uppfattning av domedagens betydelse.

Dessa väldiga föremål för medeltidens skräckfyllda fantasi, *döden* och *domen*, äro egentligen blott led i en tanke, som förer vidare till den verkliga huvudpersonen i medeltidens vidskepliga övertro, *djävulen*. Medeltidens djävulstro, som urartade till en verklig kult, vilken för övrigt icke upphör med medeltiden utan räcker långt in i nyare tid, skola vi göra vidare bekantskap med i sammanhang med *besattheten* och *håxväsendet*.

*

Det är klart att en så fruktansvärd sjukdom som pesten, vilken under ett fåtal år dödade 25 millioner eller omkring fjärdedelen av Europas invånare, skulle utöva ett skadligt inflytande på de efterlevande. Pestens moraliska följder voro bland annat en allmän skräck, som bragte folkmassorna ur jämvikten och gjorde dem retliga och nervösa. Även andra under medeltiden rådande yttre förhållanden, såsom dålig hygien, krig och osäkerhet, allmänt förtryck, lastbarhet, dryckenskap m. m. bidrogo att sprida en nervös sjuklighet och degeneration bland

folket. Denna nervösa sjuklighet tog sig bland annat uttryck i en rad egendomliga epidemier, som alla utmärkte sig av en obetvinglig lust att *dansa och hoppa*, och över huyud yttrade sig i häftiga rörelser, då och då stegrade till konvulsioner. Genom en samtidig benägenhet för efterrapning spred sig denna danssjuka med stor häftighet bland folket.

För att rätt förstå de nervösa symptom, som utmärkte dessa epidemier i det 14:de och 15:e århundradet, är det nödvändigt, att vi draga oss till minnes vissa förhållanden med avseende på människohjärnans funktioner. Stora hjärnans bark är under normala tillstånd bland annat säte för ett hämmande och ordnande centrum, den är ett organ för vår vilja, vilken på ett ändamålsenligt sätt reglerar kroppens rörelser. Om jag hör musik och ser andra dansa, kan jag väl känna lust att följa exemplet, men denna lust blir ej obetvinglig. Hjärnan behärskar sålunda, tack vare denna sin verksamhet av en högre ordning, vissa centra av lägre ordning, från vilka mera vane-mässiga rörelser, såsom gå, springa, hoppa, dansa o. s. v. hava sin utgångspunkt. När hjärnans verksamhet försvagas, förlorar den sålunda herraväldet över rörelserna, och dessa bliva ofrivilliga och automatiska. Dessa ofrivilliga rörelser äro antingen mera ordnade, detta är fallet i danssjukan, eller oordnade, såsom förhållandet är vid de anfall, som förekomma i fallandesot och hysteri. Danssjuka, epilepsi och hysteri äro sålunda symptom af ett svaghetsstillstånd inom hjärnans högre funktioner och ett retlighetstillstånd i dess lägre centra. Därigenom uppstå de ofrivilliga rörelserna.

Det är vidare långt ifrån sällsynt att retbarheten i hjärnans lägre centra, då samtidigt självbehärskning och vilja äro försvagade, tager sig uttryck i en benägenhet för efterrapning. Om man själv är sömnig och trött, gäspar man, så snart man ser en annan person gäspa. Är man muntert stämd, drager man på mun, när man ser en annan

skratta, och ju nervösare en människa är, desto lättare smittas hon av en annan människas skratt.

Denna benägenhet att imitera kan under sjukliga tillstånd gå så långt, att de sjuka återgiva och efterapa varje gest, varje rörelse, som en annan person i deras åsyn utför, ja, de smittas med sådan begärlighet av dennes förehavande, att de ofrivilligt, som automater, återgiva varje detalj därav, skratta, gråta, hoppa, dansa, automatiskt. När en hysterisk person ser en fallandesjuk, händer det ej sällan, att han själv faller till marken och får konvulsioner. I övrigt träffar man denna benägenhet för efterapning hos idioter och vissa sinnessjuka, särskilt i sådana former av sinnessjukdom, som inträffa i ungdomen.

De symptom, jag här skildrat, danssjukan och de ofrivilliga muskelrörelserna samt benägenheten för efterapning, utmärkte alltså de andliga farsoter, jag nu skall beskriva. Den disponerande orsaken var skrämnel. Skrämsel har en förlamande inverkan på hjärnans verksamhet.

Det synes som om dessa yttringar av nervös sjuklighet med en alldeles särskild lätthet uppträda hos folkslag, som stå på en jämförelsevis låg kulturnivå. Epidemier, liknande dem som under medeltiden grasserade bland den lägre fattigare befolkningen i Italien, Rhenprovinserna och Holland, förekomma i våra dagar bland malajerna i Ostindien och vissa folkkraser i Japan.

Nyligen har en japansk sinnessjukläkare, professor *Sakaki*, beskrivit en säregen folksjukdom, som uppträder hos det s. k. Ainufolket i Japan, och jag skall här nämna några ord om densamma, enär den har en viss likhet med den i Italien i 14:e och 15:e århundradet uppträdande s. k. tarantismen.

Den japanska folksjukdomen kallas på Ainuspråket: »Imubacco» av »Imu» »vara rädd» och »bacco» »gammal kvinna». »Imubacco» betyder alltså en gammal kvinna som är rädd.

Denna sjukdom är så utbredd, att det icke finnes någon bland Ainufolket som icke känner densamma. Detta folk utmärker sig för en utomordentligt låg kulturgrad, bor i dåliga bostäder trots det kalla klimatet, är hemfallet åt dryckenskap och i alla avseenden degenererat. Sjukdomen kommer till utbrott genom skrämsel, och som Ainufolket framför allt är förskräckt för ormar, är den vanliga anledningen anblicken av en orm, någon större mask eller larv, eller blott den livliga föreställningen därom, exempelvis i drömmen. Med rädslan för ormar förknippas också vissa vidskepliga föreställningar, som förhöjer respekten för dessa djur. Enär de för sjukdomen disponerade leva i en ständig fruktan för ormar och för »Imubacco», och den besynnerliga åkomsten är välbekant för folket, så framkallas en hel del fall därigenom, att personer skrämman varandra eller under skämt och spe reta varandra. Och så sprider sig sjukdomen genom psykisk infektion. Symptomen äro en intensiv skräck, som alldeles förlamar medvetandet, och under denna skräck kan man få de sjuka att efterapa allt, som de se andra göra. En del sjuka hade av professor Sakaki fotograferats i dansande och vilt gestikulerande ställningar, imiterande de rörelser, en ung Ainutolk tillsades företaga. Till och med de kommandoord, varmed tolken beledsagade sina vilda åtbörder, upprepades automatiskt. De stackars sjuka äro fullt medvetna om detta imitationstvång och kunna ej motstå det samma, då någon på skämt och för sitt nöjes skull sätter dem i gång därmed. De beklaga under tårar sin olycka: »Hur lider jag ej att nödgas efterapa alla dessa galenskapen.» »Hur olycklig är jag ej över att vara andra till åtlöje för min sjukdoms skull.»

Överensstämmande med Imubacco är en sjukdom, benämnd »Latah», bland malajerna, och tämligen likartade äro en del andra hos ociviliserade folk förekommande.

Såsom redan nämnt påminner sjukdomen hos Ainu-

folket i vissa avseenden om den i Italien under medeltiden förekommande »tarantismen».

Även denna egendomliga sjukdom var en epidemisk skräcknevros, m. a. o. ett slags folkhysteri, som hade sin orsak i skrämsel.

Sjukdomens hemland var Apulien, och den ställdes i samband med en därstädes förefintlig jordspindel, »taranteln», som hade rykte om sig att vara mycket giftig, och därför bland folket var föremål för verklig fasa. Om spindelns bett voro giftiga är ganska osäkert, men säkert är, att de i folkets fantasi fingo de hemskaste följder. Tiden för »tarantismens» första uppträdande är sannolikt det av den svarta döden fruktansvärt förhärjad 1300-talet, då de stora massorna befunno sig i ett tillstånd av överretning, och deras fantasiliv av tidens övertro och hemsökelse var ytterligt uppjagat. I det andliga dunkel, fyllt av demoniska töckengestalter, vari folket levde, vaknade ängesten av minsta anledning. Tusentals människor smittades av samma föreställning, och den andliga farsoten grep omkring sig som kort förut pesten. Sin största utbredning erhöll dock tarantismen först under 1400-talet. Frukten för den giftiga spindeln hade då brett sig långt utanför Apuliens gränser. Den som blev biten — och vem kunde icke bliva biten av någon slags ohyra — vände döden och hemföll åt en tröstlös förtvivlan, förlorade hörsel- och talförmåga och förhöll sig slö och ligkiltig för livets vanliga lockelser. Men förnam han tonerna av en flöjt eller en cittra, slog han upp ögonen och började röra lemmarna, först långsamt och sedan i allt raskare takt, tills han slutligen greps av den allra vildaste dansyra. Till och med äldre klumpiga och tunga landsbor rycktes med af tarantellan och förde armar och ben i livlig och snabb danstakt, och genom städer och byar dansade massor av folk till tonerna av pipor, klarinetter och turkiska trummor, och överallt tillstötte nya av taranteln bitna stackare, som

väntade sig lindring av musik. Föreställningen om musikens hälsobringande verkan var ett arv från den klassiska forntiden. — En neapolitansk rättslärde i det 15:e århundradet, Alessander di Alessandro, berättar följande om en ung man, som gripits av tarantismen. Begärligt, med stirrande ögon, lyssnade han till trummans ton och rörde sig först med värdighet och så allt starkare och starkare, tills hans dans stegrades till den yttersta kraftansträngning och de vildaste språng. När musiken mitt under ett tillstånd av den största själs- och kroppsspänning plötsligen upphörde, föll han vanmäktigt tillsammans, låg livlös och utan att röra sig, men så fort musiken på nytt begynte, greps han åter av förtrollning och begynte ånyo samma ursinniga dans. Man trodde allmänt, att tarantelspindelns bett genom musik och dans fördelades i kroppen och småningom under ihärdigt dansande kunde utdrivas därur, men blev blott det minsta spår därav kvar i ädrorna, så spred sig sjukdomen på nytt, och man tvangs då alltjämt till dans, så fort pipan eller trumman ljöd.

Liksom hos Ainufolket i våra dagar var sjukdomens uppkomst bunden vid en egendomlig rädsla för vissa djur. Denna skräck var allmän och sannolikt gjordes icke stor skillnad på spindlar, skalbaggar och vanlig ohyra. Vid minsta bett väcktes ångesten och därmed den våldsamma suggestionen, att nu måste man dansa; började den ene, följde den andre med, ty exemplet smittade här mera än någonsin. Man kan ju icke heller tänka sig en mera infernalisk uppfinning än den idé, folket bildat sig om sjukdomens art. På samma gång man ansåg den i det närmaste obotlig, trodde man på en möjlighet, att dansen till slut skulle bota. Man dansade för att bota danssjukan. De arma tankarna gingo här i cirkel, och så gick också dansen i det oändliga. Man anskaffade nya spelmän, när de gamla tröttnade, för att ej behöva avbryta den hälso-

bringande dansen, ty upphörde musiken, föllo de dansande sjuka och uttröttade till marken.

Mången mera upplyst person betvivlade visserligen, att tarantelns bett hade något att göra med tarantismen, och det berättas, att en förnäm prelat, biskop Quinzato di Foligno, vilken på trots och i tro, att det var ofarligt, lät bita sig av en tarantel, mycket svårt insjuknade och först, då musiken nödgade honom att dansa, fann någon lättnad. Andra präster, som ansågo under sin värdighet att dansa liksom förryckta, tillslöto sina öron för musiken, men hade slutligen intet annat val, än att antingen förgås av sjukdomen eller begagna det enda medel till lättnad, som stode tiil buds. Så ofria voro alltså den tidens människor, att även de mest upplyste mot sin vilja måste giva efter för den andliga smittan av en allmänt utbredd föreställning.

Tarantismen höll sig i Italien som en vida utbredd folksjukdom i ett par hundra år, och det myckna musicerandet till de sjukas botande blev efterhand en egenomlig sommarfest, till vilken särskilt kvinnorna bidrogo med alla medel, varför den kallades il carnevalletto delle donne (damernas lilla karneval). Stora skaror av spelmän drogo under sommarmånaderna genom landet. Alla, som varit bitna av taranteln eller trodde sig bitna, begynte dansa, massor av nyfikna, isynnerhet kvinnor, skockade sig kring det brokiga tåget och ådrogo sig sjukdomen, icke av spindelns bett, utan av det psykiska gift, som de begärligt insöpo med ögonen.

Småningom försvunno ur folkmedvetandet de skrockfulla föreställningar, som givit upphov till tarantismen, men tarantellan dansas ännu dag som en italiensk folkdans, vilkens ursinniga takt möjligen kan giva oss en föreställning om hur det gick till i forna tider, då man dansade för livet och mot sin vilja måste dansa.

Icke mindre underlig än tarantismen i Italien är den i Rhenprovinserna och Holland på 1300-talet grasserande *S:t Johennse-* och *S:t Veits-dansen*.

Vi befinna oss i Aachen år 1374. Skaror av män och kvinnor, kommande från Alemanien d. v. s. Tyskland, tilldraga sig befolkningens uppmärksamhet genom ett sär- eget beteende. Hand i hand taga de i ring och synbar- ligen icke mäktiga sina sinnen dansa de timvis i vildaste raseri utan att akta på de kringstående, tills de alldeles uttröttade falla omkull; därpå klaga de över den största beklämning, giva sig i vända, som förestode dem döden, till dess man kommer på den idéen att sammansnöra deras underliv med dukar, varpå de hämta sig och synas åter- ställda tills ett nytt anfall inträder. Denna behandling av underlivet uppgives hava haft sin grund i en våldsam upp- drivning av detsamma, vilken inställde sig efter det myckna skrikandet och de häftiga rörelserna. En del väcktes till liv genom att man helt konstlöst dunkade dem i magen eller rent av trampade dem på dessa delar. Under dan- sen sågo de syner, deras ögon och öron voro slutna för verkligheten, de förnummo under extas andeväsen, vilkas namn de utropade; en del hade den föreställningen, att de dränktes i blodströmmar och tvungos av denna före- ställning att göra höga språng. Andra sågo himmelen och varseblevo Guds son och hans moder. När sjukdomen hunnit utbildas blev den mera växlande i sitt förlopp med anfall liknande fallandesjuka, varvid de sjuka blevo med- vetslösa, föllo till marken och fingo skum kring munnen, för att snart åter springa upp och på nytt under vilda gester börja sin dans.

Från Aachen spred sig denna andliga smitta till Neder- länderna, vidare till Köln, Metz m. fl. ställen.

I Metz lära älvahundra *S:t Johannesdansare* hava genomströmmat gatorna. Lantfolk gingo från plogen, hant- verkare från sina verkstäder, husmödrar från sina hem;

från alla håll tillströmmade människor och anslöto sig till den vilda dansen. Säckpipblåsare och andra spelmän, tiggare och allt slags pack begagnade sig av oredan, dansade med och fingo tillfälle att göra sig ett lättköpt förvärv. Över hundra ogifta kvinnor anslöto sig till det vilda och brokiga fåget som dansade genom gatorna och ställde kosan till templen och andra heliga platser; det hela urartade till orgier, och man märkte alltför väl, vilka begär som sluppit lösa under den religösa extasen.

Prästerna och munkarna uppfattade det hela som ett verk av demonerna och angrepo farsoten med besvärjelser.

En intressant iakttagelse under S:t Johannes-, S:t Veitsdansen och den italienska tarantismen voro de egendomliga idiosynkrasier d. v. s. fall av säregen smak eller avsmak för vissa ting, som märktes hos de dansande. S:t Johannesdansarna hade en oförklarlig motvilja mot de spetsiga snabelskor, som kort efter pestens utbrott omkring år 1350 kommit i bruk och tålde endast trubbiga skor; en ännu större motvilja visade de dock mot röda kläder och kunde av sådana bringas till raseri, likaledes påstås, att de ej kunde tåla att se någon gråta. De av tarantismen smittade hänrycktes däremot av den röda färgen, mången dansade med en röd klut i hand eller hade ögonen girigt fästa på någon röd dräkt hos de omgivande. Andra föredrogo svarta, gula eller gröna färger, och underliga berättelser finnas bevarade om denna egendomliga idiosynkrasi. Även till vattnet och det blå havet trånade de av taranteln bitna. Hos en och annan stegrades havets tjusning och dragning ända därhän, att de störtade sig i böljorna, liksom exempel finnas på S:t Veitsdansare, som kastat sig i en flod eller annat vattendrag, som oemotståndligt drog dem till sig.

Hos alla dessa medeltidens choreomaner, d. v. s. av den epidemiska danssjukan smittade, påträffar man en

underbar, obetvinglig lockelse att ryckas med av tonerna. Tarantismen är i detta avseende den märkligaste, men även S:t Johannes- och S:t Veits-dansarne föregingos av spelmän och dansade efter kända melodier. — På en teckning av *Peter Breughel den äldre*, som bekant en framstående flamländsk målare på 1500-talet, mest känd som skildrare av lantbefolkningens liv, ser man en rad av ursinnigt dansande äldre kvinnor; var och en hålles under armarna av två män. De främre fäkta så våldsamt, att de blott med besvär kunna hållas av karlarna, vilkas uppgift blott synes vara att tygla de rasande kvinnorna. I mitten av detta tåg dansa tvenne säckpipblåsare, i vilkas gälla musik de högljutt skrikande kvinnorna blanda sina röster. I bakgrunden synes ett lantligt kapell, där djävulsbesvärjelsen förmodligen skall försiggå.

Vår titelvignett återger en gravyr av Houdius efter samme Breughel, på hvilken man ser tvenne grupper av rasande, dansande och skrikande bondkvinnor på samma sätt som i den förra bilden, eskorterade av handfasta karlar. Genom landskapet rinner en flod, och den mindre gruppen befinner sig på en bro, där tvenne karlar hava ett drygt arbete att fasthålla en kvinna, vilken tyckes vilja kasta sig i vattnet.

Den efter S:t Vitus uppkallade S:t Veits-dansen var en epidemi, som i allt överensstämde med S:t Johannes-dansen och grasserade i Strassburg 1418.

Innan jag lämnar dessa dansepidemier, bör jag besvara, frågan: Vad hade S:t Johannes m. a. o. Johannes döparen och S:t Vitus med desamma att göra? Vad den senare angår är saken enkel. S:t Vitus var en av kyrkans (14) helige, vilken som gosse under Diocletiani förföljelser mot de kristna led martyrdöden och av legenden utsågs till speciellt skyddshelgon åt de danssjuka.

S:t Johannes-dansen fick, enligt Hecker, sannolikt sitt namn därav, att den utbröt kort efter midsommardagen och möjligen hade något sammanhang med de upptåg och vilda danser, som enligt urgammal tradition uppfördes kring midsommareldarna.

Det kristnade folket hade tagit i arv en mängd hedniska sedvänjor, som vidmakthölls i en delvis överflyttad mening, och sålunda firade man midsommardagen med de gamla eldarna, vilka möjligen genom något tankesammanhang mellan dop och eldens renande betydelse tändes till Johannes döparens minne. I själva verket fortfor hednisk naturmystik och därmed sammanhängande sedvänjor att utöva sin lockelse, änskönt allt sådant uttryckligen fördes på den lede frestarens konto. På dessa vägar torde folket ofta hava överraskats av den fruktade djävulen, och orimligt är icke, att en besatthetshysteri utbrutit vid ett sådant tillfälle. Yttre lidanden och nöd, översvämningar i Rhen-trakterna och ett olidligt förtryck från borgherrarnes sida säges även vid denna tid hava förberett folkstämningen. Men framförallt torde erinras att S:t Johannes-dansen följde som farsot omedelbart på den förfärliga »svarta döden».

Litteraturanvisningar:

- Scipio Sighele:* La foule criminelle.
 » Psychologie des sectes.
G. Tarde: L'opinion et la foule.
G. le Bon: Psychologie des foules.
I. F. C. Hecker: Die grossen Volkskrankheiten des Mittelalters.
Pompeyo Gener: La mort et le diable m. fl.

STYRKÄTTFÖRENINGEN VERGÄRNIS SMÅSKRIFTER 153.

OM BESATTHET
OCH
TALANDE MED TUNGOMÅL.

AF G. G. G. G.

STYRKÄTTFÖRENINGEN VERGÄRNIS SMÅSKRIFTER 153.

STYRKÄTTFÖRENINGEN VERGÄRNIS SMÅSKRIFTER 153.

153

STYRKÄTTFÖRENINGEN VERGÄRNIS SMÅSKRIFTER 153.

STYRKÄTTFÖRENINGEN VERGÄRNIS SMÅSKRIFTER 153.

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 153.

OM BESATTHET
OCH
TALANDE MED TUNGOMÅL.

AV

B. GADELIUS,
professor, överläkare vid Stockholms hospital.

(Första—fjärde tusendet.)

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER 103

OM BEZÄTTNINGS
OCH
TALANDE MED TUNGOMÅL

B. GADDELL

professor i teologi vid Stockholms universitet

(Föreläsning vid Studentföreningens sammanträde)

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1907

Fanatikerna.

Efter en tavla av A. Tideman (f. 1814, d. 1876).

I anslutning till en föregående framställning om »massornas sjäsliv och andlig smitta» (Verdandi Småskrifter n:o 152), skola vi i det följande meddela några drag ur de religiösa far-soternas historia. Så olika dessa andliga rörelser än förefalla, allt efter den färg i svart eller hvitt, den ton av kval eller hän-förelse, i vilken de uppträtt och förklingat, hava de dock ett intimt samband; de äro tvillingföreteelser och ligga så nära varandra som rätsidan och avigsidan av samma sak.

Det är av historisk hänsyn jag här börjar med avigsidan.

I.

Djävulens historia är folkpsykologiens intressantaste kapitel på samma gång, som den utfyller några av de mörkaste bladen i den mänskliga kulturens hävder. Dessa blad återgiva till en viss grad människosjälens fruktlösa försök att förinta och förneka den jordbundna delen av sin natur. Ingen vågade i dessa den naiva trons tider

erkänna det naturliga och berättigade i människans kroppsliga behov och böjelser, ty i den belysning, läran om syndafallet kastar på människosjäl, framstår denna som en skröplig och olycksalig blandning av gott och ont, däri det goda är av Gud, det onda av djävulen. Därför ansågs varje människosjäl som en tummelplats för mörkrets makter, vilka blott genom Kristi nåd och helgonens hjälp höllos i tukt, men ständigt vaksamme, ständigt lurande följde den arma själen från vaggan till graven. Djävulen var en tjuv av begynnelsen, och det var framför allt människans himmelska rättigheter, som voro föremål för hans avund och aldrig tröttnande kläffingrighet.

Denna bjärta *dualism*, så märkligt avpassad efter människonaturen och sammanvuxen med denna, har haft en ödesdiger betydelse i människans historia. Hela livet klövs genom densamma i tvenne oförenliga hälfter, *Guds rike* och *djävulens*. I yttre tilldragelser, farsoter och lidanden, krig och andra hemsökelse, liksom åska, regn och nederbörd, sågo människorna Guds eller djävulens finger, oftast djävulens. Även i tidens stora lastbarhet, för vilken kyrkans tjänare, ja, påvarna själva, ej voro främmande, såg den fromme ett bevis på djävulens regemente. Inre personlig erfarenhet, tankar, ingivelser, känslor, drömmar m. m. voro likaledes antingen av Gud eller djävulen, och vår Herres område var även här tämligen inknappat. Den fromme smög försiktig sina tankar i spåren, och rörde sig något i hans själ, på vilket han anade djävulens etikett, så vågade han icke kännas vid det, det drevs undan och tvangs genom späkningar att gömma sig i själens lönnligaste kamrar, där det, i bokstavligaste förbund med satan, blev botgörarens andra jag.

I denna fromma strid mellan ont och gott, i vilken människan, på grund av en allsmäktig i tidens medvetande djupt ingripande suggestion, ej tilläts att uppfatta det onda som sitt eget, blev det onda något, som snart skilde sig

från den personliga synkretsen och upphörde att stå i *kännbart* sammanhang med det egna jaget. Och så utvecklades under inverkan av denna suveräna föreställning ett *demoniskt jag*.

Den berömda franske författaren *Anatole France* har i en av sina tidigare romaner »*Thaïs*» på ett målande sätt skildrat utvecklingen av det demoniska jaget hos eremiten och pelarhelgonet *Paphnucius*, vilken skymfde den klassiske Eros och till straff och mot sin vilja förälskade sig i den Alexandriska kurtisanen *Thaïs*. Denna passion, som pelarhelgonet icke ville vidkännas, gjorde honom slutligen så besatt, att folket flydde för hans åsyn i tro att de sågo själva djävulen.

På detta sätt kom den *religiösa hysterien* till utveckling. Sanningen i orden: *Homo sum et nil' humanum in me alienum puto* (jag är människa och intet mänskligt är mig främmande), vågade ingen erkänna. Den fromme, anfäktad av sina begär, vältrade sig i tistlar och brännässlor och utsatte sin nakna lekamen för getingar. Han lyckades därigenom fördriva begäret ur sin åsyn, *men ej ur sin kropp*. Det kom åter, när han intet anade och tog gestalt i demoniska visioner, anfäktelser och *besatthet*. — Denna religiösa hysteri nådde sin fullaste utveckling bland tidens andlige, dess helgon och botgörare och framträdde i mångt kloster under form av intensivt smittosamma epidemier, på vilka jag längre ned skall anföra exempel.

Men även i folkets själsliv förberedde denna dualism under trycket av en rigorös andlig disciplin en fördold rämna, vilken vid minsta anledning och stöt vidgades. Även här funnos otvivelaktigt i underjordiska schack och avlagringar dunkla känslor och med hedniska sagor och nedärvda begrepp förknippade föreställningar, vilka representerade all den exkommunicerade livshunger och förkättrade lidelse, vilket ett fattigt, i umbäranden och andligt slaveri levande folk ej vågade vidkännas.*

* Jfr Verdandis småskrifter n:r 152, Massornas själsliv sid. 38.

Välbekant för alla folk, som i sitt religiösa åskådningssätt införlivat tro på demoner, har *besatthetens* fenomen spelat en viktig roll i den kristna kulturens historia och är ännu i sin klassiska form en föga sällsynt företeelse i katolska länder, särskilt på den mera avlägsna landsbygden.

I forna dagar ansågs besattheten såsom ett ovedersägligt bevis på övernaturliga makters ingripande, men inför vår tids vetande och nyktra undersökning har den avslöjats all hemlighetsfullhet och övernaturlighet. Besattheten är en av den *hysteriska personlighetsförubblingens* många yttringar; den sjuke anser sig behärskad af en främmande makt, en ande, en demon, vilken talar i hans mun, tvingar honom mot hans vilja, åstadkommer ofrivilliga rörelser, såsom ryckningar, nervskakningar, konvulsioner o. s. v.

Nyckeln till dessa fenomenens förstående är sålunda kännedomen om *hysterien* och den *hysteriska personlighetsklyvningen*.

Hysterien är ett mycket svävande sjukdomsbegrepp och uppfattas av olika författare olika. Den ena räknar mer, den andre mindre till hysterien. Om en sak syns dock de flesta ense, att *föreställningen*, *inbillningen* och *tron*, spelar en allsmäktig roll vid uppkomsten av de hysteriska symptomen. Sålunda kunna hysteriska personer vara lama, känslolösa, döva ja delvis blinda, utan att någon organisk rubbning kan upptäckas i deras nervsystem och motsvarande sinnesorgan. Föreställningen att icke kunna höra, icke kunna gå, icke känna o. s. v. förlamar dessa funktioner och binder de sjuka i sådan grad, att de måste foga sig efter de tyranniska föreställningarna. Men det egendomliga är, att dessa föreställningar *icke äro medvetna*. De äro tyranniska just därför att de hava sitt tillhåll i det *undermedvetnas* gömslen, där de ej kunna nås af några förnufts-skäl och motbevis. De hava trons väsen, d. v. s. de äro undermedvetna, och kunna endast fördrivas av en annan tro, som når den fatala övertygelsens

undermedvetna rötter och är nog kraftig att kunna upp-rycka desamma.

Det är icke ovanligt att en hysterisk förlamning tvingar en person att ligga till sängs långa tider, många år, tills en vacker dag ett förment under inträffar, som löser förtrollningen eller med andra ord förjagar den tvingande föreställningen, så att den sjuke helt plötsligt återfår sin rörelseförmåga. Den *helbregdagörelse genom tron*, som gjort så mycket väsen av sig, kommer till stånd på detta sätt. De kända underverken i *Lourdes* hava samma förklaring. Föreställningen att vara förlamad förjagas av en annan kraftigare föreställning, tron att helgonen, Guds moder, fromma förböner m. m. kunna återgiva den sjuke bruket af sina lemmar. Under böner och ivriga andaktsövningar förbereder sig den sjuke på den övernatuliga hjälpen, och till slut, när andakten stiger till verklig extas, inträffar undret; den sjuke reser sig från sin bädd, kastar sina kryckor och går själv.

Även under normala förhållanden kunna en mängd föreställningar, som utöva inflytande på vårt uppförande förbli undermedvetna. Detta är förhållandet när vi »gå i våra tankar» och äro »distraherade», men det ligger dock i vår makt att med en viljeanstängning behärska sådana föreställningar och sålunda återföra dem under den personliga viljans kontroll.

Detta förmår icke den hysteriske; han är beständigt distraherad och behärskad av undermedvetna föreställningar, *varom han själv ingenting vet.*

Dessa undermedvetna föreställningar ingiva den sjuke lätt den tron, att de härleda sig från en främmande makt, och denna tro bidrager att i hans själ insuggera ett *nytt jag* vid sidan av det gamla.

En hysterisk person är sålunda ofta uppdelad i tvenne personer, en medveten och en undermedveten. Han har tvenne viljor, en medveten vilja och en undermedveten.

Sedan en dylik personlighetsklyvning hos hysteriska kommit till stånd, måste den sjukes eget försvagade jag bokstaveligen maka åt sig för det undermedvetna jaget och kan icke disponera lemmar, sinnen och hörsolförmåga lika fritt som förut. En del av dessa förmögenheter berövas honom av hans undermedvetna jag. Vi ha redan dröjt vid det fall, att den sjuke tvingas till orörlighet och lambet, enär hans undermedvetna föreställningar nödga honom därtill; i andra fall ser man alldeles motsatta förhållanden.

Hos hysteriska förekommer understundom ett intressant fenomen, som man kallat *automatisk skrift*. Den sjuke skriver långa, sammanhängande brev och uppsatser, utan att han själv vet det minsta därom. *Den ena handen vet ej vad den andra gör*. Skriften försiggår utan att hans egen vilja hjälper till. När han läser, vad han själv skrivit, är innehållet fullständigt främmande för honom. Oftast är i dessa fall den sjukes (mediets) arm och handen, med vilken han skriver, känslolösa.

Vad innebär nu allt detta? Jo, att en personlighetsklyvning inträffat med en dylik person. Utan att han vet det, ordna sig hans tankar i långa sammanhang, handen rör sig och nedskriver ord och satser, utan att han själv giver någon impuls till skrivningen. Har klyvningen gått så långt, fullbordas den av sig själv. De automatiska föreställningarna taga form av uttalanden i första person, och då man spørjer vem detta »jag» är, giver »det» sig själv namn, det första bästa. Under samtal och genom suggererande frågor utvecklas allt mer det nybildade »jaget» — som i denna betydelse givetvis måste tagas cum grano salis.

På alldeles samma sätt händer det, att hysteriska personer, mot sin vilja, börja tala, sjunga, predika utan att alls veta varför. De tro att »*anden fallit på dem*» att en främmande makt, god eller dålig, en demon eller en avliden människas ande begagnar deras mun som redskap, ty huru

skulle stackars okunniga människor eljest uppfatta detta egendomliga fenomen? Denna tro, att en främmande, övernaturlig makt begagnar dem som språkrör, är synnerligen väl ägnad att befästa en personlighetsklyvning, den verkar som en kraftig suggestion i denna riktning.

Jag hade för ett par år sedan tillfälle att observera några spiritistiska s. k. talmedier i Köpenhamn. En av dem berättade för mig, huru han själv blev medium. Han hade hört talas om de spiritistiska sammankomsterna och troende, att det hela var »skoj,» som man lätt skulle kunna genomskåda och avslöja, begav han sig en dag i väg till en seance. Det hela gjorde på honom ett helt annat intryck än han väntat sig, och han gick hem påverkad av den andliga smitta, som ligger i luften vid dylika tillställningar. Vad han hört på seancen, de avlidnes förmenta andar, som talat genom mediets mun, möttes visserligen av tvivel, men intrycket av det hela var dock så starkt, att det låg kvar och grodde hos honom. När han så en dag satt med en penna i handen, begynte handen röra sig mot hans vilja, och han skrev själv på andarnas diktamen utan att veta vad han skrev. Nu var han själv bliven medium. Först skrivmedium, men kort efter talmedium. Mannen ifråga var naturligtvis av naturen hysterisk med den egendomliga viljesvaghet och benägenhet för personlighetsklyvning, som kännetecknar hysterien. Mäktigt påverkad av vad han vid seancen sett och hört, greps han av den föreställningen, att de avlidnes andar funno insteg i hans själ, och en vacker dag hade denna föreställning grott fast hos honom, och avlagringen av en ny personlighet inom honom var därmed i full gång; ett undermedvetet jag hade bildats, som vid seancerna skrev och talade i de avlidne andarnas namn. Jag prövade denne mans känslighet för smärta, och vad jag fann, gav mig ytterligare bevis för antagandet, att det

hela var ett fall av hysteri. Han var över större delen av kroppen okänslig för nålstick.

Den roll *hysterien* spelat i forna tiders religiösa villfarelser, tack vare tron på onda och goda andars förmåga att taga sin bostad i människokroppen, är alldeles uppenbar. Vi förstå därmed uppkomsten af sådana tillstånd som »besattheten», Irvingianernas och en mängd andra religiösa sekters talande »med tungomål», den smäländska predikarsjukan o. s. v. Alla dessa olika yttringar av religiöst vanvett, svärmeri och extas få sin naturliga förklaring, och denna förklaring är även tillämplig på de spiritistiska fenomenen, på deras tal- och skrivmedier. Städsö är det fråga om en hysterisk personlighetsklyvning med automatiskt tal eller automatisk skrift, och jämte dessa automatiska fenomen beledsagas de religiösa extastillstånden även av andra ofrivilliga rörelser, mer eller mindre ordnade, såsom dansande och hoppande, eller ock av oordnade kramprörelser d. v. s. konvulsioner. I känslösheten för smärta återfinna vi häxprocessernas »*stigma diabolicum*». Detta i forna dagar så fasanfulla tecken på djävulens lekamliga beröring, som av de gamla inkvisitorerne och häxdomarne tillskrevs den allra största betydelse, är ett allbekant hysteriskt symptom, som nästan utan undantag åtföljer den hysteriska personlighetsförubblingen och bildningen av ett undermedvetet jag.

Denna egenskap hos människosjälen att *plastiskt forma sig efter rådande föreställningar* har sålunda i viss mån förkroppsligat tron på onda och goda makters inflytande. Djävulstron tog sig uttryck i *besattheten*.

Under 1600-talet grasserade en epidemisk besatthet i åtskilliga fromma stiftelser och nunnekloster i Frankrike. De av förmenta demoner behärskade nunnorna fördes till kyrkorna för att där behandlas medelst exorcism (djävulsbesvärjelse) enligt fastställd ritual, och de scener, som sålunda inför en massa nyfikna människor utspelades,

kunna svårligen i detalj beskrivas. Djävlarne, som talade genom nunnornas mun, protesterade mot att lämna sina offer, smådade Guds namn och de heliga sakramenten och vrålade och tjöto som vilda djur. Intrycket av dylika ohyggliga scener måtte hava varit i högsta grad smittsamt på de vidskepliga massorna.

Värst hemsökta synas *Ursulinernunnorna* ha varit, ty på två ställen i *Aix* och *Loudun* blevo de angripna. *Ursulinernunnorna* i *Aix* anklagade en präst vid namn *Gaufridi* att hava förhäxat och med demonernas hjälp frestat och plågat dem. I *Loudun* blev en annan präst, *Urban Grandier*, av nunnorna angiven som upphovsman. *Gaufridi* brändes levande år 1611. *Urban Grandier* år 1634.

Besatthetsepedemien bland *Ursulinernunnorna* i *Loudun*, vilken i samtida berättelser är synnerligen väl beskriven, har ett stort psykologiskt intresse. Skådeplatsen för densamma var ett religiöst pensionat, och den som först sjuknade var föreståndarinnan *Jeanne de Belcier*, ett nyckfullt och mycket underligt fruntimmer. Hon liksom de övriga nunnorna och för övrigt de flesta kvinnor i trakten hade fattat stort intresse för den unge prästen *Urban Grandier*, vilken beskrives som en lika vacker som vältalig och galant man. *Man ville hava honom till bikt-fader, men han avslog detta anbud, och kort därefter utbröt den egendomliga farsoten bland nunnorna.*

Nu blev ett förskräckligt väsen. Nunnorna skreko dag och natt och påstodo, att *Grandier* förhäxat dem och med djävulens hjälp skickat på dem en mängd onda andar. Föreståndarinnan hade fått *sju*, och de andra trodde sig ha fler eller färre avgrundsandar i kroppen. Demonerna talade genom nunnornas mun och uppgåvo till och med sina namn. *Jeanne de Belcier* marterades i synnerhet av trenne, som kallade sig *Asmodeus*, *Leviathan* och *Isaacaron*. Under besvärjelserna underhandlade prästerna än med den ene, än med den andra av dessa förmenta djävlar, man

bad dem lämna sitt offer, visa sin underdånighet för krucifixet eller de heliga sakramenten o. s. v. Men demonerna svarade blott med hädelser och cynismer och besvärjelserna endast ökade deras oväsen. Om möjligt ännu mera rasande blevo de förryckta kvinnorna, när den för sina fördelaktiga egenskaper så olycklige Urban Grandier konfronterades med dem. Hans avrättning lyckades emellertid icke göra slut på Ursulinernunnornas besatthet, denna fortfor ännu en tid och antog delvis nya former. Det finnes ännu i behåll en utförlig beskrivning på det hela författad av Jeanne de Belcier, och i franska statens arkiv förvaras ett brev skrivet med Jeannes hand och undertecknat av demonen Asmodeus, som lovar att »i det han utgår ur kroppen på denna varelse (en sortant du corps de cette créature) sätta ett märke till bevis för sin affärd under hennes hjärta». Förutom besatthetens vanliga fenomen, *det automatiska talandet*, återfinna vi sålunda i Jeanne de Belciers historia även ett annat bevis för personlighetsklyvningen, *den automatiska skriften*.

Dessutom förekommer här, liksom i äldre liknande berättelser, den uppgiften att demonerna *talade främmande språk*. Symptomen av *besatthet* och *talande med tungor*, båda av religiöst-hysteriskt ursprung, kunna således vara fullt lika, det är blott de suggererande föreställningarna som äro olika.

II.

De religiöst svärmiska rörelser, som på senaste tid, framför allt i Norge, men även på flera ställen i vårt land, vunnit utbredning, hava väckt undran och häpnad på grund av vissa egendomliga fenomen, såsom konvulsioner, *talande i tungomål*, profeterande m. m. vari rörelsen kulminerat. Den, som något känner det religiösa svärmeriets historia,

återfinner i dessa fenomen allbekanta drag, som, likt skummet på vågorna, aldrig saknas, när den religiösa hänförelsens flod stiger.

I anslutning till det föregående skall jag nämna ännu några ord till dessa skenbart mystiska fenomenens förstående, och med några exempel från äldre tider visa, huru de städse bibehålla en viss karaktäristisk form.

Jag förutskickar emellertid den anmärkningen, att, ehuru jag i det följande använder sådana termer som hysteri, folkhysteri m. m., jag dock anser, att man på ett område som detta bör akta sig att hemfalla åt för mycken klinisk ensidighet. Dessa fenomen hava ju så mycken gemenskap med vissa andra egendomliga religiösa symptom och exceptionella former av sjäsliv, med extas, inspiration o. s. v., att det är mycket svårt att sätta en gräns mellan det supernormala och abnorma i en rent sjuklig mening. Det är ju också på annat sätt en fråga om relativa värden. Varje samhällsklass har sin norm, varje religion har sin, och varje tid har sin. Medeltidens människor voro, jämförda med vår tids, hysteriska. Den allmänna oron, osäkerheten till liv och lem, fasan för pest och andra farsoter, men framför allt den mörka och tryckande djävulstron i livlig kontrast med tron på Kristus, madonnan och helgonen, allt detta satte sin prägel på människors sjäsliv, vilket på grund av tidens okunnighet och exaltion var ytterst mottagligt för suggestioner. Men även i våra dagar utmärka sig svärmiskt religiösa människor av en starkt utvecklad suggestibilitet, och hos sådana människor upprepas understundom de halft mirakulösa företeelser, som fordor voro så vanliga.

Ett av suggestibilitetens viktigaste villkor är alltid *en viss begränsning av det personliga viljelivets inflytande, en benägenhet eller förmåga av personlig underkastelse*, vilken kan bero på bristande intellektuell utveckling, ett starkt mättat känsloliv, men ock på sjuklig svaghet i viljan.

Den religiöse överväldigas sålunda ej sällan av tron mot sin vilja, hans medvetna liv, hans omdöme och kritik tagas med storm. Icke efter överläggning och underhandling med sig själv utan *på en gång*, genom överrumpling av utom-personliga (undermedvetna) inflytelser, suggestioner av tankar och idéer, *vilka under lång tid utan medvetet åtgörande från hans sida slagit rot och vuxit i hans själ*, sker denna förändring, som av gammalt och på ett synnerligen betecknande sätt kallas *omvändelse*.

Omvändelse är sålunda ett plötsligt, ofta nog oväntat inbrott i medvetandet av allt det, som under längre tid samlat sig i själens *undermedvetna gömslen*. *Utanför det vakna personlivets vardagsintressen, dess böjelser och förnufts-skäl, växer, stundom under känslan av en avlägsen oro, en inre djupare övertygelse, som slutligen, när den nått en viss bredd och råga, tömmer sig i och översvämmar medvetandet.*

Det undermedvetna själslivet har, såsom den utmärkte amerikanske psykologen *William James* i sitt arbete* »*Varieties of religious experience*» framhållit, för religionspsykologien den allra största betydelse. Den religiösa tron fäster sina rötter utanför medvetandet. Den är ett slags »tänkande med känslan», där känslan i sin ordning är det obestämda återskallet av alla undermedvetna skäl och tankar.

Den vikt, som det undermedvetna själslivet äger för religionen, och den intellektuella underkastelse — *credo quia absurdum* — religionen i varje form av personlig gudsdyrkan kräver av sina utövare, öppnar lätt väg för ett fromt svärmeri, som ständigt håller sig i en passiv förbidan på undret.

Sådant var ju i forna dagar, i underverkens tid, mycket vanligt men inträffar ännu ej sällan, särskilt inom

* Översatt till svenska under titel: »Den religiösa erfarenheten i dess olika former».

en del religiösa sekter, där människor med en viss predisposition mötas och inverka på varandra, och då kan lätt hända, att svärmeriet löper ut i hysterisk förryckhet, och att »supernormala» företeelser degenerera till mer eller mindre osmakliga abnormiteter.

Religiösa överdrifter hava i alla tider varit ägnade att frammana nervösa och hysteriska tillstånd. Det finns i nästan alla religionsformer och ej minst i den kristna religionen ett drag, som är egnat att riva i tu själslivet och splittra den personliga enheten. Detta drag är den i det föregående beaktade *dualismen*, de dubbla synpunkterna, Gud och djävul, gott och ont, själ och kropp. Även i en senare tid, då djävulstron något förtunnats och förändligats, bibehåller religionen sin ursprungliga tendens att förneka de kroppsliga behoven, förringa jordelivets värde som en sak för sig och ej blott som en förberedelse till himmelen. På bekostnad av detta livet förhärligas det tillkommande, där den troende utlovas en rik belöning och ersättning för allt, vad han här i jämmerdalen lider och försakar. Följden härav har blivit, att människors strävan efter renhet, fromhet och rättfärdighet mången gång förfallit till ett sorgligt självbedrägeri. Himmels härligheter utmålas i ganska krassa och sinnliga färger, och de otillfredsställda jordiska begären hava därvid spelat människorna det sprattet att komma igen i en andlig förklädnad och under former av religiös exaltation, som för den nyktre betraktaren lätt röjer sitt ursprung. I de religiösa sekternas, särskilt *pietismens* historia, möta vi därför ofta andliga rörelser, som icke så litet påminna om de nyss skildrade besatthetsepidemierna, om också den gladare och ljusare religiositet, som här möter oss, har tryckt sin prägel på de överspända fenomenen. *I stället för demonerna är det nu »anden» som inspirerar människorna och talar genom deras mun.* Och samma konvulsioner, underliga rörelser och kroppsställningar som

förut ansågos bero på djävlarne, uppfattas nu såsom »nåderörelser» vilka bevisa andens närvaro. — Vårt eget land är rikt på sådana svärmiska epidemier, och jag skall nu nämna några dylika.

Pietismen fann i Sverge sin utbredning under 1700-talet och bland dess förnämsta målsmän kunna nämnas tysken *Johann Konrad Dippel* och *Erik Tollstadius*, vilka voro verksamma i Stockholm omkring 1730. Från Stockholm utbredde sig ett fromt svärmeri till en mängd delar av landet. År 1733 började i *Främmestads* församling av Skara stift en religiös svärmisk rörelse framkallad förnämligast genom predikanten *Andreas Tengboms* verksamhet. De som blivit väckta överföllos av konvulsioner och häftiga skakningar, varunder de högljut ropade och vrålade, så att predikan måste avbrytas. Konventikelmöten började hållas även om nätterna, och anfallen blevo allmänna, då det sades att *Tengbom* förklarar konvulsionerna som »bättringsrörelser». Denna epidemi var dock tämligen kortvarig. Långt mera betydande voro de svärmiska rörelser, som uppstodo i *Härjedalen* år 1758 och därifrån spreda sig till Hälsingland och Lappland. Rörelsens upphovsman var en välmenande och from men ej så litet förryckt man, komministern i *Lillherrdals* församling, *Mårten Thunborg*. På grund av den pietistiske Thunborgs predikningar, hus- och kommuniionsförhör, vaknade inom den avlägsna församlingen en livlig andlig rörelse, och det dröjde ej länge förr än väckelsen slog över i de underligaste företeelser. De väckte påstodo sig hava uppenbarelsen, höra röster och se syner. Hos en av dem, en kvinna kallad *Bång-Karin*, började syndasorgen kännas så överväldigande, att den tog sig uttryck i kroppsliga rörelser, kramp och allehanda ljud och läten. Rörelserna föregåvos vara gudomliga »nåderörelser». Hon fördes av en inre drift ut på marken för att bedja för sig och den syndfulla världen. Så begynte hon predika. Predikningarna

övergingo ofta till skrik och djurliknande läten. Ibland talade hon med främmande tungomål. Komminister Thunborg var livligt övertygad om Bång-Karins mission och understödde henne, och genom prästens auktoritet tillströmmade en massa folk för att skåda den gudaingivna profetissan. På söndagsaftnarna, sedan folket åhört Thunborgs predikningar, samlades de på de forna lekplatserna till fromma möten. Här störde de med sina skrik, som mest liknade hundars och svins läten, lugnet långt in på natten. Den ene efter den andra uppträdde och predikade. I extas hoppade och dansade de väckta eller kastade sig på marken »med pipande, vrålände och ömkelig lät» och utförde i liggande ställning allehanda underliga rörelser. Tack vare Thunborgs fromma enfald antog rörelsen allt värre former. Under predikan fick åhörarna sina anfall och begynte utföra »nådarörelserna» och utstötte skrik så att predikan måste avbrytas. En del blevo medvetlösa. Då och då samlades man för att fira »Lamsens bröllop» och dessa religiösa glädjefester urartade till verkliga orgier och anstötliga uppträden.

Vid 1771 års hösteting blevo de svärmande ädömda böter, och vid vårtinget 1773 voro ej mindre än 43 personer inställda för rätten och dömdes till 10—20—200 daler silvermynts böter vardera, varjämte 4 personer dömdes till 40 daler silvermynts böter för »förvetna och sidovördiga utlåtelse» mot och inför tingsrätten. I samma rapport från fogden till landshövdingen den 11 april 1774, varur dessa uppgifter hemtats*, berättas, huru »de avrakat håret, och huru män och kvinnor utan blygsel befinnas alldeles nakna, så blotta och bara, som de till världen blivit födda, och huru de tvätta sig i eld, medelst händernas viftande i eldslåga, ja, och rent av kastat sig i elden.

* De hava godhetsfullt meddelats mig ur originalhandlingar av fil. dokt., komministern i Multrä, E. Modin. Se för övrigt Alstermark.

De övergiva ock den allmänna och offentliga gudstjänsten under förebärande, att våra nuvarande präster äro ogudaktiga och oomvända samt falska profeter, som storma på det Guds verk, de fått och annammat. Av det avklippta håret sammanvridas snören eller tåg, vilka kallas andeliga rep, varmed de skola binda den onde anden, av vilken de säga sig understundom vara ansatta, eller ock att därmed förrätta ett andeligt strypande å sig själva, även driva de den onda andan av varandra ut på det sättet, att den ene omfattar den andra, eller den av djävulen besatta, för strupan med styrka, att fradgan utprässas både genom mun och näsa, med nakna kroppar ligga de dels hoptals på golvet, dels ock hoppa och springa om varandra, vilken nakenhet skall betyda det världsliga väsendets avklädande, jämväl ock, på det att den onde eller djävulen ej skall få något fäste i deras kläder och således än mindre tillfälle att komma in i deras kroppar. Till hårets avrakande säga de sig fått den Heliga Andes befallning, åberopandes profeterna Hesekiels 5 kap. och Micha. 1: 16 v. Under allt detta, och då någon söker förmå dem ifrån denna styggelsen, till medvetande av straff, heter det, att de ej hava att göra med världslig överhet, såsom den där icke förstår sig på Guds verk med dem, och att Herren väl bevarar dem ifrån det onda, varmed de av världshopen hotas eller ock att det (straffet) icke utan Herrens vilja träffar dem». Ännu i november 1775 berättas att folket »framhårdar i sammankomsters hållande — därunder det vanliga ohyggliga skriket och ropet utövas».

Sedan den halvförryckte Thunborg på allvar lämnat Linherrdal bortdog rörelsen småningom.

Besläktad med den andliga epedemien i Lillherrdal om också ej av samma våldsamt är den rörelse, som på 1840-talet åstadkoms av *Lars Laestadius* i det nordligaste Norrland. Laestadianerna kallades också »Hihu-

liter» på grund av de ofrivilliga rop: »Hi», »Hu», som hördes i kyrkorna, då den väldige predikanten hunnit försätta sina åhörare i extas.

En annan om besattheten ännu mer påminnande epidemi var den i *Småland* och *Västergötland* omkring år 1840 grasserande »*predikarsjukan*». Denna sjukdom skildras av dåvarande biskopen i Skara *Johan Albert Butsch* på följande sätt: »Fenomenet började med vissa kroppsskakningar och konvulsiva rörelser, varpå de sjuke föllo baklänges och avdomnade; vid uppvaknandet sade de sig hava sett syner. Lika litet som skakningarne och dvalan tycktes bero av de sjukas frihet, lika eller åtminstone nära nog lika ofrivillig syntes sjukdomens tredje yttring, predikandet, i allmänhet vara. Alla herättelser,» säger biskopen, »sammanstämma däri, att *förr än den inre driften kommer, kan den, som befinner sig i detta sjukdomens stadium, icke predika; men drives han av det inre nödtvånget, så kan han med bästa vilja och föresats icke avstå därifrån.*» Bland allmogen var den meningens rådande, att predikosjukan borde betraktas som ett omedelbart Guds under, till benådning för dem, som hade sjukdomen, och till varning och väckelse för dem, som sågo de sjuke och hörde deras tal. För egen del ansåg biskop Butsch det sällsamma fenomenet som en i grunden kroppslig ehuru själen på ett egendomligt sätt berörande åkomma. Han uttalar även den förmodan, att predikosjukan hörde till den klass av verkningar, vilka man hänfört till den s. k. *animala magnetismen*, och däruti hade ju biskopen icke så orätt, alldenstund den animala magnetismen eller, som man i våra dagar säger, hypnotismen till viss grad sammanfaller med de hysteriska fenomenen.

Predikosjukan vann inom *Västergötland* på kort tid en sådan utbredning, att år 1843 de av sjukdomen angripna uppgåvos vara två till tre tusen personer.

En kvarleva av predikosjukan fanns ännu på 1880-

talet i *Västbo* och *Sunnerbo* härader av Växjö stift. Anhängarna av denna rörelse kallade sig själva »röster», men benämndes av folket »hoppare». Anledningen till denna kuriösa benämning var deras egendomliga beteende under andaktsstunderna. Hopparesektens ledare var den med »anden» begåvade bondhustrun *Matilda Petersdotter i Åhs*. Sammankomsterna höllos under lördagsnätterna här och var i trakten. Vid sammankomsterna gick så till, att alla med ansiktet mot väggen intogo knäböjande ställningar. Under ideligt sjungande av enkla melodier ur »Zions sånger» försattes sinnet i extas. Därpå började bönen, som i väldiga och högröstade ordalag förestavades av ledarinnan samt esomoftast beledsagades av bönerop från de övriga. Bönen var delad i tre avdelningar. I den första anropades Guds nåd till hjärtats förkrosselse, och denna avdelning slutades med ett ivrigt upprepande av orden: »lossa mig (från synden), ack och ve». Den andra avdelningen berörde rättfärdiggörelsen och slöts under extatiska rop på »Jesu blod». I den tredje avdelningen skedde tacksägelsen, och man upprepade oupphörligt orden »lov och tack». Under denna böneprocedur, som varade tre fjärdedels timme, hade flera bland församlingen hunnit i ett skälvande tillstånd, och när de uppstigit, begynte den andeliga dansen, vilken utfördes under kringsvärmningar och högljudda glädjerop såsom: »Ära ske Gud, Jesu lov» tills de dansande föllo vanmäktiga till golvet. Det är ganska anmärkningsvärt att »Hopparsällskapet» i Småland har en viss likhet med österlandets »dansande dervischer». I båda fallen åstadkommes genom sången eller musiken, böneropen och de dansande rörelserna ett egendommeligt hypnotiskt tillstånd, varunder känslan av lekamlig frigörelse slutligen inträder.*

*

* Urtypen för dessa genom dans, sång och musik framkallade extatiska tillstånd återfinna vi i antikens Dionysoskult.

Så länge människor tro på goda och onda makters förmåga att omedelbart ingripa i deras liv och handlingar, så länge skall ock sjäslivet i dess underliga plasticitet foga sig efter denna tro, och talande i tungomål — lika väl som andra former av automatism — komma att iakttagas.

»Talandet med tungor» har särskilt gjort *Edvard Irving* och hans samfund beryktat. Till jämförelse med de underliga händelser, som i senare tid hos oss utspelats, skall jag ur Irvingianernas historia anföra följande:

Länge synes Irving hava väntat på att erfaras dylika bevis på andens närvaro, och sedan tungomålstalandet år 1830 givit sig tillkänna bland en del smärmiska skotska bönder, vart slutligen Irving och hans anhängare så fyllda av förbidan, att småningom den ene efter den andra av hans lilla samfund begynte tala med tungor. En mera framstående medlem av samfundet *Robert Baxter*, berättar huru denna gåva kom till utveckling hos honom själv. Han kände sig vid ett möte så gripen av de profetiska ord, han hörde en troende syster uttala, att han gråtande och förkrossad gömde ansiktet i händerna. Detta varade emellertid blott ett par minuter, då »Andens kraft» med sådan häftighet kom över honom, att han i förkrosselse och förtvivlan måste ropa om nåd och förbarmande. Härvid erfor han en känsla av makt och välde över uttrycksmedlen, som vida översteg hans vanliga erfarenhet. Han blev medveten om något, som icke var hans eget, om »Andens» mäktiga tryck, som kom över honom och ej följde de vanliga vägarna. Därefter kände han under bibehållen själsfattning, huru hela hans kropp skakade, och i mer än tio minuter förblev han i detta konvulsiva tillstånd, liksom förlamad. Slutligen tvangs han att falla på knä och med stark röst skrika ut: »Tala, tala Herre, Din tjänare lyssnar». Detta upprepades en mängd gånger, tills slutligen »Anden» ånyo kom på honom, då han med

stark vända både i röst och uttryck förkunnade Herrans ankomst, och att »Hans tjänare skulle bära Hans budskap upp på bergen och kullarna och delgiva det åt vindarna, så att hela jorden skulle erfaras det och darra för Herran». Under närmaste månader talade Baxter mycket i »Anden». Men han talade även »med tungor» på franska, latin och på många för honom okända språk, varvid hans hustru tyckte sig kunna tolka en del ord »som spanska och italienska». Efter hand, och då vissa profetiska uttalanden ej gingo i uppfyllelse, kom Baxter slutligen på andra tankar och synes hava varit mest benägen att tillskriva demoner upphovet till sina ingivelser.

Den väckelse, som nyligen i stora vågor gått över Norge och vissa delar av vårt land, har som bekant på ett alldeles särskilt sätt åter riktat uppmärksamheten på tungomålstalandet. Även här i Stockholm har på sammankomster i baptist- och metodistkapellen »Andens» närvaro givit sig tillkänna, och ganska bullersamma möten hava hållits, där en och annan av anden särskilt gynnad själ börjat tala på obegripliga språk, vilket i största spänning och under tack och lov och livliga rop och åtbörder åhörts av församlingen. Men vad som tilldragit sig i vår goda stad kan på intet sätt jämföras med de andliga orgier, som utspelats på landsbygden och i vissa landsortsstäder. Särskilt har Å. och trakten där omkring varit svårt hemsökta.

En av mina kolleger dr Y., som har sin verksamhet i denna del av landet, har ställt till mitt förfogande en intressant skildring av rörelsen inom X. provinsialläkaredistrikt. Jag meddelar ur hans berättelse följande:

»Rörelsen som troligen importerats från Kristiania har satts i gång i Å. och därifrån överförts till X. distrikt av en predikant, en viss L. som nu anses äga »Andens» gåva i rikaste mått. Denne L. lär kunna tala sexton språk,

»kända och okända», och han framstår för befolkningen som en förebild, vilka alla sträva att efterlikna.»

»Av ledarne karaktäriseras rörelsen som en Andens utgjutelse, alldeles som på pingstdagen, med de härliga gåvorna »tungomål» och »tungomåls uttydning». Varje mera nykter iakttagare anses vara ledd av en ond ande, vilken man söker utdriva. Detta har dr Y. oupphörligen fått vidkännas vid sina besök på de rättroendes sammankomster.»

»En morgon, skriver dr Y., fick jag veta, att det brutit ut i O. hos en mycket aktningvärd man, i vars hus en mängd människor samlats. Där ropades och bråkades, så att det hördes ut på gatan. Per telefon inhämtade dr Y. tillstånd att få komma dit. Vid inträdet i salen fann Y. denna fylld med folk från närmaste trakten, män och kvinnor, som lågo på knä, sutto eller stodo, omfamnade varandra, ropade, bådo, sjöngo, alla i full exstas. Framför en soffa låg en yngling, vilken en tid uppehållit sig på orten som predikant. Han hade kvällen förut efter mycken bön fått tungomålets gåva. Han låg vid doktor Y:s ankomst tyst, men plötsligt flödade ur hans mun en ström obegripliga ord av ungefär följande lydelse: »Mosilikatse ba opudaka el ma osopaki lej etc.» I det närmaste samma ramsa upprepade han gång på gång under de häftigaste åtbörder, med slutna ögon och eldröd i ansiktet. Allt emellanåt avbröt han sig själv, än med ett halvhögt »tack och lov», »pris ske Gud» o. s. v., än med rop, tjutande och andra oartikulerande läten. Det hela ackompanjerades av de övrigas »pris ske Gud», »tack och lov», »tack Jesus» o. d., allt uttalat med slutna ögon och stora åtbörder. Så slutar ynglingen helt tvärt, stiger upp, går och hälsar på doktor Y. samt betar sig som en normal människa. För övrigt må tilläggas, att han även under ekstasen allt emellanåt tittade upp och syntes även då medveten om doktors närvaro. De övriga tycktes nu

helt plötsligt nyktra till. Därpå gingo de fram till doktor Y., frågande om denne ej vore glad »att Guds ande var på färde». När denne gjorde vissa invändningar, rusade den kvinnliga och en del av den manliga publiken under uttryck av fasa in i ett annat rum, kastade sig där under högljudda bönerop om varandra på golvet och skreko och suckade. Till dem som stannade kvar försökte doktor Y. tala allvarligt, föreställande dem, att allt detta vore en villfarelse, som kunde skada dem till kropp och själ. De svarade upprörda och förvirrade, och när doktor Y. fortsatte med sina förmaningar, tilläggande att ett sådant uppförande rent av vore att draga försmädelse över Guds namn, då avbröts han av ett enstämigt ropande och tjutande; alla skreko omhvarandra: »Herre fräls doktorn», »drif ut den onde anden» m. m., kastade sig på knä och rusade åter upp samt betedde sig, som voro de alla från förståndet.»

»Den enda som var lugn och sansad var den gamle, aktade värden på stället, han uppmanade dem att vara tysta och förehöll dem, att doktorn kommit dit och hade talat till dem i en god avsikt. Men sedan doktorn på nytt tagit till orda, utbröt ånyo samma oväsen, hvarföre han avlägsnade sig. Han hörde sedan omtalas, att de fortsatt större delen av dagen och särskilt bedit för doktorn, vilket ju hedrade deras hjärtan mer än deras förstånd.»

»För att studera rörelsen på de andra offentliga väckelsemötena begav sig doktor Y. en afton till ett närbeläget baptistkapell, där de troende hållit på en veckas tid, dagligen från klockan 11 f. m. till 12—2 på natten, utan avbrott och utan måltidsraster. En nämndeman, som doktor Y. träffade, menade, att det till och med kunde vara förenat med fara att besöka dessa möten, det hade ju hänt att personer som »haft en ond ande» blivit utkörda, och det var ju icke längesedan, en man från W. i

ett anfall av religiöst vansinne slagit ihjäl sin hustru i den övertygelsen att hon var den onde. Doktor Y. lät sig emellertid icke avskräcka.»

»Då doktor Y. anlät till kapellet, var där redan fullt med folk. I början föreföll intet osedvanligt, man sjöng samfält med känsla och kraft, och den ena efter den andra, män och kvinnor, unga och gamla stodo upp, tackade Gud, både om andens utgjutelse, om själens frälsning, med ett ord, det var ett livligt väckelse- och bönemöte i den vanliga stilen. Så fortgick det i ett par timmar. Då uppträdde den förut nämnde L., en yngre, liten, ljuslätt, mager man med ett alldagligt, ingalunda fanatiskt utseende, läste upp ett långt kapitel ur bibeln, började så tala utan spår av anslutning till texten om andens utgjutande, vikten av att vakna upp ur synden, om nådegåfvor, onda andars utdrivande och helbregdagörelse genom tro, allt utan sammanhang, stötvis ropande, rusande fram och tillbaka, slående med armarn, arbetande så, att svetten lackade av honom, så — slutar han helt tvärt, sätter sig och torkar lugnt svetten av sig. Redan under hans tal börjar det bli en annan lät bland de församlade; rop höras »pris ske Gud», »Herre hjälp», »Hosianna» o. d., allt om hvartannat och utan anslutning till talarens tankegång för ögonblicket.»

»När L. slutat bröt det ut på allvar, flere reste sig på en gång, den ene bad, den andre ropade, en tredje skrek eller rättare sagt vrålade. Så kom äntligen det åtrådade tecknet. En kvinna fick anden och sjöng: »Gang, gangi lang, gangi lang gang, go;» detta upprepades tre och en halv gånger på en melodi som doktor Y. samtidigt hann uppteckna jämte orden. Nu bröt ett jubel lös, så att man tyckte taket skulle lyfta sig, man ropade, skrattade, gret och bad överljut om varandra. Gamla män som eljest ej visade sig känslösamma, skrattade överljut eller grätö, så att tårarna runno ner för deras kinder. Så fortgick det

nu, och när det något domnade av, sjöng man med kraft en sångvers, varefter känslorna ånyo stego i höjden. Nyssnämnda hustru uppträdde åter och bad en osammanhängande bön på svenska samt slöt med att högt ropa: »Kang kammele, kammele ki king, kammele, kammele ka» vilket flera gånger upprepades. Nu steg oväsendet till sin förra höjd. Under en lång stund hade genom bullret hörts ett egendomligt gnolande läte, än starkare, än svagare, ibland bortdöende, snart åter börjande igen. Till slut vart det en högljudd sång med följande ord: »Kang lang, kang lang, kang hang, kong kong, kong kong, keli ko, kang lo» etc. i samma stil. Någon verklig melodi kunde nu icke uppfattas. Denna sång upprepades flera gånger under kvällens lopp till de troendes stora glädje och uppbyggelse.»

»Den sjungande kvinnan observerades av doktor Y. under anfallet, hon satt för det mesta med nedslagna ögon samt ett fänigt leende ansikte, avbröt sig ibland med ett högre eller lägre »Tack och lov», »pris ske Gud» o. dyl. Första gången höll hon på i cirka fem minuter.

När hon slutat tilltalades hon av doktor Y., som ett par gånger sporde henne vad hon hette, utan att hon alls låtsade om den talande.»

Doktor Y. sporde då de omkringstående, men ingen ville svara; till sist fick doktor Y. dock veta vem hon var. Denna inblandning synes hava väckt en helig harm hos de närvarande, ty nu höll det på att gå galet för Y. En man kom nedrusande mot honom med ett villt uttryck i sitt ansikte och uppfordrade doktorn att avlägsna sig. Efter ett meningsutbyte, varunder mannen lugnade sig, stannade emellertid doktor Y. kvar. En stund efteråt kom samma man tillbaka till doktor Y. och sade helt vänligt, att han lika fullt älskade doktorn. Mannens harm syntes anfallsvis återkomma, han blängde då på doktorn och slog åt honom med händerna. Samme man väckte i fjol upp-

ståndelse och skandal i kapellet; han hade då syner och uppenbarelser av den onde, men nu var han bland de mera klart skinande ljusen i församlingen.» (Ett bevis för att det i allmänhet är de abnorma, på gränsen till sjukdom stående, som vid dylika tillfällen taga ledningen.)

»Nu steg L. fram, höll ett tal av samma slag som förut och förklarade till sist, att den helige ande skulle utdelas. Därför uppmanade han alla som ville ha den gåvan ävensom alla, som ville bli frälsta att komma fram och knäböja. En hel del folk åtlydde tillsägelsen och kommo fram och knäböjde under suckar, gråt och böner, höga rop, lifliga åtbörder eller kastningar med kroppen. Så kom L. och en annan person, lade sina händer på den ene efter den andre och sade åt var och en några ord om, att de nu fingo den helige ande. Sedan de sålunda frikostigt utdelat anden, reste de sig och promenerade en stund, småpratande med de övriga ledarna, därpå föllo de åter på knä, läggande händerna på någon ny person, vilken även begåvades. L. syntes med förkärlek hålla sig till kvinnorna. Under allt detta fortfor den övriga hopen med samma gny och oväsen som förut: då och då stegrades hänförelsen genom någons »talande med tungor.»

»När andens utdelande var överstökat, uppträdde ånyo L. och förkunnade, att Gud hade ännu en gåva att giva sina barn, nämligen »*tungomåls uttydning*». Han trodde, att även den gåvan skulle beskäras i afton. Och mycket riktigt. En stund efteråt reste sig den flere gånger omnämnda hustrun och talade: »Tjeng tjang tjingeli tjing» det är uttytt: »Kom medan tid är». Stor hänförelse med allmänt halleluja och tackropande samt uppmuntrande ord från ledarna. Inom kort står en annan person upp, det är en *halfjollig man vilkens tvänne bröder äro obottligt sinnessjuka*. Han ropar: »Tjing tjoa lej, tjoa lej, tjoa lo»,

det är uttydt: »Kom till Jesus just nu». Hänförelsen stiger ytterligare. Den ofta omtalade hustrun sjunger nu och talar med tungor hela kvarten i taget; hon skrattar och grimaserar, vänder ut och in på ögonen och tyckes långa stunder vara komplett vansinnig.»

Under en andlig rörelse af denna excentriska art framträder än ett, än ett annat av de hysteriska fenomen, vi i det föregående studerat. Det beror närmast på vilket av dessa fenomen, som för ögonblicket är föremål för allmän uppmärksamhet. Människans hjärna är som ett lydigt instrument med många tangenter, och rörelsen slår än på en, än på en annan. Konvulsioner, helbregdagörelse genom tro, talande i tungor, hallucinationer, spontan skrift o. s. v. kunna en efter en framträda, frammanad av de suggestioner, som ligga i luften. Och varje gång de framträda, bli de närvarande slagna med from häpnad och mottaga »undret» med känslor, som i hög grad disponera till fenomenens spridning och upprepning.

I en frireligiös tidning, som synes hava varit det inhemska tungomålståndets förnämsta organ, läses den 2 april 1907 följande: »Att skriva under Den Helige Andes omedelbara och absoluta inflytande d. v. s. så, att anden skriver med personens hand, det ha de lärde i lång tid sökt förpassa till det otänkbaras område, mest för att slippa tro, att Gud har författad bibeln. Det bör därför glädja allt Guds folk, att Gud i dessa dagar mångenstädes visar, att detta är en underbar möjlighet. Vi hava i vår ägo ett par skrivelser, som en broder skrivit i Anden, utan att veta vad han skrev. Han lämnade skrivelserna till en annan broder, som på en resa av ett par främlingar, kristna syrier, som voro på genomresa i Sverge, fick konstaterat, att det var verkliga skriftspråk. Den ena skrivelsen var gammal syrisk, som skrevs på Jesu och apostlarnas tid, och det andra var armeniska. Gud sörjer för att hans

ord skall bli bevisat. Ära vare Gud». I samma tidningsnummer skrives: »Stark rörelse i T. Ära vare Herrens namn! Vi hava länge känt Guds kraft över oss, men på sista tiden ha en del Guds barn haft en obeskrivlig nöd över sin ställning, och när vi tyckte det var alldeles ute med oss, kom Herren. Söndagen den 17 mars började Gud förlossa några, som jublade inför honom. Han fortsatte sitt verk på måndagen, och på tisdagen samlades vi till sångövning, men det blev i stället bönemöte. Efter en stunds bön, lägo två bröder på golvet liksom frånvarande. En del blevo rädda, jag prisade Gud, ty jag förstod vad det gällde. Snart började de tala och sjunga med »nya tungor» och prisade Gud. Om en stund började de *skriva på främmande tungomål*, flera ark. Vi fortsatte bönemötet från klockan 8 på kvällen till 7 på morgonen» — o. s. v.

Den språkkunskap, som »Anden» lägger i dagen vid detta talande eller skrivande kan synas egendomlig, men förlorar vid närmare undersökning sin häpnadsväckande nimbus. Det är ju ofta så, att ett fenomen genom sin överraskande ovanlighet verkar *fördummande*, och de närvarande äro alldeles oförmögna att granska det i sömmarna. Man måste därför förhålla sig synnerligen skeptiskt emot äldre och nyare berättelser. Även de besatta Ursulinernunnorna i London talade »latin, turkiska, grekiska och spanska». Vad som ena gången tillskrives »Anden» hänföres under andra förhållanden till »demonerna»; inspirationens källa är i båda fallen densamma. Varken »Anden» eller »demoner» utan människosjärens *undermedvetna fantasi* är upphovet till dessa språkprestationer, däri reminiscenser av ett ordförråd ur något främmande språk kan komma till användning, som ehuru skenbart bortglömt, likväl förvarats i minnets fördolda gömslen! Ofta äro de mystiska tungomålen den renaste »Abakadabra» utan minsta mening eller innebörd, såsom fallet var

vid ovan skildrade väckelsemötet i X. Såväl det undermedvetna själslivets skärpta minne som ock den fonetiska kombinationsförmåga, som ligger bakom de självgjorda idiomerna, äro ju intressanta fenomen, värda sitt studium, men något underbart finnes verkligen ej i dessa företeelser.

Vår mera nyktra religiösa press har tagit bestämt avstånd från tungomålstalandet, och skildrar rörelsen på ett vida mer kritiskt och sansat sätt än vad fallet varit med ovan citerade tidning. *Sanningsvitnet* för den 17 januari 1907 innehåller en utförlig skildring av ett av Barratts väckelsemöten i Kristiania. Här läses bland annat följande: Efter Barratts uppträdande »tog församlingen upp en sång och började sjunga, men redan vid de första tonerna rusade en man fram och började »tala med tungor», och med ens fick det hittills så lugna och goda mötet en helt annan prägel. Det gick ett sorl genom församlingen. Här och var i salen hördes suckan och kvidan. Jag såg flera kvinnor falla i hysterisk gråt. De lutade sig mot sina manliga följeslagare, eller sutto vaggande med ansiktet i händerna. Men den tungotalande lät sig av intet bekomma. Med stark och forcerad stämma gick han på, som hade det gällt att på viss tid hinna med en viss mängd satser. Vad slags språk talade han? Jag tror icke att den mest framstående lingvist skulle kunna giva svar på den frågan. Men ett på uttrycksmedel fattigt språk var det. Ty samma ljudformer och ordsammansställningar upprepades om och om igen väl sina hundra gånger. Här och var kom en sats på engelska, ibland på norska och en gång några ord på svenska. Att börja med stod mannen upprätt, efter en stund föll han ned på golvet, men fortsatte alltjämt och med allt större styrka att ropa ut: »give your heart to Jesus, give You now to Jesus; o God, o Jesus Christ, bless us; eller: er du fræsed fra dine synder». Men det mesta var, som sagt, ofattbart.

»Efter mötets slut hade jag ett kort samtal med den tungotalande mannen. Det var en fabriksarbetare, som under många år tagit del i den religiösa verksamheten. Jag frågade, hur han kände det ögonblicken innan han började tala. Han svarade: *Mina käkben och min tunga börja arbeta, och en inre oemotståndlig kraft driver mig att vittna om Gud och kalla syndare till bättring och omvändelse.* Men kunde ni icke bära fram denna inbjudning på edert eget modersmål, så att åhörarna förstode, vad ni säger? *Nej, det är icke jag, som talar, det är Guds Helige Ande.* Jag måste använda det språk, han lägger i min mun. Har ni själv någon aning om, vad ni talar? Ja, jag känner, att jag inbjuder alla att mottaga Guds nåd till frälsning. Men samma behov känna ju alla troende och giva det uttryck på ett eller annat sätt, invände jag. Vissériligen, men detta är något alldeles särskilt, menade mannen. Och däri hade han ju fullkomligt rätt. En annan sak är, om detta tungomålstalande är ägnat att bringa oomvända människor till besinning eller föra de troende närmare sin frälsare? Hur det skulle kunna verka i den riktningen, är åtminstone för mig ofattbart.»

Tungomålstalandets värde som andaktsmedel måste alltså för varje sansad religiös iakttagare synas ytterst tvivelaktigt. Till denna fråga om *det religiösa värdet* sluter sig frågan om *rörelsens sociala vådor*. »Att beskriva mötena är ingen lätt sak,» säger det förut citerade excentriska bladet. »De äro högst olika och växla med storm och lugn, med eld och regn, med rop och tungotal och profetiska ord, med starka utbrott av andlig kraft och mera stilla hängivelse.»

Av denna beskrivning framgår huru församlingens känslor, de andliga elementen, äro i uppror, och vilken onykter stämning som är den rådande. Till väckelsemötena strömma, fränsett de nyfikna, företrädesvis människor av en mer eller

mindre abnorm känslort. Städse och överallt finnas personer på sinnessjukdomens gräns, vilkas oro blott behöver en obetydlig påspädning för att bräddas till ett utbrott, och då man besinnar, huru ofta de religiösa stämningarna äro tillfälliga uttrycksmedel för ett övermått av sjuklig oro, så förstår man lätt huru dylika väckelsemöten bliva avstjäpningsplatser för en andlig veklagan eller en religiös extas, som icke har annan betydelse än som inledande symptom till en sinnessjukdom.

Den sist citerade tidningen säger: »De lärde strida om tungomålsgefvan. Sinnessjukläkarna ha försökt att få folk att tro, att Guds kraft gör människor galna. Vi *veta*, att hemliga synder, last och vantro kunna göra det, men aldrig har pingstdopet gjort det».

Jag är tyvärr i tillfälle att ur egen erfarenhet som sinnessjukläkare anföra fall där händelsernas sammanhang varit det ovan antydda. Personer som »undfått pingstdopet» och talat i tungomål eller uppträtt och hänfört församlingen med att exstatiskt vittna om »Anden» hava i mer eller mindre omedelbart samband med denna händelse *måst överföras till sinnessjukanstalt.*

Ett exempel må här i korthet meddelas; X., en tjugufem-årig tjänstflicka, deltog på nyåret 1907 livligt i mötena i Elimkapellet i Stockholm. En afton i början av februari fick hon på ett sådant möte, »Anden», talade oartikulerat och låg så medvetslös ett par timmar, men skötte dagen därpå sitt arbete, som om ingenting hänt. Händelsen i Elimkapellet beskrev hon sålunda: »Hon fattades av två starka armar och en makt, som stred om hennes själ, sedan övergick det uti en ljuvlig förnimmelse, som hon ej kunde beskriva». På våren besökte hon Barratts möten varvid denne välsignande lade sina händer på hennes huvud. Hon blev alltmera grubblande och den 10 maj skedde ett sjukdomsutbrott. Under arbete utomhus såg hon en person komma, vilken hon utpekade som »djävulen», och

hela följande natt såg hon »satan» i rummet; skrek och trodde »domen» skulle komma. Följande dag emottogs hon å Stockholms hospital, varest hon omväxlande sjöng andliga sånger, skrattade och skrek. Sedermera har hennes tillstånd varit ganska oroligt, hon vägrar föda, river av sig kläderna, är motsträvig och förstörande och måste vårdas å oroliga avdelningen. — Även i ett annat fall, också en kvinna, hava händelserna utvecklats på liknande sätt.

För båda dessa sjuka hava väckelsemötena, den starka sinnesrörelsen, i förening med nattvak spelat rollen av en utlösande orsak, droppen som kommer den rågade bägaren att rinna över. Det behöver väl knappast särskilt framhållas, att de bullersamma »vittnesmålen om anden» tungomålstalandet o. s. v. under dessa förhållanden endast äro sorgliga tilldragelser, *de första tecknen till en långvarig, kanske obotlig sinnessjukdom*. Även om jämförelsevis få fall förlöpa på detta sätt, så finnas dock ett visst släktdrag mellan dessa och alla de övriga; städse kan man med skäl spörja, om detta affekterade sätt att fyllas av en övertygelse är något annat än *ett symptom av en tillfällig överretning*, en sjuklig fallfrukt utan möjlighet att mogna för livet?*

Och nu till sist! Om den givna förklaringen av dessa fenomen befinnes otillräcklig, och en vetenskaplig »ljusbehandling» ej är i stånd att döda det religiösa svärmeriets smittofrön, så återstår att hänvisa till en av den älsta församlingens förnämsta auktoriteter, till *Paulus*,** som med all respekt för »Anden» likvisst hellre hörde »förståndet» användas. Han sade: »Jag tackar Gud, att jag talar mera

* En sorglig yttring av svärmeriet är de små barnens bearbetande på väckelsemötena och deras berusning med det andliga giftet. Exempel härpå hava tyvärr i senaste tid ofta förekommit, se *Massornas sjäsliv* s. 8.

** I Br. till K. 14. v. 18, 19.

med tungor än I alla. *Men i församlingen vill jag hellre tala fem ord med mitt förstånd, på det att jag även må undervisa andra, än tiotusen ord med tungor.»*

Litteraturanvisningar:

- G. Roskoff*: Geschichte des Teufels.
 Bibliotheque Diabolique (Collection Bourneville): Soeur Jeanne des
 Ange, supérieure des Ursulines de Loudun m. fl.
Cornelius: Svenska Kyrkans historia efter Reformationen.
Alstermark: De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—
 1800.
Pontén J.: Om Predikosjukan i Småland.
Podmore: Modern spiritualism VI; m. fl.

SINNESSJUKA OCH SINNESSJUKVÅRD

AV

B. GADELIUS

professor, överläkare vid Stockholms hospital.

MED 10 BILDER

(Första—fjärde tusendet).

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STUDENTFÖRENINGEN VERNANDS SMÅSKRIFTER. 154

SINNESSJUKA OCH SINNESSJUKVÅRD

af

af

B. GADELIUS

MED 10 SLIDOR

(Första-första häftet)

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1908

Övervakningsavdelning för lugna män å Stockholms hospital.

Det är för våra sjuka medmänniskor av stor betydelse, att vi andra, som äga en viktig förutsättning för personlig lycka i kroppslig och andlig hälsa, skaffa oss nödiga insikter och en riktig uppfattning om våra bröders lidande. Jag menar icke den detaljerade kunskap, som läkaren måste äga för att råda bot mot sjukdomen, utan det allmänna *förstående*, som bör vara varje bildad människas egendom, så mycket mer som mänskligt deltagande har sin rot i förstående.

Ännu finnes det områden av mänsklig nöd, där en dylik human väckelse av förstånd och känsla i förening ej fått insteg. Detta gäller i första rummet *de sinnessjuka*. De väcka ännu i dag människors deltagande i vida mindre grad än kroppsligt sjuka. Jag vill icke säga, att människor förbise de sinnessjuka och låtsas som om de icke funnes, tvärtom behandla de dem med mycket intresse, men detta intresse kan närmast jämföras med den

skräckblandade nyfikenhet, varmed besynnerliga och vilda djur eller andra skrämmande och underliga naturföremål iakttagas. Man kan icke säga, att detta intresse är likt det, som kommer de lungsiktiga, de kräftsjuka eller i allmänhet de kroppsligen sjuka till del; intresset för de sinnessjuka har föga med verkligt deltagande och med känsla att göra, ty det riktiga förståendet av sinnessjukdomarne fattas, och i stället härskar på detta område det grövsta missförstånd. Ja, här är i sanning ett fält, där den allmänna meningen ännu möter oss rå och oförstående — ett fält där upplysning behöver spridas.

Hur har icke upplysningen på annat håll vunnit seger över tröghet och likgiltighet? Hur har icke kunskapen om *tuberkulosen* varit mäktig att främja deltagandet för de lungsiktiga, hur har icke här den väckelse, som vuxit fram ur ett rätt förstående av sjukdomen, omsatt sig i en kamp mot densamma, vari snart nog hela landet tager del? Här har kunskap blivit den ädla makt, som så vackert symboliseras i S:t Görans strid med draken. När skall en liknande strid upptagas mot sinnessjukdomarna, eller äro dessa mindre viktiga, mindre ödesdjgra?

Jag skall besvara denna fråga med några ord av den berömde engelske sinnessjukläkaren *John Conolly*. »Det är,» säger denne, »ett av de allra märkligaste fakta, att samhällen, som ansett sig vara civiliserade, så länge kunnat försumma just dem, vilka drabbats av en sjukdom, långt dystrare än andra sjukdomar, enär den före själva livets förintande förintar allt det, som gör livet värdefullt och njutbart. Slagen med denna hemsökelse har människan ej längre glädje av sin naturs högsta företräden. Ingen sjukdom sträcker sin förödelse så vitt eller åstadkommer så mycken och så mångfaldig smärta. Den utsläcker kunskap, den förvirrar vältalighet eller begraver den i aldrig bruten tystnad, den lägger öde all förvärvad skicklighet, den förvandlar skönhetsens åsyn till smärta och skräck,

den bryter ner hemmets lycka och den förvanskar och förintar alla de vanor, behov och tycken, som åt tillvaron bereda trevnad, värde och fröjd. — Men underligt nog, intet är mera visst, än att denna sammansatta olycka, i sig inneslutande varje annan form av själens vånda och nöd, icke blott försummats utan i alla tider, ända in i våra dagar, allmänt varit föremål för missbruk och grymhet.»

Detta skrevs 1856. Sedan denna tid hava, i flera viktiga avseenden, förhållandena förändrats såväl utomlands som hos oss. Vederbörandes (i vårt land statens eller mera undantagsvis kommunernas) omsorg om de sinnessjuka har tagit sig uttryck i en stor offervillighet, en mängd anstalter hava byggts. Vetenskapen om sinnessjukdomarna, *psykiatrien*, har utvecklats ej blott till ett djupgående specialstudium utan även till en omfattande hjälpvetenskap för juridik, pedagogik och psykologi. *Sinnessjukvården* har förädlats och humaniserats till en verklig sjukvård, med ett ord, oändligt mycket har gjorts för att frantaga nyss citerade ord deras tillämplighet på vår egen tid. Och ändock kan man i vår tid upprepa dessa ord och säga, att de innehålla åtskilligt av en ännu bestående sanning.

Intresset för de sinnessjuka är ett *specialintresse*, men borde bliva ett *allmänt intresse*. Det förstående och den hänsynfullhet som kommer de sinnessjuka till del från läkarna eller från deras sida, som ägnat sitt liv åt deras vård, borde genom upplysning och kunskap spridas till vidare kretsar. Om en och annan läkare, en och annan vårdare eller vårdarinna inom sin tränga krets slöte intresset för lungsjukdomarna och deras botande, så skulle detta intresse ej vara vad det nu blivit, ett allmänt intresse och en nationalsak. — På samma sätt med sinnessjukdomarna. Sinnessjukläkarnas strävan att med en lämplig vård bota eller åtminstone mildra och förbättra

desamma, och framförallt deras strävan att förekomma sinnessjukdomarna, bör vara en sak som åtnjuter allmänt intresse. Men detta intresse kräver en reform av åsikter och synpunkter, ett utrotande av vitt spridda fördomar och ingrodda missförstånd, med ett ord en genomgående uppfostran av den allmänna meningen, innan det kan bli ett intresse, som främjar de sinnessjukas sak. Då jag i dag talar till eder om de sinnessjuka och deras vård, har jag haft, detta mål för ögonen: väckelsen av ett verkligt intresse för de sinnessjuka, medkänsla och deltagande genom rätt förstående.*

Gärna hade jag velat visa eder en sinnessjukanstalt, och huru de sjuka där behandlas och vårdas. Då detta är omöjligt och av naturliga skäl ej låter sig göra, måste vi nöja oss med att i fantasien göra en rond på ett dylikt sjukhus. I tankarna hava vi alltså genomvandrat den vackra park, som skyddande omsluter anstalten. Vi hava besett administrationsbyggnadens olika lokaler, kontoret, mottagningsrummet, läkarens expedition, laboratoriet för vetenskapliga undersökningar, kyrkan och festsalen, och vi stå nu i begrepp att inträda å sjukavdelningarna. Mången bland eder, som ej förut besökt ett hospital, följer mig med klappande hjärta. Dörren öppnas, och oron försvinner, och den som väntat sig något rafflande, något nervretande, blir åtminstone tills vidare besviken. Ljusa rum, målade och prydda i glada färger, blommor och växter i fönstren, hemtrevnad och stillhet och överallt lugna, flitigt arbetande människor. »Så trevligt,» säger en av eder. »Helt annorlunda än jag tänkt,» säger en annan. »Men var äro de sjuka?» spørjer en tredje. Denna fråga vållar ett stillestånd i vår vandring. Jag vill upptaga den till grundligt besvarande, ty den innesluter en första radikal missuppfattning av sinnessjukdomarnas natur. — Vi befinna oss på den lugna avdelningen

* Förf. återger i denna uppsats i det närmaste oförändrat ett föredrag hållet 1907 vid sommarkurserna i Stockholm.

och äro omgivna av idel lugna, stillsamma och fredliga människor, ni kunna därför åhöra mig med lugn, ingen skall avbryta oss.

Det är en alldaglig erfarenhet att personer, som komma för att bese en anstalt för sinnessjuka, nalkas med den föreställning, att här få se idel hemska och av sjukdomen vanställda gestalter, och inför flertalet patienter är därför den besökande frestad att spörja: »Hvad fattas då denne?» »Han ser så förståndig ut, han talar så klokt» o. s. v. Man menar att sjukdomen, vansinnet i den populära uppfattningen, måste vara inristad med så tydliga drag i den sjukes ansikte, ord och åthävor, att varje klok människa genast skall kunna se det. Man anser med andra ord, att det är den enklaste sak i världen att bedöma om en person är frisk eller sjuk.

När det gäller en teknisk fråga, en mekanisk inrättning, ett vapen eller en elektrisk maskin, då vänder man sig med förtroende till *specialisten*, till ingenjören, men gäller det en så invecklad sak som det mänskliga själslivet, ja, då lita Paul och Per på sin egen sakkunskap. Detta är en så alldaglig villfarelse, att vi sinnessjukläkare ej längre förvåna oss däröver. Den möter oss än i naiv och mera oskyldig form, än på ett sådant sätt, att den ej kan undgå att åstadkomma buller och oro.

Med denna villfarelse sammanhänger tvenne andra föreställningar om hospitalen och de sinnessjuka, vilka envist fasthålla den allmänna meningen i dess fientliga eller åtminstone misstänksamma hållning gentemot sinnessjukanstalterna. För det första gör man sig en ryslig föreställning om ett hospital och menar, att de, som vistas där, äro rasande och bete sig som vilda djur, för det andra kan man icke frigöra sig från den misstanken mot anstaltsläkaren, att denne ej är fri från en viss tillyrket hörande benägenhet att inspärta klokt folk bland dem, som äro »galna» och »tokiga».

Jag gör eder, inom parentes, uppmärksamma på, att då jag här för att återge allmänhetens uppfattning begagnar mera *culgära* uttryck för att beteckna de sinnessjuka (såsom »galen», »tokig»), så gör jag detta blott såsom citat. Den som på närmre håll lärt sig hysa behörig aktning för lidandet i denna dess sorgligaste form kan ej annat än beklaga, att talesätt sådana som »dåre», »tokig», »galen», »dårhushjon» m. m. lättsinnigt användas. Dessa av språkbruket nedsölade, halft skymfliga, tillmälen vittna knappast om en ädlare och mera djupt känd medkänsla för lidande medmänniskor, och *knappast skulle de med samma tanklöshet användas, därest sjukdomen inträdde i ens egen familj*. Vem skulle inte känna sig på ett obehagligt och rätt sätt angripen, därest någon kallade ens sinnessjuka far eller mor, syster eller bror dåre eller dårhushjon.

Den överdrivna föreställning allmänheten sålunda gör sig om de sinnessjuka, i vilken föreställning, såsom de sedvanliga benämningarna visa, ingår en god portion förakt vid sidan av rädslan för det gåtfulla — denna föreställning bör så vitt möjligt utrotas. Väl är det sant att på anstalterna finnas sjuka, så vanställda av lidandet, att de blott te sig som själlösa rester av den ursprungliga människan, men innan sjukdomen når med sina verkningar så vitt, kan den på alla mellanliggande stadier hejdas i sin utveckling, bli stående eller övergå till hälsa. Vår aktning för sjukdomen bör till en viss grad framgå av en smula *självkänedom* eller vanlig alldaglig erfarenhet — ty var går gränsen mellan hälsa och sjukdom? Strängt taget är hälsa i en mera absolut mening, som *idealbegrepp*, en myt. Hos dig själv, hos dina medmänniskor möter du då och då drag, som innesluta det abnormalt, än ett korn, än stora stycken därav. Liksom guldet i sitt gångbara skick är blandat med vissa delar lägre metall, så håller ock mänsklig hälsa blott sina givna karat av idealet, och egendomligt nog äro ofta de intellektuellt eller socialt mest verksamme, entusiasterna

och genien, just de, som av sjukdomsanlagen mest för-orenats. Hur månet sinne har ej släpat på svärmodet livet igenom. *John Bunyan* och *Sören Kierkegaard* äro exempel på dessa tungsinta genier. Hos andra gick ingivelsen hand i hand med en sakta skeende självförbränning, och långt före döden voro de lysande gåvorna förtärda. *Schumann* och *Nietzsche* slocknade på detta sätt. Det skulle föra mig för långt att närmare ingå på detta intressanta samband mellan *snille* och *själssjukdom*, men många äro de namn som här kunde nämnas.

Då det gäller att bedöma om en person är själsfrisk eller sinnessjuk, måste man göra gällande en *praktisk måttstock*, och den norm, man har att hålla sig till, är vederbörandes handlingar och uppförande. En person kan i vissa avseenden förete abnorma egenheter, lida av tvångsföreställningar, hypokondriska idéer, sjukliga inbillningar av åtskilliga slag, utan att man har rätt att därför kalla honom sinnessjuk, alldenstund dessa föreställningar, idéer och inbillningar ej påverka hans handlingar och uppförande på något anmärkningsvärt, praktiskt störande sätt, och ej heller hindra honom att utöva sitt yrke, tjäna sitt uppehälle, fylla sin plats i samhället o. s. v. Så länge en person äger sin handlingsfrihet, så länge han låter sig påverka av motiv, som äro mänskligt begripliga, de må vara goda eller dåliga, så länge anser man honom praktiskt taget frisk, även om han på närmare håll och mera närgånget granskad företer vissa besynnerligheter.

Emellertid är icke varje människa, som efter här antydd praktiska måttstock måste betraktas som sinnessjuk, nödvändigt i behov av vård på hospital. Behovet av anstaltsvård måste omsorgsfullt i varje särskilt fall av läkaren prövas, och vid denna prövning är det icke blott sjukdomen i och för sig utan även den sjukes omgivande förhållanden, möjligheterna för vård och tillsyn i hemmet eller annorstädes utom anstalten, som bliva avgörande för beslutet. På an-

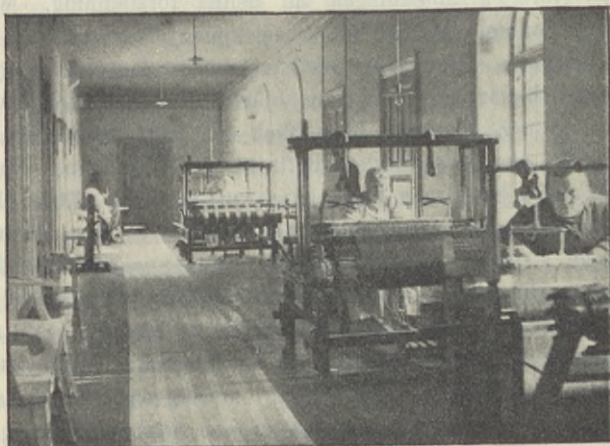
stalt för sinnessjuka, hospital eller asyl kommer ingen, om vilken legitimerad läkare ej intygat, att han är i behov av sådan vård. — Ofta händer det, och isynnerhet är detta vanligt bland de bättre situerade klasserna, att man i det längsta uppskjuter att taga ut steget och bereda den sjuke anstaltsvård. Detta steg innebär ju ofta något avskräckande såväl för den sjuke själv som för hans

Arbetssal å kvinnoavdelningen; Stockholms hospital.

omgivning. Man undviker därför till det yttersta att giva sjukdomen dess rätta namn, och under benämningen »nervsjuk» får den sinnessjuke finna sig i en nödortfölig tillsyn och behandling, intill dess tillståndet förvärrat sig därhän, att inga undanflykter för verkliga förhållandet längre hjälpa. Jag vill nu icke påstå, att det alltid straffar sig att på detta sätt leka blindbock med sanningen, ja, jag medger gärna, att man hör förskona den sjuke från ett steg, som alltför mycket upprör honom, därest så kan ske, utan att hans vård och tillsyn behöver bliva lidande, men det gives onekligen ej få fall, där följderna av ett underskattande

av sjukdomens natur och därmed sammanhängande försök att vårda honom i hemmet haft ödesdigra följder. — Detta är en viktig omständighet, som jag här söker lägga eder på minnet. Hospitalen äro icke blott förvaringsplatser för oroliga sjuka, som äro vådliga för sin omgivning, de äro även sjukhus för stillsamma patienter, vilka endast där kunna få den rätta vården och skydd för sig själva.

Arbetsal å kvinnoavdelningen; Stockholms hospital.

Vi befinna oss i fantasien alltjämt på anstaltens lugna avdelning. Det är där jag talar till eder om de sjuka, som synas eder alltför »kloka» för att vårdas på ett hospital. På denna avdelning är allt stilla och fridfullt, intet verkar avskräckande, intet påminner om den föreställning, ni gjort eder om det inre av ett hospital. En del akut sjuka av stillsam art, patienter som behöva ständig övervakning, ligga här till sängs och lämnas aldrig utan tillsyn.

Bland sinnessjuka, som av sin omgivning, ja, till och med av sina läkare anses i så lindrig grad sjuka eller

»nervösa», att man ej kommer på den tanken att anlita anstaltsvård, befinna sig först och främst *melankolici, de nedstämda och tungsinta*. Melankolien har ju alla möjliga likheter med den naturliga sorgen; det onaturliga, det abnorma i melankolien ligger däri, att det är en *sorg utan orsaker*. Det är en betryckt, ängslig eller ångestfull sinnestämning, som behärskar den sjuke, utan att han kan göra klart för sig anledningen till denna förstämning. Man frågar honom, och han frågar sig själv: »Men varför är du så ledsen?» Han svarar med en suck: »Jag vet det ej.» Sorgen lägrar sig kring hans hjärta, den fyller hela hans varelse, den skymmer hans blick och hans övriga sinnen för allt som förr i tiden haft värde för honom. Hans hem, hans maka och barn, hans intressen och affärer, allt, som förut givit värme, lycka och innehåll åt hans tillvaro, är nu i stället en plåga. Han befinner sig oaktat, alla utvärtas fördelar av en burgen ställning och lyckliga familjeförhållanden mera olycklig och otillfreds med sig själv än någonsin förr. Livet har blivit en börda och han längtar efter befriaren — döden. Han släpar omkring sig själv, för att göra de sina till viljes, på teatrar och konserter, han gör resor för att få förströelse, men ju mer han tröttar ut sig på allt detta, som blivit honom en plåga, dess sämre blir han, dess mera står det klart för honom, att intet hjälper, och han frestas på nytt att kalla på den store hugsvälaren — döden. Och så inträffar katastrofen. För sent intygar läkaren, att sinnessjukdom förelegat. Detta intyg skaffar den döde en kristlig begravning, men det är i sanning hårt, att den riktiga uppfattningen om en sinnessjuk människas behövt ett så kraftigt argument som självmordet för att komma till sin rätt. Trots förmåga av behärskning inför främlingar, ja, inför de närmaste, trots ett fullkomligt sansat och normalt uppförande och trots bibehållen klarhet i tankar och ord, bär den sjuke på ett lidande, i form af en förstämning, en förtvivlan utan orsak så svår,

att han föredrar döden. Är icke detta sjukdom, är man icke här ej blott berättigad utan skyldig att i tid gripa in och vaka över den sjukes säkerhet? *Då melankolien ofta är en övergående, en bollig sjukdom, bör man med så mycket större skäl under den svåraste tiden skydda den sjuke för sig själv*, och ehuru en absolut trygghet gentemot ett våldsamt självmordsbegär ej ens på en sinnessjukanstalt gives, så bör man dock välja det säkraste, varom läkaren i sådana fall bör övertyga den sjukes anhöriga, motarbetande deras fördomsfulla ovilja mot hospitalen.

Behöver jag nu, efter det som sagts om melankolien, särskilt framhålla för eder, att bland de sjuka, som obetingat äro i behov av vård å hospital, finnas sådana lugna sjuka, vars själslidande ingalunda vid första påseende och av vem som helst kan fattas och till sitt rätta allvar uppskattas? På anstaltens lugna avdelning, där vi ännu i tankarna befinna oss, vårdas vanligen flera melankolici. Under ett mera akut stadium ligga de till sängs, detta underlättar deras tillsyn och är även direkt lugnande, åtminstone i vissa fall.

Det ligger icke i melankolikerns natur att göra några protester. Han uppför sig stilla och tillbakadraget och tränger sig sällan på läkaren för att pocka på hemresa. Han är alltför dämpad, hämmad, tung och trött för att göra sig gällande. Det missnöje han röjer är ett djupt missnöje med sig själv, hans självkänsla är sjukligt förminskad, och sjuka inbillningar om *försyndelse, förtappelse och evig fördömelse* slå lätt rot i detta tillstånd.

Jag återkommer strax till några andra sjuka, som vårdas å denna (lugna) avdelning och vilka alla hava det drag gemensamt, att de yttra sig med logisk reda, till synes klokt och förståndigt, uppföra sig städat och stillsamt och därför hos den oinvigde väcka det spörsmalet, »vad fattas dem, de förefalla alldeles kloka, varför äro de här?» Men innan vi återkomma till dessa sjuka, skola vi öppna dörren

till den *halvoroliga* avdelningen näst intill. Knappt äro vi inom dörren, så mötas vi av några patienter, vilka genom sin pratsamhet, sina livliga gester och åtbörder göra sig gällande, och vilka snart nog även genom sina fyndiga, spetsiga och slagfärdiga svar tilldraga sig en viss respekt. Icke ett oredigt ord, icke det minsta drag av förryckthet röjer sig i deras tal, och det enda ni finner anmärkningsvärt är deras oresonlighet och överdrivna livlighet. Dessa sjuka äro de s. k. *maniaci, de upprymda*. De förete i varje avseende en annan bild än melankolici, dem jag nyss skildrat. Detta förhållande är så mycket mera påfallande hos sådana sjuka som *periodvis* äro melankoliska, periodvis maniakaliska, som sålunda kunna vara sig själv och sin egen motsats hela livet igenom.

Är melankolikern nedstämd och svärmodig, ängslig och förtvivlad, så är maniakern i allmänhet upprymd och glättig; saknar den förre självförtroende, och visar han benägenhet att ringakta sig själv, göra sig skrupler och självförebärrelser, så äro den andres självkänsla och självförtroende i hög grad stegrade. Melankolikern är försynt och drager sig skyggt undan, maniakern visar ofta en påfallande oförsynthet i sitt uppträdande, gör sig inga betänkligheter att till förfång för andra breda ut sig och göra sig gällande; den förre är tystlåten och försjunken i sig själv och sitt tungsinne, den senare så mycket mer högröstad och utåtvänd och städse redo att blanda sig i andras angelägenheter. Melankolikern kräver ringa utrymme, maniakern är vidlyftig i sina ord och åtbörder, vidlyftig i sina planer och företag, och söker man hindra och hejda honom i hans ofta nog föga planmässiga förehavanden, eller vill man förebrå honom hans obetänksamhet, så slår lätt hans upprymdhet över i vrede och våldsamheter. Men dessa två slag av sjuka hava ett gemensamt, och det är, att *sjukdomen hos dem båda lämnar deras formella reda oberörd, vadan lekmannen mången gång har svårt att*

förstå, att de verkligen äro sjuka. Den risk man löper vid att misskänna manien, den sjukliga uppstämdheten, är dock en annan än risken att misskänna melankolien. Maniaci äro farliga för sig själva och även för andra på ett helt annat sätt än melankolici. Man behöver visserligen icke frukta att de taga livet av sig, men icke dess mindre kunna deras handlingar vara ödesdigra nog, draga ekonomiska förluster, skam och skandal över familjen liksom ock bringa dem själva i avsevärda svårigheter.

Det framgår av den korta karakteristik, jag nyss gjorde av *manien*, att den sjuke till sin *moraliska beskaffenhet* ofta visar omisskänneliga brister. Det är icke blott så, att han i sin överflödande livlighet röjer lättsinne och obetänksamhet och därigenom kan vålla både sig och andra ofärd, han är ofta helt enkelt oförmögen att fatta vikten av de enklaste ordningsbud och sociala förpliktelser. Är han obemedlad, hemfaller han till snatteri och tjuvnadsbrott, äger han tillgångar, vet han att omsätta dessa på det mest obegränsade sätt, och då han gjort slut på disponibla summor, skuldsätter han sig utan betänkande, ja, förfalskar anhörigas och vänners namn för att reda sig ur tillfälliga obehag. Icke sällan hemfaller han åt dryckenskap, och hans skandalösa uppträdande tager under sådana förhållanden ännu värre former. Då det slutligen blir för familjen uppenbart, att han behöver vård, har han kanske redan genom en hänsynslös framfart icke blott gjort sig själv utan framför allt de anhöriga betänklig skada i form av penningeförluster eller på annat sätt, genom att ned-sätta deras goda namn och anseende. Icke sällan händer det, att den sjuke råkar i delo med rättvisan och först genom polisens hjälp blir tagen om hand och överlämnad till vård å en anstalt.

Det kan mången gång, även för den erfarne läkaren, vålla svårigheter att bedöma en sådan persons sinnes-tillstånd, ja, det låter sig ej göra med mindre han

underkastas någon tids observation. Huru lätt är det ej då för den utomstående att misskänna dylika tillstånd och tro allt annat om den sjuke, än det som överensstämmer med verkliga förhållandet? Misstankar falla ofta på sinnessjukläkaren och på den sjukas anhöriga, som gjort honom omyndig och satt in honom på hospital. Patienten själv uppbyder givetvis all sin pratsamhet och fyndighet för att överbevisa de utomstående om den oerhörda kränkning av den personliga friheten, som blivit begången. Det är sålunda icke så lätt att bedöma en persons sinnestillstånd, som mängen är benägen att tro, nej, det är otvivelaktigt svårt nog, och kräver specialistens omsorg i minst samma grad som, när det gäller avprovningen av ett vapen eller en elektrisk maskin. *Och detta är särskilt fallet i sådana tillstånd, där rubbningarna företredesvis äro att söka inom känslolivet och viljelivet, men lämna förståndslivet i så måtto oberört, att den sjuke äger i behåll förmågan att tala med sammanhang och reda, ja, till och med kan lägga i dagen en viss skarp sinnighet eller åtminstone slagfärdighet.*

Mängden utomstående är mest benägen att påstå, att här icke är fråga om sjukdom utan om sådana moraliska lyten, som snarare borde straffas än göras till föremål för sjukhusvård. Ingen sakkunnig drager emellertid i tvivel, att *denna brist på självbehärskning eller rent av oförmåga att skilja mellan rätt och orätt kan vara ett tillfälligt symptom av en periodisk sinnessjukdom, en övergående sjuklig egenskap hos en person, som under andra tidsperioder visar sig fullt normal.* Det är ju just dessa *växlingar* hos samma individ mellan lugna och behärskade tider å ena sidan och å andra sidan mera egeninniga och moraliskt förvända, som utgöra bästa beviset för, att de senare måste betraktas som sjukdomstecken. För att bedöma en sådan person är det alltså av största vikt att känna hans beteende under en längre tid; det är icke

nog att under en kortare stund samtala med honom, man måste iakttaga honom tillräckligt länge för att kunna jämföra honom med sig själv, man måste så att säga följa honom i spåren för att erfara, huru växlande hans gång genom livet är, bitvis regelrät, bitvis med omotiverade språng åt sidorna — än till höger och ^ään till vänster.

De här reproducerade bilderna visa, huru olika samma persons utseende kan te sig under olika tillstånd. Den till vänster efter en fot. av X. taget juli 1888 under hennes lugna tillstånd och den till höger efter fot. av samma person, okt. 1888, under ett tillstånd av oro och exaltation, vilket ock ger sig tillkänna i hennes oordnade utseende, det applösta håret m m.*

Jag har en gång på en anstalt bland patienterna träffat en ung man, som i allt syntes synnerligen städad, fin och belevad i sitt uppträdande. Dessa yttre, mycket tilltalande egenskaper avlade han aldrig, ej ens under sina oroligaste

* Enär den sjuka för många år sedan avlidit har förf. ansett sig kunna införa hennes fotografi i texten, utan att någon därav bör kunna taga anstöt.

tider, och det var just detta som var det farliga. Under sjukdomsperioderna var han dock absolut ovederhäftig i moraliskt avseende; han var lögnaktig och oärlig i en viss storstilad och romanesk genre à la Köpenicksmannen, och han lyckades lätt i sina företag därigenom, att han bibehöll sitt älskvärda sätt och sitt hyggliga utseende och uppträdde med en säkerhet, som verkade trovärdig och bestickande. *Då han var frisk, var han i allo rättänkande och pålitlig och kunde icke nog beklaga sina extravaganser under den sjuka tiden. Är icke ett sådant exempel övertygande? Vem förmår bedöma en sådan människa rätt och rättvist, som icke känner de båda faserna i hans liv?*

Å den lugna avdelningen gick en man som ni till äventyrs observerade; han hälsade avmätt, och vid tilltal svarade han ganska knapphändigt och förbehållsamt. Även han förefaller eder »klok» och redig. I korthet vill jag upplysa, att denne man lider av en sjukdomsform, som på svenska lämpligen kallas *förryckthet (paranoia)*, en sjukdom, vilken i olikhet med mani och melankoli allmänt anses obotlig. Denna sjukdom kommer mycket långsamt till utveckling, och de första symptomerna äro vanligen *misstänksamhet*. De sjuka hava en obestämd känsla av, att människor behandla dem illa, de leva i ständig oro, de sova oroligt och följas även i drömmen av sina farhågor. Ur själens djup stiga upphörligen dunkla aningar om illvilja och förföljelse, och deras samvaro med människor förbittras av tusen baktankar. När de möta bekanta, äro de aldrig öppna, aldrig helt sig själva, misstanken ligger ständigt på lur, och de bevaka noga hos den mötande varenda liten rörelse, vartenda litet ord. De tycka sig märka hån och ovilja i den mötandes miner, se för mycken eller för liten artighet i hans hälsning, de missuppfatta ett hastigt yttrande i förbifarten och tyda ett oskyldigt skämt som en förolämpning. Ingen dag förgår utan att deras känslighet blir sårad av tusen oavsiktliga stötar och stygn. I sitt sätt äro de därför korta

och avvisande, och mot inbillade fiender uppträda de ohövligt. Småningom vakna mera bestämda föreställningar om förföljelse. I deras medvetande återkomma beständigt samma tankar, »man ser dig över axeln, man tycker att du är löjlig, man skrattar åt dig, man talar illa om dig, man spionerar på dig, man har något i sinnet mot dig.» De sjuka äro i en ständig orolig förbidan. De springa upp vid den minsta knäpp, lyssna vid dörrarna; gatans buller och ljudet av de förbigåendes steg få en förolämpande klang. Som vaksamma utposter mot en farlig omgivning äro alla deras sinnen i ett ständigt giv akt. Särskilt påpassliga äro deras öron, vad de *icke* höra, det tycka de sig höra. Försmädliga yttranden, hänfulla anspelningar och slutligen tämligen direkta oförskämdheter. Men även deras andra sinnen varna dem mot förmenta faror. När maten serveras dem, lukta de noga på varje rätt och skjuta mången gång från sig maten med en menande och misstänksam min. De börja tro, att man vill förgifta dem. De sjuka hava så levat sig in i den tanken, att människor äro fientliga och förfölja dem, *att deras egna sinnen icke längre ge dem en riktig uppfattning av vad som händer och sker.*

Det är då de börja *hallucinera*, och deras misstankar övergå till visshet. Deras *förföljelseidéer* kunna nu rikta sig mot bestämda personer, och de kunna i detta tillstånd bliva mycket samhällsvådliga. Det är icke sällsynt, att sådana sjuka lägga sig i försåt för andra, rent av stå efter sina förmenta förföljares liv. Jag vill emellertid till denna beskrivning av de förryckta tillfoga den upplysningen, att det finnes många människor, som hava ett visst anlag för misstankar, utan att detta behöver vara ett så olycksbådande symptom, som ni av min skildring skulle kunna tro. Sålunda är det mycket vanligt att nervösa människor, s. k. neurastenici tidtals äro mycket folkskygga, misstänksamma och inbillningsjuka, men sådana symptom äro då

övergående och försvinna efter en god sömn eller efter några dagars sängvila, ja, det finnes personer som hela livet igenom, så fort de äro trötta också äro misstänksamma, men de bibehålla beständigt en viss förmåga att hålla tillbaka dessa sjukliga inbillningar och hindra dem att komma till utveckling.

Jag återvänder nu till den man, som varit utgångspunkten för min betraktelse om de förryckta. Han ser så stilla, klok och förständig ut, och det enda man fäster sig vid, såsom i någon mån anmärkningsvärt, är hans *förbehållsamhet*. Han är fullkomligt redig och uppträder med den största självbehärskning. Anledningen till hans härvaro är den, att han utan begriplig orsak överfallit en granne, mot vilken han länge, likaledes utan begriplig orsak, uttalat misstankar. Alla de motgångar och smärre vedervärdigheter, dem han genomlevat, härleder han direkt eller indirekt från grannen, vilkens förmenta illvilja till slut var så stor, att han ej lämnade honom ro om nätterna, utan ställde sig utanför hans fönster, skrek och överöste honom med svordomar. För att göra slut på detta beslöt han att skjuta grannen, även om det skulle kosta honom själv livet. Tilltalad för mordförsök, är han nu inlagd på hospitalet för undersökning. Det är en allmän egenskap hos dessa sjuka att vara förbehållsamma, de undvika i det längsta att ingå på något samtal om det, som länge sysselsatt deras inbillning, ty de veta väl, att man anser dem sinnessjuka, därest de säga sin mening härom. Därför är det ofta synnerligen svårt, även för den sakkunnige, att genomföra en undersökning av deras sinnestillstånd, men det är så mycket viktigare, att undersökningen lämnas i sakkunniga händer, som denna sjukdom är att förlikna vid ett lönnligt sprängämne, vilket, därest det icke i tid upptäckes, kan komma mycken skada åstad. I forna dagar menade man, att här var fråga om en *partiell* sinnessjukdom, man trodde nämligen, att vissa delar av intelligensen

kunde vara sjuka medan andra äro friska. Denna uppfattning, som motsvaras av det straffrättsliga begreppet *partiell tillräknelighet*, har man numera på visst sätt övergivit, ty erfarenheten har visat, att *när en del av själen är sjuk, så lider det hela*. Det är med sjukdomen som med ett stenkast på en vattenyta, oron sprider sig i vida ringar ända ut i det yttersta. Alla den sjukes handlingar äro mer eller mindre starkt påverkade av de sjuka inbillningarna. De suga åt sig hela hans intresse, och han blir så likgiltig för allt annat, att han därigenom andligen skrumprar tillsamman, han lever helt i sin sjukdom och är därför alltigenom sjuk. Detta utesluter icke, att han kan sköta ett visst mått av intellektuellt arbete och sköta det ordentligt, man bör därför i allmänhet ej förhastiga sig med omyndighetsförklaringar, när det gäller förryckta personer, ty de kunna ej sällan handhava sina ekonomiska angelägenheter med ordning och reda. I deras testamenteriska föreskrifter ser man däremot ofta, att de påverkas av sjukliga känslor och fientliga föreställningar, de förbigå sina närmaste, som de räkna till sina vedersakare, och donera förmögenheten till avlägsna bekanta eller till allmänna ändamål.

Man kan i allmänhet säga, att en sinnessjukdom, som börjar hastigt och med våldsamma symptom, ger större möjligheter till hälsans återfående än en sjukdom, som begynner långsamt och smygande. Till långsamt börjande sjukdomar av en synnerligen betänklig art hör ofta den form av *fortskridande slöhet i ungdomsåren* som numera benämnes »*dementia præcox*». — Dementia kan översättas med slöhet och præcox betyder tidig, begynnande i ungdomsåren. Det är en mycket vanlig sjukdom. Början sker med en förändring i sätt och uppförande. Den sjuke blir inbunden och intresselös, vill ej gå i arbete, blir långa stunder stående som i drömmar, *skratrar omotiverat och haleffjolligt*. Han talar ej egentligen ore-

digt, men har ofta underliga infall och föreställningar. Ofta är han mycket *motsträvig*, vill ej kläda på sig, ej äta — en vanlig anledning till den sjukas anstaltsvård är den, att de anhöriga ej kunnat förmå honom att äta. — På denna lugna avdelning, där vi ännu befinna oss, hava vi flera sjuka av detta slag. En ung man med ett ganska slött utseende, som långa stunder sitter med ena handen lyftad över huvudet, stel som en manekäng, har på grund av vägran att äta måst livnäras med slang i två år, och sjuka, som ännu längre tid behövt på detta sätt matas, äro icke sällsynta. Det karakteristiska för denna sjukdom är *slöheten* inom känslolivet, *likgiltigheten* och *intresselösheten*, och med känslolivets bortdöende råkar också viljelivet på underliga avvägar, går, om jag så får säga, ofta i baklås, så att den sjuke sätter sig på tvären och blir motsträvig. Oftast är den sjuke inbunden och svarar frånvarande; hans uppmärksamhet är riktad inåt, ty underliga infall och idéer korsa hans medvetande. Detta sker *mot* hans vilja, det är som tänkte *han* någon annans tankar, och följde någon annans tillsägelser. Han känner sig som förtrollad. Han tvingas att svärja, att smäda Gud, att göra något illa, men han småskrattar åt alltsamman halvfjolligt. Han har sålunda uppfattning om sitt tillstånd, men är alldeles likgiltig därför. Hans förstånd och tankeförmåga, i en mera abstrakt mening, äro *väl* bibehållna, men, *känslolivet är dött*. Alla ädlare, mera sammansatta mänskliga känslor äro borta, såsom ansvarskänsla, anständighetskänsla och snygghetskänsla. Dessa sjuka kunna därför vara ganska farliga. De följa sina infall utan tvekan. När en tanke bemäktigar sig dem, ha de icke längre någon förmåga att överväga, att bedöma, varje tanke glider utan censur in i deras medvetande och omsättes lätt i handling. De äro lätt suggererade till brott, snara till efterapning. Det behövs blott att de ena dagen varit närvarande vid en slakt, eller läst i en tidning om en nyssbegången mordgärning; finnes

en yxa till hands och en intet anande människa i närheten, kan det hela vara ett ögonblicks verk. Den sjuke ler åt sin handling och omgivningen är skräckslagen. »*Han har ju aldrig talat ett enda tokigt ord,*» så ungefär lyder deras reflexioner. Det är denna olycksaliga missuppfattning om de sinnessjuka, att de nödvändigt måste prata galenskaper som gör, att människors vaksamhet och omsorg såväl om sitt eget som om de sjukas bästa ofta är så slapp och underhållig.

Gå vi nu över till den *halvoro*liga avdelningen å den anstalt, där vi göra ett fingerat besök, så träffa vi här en mängd sjuka av det slag jag senast beskrivit. I allmänhet äro de rätt svårskötta. Sjukbetjäningens arbete kräver lika mycket tålmod som omtanke. Att hålla de sjuka lika putsade som å de lugna avdelningarna låter sig givetvis icke göra, vi måste här nöja oss med mindre. Här bliva vi återigen i tillfälle att se, huru litet det betyder, att en människa har kvar förmågan att yttra sig redigt, när hon i andra avseenden är så förhärjad av sjukdomen som vissa av dessa från ungdomen förslöade. Deras känslor äro borta, om man undantager de mera animala instinkterna såsom hungerkänslan och sexualkänslan o. s. v. Man blir därför mången gång häpen, huru väl en till utseendet förslöad, all snygghets- och anständighetskänsla berövad patient har reda på sig, minnes sina skolkunskaper m. m. Det kan därför icke nog kraftigt betonas, att *känslolivet, gemytet, temperamentet hos människan är det viktigaste, det sammanhållande, själva mårgen och kointessensen i hennes personlighet.* Några rediga fraser, dem hon förmår uttala, kräver icke mera förstånd än några ordnade rörelser av annat slag. Fraser äro en automatisk färdighet, liksom förmågan att gå, att sticka, sy och väva, och det är icke mera förbluffande att höra en förslöad människa svara redigt på några vardagliga frågor än att se henne arbeta i vävstolen. Egentligen är detta senare mera anmärkningsvärt, ty ett ordnat arbete

kräver alltid ett visst intresse, vilket icke behöves för ett slentrianmässigt om också redigt svar på enklare frågor. Med all respekt för varje stor talare måste man dock ihågkomma, att mycket av det rent utvärtes och formella är produkten av en automatisk färdighet, som går av sig själv utan ansträngning av uppmärksamheten.

Vi passerade nyss en stackars man, som befinner sig i det yttersta stadiet av hjälplöshet. Hans ben äro sedan rätt länge förlamade, och då han rör sina händer märkes en påfallande otymplighet. Då han försöker tala sker det med största svårighet. Han kunde för några månader sedan hjälpligt uttrycka sig, men efter ett krampanfall med förlust av medvetandet för kort tid sedan har hans tal och rörelseförmåga ytterligare försämrats. Trots sitt sorgliga läge röjer han *en slapp belåtenhet* och i otydligt framstammade ord påstår han sig äga en omätlig förmögenhet. Den sjukdom varav denne man lider kallas populärt *hjärnuppmykning*, och dess vetenskapliga namn är *dementia paralytica*, d. v. s. slöhet med förlamning. Såväl slöheten som förlamningen äro av en fortskridande art.

Jag skall icke uppehålla mig alltför länge vid denna sorgliga sjukdom, vilken i vår tid otvivelaktigt är vanligare än förr — och långt vanligare i de stora städerna än på landsbygden. På grund av ett *absolut ogynnsamt förlopp* är sjukdomen dock av största betydelse, och det är av vikt att man i tid igenkänner densamma, så att den sjuke får behöfvlig vård, blir satt under förmyndare m. m., varmed man i denna sjukdom, såsom av det följande torde framgå, ingalunda bör dröja. — Även detta sjäslidande begynner oftast långsamt och smygande. Än är det de ovan nämnda symptomen från det *motoriska* området i form av *otymplighet och fubblighet i händerna, svårighet att tala, besvärad gång o. s. v.*, varmed lidandet begynner, än är det en *allmän psykisk trötthet, vanligen förenad med av-*

tagande minnesförmåga, som utgör de första symptomen. Otvetydigare visar sig sjukdomen när de ovannämnda symptomen samtidigt från båda dessa områden, rörelselivet och intelligensen, kunna iakttagas. På detta tidiga stadium måste emellertid läkaren vara försiktig med sitt omdöme, alldenstund svårare former av neurasteni kunna uppträda med tämligen liknande psykiska tecken. Emellertid vinner man en sorglig visshet om sjukdomens art, när, jämte de nämnda symptomen, en allmän förändring i den sjukes hela personlighet visar sig. Ty det är denna förändring som hos dessa patienter är så påfallande. En person, som förut varit hänsynsfull och fin i sitt uppträdande, blir efter insjuknandet brutal och grov, en sansad och stilla natur blir uppbrusande och bullersam, den sparsamme blir slösaktig, den nyktre och konventionellt hänsynsfulle blir utsvävande och liderlig. Dylika förändringar visa sig långt innan de sjuka så förhärjats av sitt lidande att deras tal är oredigt. Men för omgivningen och för dem som känna de sjuka sedan äldre tider bör det lätteligen bliva klart, att denna förändring måste hava de djupaste orsaker. En påfallande omständighet — och en lycka i olyckan — är, att den sjuke själv ingenting märker. Över hela hans uppträdande vilar ett drag av slapphet och sorglöshet. Han är dock ofta ombytlig med omotiverade övergångar från gråtmild beskedlighet, till den mest oresonliga envishet, det senare vanligen mot de närmaste, och när det gäller småsaker, det förra ofta mot främlingar, med vilka han kritiklöst sällskapar och fraterniserar. Denna genomgripande karaktärsförändring kan bliva ödesdiger även på så sätt, att den sjuke genom ett vårdslöst, lättsinnigt eller rent av brottsligt uppträdande drager över sig och familjen ekonomiska svårigheter, sorg och skandal. Överensstämmelsen mellan dessa sjuka och de ovannämnda maniakaliska är uppenbar; det är därför viktigt att läkaren vid sitt bedömande av det konkreta fallet förmår att särskilja dessa sjukdoms-

former, av vilka den ena, manien, kan övergå till hälsa, medan den andra, dementia paralytica (paralysis générale), är obotlig. — Nyligen har jag för undersökning emottagit en man, vilken häktats för bedräglig konkurs, och vid en närmare utredning av händelsernas sammanhang visade det sig, att hans oärliga förfaringssätt varit en direkt följd av sjukdomen. Förut hade han städse levat fullt oförvittligt, och det var först i sammanhang med den begynnande sjukdomen, och sedan hans omdöme och moraliska uppfattning förslöats, som han begick de handlingar, vilka vållade hans häktande. Vid tiden för rannsakingen var redan hans rörelseförmåga så angripen, att han knappast utan stöd och hjälp kunde gå. Denna senare omständighet i förening med en påfallande slöhet och slapp sorglöshet väckte domarens tvivel på den anklagades tillräknelighet, en misstanke som vid närmare undersökning visade sig vara fullt berättigad. Sedan dess har den sjuka ytterligare försämrats; han har haft flera s. k. paralytiska anfall, åtföljda av medvetlöshet och kramp, anfall vilka äro vanliga och på visst sätt karakteristiska för detta lidande och vilka oftast påskynda dess utveckling. Sjukdomen, i olikhet mot de flesta andra sinnessjukdomar, är alltid dödlig och det händer ej sällan att patienten dör under de nämnda anfällen. Förloppet av detta lidande är än mera kortvarigt, än långvarigt; i genomsnitt kan man säga att döden följer efter 3—4 år.

Medan vi nu befinna oss på en halvrolig avdelning, händer det nog, att edra känslor i mer än ett avseende obehagligt beröras. Glömmen ej att ni omgivas av sjuka människor, som förlorat herraväldet och kontrollen över sig själva, och hur lätt de animala instinkterna träda i förgrunden, när självbehärsksningen genom sjukdom försvagas. Vad som sårar oss och väcker vår berättigade harm och anstöt, när det kommer från friska människor, reduceras i denna omgivning till naturfenomenen, som lugnt

och objektivt böra bedömas. Även den bästa av eder skulle ej uppföra sig bättre, om han vore sjuk, ty inom varje människa slumrar det djuriska.

Jag vill här bemöta en fördomsfull uppfattning om de sinnessjuka, som är mycket gammal, och som ofta tränger sig på en person, som första gången besöker en anstalt och där icke kan underlåta att känna sig sårad av de sjukas ord och beteende. Jag syftar på den ännu rätt gängse tron, att sinnessjukdomar äro självförvållade, att de mer än andra sjukdomer hava sin orsak i synd och utsvävningar. Det händer icke så sällan, att man hör personer, vilkas vänner eller nära anhöriga blivit sinnessjuka, säga: »men hur har denne man kunnat bli sådan, han som alltid varit så god och levat så ordentligt?» Frånsett den naiva fläkt av egenrättfärdighet, som ofta yppar sig i sådana domslut, vittnar det om en sorglig oförmåga att uppfatta sinnessjukdom rätt och slätt som sjukdom. Ingen dygd i världen skyddar mot sjukdom. Den oskyldigaste ungmö kan i hast förvandlas till en av dessa varelser, som väcker fasa och medömkan. De varmaste känslor kunna blekas, de ädlaste önskningar förstummas. Ingenting af allt detta skyddar mot sjukdomen och denna form av sjukdom nedbryter ännu mera skoningslöst än någon annan form av lidande det bästa och ädlaste hos människor.

*

Det fanns verkligen en tid, då man ganska allmänt ansåg att sinnessjukdom berodde på synd. Denna åsikt var en förtunnad återstod av den vidskepelse, som alltifrån medeltiden och långt in i nyare tid behärskat detta område. Man ansåg att människosjälens var en omtyckt tummelplats för demonerna, och sedan demonerna begynt försvinna ur folktron och ej längre gingo in och ut i människan med den lätthet man fordom antagit, blev det

i stället passionerna och synden som så regerade själen, att förståndet därigenom omtöcknades. Denna religiöst-moraliska uppfattning satte givetvis sin prägel på behandlingen av de sjuka. Man fann det i sin ordning att de sjuka behandlades i fängelserna bland brottslingar och lösdrivare, och till de första anstalterna för sinnessjuka överflyttades fängelsernas behandlingsmetod, kedjor, hand- och fotbojor (bild 6) o. s. v. I början av förra århundradet inträdde en förändring. Flera framstående sinnessjukläkare i Frankrike, Tyskland, Italien och England uppträdde med värme för de sinnessjukas sak och lyckades delvis utdöma det omänskliga tvång, varmed de hittills behandlats. Men de humana reformerna hava på detta område utvecklats synnerligen långsamt. Vid mitten av förra århundradet begagnades på de svenska hospitalen både burar och fotbojor. Burarna avlöstes småningom av celler och järnbojorna av tvångströjor, men ännu länge ansåg man cellerna och tvångströjan för de nödvändigaste av alla de medel, som tillhörde ett hospitals utrustning. Sinnessjukvårdens forntid är sålunda ej så avlägsen, att det våldsamma behandlingssätt, som användes på de gamla hospitalen, alldeles råkat i glömska. Äldre folk minnes det ännu i dag, och allmänhetens rädsla för hospitalen har till en del sin rätt naturliga grund i dessa traditioner.

Då vi beakta de sinnessjukas vård i forna dagar, få vi emellertid icke glömma att mellan planlös grymhet å ena sidan och en hårdhänt behandling, som hade sin grund i gängse teorier och det vetenskapliga betraktelsesättet, å den andra sidan, finnes en stor skillnad. Åtskilliga av de läkare som i varma ord ivra mot tidens råhet göra i sin egen behandling av de sinnessjuka ett vidsträckt bruk av medel, som nu förefalla i hög grad inhumana.* Sinnessjukdomarnas radikala botande var det mål som före-

* Jämför ett arbete av förf.: *Vården av sinnessjuka förr och nu.* Lund 1900.

svävade de sinnessjukläkare som levde för hundra år sedan, och det har krävt en lång tids erfarenhet och många gäckade förhoppningar innan man resignerat avstod från dessa fåfänga försök, för att i stället genom *en human vård* understödja och bereda väg för naturens helande möjligheter.

Det är sålunda med blandade känslor vi läsa beskrivningen på de barbariska kurer, som voro i bruk i början av förra århundradet. Den tidens läkare utgingo från förut-sättningen, att man med kraftigt ingripande medel kunde väcka avledande, omskakande och uppväckande på det sjukligt förändrade känslö- och idélivet. Man begagnade sig sålunda av en hel mängd våldsamma fysiska såväl som psykiska retmedel för att uppväcka oangenäma och plågsamma sensationer; man utsatte de sjuka för våldsamma sinnesrörelser, vädjade till deras drifter — det var med ett ord ett slags distraherande tillvägagångssätt, varigenom man på de mest brutala vägar sökte rubba de sjuka ur deras bundenhet, väcka den slöe till liv, slita den inbillningssjuka från hans fixa idéer. Man gav i detta filosoferande tidevarv den mest reella betydelse åt föreställningar, som i och för sig äro symboliska. Förståndet var rubbat och förryckt, det skulle skakas och ryckas rätt igen — så tyckes man hava resonerat.

Genom att inympa skabb sökte man åstadkomma en oangenäm, ihållande och stark hudretning, vilken huvudsakligen ansågs nyttig vid den avtrubning av hjärnans retbarhet, som utmärkte blödsinthen och vad man på den tiden kallade »det slöa vansinnet». Skabbkuren var redan vid mitten av 1700-talet använd och av den tidens läkare prisad. Det är om denna kur den framstående svenske läkaren *Hagström* (adlad under namnet Hagströmer) yttrar i en 1788 lämnad redogörelse om tillståndet på Danvikens »dårhus»: »Skabb och utslag har jag ej behövt ympa vid Danviks dårhus, för att genom denna väg söka återbringa

de galna till förståndet; den myckna trängsel, som varit i det gamla Därhuset och de usliga rummen hava gjort, att skabbsmittan som oftast gått varvet om, då den genom någon nykommen eller eljest inkommit.» Någon gynnsam inverkan av denna ofrivilliga och generella skabbkur kunde Hagström ej iakttaga. — En annan kur som mycket anlätades var vattenkuren, icke i form av en ordnad badbehandling utan på ett vida obehagligare sätt tillämpad. Vatten, så resonerade man, är ju ett element för vilket människan hyser en naturlig fruktan, och kan därför på många sätt brukas till vansinnigas kurerande. »Alltså böra», skriver en sinnessjukläkare år 1803, (*Reil*) »därhusen ligga vid flod eller sjö och vara försedda med duschinnrättning och störtbad samt ock med båtar, som falla sönder på vattnet, och i övrigt med allt, som möjliggör den bekväma användningen av detta förträffliga kurmedel.» En annan ännu tidigare auktor (*v. Helmont*) anser vattenkuren förfelad, »när man av oro för att den sjuke skall dö, drager upp honom för tidigt».

Att hos den sjuka uppväcka fruktan eller någon annan häftig sinnesrörelse och därigenom åstadkomma en »hälsosam» skakning i hans sjäsliv, var alltså den princip som låg till grund för all dåtida terapi. Man tävlade med varandra i uppfinningsförmåga och en mängd vidunderliga apparater konstruerades, verkliga pinoredskap, men på sin tid mycket berömda. Till lättnad för de stackars sinnessjuka, som för dessa apparater hyste den största förskräckelse, försvunno de snart ur terapin.

Under 1850-talet utgick från England, inspirerad av den ovannämnde John Conolly, en energisk rörelse, som avsåg att ur sinnessjukvården bannlysa alla onödiga tvångsätgärder i form av mekaniska bindapparater, tvångsstolar, tvångströjor m. m. Man fick klart för sig, att man därmed endast skadade den sjuke, gjorde honom mera orolig och våldsam. En liknande strävan att få bort cellerna och isoleringen var nästa steg

i reformernas utveckling, och båda dessa rörelser omfattades med intresse och ledde till en genomgripande förändring av sinnessjukvården. Under de sista årtiondena av förra seklet inträngde de friare principerna för de sinnessjukas vård allt fullständigare i tidens åskådning, och det blev snart sagt över hela världen en allmän lösen: *bort med cellerna, de sjuka få icke isoleras!* Man hade fått klart för sig att cellbehandlingen uteslöt all verklig

Sinnessjuk i kedjor
Början av 1800-talet.

Sinnessjuk i tvångsstol.
Mitten av 1800-talet.

vård. Den sjuke lämnades åt sig själv och blev sin egen vårdare, och han förföll i detta övergivna läge åt alla de drifter, vilka under ett oroligt och omtöcknat tillstånd äro lössläppta. I stället blev det en grundsats att *aldrig lämna den sjuke utan tillsyn, att städse övervaka honom och på det sättet skydda honom mot sig själv.*

Ni sen därför, då vi inkomma på den *oroliga* avdelningen, att anordningarna även här äro som på ett sjukhus. De ursprungliga cellerna finnas visserligen kvar, men de äro förändrade till ljusa små rum,* där sådana sjuka läggas,

* På Stockholms Hospital hava 4 celler dock måst bibehållas ör s. k. kriminalpatienter eller andra mera samhällsvådliga sinnessjuka.

Dessa bilder visa huru en f. d. cell kunnat förändras till ett visserligen litet, men rätt prydligt rum.

som äro störande eller föredraga ensamhet och oroas av grannskapet till de andra på en gemensam sjuksal. Alla de sjuka äro under ständig tillsyn, och den omsorg, som måste nedläggas på de sjuka å denna avdelning, fordrar, att betjäningen här måste vara utvalt folk. Även till den oroliga avdelningen sluter sig som en väsentlig del *övervakningsavdelningen*. Hela den moderna sinnessjukvården är baserad på övervakning och samvetsgrann tillsyn av den sjuke samt på den för hans förbättring viktiga betingelsen att erhålla största möjliga ro. För att enklast och fullständigast kunna övervakas ligger den sjuke till sängs. Genom sängläget har han också den största möjliga vila. Denna synnerligen enkla behandling, med vilken kroppsrörelse och sysselsättning i de särskilda fallen försiktigt förenas, har visat sig synnerligen välgörande. Å varje modernt försedd anstalt bör därför finnas flera övervakningsstationer eller minst tre å varje könsavdelning; en avsedd för lugna, en för oroliga och en för osnygga sjuka. I samband med övervakningsavdelningarna böra finnas *badavdelningar*. *Badbehandlingen*, särskilt de s. k. *prolongerade baden*, har

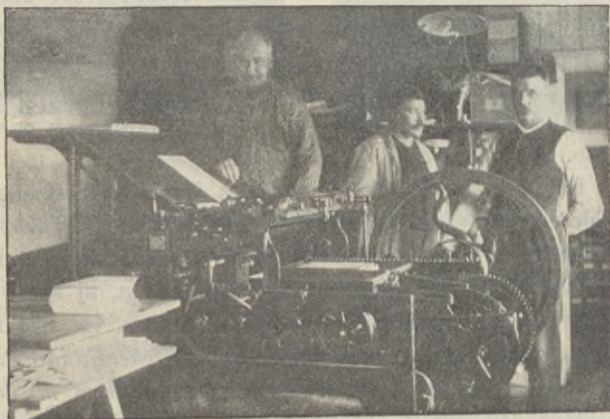
fått en allt större användning såsom ett utmärkt *lugnande medel*, isynnerhet vid stark oro och i sjukligt upprymda tillstånd.

Å badavdelningarne ligga de sjuka i sina bad, hela dagen därest så behöves. Temperaturen hålles vid 35° C. Noggrann tillsyn och övervakning fordras även här. En del bada kortare tid, en till ett par timmar allt efter orons grad. Men icke blott för de oroliga sjuka, för vilka badbehandlingen är ett synnerligen effektivt och lugnande medel, äro dessa prolongerade bad att rekommendera, även kroppsligen nedkomna sjuka med benägenhet för liggsår o. s. v. hava stor nytta av badbehandlingen, vilken underlättar omsorgen om patienternas kroppsliga befinnande, vården av deras hud o. s. v.

Det händer då och då, att man å den övervakningsavdelning, där vi nu befinna oss, emottager mycket hastigt insjuknade, oroliga och omtöcknade sjuka, vilka befinna sig i ett *akut förvirringstillstånd*, tala oredigt, ej veta var de äro, ej ens igenkänna sina närmaste o. s. v. Sådana tillstånd kunna utbryta i sammanhang med *febersjukdomar*, *barnsängar*, *svåra blodförluster*, *förgiftningar m. m.*, och de kräva den största vaksamhet. Den sjuke kan lätt under tilltagande oro, sömnlöshet och utmattning råka i ett tillstånd av yttersta nedkommenhet, varunder han dör utan att komma till sans. För att förekomma denna sorgliga utgång är den största försiktighet av nöden, den sjuke lägges till sängs eller, om han är mycket orolig, i ett ljust bad, och man gör allt för att höja hans krafter genom riklig, helst flytande föda, stimulerande medicin, såsom vin och kamfer, milda sömnmedel o. s. v. Kan den sjukens kroppsliga tillstånd bättras, brukar han småningom vakna till sans, bliva redig och klar och i gynnsamma fall slutligen aldeles tillfriskna.

Behandlingen av de sinnessjuka på hospitalen är sålunda numera en genomförd sjukhusbehandling, och en sinnessjuk åt-

njuter där den vård, hans tillstånd kräver, i lika hög grad som en sjuk person, vilken intages å lasarett. En sinnessjuk är icke mera »inspärriad» och rättslös än vilken annan sjuk som helst. Skulle i sällsynta fall användning av mekaniska skyddsmedel eller isolering för kort tid behövas gentemot en mycket orolig eller våldsamt sjuk, måste därom göras särskilda anteckningar, vilka granskas vid de inspektioner, som ett par gånger på året av medicinalstyrelsen före-

Interiör av tryckeriet å Stockholms Hospital.

tagas. Utmärkande för den moderna sinnessjukvården är dock *den tvångsfria behandlingens princip*, vilken varje sinnessjukläkare sätter sin ära i att så vitt möjligt genomföra.

Med de resurser varöver de stora anstalterna disponera, tack vare deras avsides, fridlysta läge o. s. v., kan den sinnessjukes vård på dessa sjukhus göras ojämförligt mera fri än på dessa smärre hem i stad och på land, där resurserna äro små och otillräckliga, och där mekaniska åtgärder oupphörligen få lämna en dålig ersättning, för vad som brister i tillsyn och förmåga av vaksamhet. Det kan sålunda understundom vara på sin plats att kalla den vård

en sinnessjuk å privathemmen erhåller för »inspärning», men den vård han å statens anstalter kommer i åtnjutande av, förtjänar ej detta namn.

Till sist vill jag än en gång framhålla, att icke alla sinnessjuka kräva vård å slutan stalt. Vid sidan av dem, som under gynnsamma yttre förhållanden utan risk för sig själva eller andra kunna vårdas i hemmen, finnes en hel del sjuka, till stor del av mera kroniskt och obotligt slag, vilka äro lugna och arbetsföra och lämpligen kunna vårdas i s. k. *familjevård* å landet eller i en s. k. *koloni*, där de äga större frihet och tillgång till lämpliga arbeten, såsom åkerbruksgöromål, kreatursskötsel och andra lantliga sysselsättningar. Vi hava en början till sådan lantlig familjevård i *Korsberga* i Småland, och vårt närmaste önskemål är en vidare utveckling av familjevården på andra därtill passande ställen.

...

...

FÖRBRYTAREN OCH SAMHÄLLET

AV

B. GADELIUS,

professor, överläkare vid Stockholms hospital.

Första—fjärde tusendet.

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 155

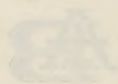
FÖRBRYTAREN OCH SAMHÄLLET

AV

B. GADELJUS

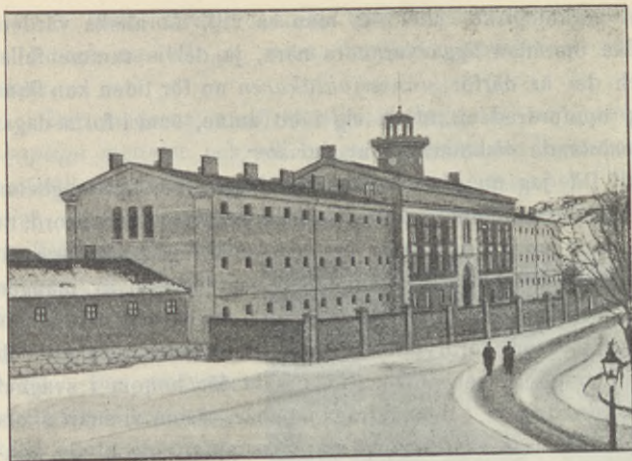
professor vid Stockholms högskola

Första förlag

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1908

I föregående nummer av denna småskriftserie har jag behandlat ämnet »*de sinnessjuka och deras vård*», i föreliggande häfte vill jag upptaga frågan om »*förbrytaren och samhället*». Enligt en äldre tids åskådningssätt finner man ingen som helst beröringspunkt mellan sjukdom och brottslighet, om icke den, att man anser sinnessjukdomen vara ett straff för begångna förbrytelser och felsteg, ty så hava de »moraliska» glasögonen vanställt rättsuppfattningen, att de helt enkelt vänt alla värden upp och ned. Men bedöma vi livets »moraliska» företeelser utan förutfattade meningar, låta vi bli att bländas av vår beundran eller duperas av vårt förakt, skola vi finna att alla moraliska värden äro av samma mänskligt *determinerade* art och led i naturliga sammanhang. Och på denna verklig-hetsväg möter oss bland annat erfarenheten om en nära beröring mellan *sinnessjukdom och brottslighet*. Sinnessjukdom och brottslighet representera var sitt givna område

av psykologiska, eller om man så vill, moraliska värden, vilka områden ligga varandra nära, ja, delvis sammanfalla, och det är därför *sinnessjukläkaren* nu för tiden kan finna sig uppfordrad att uttala sig i ett ämne, som i forna dagar uteslutande diskuterades av *jurister*.

Då jag nu går att behandla frågan om brottsligheten såsom ett spörsmål av psykologisk art, med andra ord, ur en helt annan synpunkt än den, som i gällande lagparagrafer fått sitt uttryck, så mötes jag förvisso av mången med den oroliga frågan: »huru skall det gå med samhällets trygghet, om förbrytaren behandlas mindre strängt, och man oupphörligen söker en ursäkt för honom i svaghet och sjukdom?» Denna fråga innebär, såsom vi snart skola se, ett missförstånd och en missuppfattning af de konsekvenser, till vilka *den moderna rättsuppfattningen* leder, alldenstund denna rättsuppfattning på ett vida säkrare sätt, än hittills varit fallet, skall sörja för samhällets skydd mot förbrytaren. Vägen till en större säkerhet vinnes genom en *bättre kunskap om brottslingen*, varigenom en *bättre behandlingsmetod* av brottet, den sociala sjukdomen, är möjlig. Vad strängheten däremot beträffar, så kan det icke förnekas, att mycket av den gamla rättsordningens onödiga hoverande med svärdet, dess bistra fariseiska min m. m. utan olägenhet kan avskaffas, och straffen ändock bibehålla sitt effektiva allvar såsom en åtgärd till *samhällets skydd*. »Det är,» säger med rätta den framstående tyske straffrättsläraren *v. Liszt*, »icke vår 'förtjänst', att vi icke för länge sedan stått inför straffdomaren, det är icke förbrytarens 'skuld', att förhållandena drivit honom in på brottets väg. Omutligt måste visserligen vår dom fällas, den dom, som berövar den anklagade liv, ära och frihet, men den välsituerade genomsnittsmänniskans filiströsa dygdestolthet är föga på sin plats. Att förstå allt är icke att förlåta allt, det vet var och en av oss, som uppfostrat barn. Att förstå betyder blott att icke vara övermodig.»

Vi hava därmed i korta drag angivit vårt program; vi övergå nu till ett mera detaljerat studium av vårt ämne.

Det moderna straffrättsstudiet begagnar *naturvetenskapliga metoder* och vill bygga kunskapen om brottet och brottets behandling på iakttagelser och erfarenhet. Den talar ej utan anledning något missaktande om de äldre straffrättsläraryrarna, vilka

utan att hava sett en förbrytare skrevo oölymer om begreppet brott. Den moderna straffrättens kunskapskälla är icke dessa metafysiska spekulationer om brottet. Dess kunskapskälla är naturen. Naturen i denna dess sorgligaste manifestation: förbrytaren eller rättare *förbrytarna*, ty det finnes en mängd olika typer av detta släkte. Skulle någon i vår tid hava den minsta respekt för

von Liszt.

Linnés naturliga system, därest Linné själv aldrig sett eller närmare undersökt en blomma eller annat naturföremål, utan ur djupet av sitt medvetande framkonstruerat det hela? En sådan fantasiprodukt är den gamla straffrätten med dess systematiska gruppering av förbrytarens gärningar, gjord efter vissa logiska och abstrakta grundsatser, men *utan den minsta kännedom av de människor av vilka dessa gärningar begingos.*

Ni finna det kanske osmakligt, att jag jämför sådana

saker som en blomma och en förbrytare, *en* beröringspunkt hava de dock, båda äro naturföreteelser, båda hava utvecklats på samma sätt, blomman ur sitt frö i en viss jordmån, förbrytaren ur medfödda anlag i en viss miljö. *Straffrätten kräver därför lika väl som botaniken sitt naturliga system.*

Mot dessa synpunkter inlägger *den gamla skolan* sin bestämdaste protest och genmäler: förbrytaren är ingen naturprodukt! Förbrytaren är en produkt av sin egen brottsliga vilja. Han har av *fri vilja* valt att bliva förbrytare, och då alla människor i det hänseendet äro lika varandra, att de alla utrustats med en fri vilja, så är straffrättens uppgift rätt enkel och har endast med brottet att skaffa samt utmätningen av straffet i större eller mindre portioner, allt efter brottets grövre eller lindrigare art.

Det fanns en tid då man betraktade sinnessjukdomarna såsom en följd av synden och avfallet från Guds bud, och mycket av denna primitiva uppfattning gömmer sig ännu i de fördomar, allmänheten hyser beträffande de sinnessjuka. Emellertid är upplysningen på god väg att förtränga denna missuppfattning. Men beträffande en förbrytelse är det högst få, som tänka annorlunda än, att varje förbrytare själf är skuld till sin olycka och därför ärligen förtjänt sitt straff. Det är ju också på denna uppfattning, vilken i straffet ser en rättvis *vedergällning* av brottet, som vår ännu gällande strafflag är baserad.

Den gamla uppfattningen av förbrytaren skiljer sig sålunda radikalt från den nya straffrättsskolans. De gamle menade, att förbrytaren själf, liksom varje annan människa, utan åtskillnad bestämmer över sitt öde. Den nya skolans män förneka människans fria vilja, de äro med andra ord *determinister* och säga, att varje människa är olik den andra så väl med avseende på *anlagens beskaffenhet* som ock med avseende på de *yttre förhållanden och inflytelser*, under vilka hon utvecklas och lever. Varje människa är sålunda en pro-

dukt av dessa två moment: de medfödda anlagen och de yttre omständigheterna. Till anlagen hör allt det, hon för med sig av ont och gott, av sjukdom och hälsa; allt det hennes föräldrar givit henne i arv, och vilket av yttre omständigheter, uppfostran, klimat, födans beskaffenhet, levnadsförhållanden, vanor o. s. v., på mångfaldigt sätt kan främjas eller undertryckas till hennes egen och hennes efterkommandes bättnad eller olycka. Det är detta, vi mena när vi säga, att förbrytaren är en naturprodukt — en naturprodukt som varje människa. Denna uppfattning gör att brottet för den moderna straffrätten icke längre är huvudsaken; *huvudsaken är förbrytaren*. Förbrytaren kräver all uppmärksamhet och måste i varje särskilt fall undersökas.

Den äldre straffrättsuppfattningen, som utgår från den fria viljan, lämnar förbrytarens person och anlag ur räkningen. Det vore otvivelaktigt en rätt tacksam uppgift att visa, huru oförenlig med antagandet av en fri vilja det är att förvänta sig någon effekt av en straffbehandling till brottens förekommande. Varje straff blir ett meningslöst slag i luften. Oförklarligt blir ju även själva brottet, och varför den ena viljan är god, den andra brottslig. Det är och blir en fager bilddyrkan att bygga sin tro och sina etiska förväntningar på en fri vilja, en vilja som icke fogar sig efter orsakernas lag, utan går sina egna vägar, skrivande lag för sig själv. Principen i all *uppfostran*, alltså även i den uppfostran genom lagarna, som lagstiftningen avser, är *den* att genom en förändring av orsakerna bli herre över verkningarna. Men denna princip är oförenlig med antagandet av en fri vilja, och all uppfostran är därför omöjlig under förutsättning att viljan är fri.

Men antaga vi *ordning och lagbundenhet* i de moraliska verkningarnas värld såväl som i de fysiska företeelsernas, övergiva vi med andra ord dogmen om en fri vilja, och ersätta denna dogm med övertygelsen om *en vilja*, som *anknyter sig till de starkaste motiven*, så hava vi

därmed en etisk världsåskådning, på vilken vi med goda förhoppningar om framgång kunna grunda våra pedagogiska och därmed även våra kriminalpolitiska strävanden, med andra ord våra strävanden att förekomma förbrytelsen.

Studiet av de kriminella företeelserna är sålunda ett problem, i vilket ingår tvenne variabla faktorer, dels förbrytarens person och dels de yttre omständigheterna, den miljö, i vilken den blivande förbrytaren födes och utvecklas till förbrytare. Båda dessa faktorer äro lika viktiga. Studiet av dessa problem hava givit upphov till trenne vetenskaper: *Kriminalpsykologien*, som sysslar med förbrytarens person, hans släkt och härstamning, hans inre och yttre anlag, hans fysiska och psykiska egenskaper, hans vanor m m., och *Kriminalsociologien*, som sysslar med de yttre omständigheter, som samla sig kring förbrytaren och inverka bestämmande på hans utveckling. Till dessa tvenne vetenskaper sluter sig en tredje: *Kriminalpolitiken*, som har till uppgift att söka begagna de tvenne nyssnämnda forskningsgrenarnas erfarenheter till brottens förekommande genom en rationell kamp mot dess orsaker.

Vi övergå nu till *studiet av förbrytaren*. Enligt den äldre rättsuppfattningen borde varje person som begått en enligt lag straffbar handling betraktas som *förbrytare*. Men redan gångna tiders lagstiftare synas hava närt den misstanken, att det i själva verket ej är så helt bestämt med den fria viljan, åtminstone ej i en del fall. Härom vittnar ju framför allt den omständigheten, att strafflagen innehåller sådana moment, som medgiva befrielse från straffpåföljd på grund av sjukdom, sinnesförvirring m. m. Ni veten alla huru ofta det numera förekommer, att förbrytare av rätten misstänkes att hava begått ett brott i en *otillräknelig* sinnesförfattning. En sådan för brott tilltalad person sändes ej sällan till anstalt för sinnessjuka för att där undersökas, och det händer i rätt många fall, att sinnessjukläkaren såsom sin åsikt uttalar, att den brottsliga

gärningen förövats under sinnessjukdom. Det framgår ofta synnerligen tydligt, att brottet varit ett symptom av sjukdomen, och förbrytaren reduceras följaktligen i sådana fall till en sjuk människa, om vilken samhället har skyldighet att taga vård, på samma gång det därigenom skyddar sig själv för den sjuke och dennes antisociala tendenser. Var och en som känner de sinnessjuka och vet, huru lätt vissa former av sjukdom skapar samhällsvådighet, vet ock, att brottet i sådana fall kommer till utförande, enär vissa yttre ogynnsamma betingelser äro tillstädes, såsom fattigdom, *dålig tillsyn*, omgivningens oförstånd o. s. v. I andra fullt motsvarande sjukdomsfall, där den sjuke tillhör en mera upplyst, förmögnare eller mera vaksam omgivning, är det lätt att förhindra den sjuke från att bliva andra människor eller andras egendom till skada. För samhället är det sålunda en synnerligen tvingande angelägenhet, att genom fortsatt *utveckling av sinnessjukvården* i så god tid kunna bereda plats åt alla för sig själv eller andra farliga sinnessjuka, att den allmänna säkerheten i det hänseendet kan känna sig tryggad.

En av de svåraste frågor som över huvud taget kunna uppställas är den: var slutar sjukdom och var vidtager brottslighet?

I mångt fall av brott synes brottsligheten vara en förelöpare till sinnessjukdom. Det är icke den »fria viljan», som har förtjänsten av ett rättrådigt liv. Sedlighet och den medborgerliga anständigheten är *ett slags kompromiss mellan förståndets hämmande inflytelser och känslolivets omedelbara krav*. Ett genom knappa anlag och dålig uppfostran i sin utveckling förkrympt och ofullgånget förståndsliv är en dålig kontroll över känslolivets reflexartade tillskyndelser.

En »svag vilja» är ofta beroende på ett svagt förstånd. Den intellektuella undermåligheten representerar ofta en så trång andlig synkrets, att följderna av ögonblickets ingivel-

ser ej kunna överblickas, och därmed få dessa karaktären av tvång. *Alkoholens* förbannelse ligger ju ofta däri, att spritbegäret icke motverkas av någon tanke på följderna eller något minne av löften och föresatser, och så glider den undermålige lätt ned i fördärvet. Ofta röjer sig i de för en redbar vandel otillräckliga anlagen ett påtagligt syskonförhållande mellan svaghet och sjukdom. På den moraliska ovederhäftigheten i brottets ögonblick följer under strafftiden såsom ett uttryck för den psykiska bräckligheten utbrottet av en sinnessjukdom. Stundom ter sig detta utbrott såsom *en övergående förlamning av själslivet med symptom av förvirring*, vari följderna av en *kronisk spritförgiftning* ofta spåras. Stundom utvecklar sig småningom ett *obottligt slöhetstillstånd* och stundom den sjukdom vi kalla *förryckthet*. I detta senare fall finna vi vid en återblick på den sjukens antecedentia ofta, att de förändringar inom känslolivet, som på ett mera framskridet stadium taga sig uttryck i förryckta idéer, under ett tidigare skede inverkat på rättsbegreppen och därigenom disponerat till brott, även om brottets förryckta motivering *då* varit mindre uppenbar. Jag skall här nedan anföra ett exempel på vardera av dessa tre typer av sinnessjuka förbrytare. I alla fallen följer efter en inledning av *brott och straff* en fortsättning av *sjukdom och vård*.

Fall 1. J. A. 35 år. Vårdas för närvarande å hospital. Angående ärftliga förhållanden är intet bekant. Han dömdes vid 22 års ålder för första resan stöld, 1895 för andra, 1899 för tredje och 1900 för fjärde resan stöld. Mellan aftjänandet av dessa straff hade han varit intagen å tvångsarbetsanstalt tre gånger för lösdriveri. År 1902 häktades han ånyo för inbrottsstöld och våld mot polis och föreföll vid häktningen frisk; visade trotsigt lynne och nekade, som han brukade göra, envist till brottet. En månad senare blev han i fängelset plötsligt våldsam, skrek, svor och sökte slå sönder, vad han kunde komma över. Han

inlades å s. k. därefter och föreföll sedermera slö och slapp samt vägrade mottaga föda. Vid läkarens besök låg han dåsig å en madrass på golvet; lyfte man upp honom, vaggade han av och an, skälvande i hela kroppen och med vänstra handen utförande oavbrutna, kraftsande rörelser, talade icke, men utstötte oartikulerade ljud; ögonaxlarna stodo konvergenta. Han intogs sedermera på hospital; sade sig höra röster som beskyllde honom för allehanda brott, blev småningom bättre, livligare och arbetsam; tidtals var han dock missnöjd, pockande och butter men utskrevs snart som tillfrisknad. Kort efter frigivningen häktades han ånyo för inbrottsstöld.

Han hade under fritiden *högst betydligt missbrukat alkohol*. I häktet blev han åter inom kort orolig med darrning i kroppen, låg raklång på golvet och svarade ej på tilltal. Han intogs å nyo å hospital, där han att börja med måste bäras, matas o. s. v. Därpå blev han impulsiv, sökte använda tillhyggen mot vårdarna och råkade lätt i vredesutbrott. Klagade över röster som »beskyldde honom för mord, hänskrattade åt honom» o. s. v. Han rymde från anstalten men återfördes av polisen och hade under den självtagna friheten åter supit omåttligt. Han vårdades ännu en tid på hospitalet och utskrevs förbättrad. Ett par månader senare häktades han ånyo för stöld och våld mot polis och kort efter häktningen upprepades samma symptom, han förut visat. Han blev absolut frånvarande, låg och darrade i hela kroppen, svarade ej på tilltal och var dessutom sömnlös. Ånyo intagen å sinnessjukanstalt klarade han ånyo och han utskrevs efter ett par månader. Från år 1904 till 1906 har han flera gånger varit häktad för inbrottsstöld och flera gånger intagen å sinnessjukhus på grund av kortvariga anfall av sinnessjukdom. En kort tid vårdades han å lasarett och visade där »tecken till delirium tremens». Dessa tecken utgjordes av hallucinationer. Medicinalstyrelsen förklarade den 19 dec. 1904,

att han vid tiden för en i juli 1904 begången stöld varit av sinnessjukdom beröfvad förståndets bruk. Ehuru han överlämnades åt vederbörande för att om honom taga vård, »så att han ej måtte bliva vådlig för allmänna säkerheten», återfick han dock friheten och häktades åter 1906 för femte resans stöld samt avtjänade nu 14 månaders straffarbete. Under sommaren 1907 häktades han ånyo som misstänkt för inbrottsstöld, i det han denna dag påträffades sovande å ett vindskontor, dit han nattetid medelst falska nycklar berett sig tillträde. Vid förhöret nekade han delvis, gav dock rediga svar och föreföll normal. I häktet var han dock mycket fåordig, låg till sängs och mumlade för sig själv men gav fortfarande rediga svar. Då han sedermera inställdes för rådhusrätten, svarade han intet, vadan rannsakingen måste uppskjutas. (Han blev sedermera frikänd på grund av bristande bevisning.) I fängelset låg A. under tiden orörlig och utan att tala, kunde ej förmås att äta men väl att dricka, då man hjälpte honom; han var osnygg. Då man ställde honom upp, gjorde han ej försök att stödja på benen, utan föll handlöst till golvet, reagerade ej för nålsting, hade ständiga ryckningar i ansiktsmusklerna, stark darrning i armarna och gjorde motstånd vid försök att ändra lemmarnas ställning; ingen katalepsi. Han intogs åter på hospital. Här förhöll han sig att börja med slö och orörlig, men småningom började han giva tydligare livstecken ifrån sig; såg sig omkring, rörde på läpparna och suckade utan att tala. Han kunde med stöd stå på benen, men gick med sträckta, stela leder, vacklande hit och dit som en ryggmärgslidande. Så började han tala och antydde, att »rösterna ville riva sönder honom», att »de kunde fördärva honom blott genom att trycka på en knapp». Han blir efter hand livligare och meddelar nu, »att rösterna och apparaterna numera icke pina honom så mycket som förut. Då beskyllde de honom för allt möjligt; det kändes, som om det skar i kroppen och samtidigt

sade rösterna, att de skulle taga livet av honom.» Vid vissa tillfällen tyckte han sig vara »utställd» på allmänna platser och såg alldeles tydligt omkring sig en mängd personer, bl. a. sina föräldrar. Han anser, att dessa syner tillkommo genom något fuffens av rösterna, som ställde figurer »liksom skuggspel» framför honom, men om hallucinationerna i allmänhet håller han före, att de måste ha varit sjukliga inbillningar. A. säger, att han första gången hörde rösterna år 1902, då han aftjänade straff för 4:de resan stöld. I början av strafftiden hörde han liksom suset av en ångmaskin i huvudet, men mot slutet av fängelsetiden började han höra »röster», vilka även i friheten då och då yppade sig.

Under sista fängelsetiden säger han sig hava hört »rösterna» i början; sedan var han fri därifrån under en längre tid, men mot slutet av strafftiden återvände de i stegrad grad, dock meddelade han icke detta åt någon å fängelset av fruktan för att bli avförd till hospital. De hade formen av anklagelser: »Han var en usel människa, stor brottsling och mördare.» Då han frigavs, hade han en längre tid varit sömnlös, och rösterna fortforo. Genom fängelsepredikantens förmedling fick han plats som murare. Han hade god arbetsförtjänst, men »rösterna» gingo illa åt honom. För att sova tog han ett par supar på kvällen, men följande dag var tillståndet värre. Efter en och en halv vecka blev det honom outhärdligt; han kastade från sig verktygen mitt för verkmästaren och begav sig in till staden. Här drev han omkring på gatorna utan att företaga sig något, ofta, enär han ej kunde sova, även nattetid. Han »hade ej reda på sig». Han säger sig ha gått upp på den vind, där han häktades, för att lägga sig och ej för att stjäla; han sov, då han upptäcktes och väcktes med sparkar. Han säger sig icke minnas, att han blivit inställd för rådstuvurätten och ej heller, att han blivit förd till hospital. A. är, som frisk, en ovanligt skicklig och händig arbetare, men nyckfull och obeständig.

I detta exempel är sjukdomen av övergående art och av ett recidiverande förlopp; i följande fall utvecklar den sig under form av en tilltagande slöhet.

Fall 2. P. X. 28 år, straffånge; int. å hospital. Fadern har varit dragon i bärgliga omständigheter, och är straffad för andra resan snatteri; såväl far som mor lära hava fört ett supigt levnadssätt. Två mostrar äro »besynnerliga». En bror lär vara straffad för delaktighet i stöld.

X:s uppfostran var i högsta grad försummad. I skolan visade han ingen lust för läsning. Han komfirmerades vid 15 års ålder men blev »ej absolverad på grund av brott mot femte och sjunde buden». Sedan kom han till Stockholm, råkade i dåligt sällskap, tog värvning vid flottan men rymde snart därifrån. Återförd i tjänsten gjorde han sig skyldig till förskingring av flottans persedlar, för vilket han ådömdes 5 månaders straffarbete. Därefter var han rallare, sjäare, tegelbruksarbetare m. m.; 1902 stal han en penningssumma å ett brukskontor, rymde till Uppland, råkade där i berusat tillstånd i gräl med ett par bönder; han nedstack den ene och våldförde sig på den andre. För dråp, misshandel och 2:dra resan stöld dömdes han till 10 års straffarbete, som han begynte avtjäna å Långholmen. Därifrån avförd till Jönköping begick han ett självmordsförsök genom att skära sig i halsen. Inlagd på lasarettet rymde han därifrån. År 1906 dömdes han ånyo av rådstuvurätten i Luleå till 9 år, 3 månaders och 5 dagars straffarbete. Redan vid ankomsten till Långholmen visade han sig vara sinnessjuk. Han klagade över »orättvis dom», och fordrade att ofördröjligen bli försatt i frihet. Han skrek och förde ett ohyggligt väsen i sin cell, sov dåligt, var än svärmodig, än våldsam och gjorde flere försök till överfall å betjäningen. Dessutom har han låtit förstå, att någon osynlig makt »sätter på honom någonting». Int. å hospital var han vid ankomsten lugn, oemottaglig för tilltal, likgiltig för sin omgivning. Han placerades å vak-

sal, där han de tre första dagarna låg orörlig, vägrade äta, skrattade för sig själv och måste lyftas ur sängen. Sedan blev han livligare, gick upp och åt själv. Han syntes speja efter utvägar till rymning och flyttades därför till en säkrare avdelning. Här gjorde han med stor vighet flera rymningsförsök, vilka misslyckades. Sedermera låg han åter slö och orörlig samt vägrade äta, svarade ej på tilltal och var osnygg i sin säng. Därpå var han åter mera tillgänglig och redogjorde för sin levnad, ehuru på ett slött och *känslolöst* sätt; hans drag voro vanligen stela och uttryckslösa. Under fortsatt vistelse å hospitalet har hans tillstånd växlat mellan livligare och vaknare perioder och tider av stor slöhet, då han sitter eller ligger alldeles orörlig, eller utför en del egendomliga hoppande (automatiska) rörelser, är stum och otillgänglig för tilltal samt stundom företett en utomordentligt stegrad salivation (avsöndring av spott). Under de livligare tiderna har han gjort försök till rymning. Stundom visar han en impulsiv våldsamt mot omgivningen. Säger ofta, att han hör »röster» inne i huvudet, som befalla honom »att skynda sig» eller »förbjuda honom att äta och röra sig», och då har han känt, »att det tagit emot i halsen», eller som om han »varit förlamad». Vid tillfällen av våldsamt har han beskyllt betjäningen för att »stjäla mat från honom» och påstått, att de förvandlat honom »från man till kvinna». I det hela förräder X. en småningom tilltagande slöhet.

Slutligen meddelar jag följande fall, i vilket under vistelsen å fängelset en sinnessjukdom med förryckhetsidéer kommer till utveckling.*

Fall 3. E. Y. 32 år. Vårdas för närvarande å hospital. Fadern är känd för en dålig karaktär, är feg

* De former av »förryckhet» som utveckla sig hos förbrytare under deras vistelse i fängelset hava ofta ett annat förlopp och stundom en gynnsammare utgång än den typiska förryckheten». Det här återgivna fallet överensstämmer dock mest med den sjukdomsform, som man kallat »dementia paranoides».

och undfallande, men tyrann i hemmet, favoriserande somliga af barnen på de andras bekostnad. Modern häftig. En kusin till fadern är känd som kringstrykande slagskämpe. Y. är utgången ur ett dåligt hem, där han ofta fick svälta. Redan som nioårig började han snatta matvaror och var i hemorten känd som tjuvaktig; han straffades som minderårig med »aga i hemmet». Genomgick folkskola och konfirmerades men blev ej »absolverad» på grund av brott mot sjunde budet (anteckning i prästbetyget). Y. har varit begiven på rusdrycker och sedan 1892 tillbragt sin mesta tid på tvångs- och straffarbetsanstalter. I november 1904 dömdes han för fjärde resan stöld till 3 år 6 månader. Straffet skulle avtjänas i X centralfängelse, dit han anlände »fullt arbetsför», och där han hela tiden vistats i enrum. Sjukdomen började med sömnlöshet och försämrad matlust; han blev svärmodig, förlorade arbetslusten och begynte misstänka förföljelser från bevakningens sida. Efter 20 månaders encellsliv började hans falska föreställningar att antaga fasta former. Han hörde då, huru en »herre», som han antager hava varit »departementschefen», utanför cellen uppläste ett papper, enligt hvilket han adlades till »friherre von Törn-krona» och utnämndes till konungens kammarjunkare med en årlig lön av 3,600 kronor. »Det är ju inte så vanligt, att en tjuv blir adlad,» medgiver Y., men förklaringen anser han vara dels hans »skarpa huvud», dels att han »är en så vacker karl». Han hade upprepade gånger hört »dom där utanför» hans cell tala om hans figur, hans utseende och hans »ovanligt välformade händer»; många personer kommo nämligen dit för att se honom. Nu började också intrigerna mot honom. Fängelsedirektören ville skaffa sin son den omtalade kammarjunkarplatsen, och Y. hörde huru de rådgjorde därom utanför celldörren. Han kvarhölls i fängelset, oaktat han hört en kungörelse uppläsas, att han blivit »benådad från åter-

stående fängelsestraff». Man sökte också på många sätt komma honom till livs och en konspiration sattes i gång för detta syfte; bland annat spred man vid hovet och i staden ut ett rykte, att han vore veneriskt smittad. Sedermera hörde han, huru de sökte övertala läkaren att förgifta honom; han skar sig då i handleden med ett stämjärn, dels av harm över att »di krånglade» med honom, dels för att bli i tillfälle få tala med läkaren. Snart märkte han också mycket tydligt, att maten var förgiftad med »soda och klorkalk», men endast i små portioner, för att det skulle se ut, som om han lidit en naturlig död. Giftet gjorde honom yr i huvudet, och vid ett tillfälle måste han under halvannat dygn oavbrutet vandra fram och åter i cellen utan att kunna gå till sängs av fruktan för giftets verkningar. Att han till slut blivit intagen å hospital är också ett led i den utgrenade komplotten, vari även läkare indragits. — Under sin fortsatta vistelse å anstalt för sinnessjuka fasthåller han vid ovan skildrade förryckta idéer, varjämte åtskilliga nya föreställningar tillkommit, såsom att han är avsedd för en ännu viktigare hovsyssla än kammarjunkarens, och att hans gage nog kommer att bli »fullt tillräckligt», att han är släkt med ryske czaren o. s. v. Han tyckes oupphörligen lida av hallucinationer.

*

Även neurasteniska symptom, bestående av plågsamma förnimmelser från yttre och inre organ, känslor av oro och otrevnad äro mycket vanliga hos förbrytare, och särskilt synes tjuvar ofta förete en neurastenisk typ, ur vilken i vissa fall en verklig förryckthet med hypokondriska idéer kommer till utveckling.

Jag har i n:o 154 av Verdandis småskrifter framhållit svårigheterna att finna en gräns mellan hälsa och sinnes-

sjukdom; lika svårt är det att finna en gräns mellan sinnessjukdom och förbrytareanlag. Ni torde erinra eder de periodiskt sinnessjuka om vilka jag då talade, vilka tidtals visa de mest påfallande moraliska olater och brottsliga tendenser, men tidtals uppföra sig normalt och skicka sig som goda samhällsmedlemmar. I dessa fall är saken ännu enkel; det är här fråga om sinnessjukdom ej om brottslighet. Men om karaktärens benägenhet för brottsliga handlingar ej är periodisk utan i stället *konstant*, varför är den moraliska tillräkneligheten i dessa fall större?

Vi inse lätt huru stora svårigheterna kunna bli att avgränsa sinnessjukdom och brottslighet, om vi för mycket följa de *teoretiska* linjerna. Vi måste därför erinra oss att *frågan om en persons tillräknelighet framför allt är en praktisk fråga*. Det gäller ju närmast behandlingen av en för brott tilltalad person. Är han bevisligen sjuk, vilket i *varje särskilt fall* måste av läkare avgöras, bör han *vårdas* på sjukhus, i annat fall måste han *straffas*; men även straffet bör bli en *behandling*, som rättar sig mera efter *förbrytarens art* än efter brottets beskaffenhet. På så sätt göra vi rättvisa åt förbrytaren lika väl som åt den sinnessjuka, på samma gång vi framför allt tänka på samhällets skydd.

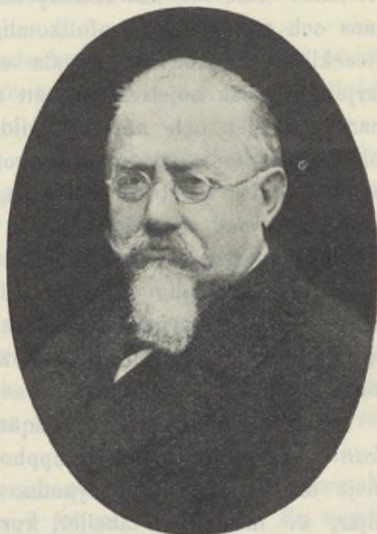
En rationell straffbehandling förutsätter sålunda i första rummet kännedom om förbrytaren.

*

Den man, som närmast har förtjänsten, att hava riktat uppmärksamheten på förbrytaren och därigenom inlett en ny tid för straffrättsuppfattningen, är den ännu levande bekante italienaren *Cesare Lombroso*, professor i Turin, född 1836. Sedan hans världsbekanta arbete »*L'uomo delinquente*» år 1876 utkommit, har han bildat en vetenskaplig kriminalantropologisk skola och samlat kring sig en massa anhängare, vilka alla deltagit i det gemensamma studiet av »förbrytaren». Bland anhängarne befinna sig

även flere jurister, vilka dragit de straffrättsliga konsekvenserna av Lombrosos lära. Denna lära inneslutes i orden *L'uomo delinquente* (rättast översatt förbrytarmänniskan). Därmed är uttryckt att ingen människa *blir* förbrytare som *ej födes* därtill.

Ett utomordentligt flitigt arbete har Lombroso och hans skola nedlagt på beviset av denna sats. Det finnes väl för närvarande knappast något vetenskapligt ämne, som blivit så omsorgsfullt genomgånget och genomsökt som förbrytarens antropologi. Grundligt har Lombroso hävdadt den satsen, att *det är förbrytarens person och icke brottet*, som är av betydelse för straffrätten. Flere tusen förbrytare ha lämnat stoff till dessa undersökningar, som Lombroso och hans lärjungar företagit.

Cesare Lombroso.

Varje del av förbrytarens kropp blev föremål för ett ingående detaljstudium. Kraniet och ansiktsbildningen, skelettet och dess proportioner, hjärnan och nervsystemet, näsan, munnen och tandbildningen, ögon och öron, armar och ben o. s. v. — alla dessa olika organ studerades och jämfördes med motsvarande hos normala människor. Men även brottslingens fysiologi och psykologi genomforskades, hans andning och cirkulation, puls, sensibilitet m. m., hans tal och skrift, hans vanor och tycken, hans kärlek

och hat, allt blev vetenskapligen bokfört och beskrivet och inregistrerat med alla slags instrument och mekaniska hjälpmedel i tabeller, kurvor o. s. v., o. s. v. Som resultat av det hela anger Lombroso sin bekanta slutsats att förbrytartypen är en annan än den normala människotypen (den europeiska). Förbrytaren är, enligt *Lombroso*, en typ för sig, vilken, genom benbyggnadens grovlek och bristande harmoni, ansiktsuttryckets djuriska prägel, hjärnans och nervsystemets ofullkomlighet, intelligensens ringa utveckling, känslolivets brutala egoism och frånvaron av varje altruistisk böjelse, står rätt nära människans quadrumana förfäder och närmare vilden och andra primitiva folk än en vanlig genomsnittseuropé. Även i smaken för tatuering såg Lombroso ett drag, som förbrytaren ägde gemensamt med vilda folkslag.

Förbrytaren är sålunda enligt Lombroso ett monstrum, vilket med ohjälplig nödvändighet är född och skapt till brottet. Samhället har intet annat att göra än att skydda sig mot detta skadedjur och i värsta fall göra processen kort och avlägsna detsamma.

Lombrosos *L'uomo delinquente*, »förbrytarmänniskan», har på grund av sin upphovsmans ensidighet aldrig blivit mer än en ståtlig hypotes. Den oändlighet av detaljer, av mätningar, tabeller, kurvor och anekdoter, som här samlats i hög, har aldrig hopfogats till ett bevis på förbrytarmänniskans existens.

Samma egendomligheter med avseende på den kroppsliga utvecklingen, samma fysiologiska och psykologiska avvikelser från det normala se vi hos personer, som aldrig begått någon brottslig handling. Vill man i sådana fall rädda situationen med att säga, att brottsligheten understundom är »latent» och ej kommer till utbrott, så har man därmed redan medgivit att yttre omständigheter kunna behövas för att förverkliga anlagen. — Men framför allt beaktansvärd är den omständigheten, att dessa kroppsliga

och andliga tecken, som den italienska skolan hänför till förbrytartyper, fullkomligt sammanfalla med degenerationens mångfaldiga utvärtes och invärtes spår och märken. Vi se sålunda otaliga sinnessjuka, vare sig de begått lagstridiga handlingar eller icke, vilka av degenerationen märkts på samma sätt som Lombrosos l'uomo delinquente. Vi finna ock att de ofta förekomma — hos i övrigt normala personer — inom sådana släkter, där sinnessjukdomar äro vanliga.

Jag har i det följande beaktat tvenne grupper av förbrytare, nämligen *yrkesförbrytarna* och de svaga, lättleda *återfallsförbrytarna*.

Den förra gruppen utgöres av de förhärdade, de, vilka välja sitt dåliga yrke av smak. På samma sätt som en annan människa ägnar sig åt läkarens eller arkitektens kall, väljer den professionelle tjuven eller bedragaren brottet som yrke och födkrok.

Det skulle nu tyckas som borde man just inom denna grupp av förbrytare påträffa Lombros »l'uomo delinquente» med alla dess typmärken. Men erfarenheten visar huru bedrägliga dessa förment karaktäristiska drag i själva verket äro.

Härom berättar den framstående engelske kriminalisten sir Robert Anderson* följande händelse. En mycket känd anhängare av Lombrosos lärosatser åtog sig att av tvenne porträtt, föreställande, det ena en mycket aktad man i hög samhällsställning, det andra en ryktbar tjuv och bedragare, avgöra vilketdera föreställde bedragaren. I själva verket föreföll den senares ansiktsuttryck välvilligare och fullt ut lika imponerande som den andres, och resultatet blev att denne, d. v. s. ärkebiskopen av Canterbury utpekades som bedragaren. »Jag behöver väl knappast framhålla, tillägger sir Robert Anderson, att denna

* Sir Robert Anderson: *Criminals and crime*. London 1907, p. 94.

historia, som på intet sätt kan misskreditera hans höghet ärkebiskopen, är så mycket mera ägnad att nedsätta aktningen för Lombrosos hypotetiska förbrytartyt.»

Lombroso och hans skola göra en bestämd skillnad mellan förbrytaren och den sinnessjuka och anse, att vad andra författare kalla *folie morale, moral insanity* (moralisk sinnessjukdom) o. s. v., motsvarar beskrivningen på förbrytarmänniskan. I detta förnekande av ett sammanhang mellan degeneration och sinnessjukdom å den ena sidan och å den andra sidan förbrytaranlagen ligger det väsentliga i Lombrosos misstag. Vi hava i det föregående redan visat huru påfallande ett sådant sammanhang är. Mycket mera vore att säga därom, men jag skall endast tillägga ett par ord.

Bland förbrytare utbryter sinnessjukdom omkring 10 gånger så ofta som hos vanliga människor. I samma persons liv växlar ej sällan förbrytelse med episodisk sinnessjukdom, och i samma släkt inträffar samma förhållande. Så kan t. ex. en släktmedlem vara sinnessjuk, en annan förbrytare, en tredje alkoholist, en fjärde prostituerad, en femte vagabond o. s. v. Hos den ene disponerar den medfödda svagheten till brott, hos den andre till sinnessjukdom, och de brottsliga anlag som hos förbrytare äro verksamma kunna vara en effekt av samma orsaker, som under andra förhållanden skapa sinnessjukdom.

Lombroso, även i detta avseende ensidig, underskattar nästan fullständigt betydelsen av miljön, *jordmånen*, där anlagen av gynnsamma eller ogynnsamma förhållanden på motsvarande sätt förändras.

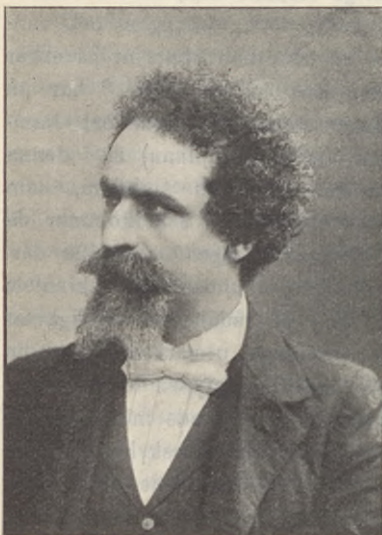
Redan den omständigheten, att förbrytelser äro mindre vanliga inom de förmögnare samhällsklasserna, talar ett tydligt språk. Tyvärr skyddar understundom icke ens de bästa sociala omständigheter mot brottet, men dessa förbrytare ur de s. k. högre samhällsklasserna utgöra dock undantagen, flertalet rekryteras ur de lägre samhällsklas-

serna, där nöd och elände samverka med degeneration och medfödda dåliga anlag. Inom dessa samhällets lägsta lager skapas av yttre vidriga förhållanden, såsom osunda bostäder, osund och otillräcklig föda, osnygghet och vanvård allt det elände, som hämmar och abnormt påverkar utvecklingen. En av Lombrosos många kritiker* har på ett övertygande sätt påpekat detta förhållande och framhållit, huru vanlig rachitis (engelska sjukan) är i denna sociala miljö. Denna mycket allvarliga sjukdom, som utbryter under de tidigaste barnåren, åstadkommer de svåraste rubbningar i ämnesomsättningen och vållar därigenom ej sällan kvarstående oregelbundenheter i kraniet och skelettets utveckling, och på sådana omständigheter lär det oftast bero, att brottslingen utmärker sig genom plumpa och fula drag, ty genomsnittstypen bland dessa, genom nöd, laster och elände vansläktade människor är ej skönare. Lombroso gör sig sålunda skyldig till en nästan löjlig ensidighet, då han, förbiseende dessa yttre förhållanden, tror sig i förbrytartypen se en atavism, d. v. s. en återgång till urmänniskan eller till den nivå, som representeras av negern och nyzeeländaren.

Flere av Lombrosos mera berömda lärjungar hava ej delat sin lärares ensidighet. Särskilt bör nämnas att en av dessa, nämligen *Enrico Ferri*, på det kraftigaste betonat de sociala omständigheternas betydelse för brottens uppkomst, och han har med mycken värme framhållit, att brottet bör bekämpas på samma sätt, som vi framgångsrikt bekämpat de smittosamma farsoterna. Den fysiska hygien, varigenom smittans spridande och dispositionen för densamma minskats, motsvaras av en *social hygien*, förverkligad genom alla slags sociala reformer, och denna är det bästa medlet i samhällets kamp mot förbrytelsen. Straffen jämför Ferri med den nytta medicin och kirurgi i vissa enstaka fall kunna åstadkomma, samhällshygienen däremot

* *Baer.*

skall verka mera rationellt, den skall döda brottets smitta och minska dispositionen för detsamma och i 90 fall av 100

Enrico Ferri.

förekomma brottet. Realiserandet av en sådan social hygien förutsätter en energisk strävan att förbättra de fattigare klassernas villkor, förutsätter en kamp mot alkoholismen, en kamp för folkupplysningens höjande, för bättre bostäder, för sundare och lyckligare förhållanden i allmänhet.

Det är en belgisk astronom vid namn *Quetelet*, som har förtjänsten att först hava visat, att för-

brytelsen har sin rot i samhällsförhållandena och att varje, förändring av samhället medför en viss förändring av den värld av förbrytare, som lever på dess bekostnad, men även *Quetelet* var på sitt håll ensidig och lämnade förbrytarens personliga insats ur räkningen. *Quetelet* och *Lombroso* stå sålunda vardera som märkesmän för kriminalforskningens båda grenar, vilka vetenskaper endast i den mån de gemensamt fullföljas göra rättvisa åt verkliga förhållanden.

Jämte degenerationen och de medfödda anlagen gives det sålunda en mängd *yttre* omständigheter, som måste tillerkännas den allra största betydelse för förbrytarens utveckling.

Jag går nu att något beröra de viktigaste av dem,

och gör början med *alkoholmissbruket*. Alkoholismen ingår ju redan som en av de betydelsefullaste faktorerna vid uppkomsten av degenerationen. Dess stora roll som en främjare av brotten kan därför grupperas sålunda: 1:o) Har alkoholen ett *indirekt* inflytande på brotten därigenom, att den främjar uppkomsten av svaga och undermåliga, för brottet starkt disponerade, individer. 2:o) Har alkoholen en *direkt* inverkan på brottslighetens ökning. 3:o) Har alkoholen en både direkt och indirekt verkan genom att skapa usla, försummade hem, i vilka de blivande förbrytarna utvecklas. (Goll.)

Alkoholens indirekta menliga verkan är otvivelaktigt den mest betydelsefulla, ehuru denna verkan är svårare att överskåda än den direkta. Endast den omständigheten, att *suparen* jämförelsevis sällan producerar en normal avkomma, är ju ett fruktansvärt faktum.

Beträffande det andra viktiga momentet för utvecklingen till brott, nämligen *barnens och ungdomens försummade uppfostran*, skall jag här citera en sida ur den framstående danske kriminalisten Golls arbete »*Forbrydelse og Straf*», vilket jag begagnar tillfälle att på det varmaste rekommendera. »Huru många barn», skriver Goll, »komma ej i dåliga eller försumliga händer, som lämna deras sämre anlag i fred, ja, i stället förkväva de goda. Även om degenerationen i det enskilda fallet är utan betydelse, vem kan ändock undra på, att dåliga föräldrar få dåliga barn? De brottsliga föräldrarna äro ju just de usla föräldrarna. Tillvaron av vissa förbrytarsläkter beror kanske mer på denna omständighet än på förhandenvaron av degeneration. För ett barn, som lever i en brottslig omgivning, bär brottet icke prägeln av en fördömlig handling utan ter sig tvärtom som en rätt naturlig sak, blott det utföres med försiktighet och urskillning. Men det finnes andra dåliga föräldrar än de, som direkt äro brottsliga. Det finnes försupna hem, osedliga hem, upplösta hem, ligkiltiga och slappa hem,

usla fosterhem. Vad betyder skolarbetet ett par timmar dagligen mot dylika hems nedbrytande verkan? Det blir icke skolan utan hemmet, som giver de starkaste intrycken. Och vad hemmen lämna i fred, det skall *kamraterna* draga försorg om, ty från hemmet till gatan är vägen kort. Här söker barnet tröst och tillflykt, när det fattiga, otrevliga och oroliga hemmet ej räcker. Gatan med dess råhet, osedlighet och dåliga sällskap blir barnets lekplats från tidigaste ålder. I otroligt unga år lära sig dessa barn att snatta från de stora, stjäla från de små; snabbt bli de utlärdade lögnare, lika hastigt lära de sig osedlighet och dryckenskap; lättingliv och dagdriveri bli för dem en hederssak, och en vacker dag stå de som fullvuxna individer i samhället, utan kunskaper, utan färdigheter, men däremot med ett starkt utvecklat begär efter alla livets njutningar, för vilkas ernående de sakna alla andra medel än — brottet.»

Det dåliga exemplet, omgivningens suggestioner hava icke spelat ut sin roll den dag de unga lämna sitt usla hem. De skaffa sig en tillfällig plats, den ene som springgosse, den andre som yrkeslärling, den tredje som upppassare, och de fortsätta här efter bästa förmåga sitt förra liv. Överallt finna de liktänkande, kamrater, som draga dem djupare nedåt, de skolka sin tjänst, få avsked, besöka krogar och andra sämre tillhåll, driva omkring, och när de äro alldeles utblottade begå de sin första stöld.

Betänker man i vilken mättad atmosfär av uselhet dessa ungdomar fått uppväxa, så är det i sanning icke underligt, att resultatet blir det vanliga. Med en riktig kännedom om den eländiga jordmän, i vilken dessa människoanlag utplanterats, vore det kortsynt att förvänta sig annat än moraliskt förkrympta individer och brottsliga tendenser. Man behöver i sanning ej tillgripa degenerationen såsom förklaring till ett dylikt resultat. Överallt

annorstädes i naturen äro de yttre omständigheternas biologiska betydelse erkänd; den borde vara det i så mycket mera påfallande grad på det etiska området, där det växande fröet har en människosjäls ömtålighet och känslighet.

Jag skulle ur min egen erfarenhet kunna lämna åtskilliga exempel till belysning av det sagda. Följande må vara tillräckligt.

Fall 4. G. L. Född av en ogift numera avliden kvinna, blev han redan i späda år omhändertagen av en ölutkörare i X., hos vilken han blev hårt behandlad, varför han som liten pojke en vacker dag rymde till Stockholm. Här uppehöll han sig i 14 dagar med bettlande och tillbragte under denna tid nätterna i en brädstapel, der han emellertid förfrös fötterna, så att dessa, när han nästa dag kom in på ett ställe och bad och om mat, vägrade att göra tjänst. Följd till poliskontoret, uppgav han där, förmodligen av rädsla för fosterfadern, att han bodde hos en viss barnmorska. Emellertid blev han intagen å Serafimerlasarettet, där alla de mindre tärna å fötterna blevo amputerade, så att endast stortärna voro kvar. Här kvarlåg han i omkring 2 månader, varefter han hämtades hem av sin fosterfader. I hemmet stannade han tills han blev fullt återställd, och hade härunder till uppgift att efterse sina mindre fostersyskon. Då han en dag av en händelse fick syn på sin styvmoders portmonnä, tillgrep han dess innehåll och rymde åter till Stockholm. Han var då endast 11 år gammal. I Stockholm stannade han en månad och tog då liksom förra gången sin bostad i en brädstapel. Han sällade sig till ligapojkar med vilka han delade de stulna pengarna, varefter kamraterna i sin tur hjälpte honom, när hans kassa tagit slut. Då han emellertid trodde sig vara efterspanad av polis, övergav han detta sällskap och försörjde sig med bettlande. Slutligen anträffades han av

bekanta som återförde honom till hemmet i X., där han straffades så hårt av fosterfadren, att han på flera dagar ej kunde gå ut. Hotad och illa behandlad av fosterföräldrarna rymde han på nytt från X. till Stockholm, där han slutligen genom välvilliga personers bemedling fick hjälp att komma till sina morföräldrar i Dalarne. Här hade han det bra men tvangs på grund av det nya hemmets fattigdom, att efter konfirmationen begiva sig ut i världen för att på egen hand tjäna sitt uppehälle. Lämnad åt sig själv begick han snart stöld och hade redan vid 19 års ålder hunnit avtjäna sitt första straff. Snart nog häktades han ånyo för mordbrand och hemfridsbrott. Symptom av sinnessjukdom tillstötte, och han överfördes nu från häktet till anstalt för sinnessjuka.

Vad en liktänkande vän kan betyda för en ung man, som tidigt slupit ut ur det usla hemmet, framgår av följande, vilket meddelats oss av en numera riksbekant yrkestjuv, vilken en tid varit intagen å hospital.

Fall 5. Z. Fadern var supare och dog sinnessjuk. Hemmet var fattigt. Efter genomgången folkskola hade Z. på skilda ställen anställning som biträde. Vid 16 års ålder hyste han planer på att resa till Afrika för att där söka sin lycka, då han träffade en viss B., ungefär jämnårig, i vilkens sällskap han sedermera ständigt vistades. B. anskaffade äventyrsromaner som Z. med iver slukade. De ryktbara romanrövarnes ära gingo vännerna åt huvudet. Z. kallade sig »löjtnant Topp» och B. »baron de L.» och under dessa namn begynte de att tillskriva polisen hänfulla brev, allt under det att de begingo en massa stölder. Vid sjuutton års ålder avtjänade Z. sitt första straff, och sedermera har hela hans liv varit en enda kedja av förbrytelser. Sitt tidigt antagna »nom de guerre» har han bibehållit.

Sedan den unge förbrytaren första gången råkat i

rättvisans händer vidtager en lång serie av händelser som alla bidraga till hans slutliga förhårdelse. Efter utståndet straff följes han av polisens uppmärksamhet — detta är enda formen för samhällets »deltagande» för honom, och oförmögen att i hast skaffa sig arbete gripes han som *lösdrivare* och dömes till tvångsarbete. Knappast kommen ur en miljö av uslingar, kommer han in i en annan, och hans sinne förhårdas, mången gång i rättvist hat till detta samhälle, vilket hand aldrig utsträcker för att hjälpa men blott för att stöta honom så mycket djupare ned i fördärvet. Alltmera övergiven, förslappad och oduglig till ett ordnat levnadssätt tager han sitt parti och ger sig helt åt brottet. Nu begynner en evig kretsgång mellan fångelset och krogen, och förbrytaren sjunker allt djupare i den »malström», som slutligen suger honom till botten. Sådan är den vanliga utvecklingen av den kategori av förbrytare, vilka för rättsordningen städse åstadkomma det största bekymret. Jag syftar på *återfallsförbrytarna*. Hit höra flertalet tjuvar, men även grövre brottslingar rekryteras ur denna förbrytarstam. — Oavsett samhällets förlust av egendom genom stöld, inbrott och skadegörelse, måste en kostbar apparat oupphörligen vara i gång för dessa brottslagföring och straffbehandling. Det värsta är, att denna apparat fungerar i högsta grad otillfredsställande. Den främjar förbrytelsen vida mer än samhällsordningen, ty procenttalet återfall stiger med antalet ådömda straff.

Det är ännu vedergällningens blinda taktik, som ligger till grund för lagarna. »Straffet har intet annat mål än att tillfoga förbrytaren ett visst ont, alldenstund han har gjort ont mot andra.»* Det är den gamla satsen »öga för öga, tand för tand», intet annat. Rättsordningen bygger på en meningslös moralisk värdering av brottet och tager ingen hänsyn, vare sig till *samhällets skydd* eller förbrytarens förbättring. Huru mycket rationellare vore det

* Goll. Forbrydelse og Straf.

ej att lägga *samhällets skydd* till grund för strafftillämpningen och *utmäta straffens längd efter förbrytarens oförmåga att begagna sin frihet*. Har förbrytaren genom täta återfall i brott visat, att hans brottsliga böjelser äro av en permanent beskaffenhet, så bör också straffbehandlingen göras mera permanent. Detta är det enda sättet att tillgodose samhällets säkerhet. Tredje och fjärde resans stöld skulle icke förekomma, därest redan andra resans stöld betraktades som symptom av en så höggradig samhällsvådighet, att samhället ansåge sig böra ingripa och för *obestämd tid* taga förbrytaren i förvar.

Med denna strängare strafftillämpning borde följa en förändring, en individualisering och humanisering av straffen. I stället för att vara en orättfärdighet mot förbrytaren skulle ett på oviss tid förlängt straff kunna bli till gagn och nytta för honom. Strafflagen borde så vitt möjligt afse att frångåta bestraffningen dess karaktär av vedergällning och i möjligast största utsträckning göra det *till en metodisk utveckling av förbrytarens bättre möjligheter*. Kan samhället hos en förbrytare, som enligt all vunnit erfarenhet genast missbrukar sin personliga frihet till fortsatta förbrytelser, genom ett visst mått av tvång vidmakthålla en god arbetsförmåga och relativt sociala egenskaper, då vederfares en sådan person ingen orätt.

För det jämförelsevis ringa fåtal av moraliskt omöjliga individer, vilka under inga omständigheter låta sig förbättra eller ens disciplinera, och vilka nu å våra fängelser äro depravationens eviga surdeg och en förbannelse för de svaga och lättledda, för dessa måste samhället givetvis behålla sina fastare retentions- och avspärningsfängelser.

Men först och sist måste det bliva klart, att *ingenting är så olämpligt som korta straff*. Vill man med straffen förbinda ett pedagogiskt syfte, så är första villkoret att de förlängas. *Häri sammanfaller hänsynen till samhällets*

skydd med hänsynen till förbrytarens fördel. — En sjuk människa berövas sin personliga frihet på obestämd tid, då hans personliga frihet är till skada för honom själv eller för samhället. — Samhället bör intaga samma ställning till förbrytaren som till den sjuke, detta är konsekvensen av vårt betraktelsesätt. Varhelst samhället löper risk att i sina livsintressen skadas bör samhället hava rätt att begränsa den personliga friheten.

Karantänsåtgärder mot smittosamma sjukdomar, tvångsinläggning å epidemisjukhus och isolering av enskilda och hela familjer till förekommande av farsoter, sinnessjukas internering å hospital och moraliskt undermåliga förbrytares kvarhållande å arbetsanstalter eller fångelser böra anses som fullt likvärdiga åtgärder. Härtill ansluter sig ock, som en konsekvens av samma sociala strävan att förhindra spridningen av fördärvbringande inflytelser, tvångsinläggning av alkoholister.

Mönstret för en pedagogisk straffanstalt är *Elmira-anstalten* i staten Newyork. Här tillämpas villkorlig frigivning. Sedan fången å anstalten lärt sig ett yrke, och anstalten skaffat honom en plats eller tillfälle till arbete, får han efter visat välförhållande sin frihet på försök. Denna samhällets omtanke om förbrytaren även sedan han lämnat fångelset är en nödvändig förutsättning för hans återupprättelse och för ett lyckligt resultat av försök med villkorlig frigivning, ty utan arbete, avvisad eller jagad på dörren, var han kommer, finnes ingen möjlighet för den f. d. straffångnen att bli en hederlig människa. När man bedömer en förbrytares samhällsvädligheit, bör man sålunda också taga hänsyn till dessa vidriga förhållanden och sträva att avhjälpa desamma. Får förbrytaren från samhällets sida ej en mera direkt hjälp i sin strävan att komma på fötter igen. så lär den villkorliga frigivningen vara av noll och intet värde.

Att det straffrättssystem, som ännu alltjämt tillämpas,

snarast är en skam för ett samhälle, som vill ledas av förnuftiga grundsatser är lätt att inse. Det är i teorin meningslöst och visar sig också i praktiken giva helt andra och motsatta resultat än dem, som med lagstiftningen avsetts.

Man tvekar ej att nedriva en byggnad som icke i något avseende motsvarar tidens krav, och som dessutom med sina otympliga proportioner sårar varje betraktares skönhetssinne. Varför behåller man då på samhällsmoralens och den allmänna ordningens område en antikverad och meningslös lagbyggnad? Men riktigare vore väl att spörja, varför bibehålla människor ännu ett visst *förtroende* till densamma? Orsaken härtill ligger i en omständighet, som gått oss alla i blodet, *den nämligen*, att *vedergällning* av brottet anses vara lagbyggnadens grund, och, så länge systemet blott uppfyller denna fordran, märker man ej att hela byggnaden lutar åt vanvett.

Rättvisan symboliseras av gammalt som en kvinna med en våg i ena handen, ett svärd i den andra och — en bindel för ögonen. Jag tvivlar knappast på, att ännu mången jurist förblivit traditonerna trogen och tycker, att denna bild är vacker och fullt motsvarande rättvisans mål och uppgift. Men vore det icke på tiden, att en annan »smak» bleve rådande, att herrar jurister upphörde att själva blunda för verkligheten — de skulle då ock finna det tidsenligt att avtaga bindeln från fru Justitia. Rättvisans uppgift är *icke* vedergällning utan en straffbehandling till samhällets skydd, ty samhällets fördel bör väl vara målet för all lagstiftning.

Vore alla människor lika, så kunde ju ock en blind rättvisa utmäta straffet, men då varje förbrytare är olik den andre, så är det *icke brottet utan förbrytaren*, som kräver uppmärksamhet, och därför har också domaren gagn av sina ögon och alla sina sinnen för en individualisering av sitt omdöme, innan han griper till svärdet.

Huru viktig denna individualisering är kan klargöras med ett enkelt exempel. Ett visst brott är begånget: stöld av en obetydlig penningssumma. Hittills har denna stöld med ty åtföljande biomständigheter uppvägs på rättvisans väg ungefär så, som en hökare väger viktualier, och straffet har varit en betalning efter fastställd taxa och notering. I stället för en blind generalisering bör brottslingen i varje särskilt fall bedömas. Vi vilja här beakta fyra möjligheter.

1:o. Den anklagade är sinnessjuk: Behandling — hospital eller asyl.

2:o. Den nämnda stölden har begåtts under tvingande nöd och tillfälligt elände eller andra förmildrande omständigheter. Behandling: villkorlig dom jämte arbetshjälp och lekamligt understöd.

3:o. Stölden har begåtts av en återfallsförbrytare av det svaga, lättledda, ej förhärdade slaget, med andra ord av en i många avseenden undermålig individ. Behandling: internering på obestämd tid (med hänsyn till recidivets ordningsnummer) å arbets- eller fängelseasyl, resp. alkoholistanstalt.

4:o. Stölden har begåtts av en professionell förbrytare. Behandling: fängelse på obestämd tid, eventuellt internering för livstiden.

Det är icke minst i detta senare fall viktigt att rättvisan handlar efter andra grundsatser än den blinda vederläggningens och ser på *förbrytarens art* och ej blott på den eventuellt ringa skada, som i det föreliggande fallet åstadkommits. Den professionelle förbrytaren måste behandlas som ett skadedjur, och om vi av hänsyn till hans »människovärde» välja ett annat sätt att oskadliggöra honom, än när frågan gäller ett oskäligt djur, så får detta sätt icke vara mindre effektivt. »När en lantman fångat en räv låter han honom icke springa sin väg blott därför, att räven denna gång icke kommit åt att taga mer än en eller två kycklingar. Vi böra med den professionelle för-

brytaren handla med samma förutseende och avdöma hans sak, icke på grund av ett enstaka, föreliggande brott utan på grund av vad han är.»*

Emellertid är det mera tacksamt att stämma i bäcken än i ån och rationellare att angripa brottet i dess orsaker och därigenom söka förhindra dess uppkomst än att utslutande lita på effekten av en god straffbehandling. Där straffrättens omedelbara uppgift slutar, begynna alltså de vittgående uppgifterna för en sund *kriminalpolitik*. — Jag har redan i det föregående anført Ferris uppfattning om den strid, samhället bör föra mot brottet, och de angreppspunkter, som böra väljas. Mot *en* av brottets orsaker, mot alkoholmissbruket, är striden i full gång, och mycket är att hoppas av den entusiasm, varmed denna strid omfattas.

En annan av brottets orsaker ligger, som vi hava sett, i de dåliga exemplen och barnens försummade uppfostran, och i allmänhet hos den usla omgivning, i vilken de för brott disponerade barnen måste uppväxa. Här är kanske den allra viktigaste angreppspunkten, alldenstund den i sig innesluter åtskilliga av de övriga. Genom att skydda det uppväxande släktet mot dåliga exempel och skaffa det en god omgivning och ledning skulle vi rädda mången ungdom från förbrytarbanan. Samhället har visserligen begynt att vakna till mera insikt härom, men på denna punkt kräves, hos oss åtminstone, långt mera väckelse och entusiasm.

I överensstämmelse med lagen av den 13 juni 1902 överlämnas åt de s. k. *barnavårdsnämnderna*, varav en skall finnas i varje skoldistrikt, att behandla alla mål rörande *vanartade* och i *sedligt avseende* försummade barn under 15 år. Barn under 15 år straffas sålunda ej längre för begångna förbrytelser utan skola i stället genom barnavårdsnämndernas försorg erhålla uppfostran. Förhör

* Cit. efter sir R. Andersons anf. arb., s. 24.

med dem anställas fortfarande inför polisen, och barnavårdsnämnderna träda ej i någon personlig beröring med barnen utan blott med polisrapporterna angående deras uppförande, på grund av vilka de intagas å uppfostringsanstalter. Det har redan från annat håll påpekats, att ett mera intimt och personligt arbetssätt i form av en levande kontakt mellan barnavårdsnämnderna och barnen skulle vara mera välsignelsebringande än nuvarande formella behandling av barnens angelägenheter. Det är ju dock meningen att barnavårdsnämnderna skola ersätta domstolarna.

Barn som fyllt 15 år, barn alltså i den sedliga utvecklingsåldern, föras däremot inför domstol och behandlas som vanliga förbrytare. Visserligen kan domstolen i vissa fall bestämma att unga förbrytare i åldern mellan 15—18 år i stället för att undergå ådömt straff sändas till uppfostringsanstalt, men lagens ordalydelse är dock sådan, att detta förfaringssätt endast i jämförelsevis få fall tillämpas, varför de flesta unga brottslingar mellan 15—18 år i Sverge alltjämt hamna i fängelserna för att där tidigt förhäradas och utbildas till ohjälpliga förbrytare

*

Jag vill till sist ur ett nyligen hos oss utkommet arbete med titeln: »*Om barndomstolar*, anteckningar från en studieresa i Nordamerikas förenta stater» av en yngre svensk jurist *Harald Salomon* lämna några meddelanden om det sätt, på vilket man i Amerika åtagit sig de försummade och vanartade barnens sak. De lagar angående *barndomstolar* »*Juvenile courts*», vilka i en mängd amerikanska stater under de sista 5 å 6 åren blivit utfärdade, äro baserade på den mest ingående omsorg om barnens väl. Domstolarna handlägga endast mål rörande barn, och domrarna äro på de flesta ställen uteslutande tillsatta för denna form av rättsskipning. De mest detaljerade före-

skrifter finnas i lagarna inryckta, enligt vilka allmänheten har att hos domstolen anmäla fall av försummad uppfostran, dåliga hem, oseder och annat. Ej blott barnen själva utan deras föräldrar, målsmän eller husbönder och alla, som stå till dem i något slags skyldskapsförhållande, äro i lagens föreskrifter inneslutna och skola i dylika mål svara inför Barndomstolen. Vid domarens sida stå de s. k. *probation officers*, vilka utöva ständig tillsyn över de barn, som blivit anmälda och ställda under probation (eller övervakning). Genom regelbundna inställelser vid domstolen och kontroll av probation officers, som till domaren avgiva rapport angående barnens uppförande, kunna barnen noggrant följas av domaren. En allmän princip är den att icke utom i nödfall skilja barnen från deras hem. Man övervakar i stället hemmen och tvingar föräldrarna genom synnerligen kraftiga lagar angående »*medverkan till vanart*» att göra sitt bästa för ordning och snygghet i hemmet. Kontrollen är mycket noggrann och probation officers pläga uträtta ett drygt arbete med att besöka och göra sig underrättade om barns och föräldrars uppförande, vilka dessutom — barn likaväl som föräldrar — hava skyldighet att inställa sig inför domaren. Beträffande resultatet av en sådan verksamhet vill jag som exempel nämna följande siffror angående mål, handlagda vid barndomstolen i *Denver* (Colorado).

»Under de första två åren av barndomstolens verksamhet (1901—1902) fördes 715 barn inför domstolen för vanart. Av dessa sattes 554 barn, nämligen 515 gossar och 39 flickor, under övervakning, av vilka endast 31 gossar eller 5,5 proc. återfölla och måste sändas till anstalt. Anledningen till dessa återfall var ofta att söka i ogynnsamma förhållanden i hemmet eller grannskapet. Av de vanartade barnen remitterades 40 direkt till anstalt utan att först hava satts under övervakning, men nästan alla dessa remitterades på grund av att de saknade hem

eller att dessa voro dåliga och skulle i annat fall hava satts under öfvervakning. De voro således mera försummade än vanartade. Av de 715 barn som under nämnda två år förts inför domstolen, blev det sålunda nödvändigt att till anstalt överlämna endast omkring 10 proc.

Under åren 1904 och 1905 hava 1,058 vanartade barn förts inför domstolen, och av dessa hava endast 67, eller omkring 6 proc., överlämnats till uppfostringsanstalt. Av dem, som under nämnda år satts under öfvervakning, hava endast 3 proc. måst överlämnas till anstalt. *Den lag som visat sig mest verksam har varit lagen om föräldraansvarighet (adult delinquency law). Endast 2 proc. av de barn, vilkas föräldrar på grund av nämnda lag blivit dömda, hava ånyo förts inför domstolen.*

— — — »Ju längre västerut man kommer,» skriver Salomon, »desto friare bliva de former, under vilka de respektive domstolarna arbeta. Den prägel av stel domstolsförhandling, som kännetecknade t. ex. barndomstolen i Newyork med dess ordförande i sidenkåpa och dess uniformerade poliskonstaplar, hade redan i Chicago till stor del försvunnit och lämnat rum för enklare former och ett förtroeligare, mera faderligt förhållande mellan domaren och den tilltalade. Dessa barndomare åtnjöto i allmänhet bland barnen stor popularitet.»

»Beträffande maximi-åldersgränsen för de amerikanska barndomstolarnas rätt att omhändertaga barnen, vilken till en början sattes vid fyllda 16 år, har på de senare åren en höjning ägt rum och detta just i de stater, där Juvenile court systemet nått sin högsta utveckling. Så har den på vissa håll höjts till 17, på ett ställe till 19 år för gossar, och 18 resp. 19 år för flickor.»

Jämförda med dessa på ett synnerligen lyckligt sätt genomförda strävanden äro våra förhållanden fortfarande primitiva. Hur vanligt det är, att barn som fyllt 15 år alltjämt behandlas som förbrytare, framgår av följande ur

Salomons arbete hämtade exempel, vilka återfinnas i Stockholms Rådstuvurätts rannsakningsprotokoll.

Fall 6. En 16-årig flicka hade, delvis medelst inbrott, tillgripit penningar till sammanlagt belopp av 34 kronor. Hon hade fullgjort sin skolgång utan anmärkning och ej förut varit för brott tilltalad. Hon led av lungtuberkulos och hade av läkare hänvisats att söka inträde på sanatorium, vilket emellertid icke synes hava lyckats. *En del av de tillgripna penningarna hade hon använt till arvode åt läkare.* Sin sista tjänst måste hon lämna på grund av sjuklighet. Åklagaren framhöll som förmildrande omständighet, att »flickan, som ännu vore att anse mera som ett barn och därtill sjuklig, vid tidig ålder lemnats utan huld och skydd». Genom utslag av den 22 nov. 1906 dömdes hon att *hållas till straffarbete i två månader.*

Se här det andra exemplet:

Fall 7. En gosse, som nyss fyllt 16 år, hade i samråd med tre minderåriga pojkar om resp. 14, 11 och 10 år begått en del inbrottsstöld. Förut hade han ej varit för brott tilltalad, men synes hava varit vanartad och skolkat skolan samt förbjudits deltaga i konfirurationsundervisningen. Genom utslag den 7 febr. 1907 dömdes han att *hållas till straffarbete i sex månader.* Hans minderåriga medbrottslingar, av vilka åtminstone de två synas hava varit mera vanartade, kommo under behandling av barnavårdsnämnden.

»Enligt nu gällande lag,» säger Salomon, »skulle den nyssnämnda flickan hava kunnat erhålla villkorlig dom, men, då hon icke tillika blivit satt under övervakning, är det lätt att räkna ut, var en flicka som hon, »utan huld och skydd» och oförmögen till arbete, snart nog skulle hava hamnat. En dylik flicka skulle i Amerika hava omhändertagits av en kvinnlig *probation officer*, vars första uppgift skulle hava varit att låta flickan undergå sorgfällig läkareundersökning. Om därvid utröntes, att hon varit i

behov av vård, skulle barndomstolen hava föranstaltat, att hon intagits på något sanatorium eller sjukhus.

Beträffande det andra fallet skulle man i Amerika icke hava dragit sig för att avkunna villkorlig dom, men pojken skulle i så fall hava satts under *sorgfällig övervakning*. En dylik pojke skulle från en amerikansk domares och amerikanska probation officers sida hava blivit föremål för ett noggrant studium. Hos oss studerar man däremot icke pojken utan — rannsakningsprotokollen på vars uppsättning och formella avfilning nedlägges en oerhörd möda.»

Dessa reflexioner, varmed Salomon beledsagar jämförelsen mellan svensk och amerikansk taktik, borde, synes det mig, vara egnade att något väcka vår nationella ansvarskänsla trots dess tröghet. Det är att hoppas att vederbörande, våra jurister och domare, taga del av den intressanta boken. Troligen har icke en svensk rättslärd någon synnerlig aktning för dessa advokater i den fjärran västern, vilka, sedan de varit springpojkar på en advokatbyrå i ett par år, själva uppträda som advokater och ej blott som lagtolkare utan ock som lagförbättrare. En sådan snabb karriär utvecklar visserligen föga respekt för formen men gör det möjligt, att en begåvad ung man, när han kommit på sin rätta plats i livet, ännu har i behåll en ungdomlig värme och energi och framför allt ett *verklighetssinne*, som är oberört av jurisprudentiens pappersvisdom. Det är därför vi hava något att lära av dessa fria domares sunda rättvisa och humanitet och deras morgonfriska och glada kamp för ungdomens förbättring och för mänsklighetens framtid.

The first part of the history of the United States is the history of the colonies. The colonies were first settled by Englishmen in 1607. They were at first dependent on England for their supplies and protection. But as the colonies grew in number and in size, they began to feel the need of a more independent government. This led to the formation of the first colonial assemblies, which were the first steps toward self-government.

The second part of the history is the history of the American Revolution. The colonies had long been struggling for more independence from England. In 1776, they declared their independence and formed the United States of America. The war with England lasted from 1775 to 1783. The colonies won the war and became a free and independent nation.

The third part of the history is the history of the early years of the United States. The new nation was faced with many difficulties. It had to establish a government and a system of laws. It had to defend itself against foreign attacks. It had to develop its economy and its culture. Despite these difficulties, the United States grew in strength and in size.

The fourth part of the history is the history of the expansion of the United States. The United States had long been a continental power. It had expanded westward from the Atlantic coast to the Pacific coast. This expansion was the result of the discovery of gold in California and the desire for more land. The United States had also expanded southward into the territory of Mexico.

The fifth part of the history is the history of the American Civil War. The United States had long been a nation of free men and women. But in the 1850s, the issue of slavery became a major point of contention. The Southern states wanted to keep slavery, while the Northern states wanted to abolish it. This led to the secession of the Southern states and the outbreak of the Civil War in 1861. The war lasted until 1865 and resulted in the abolition of slavery.

The sixth part of the history is the history of the Reconstruction period. After the Civil War, the Southern states were brought back into the Union. But they were not allowed to reestablish their former governments. Instead, they were placed under military rule. This period was known as Reconstruction. It was a time of great change and progress in the South.

The seventh part of the history is the history of the Gilded Age. This was a time of great wealth and power. The industrial revolution had brought about a new era of prosperity. But it was also a time of corruption and inequality. The rich became richer, while the poor became poorer.

The eighth part of the history is the history of the Progressive Era. This was a time of reform and progress. People began to demand more government action to solve social problems. This led to the passage of many important laws, such as the Pure Food and Drug Act and the Antitrust Act.

The ninth part of the history is the history of World War I. The United States entered the war in 1917. This was a time of great sacrifice and heroism. The United States played a major role in the defeat of the Central Powers.

The tenth part of the history is the history of the interwar period. This was a time of relative peace and prosperity. But it was also a time of economic depression and social unrest. The United States emerged from the war as a world power.

The eleventh part of the history is the history of World War II. The United States entered the war in 1941. This was a time of great sacrifice and heroism. The United States played a major role in the defeat of the Axis Powers.

The twelfth part of the history is the history of the Cold War. This was a time of tension and conflict between the United States and the Soviet Union. The United States was the leader of the free world, while the Soviet Union was the leader of the communist world.

The thirteenth part of the history is the history of the Vietnam War. This was a time of great controversy and sacrifice. The United States was involved in a long and costly war in Vietnam.

The fourteenth part of the history is the history of the modern era. This is a time of great change and progress. The United States has become a world leader in science, technology, and culture.

DE GAMMALTESTAMENTLIGA BÖCKERNAS TILLKOMST

AV

HENRIK SCHÜCK,
professor.

(Första—fjärde tusendet)

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Innehåll.

De gammaltestamentliga böckernas tillkomst.

1. Inledning	3
2. Huvudpunkterna i Israels historia	5
3. De fem Moseböckerna	7
4. Josua bok, Domareboken, Samuelsböckerna och Konunga- böckerna	23
5. Profeterna	28
6. Den yngre historiska litteraturen	35
7. Höga visan	40
8. Job och visbetslitteraturen	42
9. Klagovisorna och Psaltaren	45

De tvenne småskrifter (n:o 156 o. 157), som nu utgivas — De gammaltestamentliga böckernas tillkomst och Den israelitiska litteraturens utveckling — äro ett sammandrag av författarens större arbete: Världslitteraturens Historia II, där de här framställda åsikterna vidare utvecklas och motiveras. Av dessa båda skrifter bör De gammaltestamentliga böckernas tillkomst läsas först.

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1908

Moses mottager lagen.
Kopparstick från 1600-talet.

1. Inledning.

För medeltidens teologer hade bibeln icke någon större betydelse. De antogo väl den från de judiska rabbinerna ärvda teorien om en ordagrant »inspirerad» text, d. v. s. att varje ord, t. o. m. varje punkt i den heliga skrift så att säga dikterats av Gud själv, men i sina allegoriska utläggningar av texten voro de tämligen oberoende av dess lydelse. En vetenskaplig kritik började först med renässansen och reformationen, då man från Versio Vulgata — den latinska översättning, i vilken medeltiden kände bibeln — vände sig till de grekiska och hebreiska originaltexterna. I princip hade man därmed förkastat inspirationsteorien, ty när de olika handskrifterna streddo mot varandra, måste dock språkvetenskapen fälla utslaget. Men det var naturligt, att man icke utdrog slutsatsen av denna förutsättning. Reformationen var ju en på bibelns grundval vilande motrörelse

mot medeltidens skolastik, och den filologiska vetenskapen låg under denna tid ännu i sin linda. Inspirationsteorien fick därför inom den protestantiska teologien snarare en ökad betydelse, och först då filologien mot slutet av 1700-talet började utveckla sig till en verkligt modern vetenskap, uppstod en filologisk kritik av de bibliska böckernas text. Dess egentliga utveckling tillhör dock senare delen av 1800-talet, och bland de ännu levande forskare, som här haft den största betydelsen, räknas särskilt Wellhausen, Duhm och Gunkel.

Den åsikt, som genom deras forskningar gjort sig gällande, är, att det Gamla Testamentets böcker — ty blott om dem skall det i denna skrift talas — författats vid helt andra tider än den äldre teologien ansåg, och att vidare denna text, även inom samma bok, så att säga vuxit fram under en längre period.

Som bekant indelas det Gamla Testamentets böcker i tre grupper, av vilka pentatevken eller de fem Moseböckerna utgör den första. Till den andra gruppen eller profetkanon räknas alla profeterna (utom Daniel) och dessutom Josua bok, Domareboken, Samuels böcker samt Konungaböckerna. Till den tredje kanon eller de s. k. hagiograferna höra alla de övriga. Kanoniskt* anseende erhöles dessa samlingar vid olika tider, men detta kanoniska anseende avsåg till en början ännu icke enskilda detaljer i texten. Den grekiska bibelöversättningen, Septuaginta, skiljer sig också icke oväsentligt från den hebreiska text, vilken — troligen på Hadrianus' tid — blev den allmänt antagna, och likaså skiljer denna sig från texten i samaritanernas bibel.

* Af *kánon* = norm (för det religiösa livet).

2. Huvudpunkterna i Israels historia.

Det land, som sedermera blev israeliternas, beboddes, då historiens ljus först börjar falla över dessa trakter, dels av hittiter, ett mäktigt folk av oviss börd, dels av kanaaniter, som voro semiter. Genom en nyligen i Tell-el-Amarna i Egypten upptäckt brevväxling mellan Egyptens härskare, faraonerna, och vissa utländska furstar få vi en ganska god föreställning om kulturtillståndet i den tidens Kanaan. Landet var delat i en mängd smärre bysamhällen, som i allmänhet lågo i strid med varandra, men som onekligen hade en viss civilisation. Denna civilisation var dock nästan fullständigt babylonisk, och att döma häraf hade landet under en längre tid stått i beroende av den mäktiga staten vid Euftrat. I samma brev omtalas »habiri», kringirrande krigiska skaror, som hotade att bryta in i Kanaan. I dessa habiri har man velat se »hebreerna», d. v. s. israeliterna, som då — omkring 1380 före vår nuvarande tideräkning — skulle hava börjat sitt infall i Kanaan. Vid denna tid eller något senare har det i varje fall skett, men erövringen fullbordades alls icke med ett slag, utan vissa samhällen, och de mest betydande, förblevo länge i kanaaniternas våld, andra voro israelitiska och i somliga var befolkningen blandad. En sammansmältning mellan de båda stambefryndade folken skedde egentligen först med det israelitiska konungadömet upprättande; före denna tid utgjorde icke ens israliterna själva en politisk enhet, utan voro delade i av varandra oberoende stammar, som sällan samverkade.

Det gemensamma konungadömet blev heller icke av lång varaktighet. Det upprättades av Saul, men upphörde redan under Salomos son (vid mitten av 900-talet), då riket sprängdes i två: det mindre Juda i söder och det större Efraim i norr. Det senare riket, som blev skådeplatsen för ständiga revolutioner, förlorade redan 722 sin själv-

ständighet, och befolkningen där uppblandades då med emigranter från Assyrien. Det mindre riket lyckades något längre bibehålla sitt oberoende, men 586 blev Jerusalem förstört, landet förvandlades till en babylonisk provins och en del av befolkningen, den socialt mest betydande, men alls icke den hela, fördes i fångenskap till Babylon, där den dock på intet sätt tyckes hava misshandlats. Flera kommo där tydligen till en ekonomiskt oberoende ställning och föredrogo därför att stanna på förvisningsorten framför att återvända till det kargare hemlandet.

Sedan perserna under Cyrus störtat det babyloniska riket, fingo judarna i mycket en bättre ställning, och stor-konungen tillät, att man åter uppförde det förstörda templet. Antagligen vände landsflyktingarna dock ej tillbaka förrän 458, med Esra, och även då var skaran ej stor. Det persiska rikets börjande förfall gjorde dock, att judarna i Palestina tyckas hava fått sköta sig tämligen själva under den judiske översteprästen, som nu blev den ledande. Det lilla undangömda samhället förvandlades i följd härav till en präststat, och denna karaktär bibehöll Juda även efter det att perserna såsom dess herrar efterträts av grekerna. Genom upproret mot Antiokus Epifanes (168) ersattes väl den s. k. legitima översteprästaten av mackabeerna, och dessa förenade efter någon tid både översteprästens och konungens värdigheter, men de religiösa intressena hade nu blivit de nästan uteslutande, och judarikets sista historia upptages därför av en ursinnig kamp mellan de religiösa partierna.

Det är dessa historiska fakta, vi böra erinra oss, för att förstå de bibliska böckernas tillkomst historia.

3. De fem Moseböckerna.

Jahvisten, Elohisten och Jehovisten.

Kanaaniterna hade en mängd sagor, till en del lånade från Babylon, om världens skapelse och äldsta öden, om vissa stammars uppkomst m. m., israeliterna hade andra stamsagor, och dessa sagor berättades naturligtvis särskilt på de orter, där stammens eller byns befolkning råkades, vid offerplatsen, vid brunnen o. s. v.; i regeln äro dessa sagor också knutna till någon viss helig ort, sagan om Ismael till brunnen Lahajroi, sagan om Jakobs strid med Jahve till Bethel o. s. v. Så småningom erhöll troligen varje mera betydande ort sin skatt av sagor, som föredrogos av stammens sagoberättare, och som vi skola se hava vi kvar icke mindre än tre dylika cyklar, ehuru visserligen icke i den ursprungliga formen. De två äldsta kallas Jahvistens och Elohistens; den tredje förekommer i den s. k. prästkodexen, varom jag sedan skall tala. »Jahvisten» är troligen en sagosamling från någon ort i Juda, »Elohisten» däremot från Efraim. Ingendera samlingen härrör, såsom man förut trodde, från någon bestämd författare, utan kan närmast karakteriseras såsom en samling muntliga folksagor från en viss ort i den berättarstil och med det åskådningssätt, som där utbildats. Namnen har man givit samlingarna därav, att Gud i den ena kallas Jahve, i den andra Elohim. I skrift fixerades dessa sagor först tämligen sent, troligen omkring 800, Jahvisten något före, Elohisten något efter detta år, men själva sagorna äro säkerligen betydligt äldre, och några av dem torde gå tillbaka till tiden före israeliternas inbrott i Kanaan.

Under den följande tiden uppstod i Israel en historie-skrivning, dels tempelkrönikor och annaler, dels en Israels konungars krönika och en Juda konungars krönika, och såsom vanligt började man då att rikta blicken ännu längre

tillbaka, till forntiden före konungadömets dagar och fråga sig, om icke denna också ägde en historia. För den äldsta konungatiden funnos en mängd historiska sagor och dikter, likaså för den närmast föregående tiden, då de israelitiska stammarna ännu kämpade mot Kanaans övriga folk och dessa sagor utgöra grundstommen i de båda Samuelsböckerna och Domareboken; men den allra äldsta forntiden återstod ännu. Mot slutet av 600-talet företog sig då en historiskt intresserad israelit, den s. k. Jehovisten, att sammanarbeta Jahvisten och Elohisten till ett arbete, och därmed hade man en sagokronika över Israels och Kanaans äldsta historia. Lyckligtvis var han alls icke någon författare, och hans bearbetning av de båda källskrifterna är därför så obetydlig, att man bakom den ofta utan svårighet återfinner originalen. Fann han hos Jahvisten en berättelse, som han med andra ord läste också hos Elohisten, nöjde han sig ibland med att efter varandra införa bägge; vid andra tillfällen tog han ett stycke från den ena berättelsen, ett stycke från den andra. Jag kan anföra exempel på bägge dessa metoder. Ismaels saga, sådan den berättades hos Jahvisten, återfinnes i den första Moseboken kap. 16, Elohistens berättelse i kap. 21.

Sarai hade en egyptisk tjänstekvinna, som hette Hagar, och Sarai sade till Abram: »Se Jahve har gjort mig ofruktsam, så att jag icke föder barn; gå in till min tjänstekvinna, kanhända skall jag få avkomma genom henne.» Abram lyssnade till Sarais ord... och han gick in till Hagar och hon blev havande. När hon nu såg, att hon var havande, ringaktade hon sin fru. Då sade Sarai till Abram: »Den orätt mig sker komme över dig. Jag själv lade min tjänstekvinna i din famn, men då hon nu ser, att hon är havande, ringaktar hon mig. Jahve döme emellan mig och dig.» Abram sade till Sarai: »Se, din tjänstekvinna är i din hand, gör med henne vad du finner för gott.» När då Sarai ville tukta henne, flydde hon ifrån henne. Men Jahves ängel mötte henne vid en vattukälla i öknen (som ligger vid vägen till Sur). Och han sade: »Hagar, Sarais tjänstekvinna, varifrån kommer du och vart går du?» Hon svarade: »Jag är stadd på flykt ifrån min fru Sarai.»... Jahves

ängel sade till henne: »Se, du är havande och skall föda en son; honom skall du giva namnet Ismael, därför att Gud hört ditt lidande. Och han skall bliva lik en vildåsa; hans hand skall vara emot var man och var mans hand emot honom, och han skall bo gent emot alla sina bröder (d. v. s. 'ligga i håret på'). Jag skall göra din säd mycket talrik, så att man icke skall kunna räkna den för dess myckenhets skull.» Och hon gav Jahve, som hade talat med henne, ett namn, sägande: »Du är el roi.» Hon tänkte nämligen: här har jag verkligen skådat... Därför kallade man brunnen Lahajroi's brunn; den ligger mellan Kades och Bered. (Slutet av Jahvistens berättelse fattas.)

Elohisten berättar först, huru Isak föddes och avvand. Därpå börjar sagan: Då fick Sara se Hagars, den egyptiska kvinnans son, som denna fött åt Abraham, leka och skämta, och hon sade till Abraham: »Driv ut denna tjänstekvinna och hennes son, ty denna tjänstekvinnans son skall icke ärra med min son Isak.» Det talet misshagade Abraham mycket för hans sons skull. Men Elohim sade till Abraham: »Du må icke för gossens och för din tjänstekvinnans skull låta detta misshaga dig. Lyssna till Sara i allt vad hon säger dig, ty genom Isak är det som din säd skall uppkallas efter dig. Men också tjänstekvinnans son skall jag göra till ett folk, därför att han är din säd.» Bittida följande morgon tog Abraham bröd och en lägel med vatten och gav det åt Hagar; han lade det på hennes rygg och gav henne barnet med och lät henne gå. Och hon gick sin väg och vandrade kring i Beer-Sebas öken. Men då vattnet i lägeln tagit slut, lade hon barnet under en buske och gick bort och satte sig mitt emot på ett bägskotts avstånd, ty hon tänkte: »jag vill inte se på hur barnet dör.» Och där hon nu satt gent emot honom, brast hon ut i gråt. Då hörde Elohim gossens röst, och Elohim's ängel ropade till Hagar från himlen och sade till henne: »Vad fattas dig, Hagar? Frukta icke, ty Elohim har hört gossens röst, där han ligger. Gå och lyft upp gossen, och tag honom vid handen; jag skall göra honom till ett stort folk.» Och Elohim öppnade hennes ögon, och hon fick se en vattenbrunn. Och hon gick dit och fyllde sin lägel med vatten och gav gossen att dricka. Och Elohim var med gossen och han växte upp och bodde i öknen och blev med tiden en bägskytt. Han bodde i öknen Paran; och hans moder tog en hustru åt honom från Egyptens land.

Här hava vi två olika varianter av samma saga, lyckligtvis så pass olika, att Jehovisten icke misstänkte detta,

utan i dem såg två olika relationer, behandlande skilda tilldragelser i Ismaels liv. Han drog därför ej i betänkande att införa bägge.

På andra ställen äro de båda berättelserna invävda i varandra, och till dem hava i senare tid kommit tillägg från ännu andra källskrifter, så att hela framställningen blivit till ytterlighet motsägende och förvirrad. Typisk för sin oreda är i detta fall skildringen av en bland de viktigaste tilldragelserna i Israels historia — den mosaiska lagstiftningen, vars förlopp i den nuvarande texten framställs på följande sätt:

Då berättelsen börjar — i det nittonde kapitlet i den andra Moseboken — har Israel lägrat sig vid foten av Sinai, och Moses stiger upp till Elohim, som underrättar honom om, att han nu vill sluta ett förbund med Israel. Med detta besked beger sig Moses ned till folket, sammankallar de äldsta och meddelar dem Jahves ord, vilka de lova att hörsamma. Så stiger han åter upp på berget och där lovar Jahve att på tredje dagen uppenbara sig för allt folket. Sedan han mottagit detta löfte, begiver sig Moses åter ned, och på den tredje dagen inträffar uppenbarelsen: »Jahve steg ned på Sinai berg, på toppen av berget, och Jahve kallade Moses upp till bergets topp; då steg Moses dit upp.» Men där uppe får han åter befallning att stiga ned och varna folket, vilket han ock gör. Men omedelbart därefter fortsattes det: »Och Elohim talade alla dessa ord och sade» — varefter tio Guds bud (den s. k. dekalogen) följa, utan att man får veta, till vem Elohim säger dessa ord och utan att det i det följande tages någon hänsyn till dessa mäktiga bud, i vilka man framför allt vill se det förbund, som Gud avslöt med sitt egendomsfolk. Fortsättningen upptages i stället av en mängd *andra* föreskrifter, som äro kända under namn av Förbunds boken (om vilken jag strax skall tala). Då denna föredrages, befinner sig Moses uppe på berget, men då redogörelsen avslutats, heter det:

»Och han sade till Moses: Stig upp till Jahve» d. v. s. att döma härav befinner sig Moses vid bergets fot och icke på dess topp. Emellertid föreläser Moses förbunds-boken för folket, och efter detta stiga han och några andra upp på berget, där de skådade Israels Gud, »åto och drucko». Strax därefter är Moses dock *icke* uppe på berget, ty Jahve säger till honom: »Stig upp till mig på berget, så skall jag giva dig stentavlorna.» Han lyder befallningen och stannar nu uppe på berget i fyrtio dygn samt mot-tager en hel följd av nya förordningar, den s. k. tabernakellagen, vilken upptager flera kapitel. Därpå får han lagens tvenne stentavlor, som av sammanhanget att döma borde hava innehållit just tabernakellagen. Av det följande framgår dock, att detta icke är fallet. Moses slår som bekant sönder stentavlorna och får befallning att förfärdiga ett par nya, »så vill jag skriva på tavlorna samma ord, som stodo på de förra tavlorna, vilka du slog sönder». Med dessa tavlor stiger Moses ännu en gång upp på berget, och liksom om något förbund aldrig blivit avslutat, yttrar Herren: »Nu väl, jag vill sluta ett förbund . . . Håll de bud jag i dag giver dig», och därpå följer en alldeles ny tiobudslag. Efter dess slut yttrar Gud: »Uppteckna åt dig dessa bud, ty i enlighet med dessa ord har jag slutit ett förbund med dig och Israel, och han skrev på tavlorna förbundets ord, de tio orden» — tabernakellagen, förbunds-boken och den föregående tiobudslagen äro således bortglömda. Men lagen är därmed icke till ända, ty hela den tredje Moseboken upptages av en ytterst komplicerad lag, och i den femte, då Israel hunnit fram till Jordan, vid-tager lagstiftningsarbetet ånyo. Men här säges den föregående lagen vara utgiven icke på Sinai, utan på Horeb.

Redan dessa motsägelser och Moses ständiga, ofta omotiverade upp- och nedgående antyda, att olika relationer här blivit samarbetade, och dessa har man också

i det hela lyckats skilja ut från varandra. Enligt Jahvisten hade berättelsen detta innehåll:

Händelsen tilldrager sig här vid Sinai. Israel har lägrat sig vid foten av berget, och »Jahve sade till Moses: »Se, jag skall komma till dig i en tjock molnsky, på det att folket må höra, när jag talar med dig och så tro på dig evärdeligen. Men på tredje dagen må de hålla sig redo, ty på den tredje dagen skall Jahve i hela folkets åsyn fara ned på Sinai berg. Och du skall märka ut en gräns för folket runt omkring och säga: 'Tagen eder till vara för att stiga upp på berget eller komma vid dess fot. Var och en, som kommer vid berget, skall straffas med döden, men ingen hand må komma vid honom utan han skall stenas eller skjutas ihjäl. Evad det är djur eller människa, skall en sådan mista livet.' Och han sade till folket: 'hållen eder redo till tredje dagen; ingen komme vid en kvinna.' Men hela Sinai berg höljdes i rök, vid det att Jahve steg ned därpå i eld; och en rök steg upp därifrån, lik röken från en smältugn, och hela berget bävade storligen. Och Jahve steg ned på Sinai berg, på toppen av berget, och Jahve kallade Moses upp till bergets topp; då steg Moses dit upp.»

Här får han av Jahve höra Sinaibuden: »Jag vill sluta ett förbund. 1) Du skall icke tillbedja någon annan gud, ty Jahve betyder mäklingsfienden och en mäklingsfientlig gud är han; 2) Gjutna gudar skall du icke göra åt dig; 3) Massothfesten skall du hålla; 4) Allt det, som öppnar moderlivet, skall höra mig till; 5) Sex dagar skall du arbeta, men på den sjunde dagen skall du hålla vilodag, både under plöjningstiden och under skördetiden skall du hålla vilodag; 6) Och veckohögtiden skall du hålla för förstlingen av veteskörden; 7) Och bärgningstiden, när året har gått till ända; 8) Tre gånger om året skall allt ditt mankön träda fram inför Jahve, din gud; 9) Du skall icke offra blodet av mitt slaktoffer jämte något som är syrat; 10) Påskhögtidens slaktoffer skall icke lämnas kvar över natten till morgonen; 11) Det första av din marks förstlingsfrukter skall du föra till Jahves, din guds, hus; 12) Du skall icke koka en killing i dess moders mjölk.»

Jahve har därmed formulerat sina villkor för förbundet, och Moses begiver sig tillbaka till sitt folk, för vilket han uppläser buden. Men folket svarar: »Allt vad Jahve har sagt vilja vi göra och lyda.» Bägge de kontraherande parterna äro således ense om villkoren, och därpå följer själva avslutandet av förbundet, vilket enligt gammal semitisk sed sker medels en gemensamhetsmåltid:

»Och Moses och de sjuttio äldste i Israel stego dit upp. Och de fingo se Israels Gud, och under hans fötter var likasom ett inlagt golv av safirer, likt själva himmelen i klarhet. Men han lät icke sin hand drabba Israels barns yppersta; så skådade de Gud, åto och drucko.»

Därmed är förbundet för evigt beseglat, Moses och hans följeslagare stiga ned från det heliga berget, och det återstår blott det högtidliga nedskrivandet av själva traktaten.

Svårare är Elohistens del att utskilja, men som jag i ett annat arbete närmare utvecklat, löd framställningen där troligen på följande sätt. Tilldragelsen timade enligt Elohisten på berget Horeb.

Då skaran kommit dit, »lägrade sig Israel där mitt emot berget. Och Moses steg upp till Elohim. Då sade Jahve till Moses: 'Gå till folket och lät dem i dag och i morgon helga sig och två sina kläder!' Därpå steg Moses ned från berget till folket och lät folket helga sig och två sina kläder. På tredje dagen därefter, när det hade blivit morgon, begynte det dundra och blixtra, och en tung molnsky kom över berget och ett mycket starkt basunljud hördes, så att allt folket i lägret bävade. Men Moses förde folket ut ur lägret, Elohim till mötes; och de ställde sig nedanför berget. Men basunljudet blev allt starkare och starkare, och Moses talade och Elohim svarade honom med hög röst. Och allt folket förnam dundret och eldslågorna och basunljudet och röken från berget; och när folket förnam detta, bävade de och höllo sig på avstånd: 'Tala du till oss, så vilja vi höra, men lät icke Elohim tala till oss, på det att vi icke må dö.' Men Moses sade till folket: 'Frukten icke, ty Elohim har kommit för att sätta eder på prov och för att I mån hava hans fruktan för ögonen, så att I icke synden.' Alltså höll folket sig på avstånd, under det att Moses gick närmare till töcknet, i vilket Elohim var.»

Själva Horebsbuden voro antagligen följande:

1) »I skolen icke göra eder gudar jämte mig; 2) Gudar av silver och guld skolen I icke göra åt eder; 3) Ett altare av jord skall du göra åt mig och offra därpå dina brännoffer och tackoffer, dina får och fäkreatur. — — — Men om du vill göra åt mig ett altare av stenar, då må du icke bygga det av huggen sten, ty om du kommer vid stenen med din mejsel, då oskärar du den. Icke heller må du stiga upp på mitt altare på trappor, så att icke din blygd må blottas inför det.» Efter dessa bud har enligt min mening

en senare redaktör infogat den egentliga förbundsbooken, och fortsättningen på Horebsdekalogen följer därefter först efter dennas slut: 4) »Tre gånger om året skall du hålla högtid åt mig; 5) Det osyrade brödets högtid skall du hålla; 6) Du skall ock hålla skördehögtiden, när du skördar förstlingen av ditt arbete, av det du sät på marken; 7) Bärgningshögtiden skall du ock hålla, när du inbär gar frukten av ditt arbete från marken; 8) Tre gånger om året skall allt ditt mankön träda fram inför Jahve, din herre; 9) Du skall icke offra blodet av mitt slaktoffer jämte syrat bröd; 10) Det feta av mitt högtidsoffer skall icke lämnas kvar över natten till morgonen; 11) Det första av din marks förstlingsfrukter skall du föra till Jahves, din Guds, hus; 12) Du skall icke koka en killing i dess moders mjölk.»

Sedan Moses kungjort buden för folket, byggde han ett altare nedanför berget och förrättade där ett offer. Men »då tog Moses blodet och stänkte det på folket och sade: Se, detta är förbundets blod, det förbunds, som Jahve har slutit med eder i enlighet med alla dessa ord. Därpå sade Jahve till Moses: Stig upp till mig på berget och bliv kvar där, så skall jag giva dig stentavlorna och lagen. Då steg Moses upp på berget. Sedan blev Moses kvar på berget i fyrtio dagar och fyrtio nätter.»

Den nuvarande texten har således uppstått genom en sammanarbetning av Jahvisten, Elohisten och ännu några andra källskrifter, till vilka vi nu öfvergå.

Devteronomion.

I Jehovistens arbete hade man fått en sagokronika, som sträckte sig från världens skapelse till Moses' död, men i det stora hela hade denna icke någon utpräglad religiös karaktär, och någon polemik mot de främmande folkens gudar förekommer där icke. Det hela är ännu en naiv, älskvärd saga om forntiden med en ålderdomlig, utvecklade syn på moral och religion.

Men under tiden hade utvecklingen gått framåt, det religiösa uppfattningssättet hade fördjupats, och profetismen,

denna mäktiga religiösa rörelse, hade uppstått. Den förste profeten, Amos, levde redan vid mitten av 700-talet, efter honom följde Hosea och Jesaja, och kort efter Jehovisten uppträdde den djupaste och mest storslagne av dem alla: Jeremia. Den gamla naiva offerreligionen, som alls icke stått i något förhållande till moralen, hade, om än icke hos själva folket, så dock hos dessa föregångsmän utvecklats till en hög, etisk religion, och den gamle stamguden Jahve, som i folkets äldsta sånger framträder såsom en lämligen grym stridsgud, hade hos profeterna förvandlats, visserligen icke till någon mild fader, men till en gud med stränga, moraliska krav på sitt folk. Och denna förändring röjer sig särskilt på lagstiftningens område.

Enligt israeliternas egen tro hade de erhållit sin lag genom Moses. Själva tanken återfinnes hos de flesta folk: alla ha de fått sin lag genom någon vis lagstiftare. Men riktig är denna tanke knappast. Lag hade israeliterna utan tvivel långt före Moses, ty intet folk, ingen stam är utan lag d. v. s. utan vissa rättssedvänjor, som alla följa utan att dessa behöva vara i skrift upptecknade, och en sådan lag hade semiterna redan innan de splittrat sig i skilda folk. Detta framgår bl. a. av den likartade rättsåskådning, som ligger bakom den s. k. Moselagen och Hamurabis babyloniska lag.

Men en dylik sedvanerätt nedskrives i regeln först sent, sedan folket nått en viss grad av civilisation, och även då upptecknas blott vissa satsar, ty det systematiskt ordnade lagarbetet förutsätter en ännu mera utvecklad kultur — en kultur, till vilken israeliterna strängt taget aldrig nådde.

De äldsta israelitiska lagbud, vi hava, äro de, som möta oss hos Jahvisten och Elohisten i den nyss citerade redogörelsen för tilldragelserna vid Sinai och Horeb. Att rättsatserna i fråga äro mycket gamla framgår redan därav, att religionen här alls icke har något med moralen att

skaffa, utan blott avser folkets rent yttre förhållande till stamguden, består i föreskrifter rörande själva kulten. De flesta av buden göra intryck av att vara uråldriga sedvänjor — om hos israeliter eller kanaaniter, är vanskligare att avgöra — och det är orimligt att i dem se några juridiska nyheter, som införts av Moses.

Vida högre i moralisk och religiös utveckling står den s. k. Förbundsoken, som i den nuvarande texten infogats i redogörelsen för Horebslagstiftningen. Men denna är å den andra sidan mycket yngre än Moses' dagar och har troligtvis nedskrivits av någon av profetismens ideer besjälad israelit, fylld av den nya tidens humana och filantropiska världsåskådning. Själva skriften är snarast en samling privatanteckningar. Gällande lag återgives endast delvis, och av dessa lagbud företrädesvis de, som voro till fördel för de förtryckta i samhället; i andra fall möta vi här snarast de önskemål, som stodo på profetpartiets program (en mildare behandling av trälarna, av gåldenärer o. d.). I denna skrift upptog den okände antecknaren också enligt min mening den religiösa lag, som företrädesvis tillskrives Moses, de tio buden, men vilkas upphöjda världsåskådning snarare hänvisa dem till den profetiska tiden:

»Jag är Jahve, din Gud. Du skall inga andra gudar hava jämte mig. Du skall ej göra dig något snidat beläte eller någon bild av det, som är uppe i himmelen, eller av det, som är nere på jorden, eller av det, som är i vattnet nedanför jorden. Du skall icke missbruka Jahves, din Guds namn. Tänk på sabbatsdagen, att du håller den helig; sex dagar skall du arbeta och göra dina sysslor, men den sjunde dagen är Jahves, din Guds, sabbat; då skall du ingen syssla göra, ej heller din son eller din dotter, ej heller din tjänare eller din tjänarinna eller din dragare, ej heller främlingen, som är hos dig inom dina portar. Hedra din fader och din moder. Du skall icke dräpa. Du skall ej begå äktenskapsbrott. Du skall icke stjäla. Du skall icke begå falskt vittnesbörd emot din nästa. Du skall icke hava lust till din nästas hus.»

Som man märker äro de bestämmelser, som avse själva kulten här blott två. Den ena rör sabbatens helgd, men den synpunkt,

som nu göres gällande, är samma människokärlek, som i våra dagar framkallat fordran på en förkortad arbetsdag och på söndagsvila för daglönaren. Den namnlöse antecknarens syfte tyckes således hava varit att förvandla sabbaten från vad den var — en de rikes och fries festdag med alla de utsvävningar, till vilka offermåltiderna gävo anledning — till en vilodag för de fattiga. Budet vilar således icke på rituell, utan på moralisk grund.

Det andra budet — »du skall icke göra dig något snidat beläte» etc. — upptager ett gammalt påbud, men giver det en vidare omfattning. De äldre dekalogerna och även Hosea hade ännu blott fördömt gjutna beläten. Här däremot utsträcker författaren denna förkastelsedom även till de snidade trä- och stenbelätena, som hittills icke väckt någon anstöt, och här finna vi således för första gången i världshistorien en fordran på en fullt bildlös kult, en kult utan alla beläten.

De övriga buden äro rent religiösa och moraliska. Uppfunna av antecknaren äro de senare naturligtvis icke, ty även israeliten långt före Moses måste hava ansett det orätt att stjäla, dräpa, begå äktenskapsbrott o. d. Men det nya är, att dessa urgamla moraliska fordringar här uppställas såsom religiösa och att denna moraliska dekalog enligt författarens mening bör, om jag tolkat denna rätt, träda i stället för de yttre, rituella föreskrifter, som enligt det äldre föreställningssättet angivit Israels hela förhållande till Jahve. —

Denna förbundsboek, som troligen tillhör slutet av 700-talet, bör, såsom jag nämnde, betraktas såsom en enskild mans privatanteckningar och den hade sannolikt icke någon vidare spridning utanför en trång profetisk krets. Men inom denna tyckes arbetet — eller rättare dess original, ty vi äga väl blott en yngre, något ändrad bearbetning — hava vidare avskrivits och försetts med tillägg av andra personer, vilkas religiösa ståndpunkt, i huvudsak lika, dock företedde åtskilliga skiftningar, som kommo fram i tilläggen och ändringarna. En dylik senare ägare av handskriften hade fäst sig vid de utsvävande offerfesterna och i dem sett det förnämsta hindret för en högre och renare gudstro, och i sin handskrift införde han därför såsom »lag» — eller vad vi skulle säga: såsom lagförslag — en bestämmelse, att offren blott fingo förrättas på en enda plats:

i Jerusalem, där de utan tvivel kunde lättare övervakas och hållas inom moraliska skrankor. En annan antecknare tillfogade andra lagar, lånade från den verkligt gällande israelitiska sedvanerätten, och på så sätt förvandlades dessa privatanteckningar till ett slags positivt lagförslag. Detta eller rättare en handskrift, innehållande dessa juridiskt religiösa anteckningar, doldes vid något tillfälle i templet, troligen under den våldsamma hedniska reaktionen under konung Manasse, då profetpartiet nästan utrotades. Av en händelse upptäcktes emellertid handskriften under konung Josias reformvänliga regering 621. Den väckte då ett ofantligt uppseende, och den »återfunna lagboken», Sefer hattora, upphöjdes omedelbart därefter till en rikslag, vilken man genast började tillämpa. Denna lagbok är den, som återfinnes i den femte Moseboken (Devteronomion = den »andra lagen») kap. 12—26, där dock betydligt överarbetad, samt försedd med många tillägg, inskott och förklaringar från en senare tid.

Få händelser, kanske ingen, har varit betydelsefullare i judafolkets historia. Å den ena sidan hävdades därmed i viss mån profeternas humana, etiska världåskådning, å den andra betecknar dock lagen den börjande reaktionen mot de profetiska idéerna. De kultceremonier, vilka man förut utfört endast av vanans makt — ty någon skriven lag tyckes icke hava funnits före Sefer hattora — dessa ceremonier påbjödos nu i en lag, som ansågs vara given av Jahve själv, och *lagen* blev därför en papperspåve, som trädde i stället för det levande ord, som profeterna förkunnat. Hela den följande tiden upptogs därför av en kamp mellan den allt mer och mer minutiöst utvecklade lagreligionen och den friare profetiska rörelsen.

Rent historiskt sett blev dock lagen judafolkets räddning. Då templet kort därefter grusats, den politiska självständigheten förlorats och blomman av det judiska folket förts bort i fångenskap, blev lagen det enda band, som

sammanhöll flyktingarna till ett folk. Det var därför tydligt, att lagreligionen särskilt skulle utvecklas bland landsflyktingarna i Babylon, och den man, som här gjorde den kraftigaste insatsen, var Hesekiel. För honom gestaltade sig judafolkets hävder såsom en historia om folkets förhållande till lagen, vilken han antog hava varit gällande ända sedan äldsta tider. Alla olyckor hade kommit av folkets olydnad mot denna lag, all framgång av laglydnaden.

Detta betraktelsesätt återfinnes också i de bearbetningar av Devteronomion, som gjordes under landsflykten. Som det förefaller, brukade man att vid vissa tillfällen, troligen på sabbaten, uppläsa lagen i de olika kolonier, i vilka landsflyktingarna voro spridda, och därvid inledde uppläsaren ofta sitt föredrag med ett förmaningstal. Flera dylika finnas kvar, och tillsammans med själva lagen bilda de den nuvarande femte Moseboken. Den historiska uppfattning, som här gör sig gällande, är densamma, som utvecklats av Hesekiel, och genom dessa halvt historiska förmaningstal, som alla läggas i Moses' mun, fick lagboken i viss mån karaktären av en krönika. När man kommit så långt, tog man snart steget fullt ut och arbetade om de äldre historiska skrifterna i devteronomisk anda. Bland dessa befann sig ock Jehovistens krönika. Denna förenades nu med devteronomion till en sagokrönika, som mynnade ut i en redogörelse för den av Moses givna lagen. De äldre partierna, den första Moseboken, lämnades dock så gott som oberörda av denna bearbetning, vilken egentligen visar sig i den andra boken och naturligtvis den femte, som är helt och hållet devteronomisk.

Prästkodexen.

Under landsflykten tillkom ännu en skrift, även denna under intryck av den historiska teori, som Hesekiel utvecklade. Det statsideal, han uppgjort, hade tillkommit i

landsflykten, sedan en judisk stat upphört att finnas till, ty i Babel bildade landsflyktingarna ingen stat, utan blott en religiös församling. Hesekiels framtidsideal var därför också mindre en stat än en församling, vars främsta uppgift var den rätta kulten, och ehuru han själv ännu bibehåller konungen i det kommande judarike, vars konturer han uppdrar, äro de ledande i detta dock de legitima prästerna av Sadoks ätt. Det var denna tanke, som vidare utvecklades i den s. k. prästkodex, som nu författades av en okänd ättling till de forna Jerusalemsprästerna.

Denna prästkodex hade i det hela samma karaktär som det arbete, för vilket nyss redogjorts: det var en sagokrönika, som likaledes mynnade ut i en lag, men patriarksagorna hade här — i motsats till Jehovistens — en skarpt framträdande tendens. Såsom jag förut påpekat, fanns det i Israel antagligen flera sagokrönikor utom Jahvistens och Elohistens, och en av dessa lade den prästerlige författaren till grund för sitt arbete, men icke för nöjet att få berätta sagor, utan för att få inpränta en historiens lärdom. Så har också han en skapelsehistoria*, men syftet med denna är att inskräpa sabbatens helgd, sagan om syndafloden införes, emedan författaren därigenom får tillfälle att omtala det förbund, som Gud avslöt med Noak, av de många Jakobshistorierna utvalde han blott den, som kunde användas till en polemik mot äktenskap med hedniska kvinnor, men i allmänhet sysslar han föga med dessa äldre sagor, som hos honom i regeln blott återfinnas i ett slags extrakt, i form av torra stamträd. Desto utförligare blev han då han kom till Moses' historia, som för honom var huvudsaken, och där han fick tillfälle att redogöra dels för Sinaiförbundet, dels för påskens upphov, dels och framför allt att draga fram en ny personlighet, som icke spelat någon roll i de andra sagosamlingarna, men

* Denna förekommer i första Mosebokens kap. 1, v. 1—2, v. 4. Jahvistens läses i kap. 2, v. 4—25.

som hos prästförfattaren göres till en huvudperson, vilken nästan ställer Moses själv i skuggan, nämligen Aron, stamfadern för Jerusalemspräster. Anledningen till denna nyskapelse är lätt att se. Ett av författarens huvudsyften var att grunda en israelitisk hierarki, en präststat i stället för ett konungadöme, och såsom representant för denna hierarki, för alla dess anspråk och rättigheter, framställdes nu den förste översteprästen Aron. Den främsta uppgiften för denna präststat var en riktigt anordnad tempeltjänst, och det syfte, prästförfattaren hade med sin skrift, var också att skriva lagar för tempeltjänsten, när denna en gång i framtiden kunde börja efter landsflyktens slut och templets återuppriktande. Här fann han dock för sig en egendomlig svårighet. Dessa lagar skulle tänkas vara givna av Moses, men på dennes tid fanns ännu intet tempel, israeliterna hade ej ens erövrat Jerusalem, utan befunno sig på vandring i öknen. Ur denna svårighet hjälpte han sig på följande sätt. De historiska skrifter, han hade framför sig, visade honom, att Israel före det Salomoniska templets uppbyggande haft en annan helgedom, »arken», och med riktig takt valde han detta faktum till utgångspunkt. Den beskrivning, han ger av arken, blir därför en i förstucken och omskrivande form dold beskrivning på det senare templet. Men man behöver ej läsa länge i den av honom skrivna tabernakellagen för att finna, att denna alls icke passar för en nomadiserande ökenstams enkla helgedom. Nästan ännu mindre passar beskrivningen på den av gudomlig helighet omstrålade översteprästen Aron in på forntidens förhållanden. Såsom de historiska skrifterna visa, fanns då icke en gång ett särskilt prästestånd, utan husfadern förrättade själv offren, och de äldsta prästerna, som närmast voro orakelgivare, voro endast ringa och avlönade tjänare hos den israelitiska egendomsägaren.

Prästförfattarens skrift var således närmast ett tendensarbete, ett inlägg till fördel för den präststat, som hägrade

för landsflyktingarna i Babel. Med denna skrift förenades emellertid åtskilliga andra, som gingo i samma riktning, ty prästförfattaren var icke den ende, som skrev »lagar» för framtidens tempel. Karakteristiskt för dessa »lagar», som tillkommo under förvisningstiden, är, att de nästan uteslutande sysselsätta sig med kulturen, mycket litet med det profana livet och nästan alls icke med staten såsom en politisk institution. Till någon systematisk ordnad lag nådde man heller aldrig fram, och den, som man slutligen fick, tyckes hava vuxit fram på följande sätt: I en handskrift nedskrev en antecknare dels några lagar, som gällt i det forna konungariket Juda, och några grundsatser, som enligt hans mening *borde* tillämpas, dels ofta även några moraliska reflexioner. Denna handskrift övergick till en annan ägare, som kunde förse den med ändringar och tillägg samt ofta även förena den med en annan av liknande innehåll, och på så sätt kunde en liten handskrift svälla ut till en stor. Av denna oorganiska karaktär voro tydligen de flesta laghandskrifter, som cirkulerade bland landsflyktingarna i Babel, och sådan var med säkerhet den, som under namnet Helighetslagen finnes intagen i tredje Moseboken kap. 17—26.

Dessa mindre lagar uppsögos så småningom av prästkodexen, och därmed hade landsflyktingarna fått tvenne stora juridiskt-historiska arbeten: prästkodexen i dess utvidgade gestalt och den med Devteronomion sammanarbetade Jehovistens krönika. Det sista steg, som återstod, var att förena dessa båda skrifter till en enda, och den, som utförde detta arbete, var med all sannolikhet Esra. Att få »Guds lag», såsom den nya Moselagen kallades, antagen av landsflyktingarna i Babel mötte nog inga svårigheter, ty lagen, vars nyare partier företrädesvis avsågo tempeltjänsten i Jerusalem, berörde dem mycket litet. Men annorlunda gestaltade sig saken för judarna i hemlandet. Visserligen erkände de den förut, 621, antagna Sefer hattora, men

denna var betydligt mildare, och även i tillämpningen hade man ej utövat någon stränghet. Efter Cyrus' edikt hade emellertid templet återuppbyggts, och den tempellag, som utbildats i Babel, hotade att i viss mån förvandla hela befolkningen i Palestina till ofrie tjänare under templet. En mängd seder och bruk, vid vilka man vant sig, stämplades i lagen såsom syndiga, och det var därför naturligt, att lagen skulle möta motstånd. Esras första försök år 458 att få de fem Moseböckerna antagna såsom lag av judarna i Palestina strandade därför på deras motstånd, och först 445, då han tillsammans med den kraftfulle, statskloke Nehemia återvände från Babel, lyckades det honom att få folket att erkänna pentatevken såsom rikslag.

Därmed var präststaten grundad, och den judiska lagreligionen infördes, dock icke utan häftiga slitningar. Kort efter lagens antagande återvände Nehemia till Babel, men då han 433 återkom till Jerusalem på ett besök, fann han, att lagen alls icke tillämpades. Han företog då en sträng räfst med de vrångvilliga, och denna hade till följd, att samaritanerna i norra Israel gingo ut ur församlingen och bildade en ny, som tillät sig att på ett friare sätt tolka föreskrifterna i »Guds lag».

Detta är i största korthet en framställning av det sätt, på vilket enligt nyare åsikter de fem Moseböckerna kommit till.

4. Josua bok, Domareboken, Samuelsböckerna och Konungaböckerna.

Även de historiska böckerna erhöilo i stort sett sin nuvarande form under den tid, israeliterna såsom landsflyktingar uppehöilo sig i Babel. Detta gäller särskilt Josua

bok, som endast i mycket ringa grad återgår till en äkta tradition; själva hjälten, Josua, har knappt existerat, utan förefaller snarast såsom en dublett till Moses, och skildringen av Kanaans erövring strider mot den tydliga historiska framställning, som gives i Domareboken. Synpunkten för hela arbetet är den, som kommer fram hos Devteronomions recitatorer, och framställningen andas det vilda, oförsonliga främlingshat, som vi kunna förstå hos en landsflyktig stam. Några citat må vara till fylles. Då Jeriko tagits, »gävo de till spillo allt, som fanns i staden, både män och kvinnor, både unga och gamla, så ock oxar, får och åsnor, och slogo dem med svärdsegg». Då staden Ai fallit, heter det: »Men konungen i Ai blev levande tagen till fånga och förd till Josua. Och när Israel hade dräpt alla Ai's invånare ute på fältet, i öknen, dit de hade förföljt dem, och dessa allesammans så hade fallit för svärdsegg och blivit nedgjorda, då vände hela Israel tillbaka till Ai och slog med svärdsegg också dem, som där voro. Och de, som föllo på den dagen, män och kvinnor, utgjorde tillsammans tolv tusen, allt folket i Ai... Och Josua brände upp Ai och gjorde det till en grushög för evärdelig tid, till en ödemark, såsom det är ännu i dag. Och konungen i Ai lät han hänga upp på en påle, där han fick hänga ända till aftonen.»

Troligen fanns här en äkta stomme, berättelser från erövringstiden, men dessa berättelser omarbetades så fullständigt av en devteronomisk författare, att arbetet i det väsentliga måste betecknas såsom hans.

Vida mera historisk är Domareboken. Den tid, som närmast föregick konungadömet upprättande, var tydligen en krigisk period, då de olika israelitiska stammarna kämpade mot kanaaniter, moabiter, filistéer och andra grannfolk. Om dessa strider uppstod en, som det synes, rik balladlitteratur, och *en* samling av dylika stridssånger omtalas verkligen i det gamla testamentet, nämligen Boken

om Jahves krig. Av dessa ballader finnes emellertid — fränsett några fragment — blott en kvar, den i Domareboken införda Deborasången, som tydligen är så gott som samtidigt med den där skildrade tilldragelsen. Då sedermera under konungatiden det historiska intresset vaknade, insåg man, att man i dessa gamla sånger ägde ett verkligt historiskt material. Balladerna skrevos då om på prosa, olika varianter sammanarbetades, några andra mera krönikeartade relationer tillfogades, och så uppstod den första redaktionen av Domareboken. Under landsflykten blev denna emellertid grundligt omarbetad av en devteronomisk författare, som på berättelserna sökte tillämpa Hesekiels historiska teori: folket »avfaller» från Jahve, kuvas till straff av fienden, men räddas genom en av Gud uppväckt »domare». Denne senare, ett slags föregångare till förvisningstidens överstepräst, var också hans skapelse, ty de stora hjältar, som skildras i Domareboken, voro inga domare över ett enhetligt Israel, som då ej existerade. De berättelser, som icke läto inpassa sig i redaktörens historiska schema, uteslötos helt enkelt, men infogades lyckligtvis åter av en senare antecknare. Stryker man de lätt igenkännliga devteronomiska tillsatserna, visar sig Domareboken således vara ett både historiskt och estetiskt betydande arbete.

Av ungefär samma art äro de båda Samuelsböckerna, vars äldsta och mest historiska delar behandla Sauls och Davids bragder. Även dessa besjüngos, som det tyckes, i en oerhörd stor mängd ballader, särskilt nationalhjälten Davids äventyr, och från den senares regering förelåg troligen också ett slags memoarlitteratur. Även här skrevos balladerna sedan om till prosa, och det uppstod på så sätt flera olika historiska arbeten, behandlande Israels korta storhetsperiod. Dessa historieböcker förenades sedan till en enda — grundstommen till de båda Samuelsböckerna. Men under förvisningstiden blev även detta arbete omarbetat av en devteronomisk författare, som till hjälte valde

en förut föga framträdande personlighet, siaren Samuel, dock utan att lyckas fullkomligt utplåna spåren av den äkta traditionens Samuelsgestalt. I det nu bevarade arbetet är det därför två alldeles olika Samuelskaraktärer, som träda oss till mötes. I det ena fallet är Samuel domare över hela Israel, och i Jahves namn styr han såsom en israelisk påve dennes folk. Ur denne prästerlige härskares hand och av hans och Jahves nåd emottager Saul sitt konungadöme, men konungadömet självt betecknas såsom ett avfall, ett straff för folkets synder. »Det är icke dig» — säger Jahve till Samuel — »de hava förkastat, utan det är mig, de hava förkastat, i det att de icke vilja, att jag skall vara konung över dem.» I det andra fallet är Samuel endast en berömd, men dock icke allmänt känd siare, som mot penningar förutsäger kommande händelser. Hans betydelse ligger däri, att han »upptäcker» Saul och eldar denne till frihetskriget. Någon politisk makt har han icke, och efter det att Saul satt sig i spetsen för befrielseverket, är Samuels roll utspelad.

Endast den senare typen tillhör den äkta traditionen, under det att den förra är en skapelse av förvisningstidens deuteronomiska och prästerliga författare. Lyckligtvis kan denna yngre Samuelslegend utan svårighet frånskiljas arbetet i övrigt, och i det hela kunna därför Samuelsböckerna sägas på ett troget sätt återgiva de sagor och traditioner, som under den första konungatiden utbildats om Saul och David.

I Konungaböckerna flyta likaledes flera olika källskrifter samman. Redan under Davids tid omtalas en »maskir», som tyckes hava haft till uppgift att anteckna alla märkliga händelser under konungens regering och således föra ett slags riksannaler. Ämbetet förekom också under de följande konungarna, och man får väl därför antaga, att det såväl i nordriket som i sydriket funnits vissa så att säga officiella anteckningar rörande de olika

konungarna. Ser man nu på Konungaböckerna, finner man, att varje konungs historia inledes och avslutas ungefär på samma sätt, med några rent kronologiska och personhistoriska uppgifter: vid de judiska konungarna den ifrågasvarande monarkens ålder vid tronbestigningen, längden av hans regering, moderns namn, hans dödssätt och stället, där han jordats; vid de nordisraelitiska blott regeringstidens längd och dödssättet. Med all sannolikhet återgå dessa mera statistiska uppgifter indirekte till de nyss omtalade riksannalerna.

Direkte stamma de däremot från tre andra arbeten, som ytterst ofta citeras i Konungaböckerna, nämligen Salomos krönika, Juda konungars krönika och Israels konungars krönika, och citaten sätta oss i stånd att utan svårighet bedöma innehållet, t. ex: »vad nu är att säga om Jerobeam, om hans krig och hans regering, det finnes upptecknat i Israels konungars krönika». Israels och Juda konungars krönikor voro således världsliga historier, som började vid rikets delning och slutade, Israels konungars krönika 722, då nordriket upphörde, Juda konungars krönika 597, kort före Jerusalems definitiva förstöring. Källskrifter för dessa arbeten voro de nyss omtalade annalerna, en tempelkrönika och några folkberättelser om Jerobeam, Ahab och Jehu.

Dessa arbeten behandlade, som sagt, Israels världsliga historia, men under förvisningstiden hade man förlorat allt intresse för en israelitisk *stat*, och en ny historiker, som sammanfattade alla tre krönikorna till en enda, företog sig därför att skriva om den politiska historien till vad vi skulle säga en kyrkohistoria. Schemat var det devteronomiska, som går igen i alla skrifter från denna tid, eller, att varje olycka, varje nederlag var ett straff för ett »avfall». De händelser, som icke läto inpassa sig i detta schema eller som ej tjänade att bestyrka satsen, mönstrades helt enkelt ut, och i stället infogade redaktören en hänvisning till de allmänt bekanta världsliga krönikorna. Men för sitt nya

arbete begagnade han även några andra källskrifter av en utpräglad religiös karaktär, nämligen en följd av profetlegender. Några av dessa voro väl tämligen unga, knappt äldre än den devteronomiska redaktörens egen tid, men andra voro däremot gamla och goda folkberättelser. Dessa förelägo i två stora serier, den ena handlande om profeten Elia, den andra om hans lärjunge Elisa, och utom av dessa profetlegender, av vilka de äldsta torde vara från tiden 800—760, begagnade han sig av en i det hela historiskt trovärdig biografi över profeten Jesaia — en skrift, av vilken för övrigt ordagrant lika utdrag förekomma i den bok, som går under Jesaias namn.

5. Profeterna.

I det väsentliga torde den form, i vilken profeternas skrifter nu föreligga, härröra från förvisningstiden, och denna form är icke den ursprungliga.

Profeter, d. v. s. män, som ansågos förkunna en viss guds vilja och framföra hans budskap, omtalas tidigt och funnos icke blott hos israeliterna utan även hos grannfolken. Strider mellan Jahveprofeter och Baalsprofeter förekommo ofta, och skillnaden mellan dessa var väl ingen annan, än att de ene voro språkrör för en gud, de andra för en annan. Av konungaböckernas skildring av dem får man det intrycket, att de voro halvförryckta svärmare, som närmast påminna om det moderna Orientens dervischer, ty det karakteristiska för dem var just det »profetiska raseriet» eller extasen. Men de voro icke blott svärmare, utan ock bärare av ett politiskt och socialt patos, de voro det nationella oberoendets förkämpar, det lägre folkets målsmän i kampen mot utländskt och inhemskt tyranni, och i frihetskriegen och upproren togo de därför

en verksam del. Någon skriftställarverksamhet utövade de, så vitt man vet, icke.

Den förste skriftprofeten är Amos, som uppträdde omkring 760, och med honom blir profetverksamheten av en helt annan art. En profet enligt den gamla meningen hade varit ett slags helig däre. Amos och hans efterföljare voro däremot stora religiösa skalder, som i sina dikter utbildade ett allt renare och renare gudsbegrepp samt en allt högre moral. Men egentliga skriftställare i vår tids mening voro icke heller de, ty ännu så länge var litteraturen endast undantagsvis till för läsning. I stället voro de talare. De tal, de höllo, äro väl, åtminstone i den ursprungliga formen, förlorade, men grundtanken i dessa tyckas de hava sammanfattat i korta dikter, ofta blott av ett par verser, och dessa dikter bevarades till en början troligen blott i lärjungarnas minne. Sedan sammanfördes vissa av dem i små häften, närmast motsvarande vad vi i vår litteraturhistoria kalla »visböcker», men utan någon filologisk kritik och blott av religiöst intresse. Om därför t. ex. en person hade en bokrulle innehållande några av Jesaias dikter, var det ingenting som hindrade honom att till rullen foga några papyrusblad, på vilka han skrivit dikter av en annan författare, som också tilltalat hans känsla. Frågan om författarskapet intresserade honom över huvud taget icke, och han brydde sig därför ej om att därom göra någon anteckning, ty skriften var ju blott avsedd för hans enskilda uppbyggelse. En senare ägare kunde därför lätt tro, att alla dikterna i den ifrågavarande bokrullen skrivits av Jesaia. Och dylika misstag upprepades ofta. De små visböckerna förenades till större, och dessa blevo på så sätt av ett mycket blandat innehåll. Samma dikt kunde därför uppträda under olika författarnamn; så möta vi en dikt såväl hos Jesaia (2, 1—4) som hos Mika (4, 1—5), och antagligen är den ej författad av någondera. Några av dessa häften innehöllo blott fragment eller utdrag ur

profeternas dikter — sentenser och satser, som slagit an på någon antecknare, och även dylika excerptsamlingar kunde limmas fast vid en bokrulle, som förut innehöll dikter av Jesaia och andra. Delar av samma dikt förekomma därför på olika ställen; så finnes hos Jesaia 9, 8—10, 4 början av en dikt, vars slut läses Jesaia 5, 25—29; början har nämligen stått i en samling, slutet i en annan, och så ha båda förenats med varandra. Mycket ofta råkade vid avskriften marginalanteckningar och dylikt in i texten, som i följd härav lämnar mycket övrigt att önska. I olika handskrifter var den också mycket olika; så t. ex. innehåller den hebreiska texten av Jeremia omkring 2,700 ord, som icke funnos i den grekiska översättningens original.

Det material, som fanns vid förvisningstidens början, var således mycket bristfälligt. Men i början av denna period skrev Hesekiel sina profetior, som han själv ordnade och gav ut i en samlad upplaga för att använda vår tids språkbruk, och anledningen härtill är lätt att inse. Förut, då ännu ett judarike fanns, kunde profeterna tala till folket, som vid de stora festerna samlade sig i huvudstaden. Nu fanns icke längre något samlat folk, utan blott olika judiska församlingar, kringspridda i en babylonisk provins, och för att uppehålla förbindelsen mellan dessa församlingar var det *skrivna* ordet nödvändigt. Av den anledningen tillkom Hesekiels profetbok, som från början var avsedd till läsning i de olika församlingarnas synagogor eller — om dylika ännu kanske ej funnos — i de kojor, där koloniens män och kvinnor samlades. Men *denna* profetbok gav väckelsen till ett nytt redigeringsarbete: av de äldre profeternas skrifter, som man nu började ordna efter Hesekielsbokens mönster.

Hos Hesekiel voro profetiorna fördelade i tre grupper: först kommo de hotande, hårda profetiorna mot det lagbrytande judafolket, därefter en grupp hatfyllda orakel mot

de fientliga hednafolken, och sist en följd av profetior, i vilka judafolkets kommande återupprättelse, dess seger och stundande världsherravälde förkunnades. Samma gruppering genomfördes nu för de äldre profetböckerna, som i regeln blott innehöllo straffdomar; till dem lades nu en samling ofta först under förvisningstiden skrivna hednaorakel, och såsom avslutning fogade man några hoppfyllda profetior om Israels snart stundande återupprättelse. Dessa tillägg, som i regeln äro yngre, hava landsflykten till sin förut-sättning samt strida både mot andan i de äldre profetiorna och mot den historiska utgångspunkten för en Amos', en Jesaias och en Jeremias dystra olycksspådomar.

Hesekiels profetior hade vidare formen av ett slags predikningar, som voro avsedda till uppbygglig läsning; de äldre hade varit korta, poesifyllda dikter, utan större sammanhang med varandra än dikterna i en modern skalds arbeten hava. Men detta förbisåg man och trodde sig även här hava ett slags uppbyggliga föredrag. Och från den synpunkten omarbetade man dem vidare. Från de profetlegender, som funnos, lånade man icke blott vissa biografiska partier, som infogades bland profetiorna, utan ock dessa legends referat av de tal, som profeterna vid vissa tillfällen hållit, varvid dessa med all sannolikhet ytterligare omskrevos och utlades. Det redigeringsarbete, som började under förvisningstiden för att sedermera fortsättas, blev därför i sak ett verkligt förstörelsearbete, men utan detta — utan att de äldre profeternas dikter lämpats efter synagogans behov — hade måhända intet blivit räddat. Nu kan dock den filologiska kritiken, ehuru visserligen med yttersta svårighet och utan visshet att alltid hava träffat det rätta, skilja ut de äkta fragmenten från de tillägg, som härröra från de yngre redaktörerna.

Att i detalj genomgå de olika profetböckerna skulle taga ett för stort utrymme, och jag vill här därför blott meddela de grövsta dragen av den kritik, som gjorts be-

träffande en bland de viktigaste, av Jesaiaboken. Den första någorlunda utförliga samling, som fanns av Jesaias dikter, omfattade blott de tolv första kapitlen av den nuvarande texten, men även denna jämförelsevis obetydliga samling hade uppstått genom en sammanslagning av fem äldre och mindre samlingar, vilka haft sina speciella titlar, som för övrigt ännu finnas kvar. En av dessa innehöll referat av hans tal och notiser, lånade från Jesaialegenden, en annan sex äkta dikter i fragmentariskt tillstånd, en tredje hade dels en äkta hel dikt, dels en liten samling av lösryckta verser o. s. v. Den samlare, som förenade dessa små häften till ett helt, försåg därefter sin upplaga med en epilog i slutet och en titel i början: »Detta är Jesaias, Amos' sons, syner», etc., vilken titel sedan med orätt uppfattats såsom en generaltitel för hela den nuvarande Jesaiaboken. Till denna samling lades sedermera en ny: en följd av orakel mot hedningarna, av vilka endast tre kunna vara av Jesaia själv. Därmed var den andra avdelningen färdig, och kort därefter tillades även en tredje, som motsvarade Hesekielsbokens avslutning. Det fanns nämligen en handskrift som innehöll flera av Jesaias bästa dikter (kap. 28—32), och till denna samling hade en ägare fogat två stora tillägg, ett i början och ett i slutet, båda innehållande hoppfyllda, segerbådande profetior. Hela denna samling lämpade sig således förträffligt såsom en avslutning på den föregående Jesaiaboken; en avskrivare fogade dem tillsammans, och på så sätt hade man fått en regelriktigt ordnad Jesaiabok på trettiofem kapitel.

Därmed kunde redaktionsarbetet hava varit avslutat, ty ehuru det förmodligen fanns ännu många andra samlingar med Jesaias dikter, tyckas de redaktörer, som haft att göra med vår profetbok, icke mera hava råkat på någon dylik. Men icke dess mindre fick denna bok två nya, högst betydande tillskott. Först ett lån på flera kapitel

från den stora Jesaialegenden. Sedan en diktsamling, i vilken vi äga måhända blomman av Israels religiösa poesi. Dikterna i denna härröra från två olika författare, och dessutom hava vi här en samling israelitiska folkdikter, de ädla, underbart vackra s. k. Ebed-Jahvesångerna. De båda författarna äro namnlösa. Den förste, som jämte Jeremia och Jobs skald måhända är Israels främste författare, kallas numera Devterojesaia (= den andra Jesaia); den andra, vida mindre betydande, benämnes Tritojesaia (= den tredje Jesaia). Om författarskapet svävade man länge, som det förefaller, i ovisshet, och först kort före 200 tyckes man hava fogat samlingen såsom en avslutning till Jesaiaboken. Denna är således icke, såsom man förut trodde, ett verk av en enda man, utan ett arbete, på vilket århundraden arbetat. Några profetior äro måhända äldre än Jesaia, denne själv levde mot slutet av 700-talet, Devterojesaia omkring 538, Tritojesaia ännu senare, och vissa partier, som vid den slutliga redaktionen infogats, torde vara ännu yngre.

Av ungefär samma karaktär är Jeremiaboken; även den har så småningom vuxit ut ur en ganska liten kärna, men de äkta dikterna äro här flera än i Jesaiaboken. Liksom där finnas också här stora stycken ur en biografi infogade i profetboken. Denna biografi, som är förlorad så när som på de i Jeremiaboken gjorda citaten, var författad av den store profetens lärjunge Baruk och är därför en källa av första rang. Själva avslutningen är helt enkelt lånad från den andra Konungaboken.

Jämte de tre stora profetböckerna, Hesekiel, Jesaia och Jeremia, fanns ock en fjärde, den s. k. tolvprofetboken, som innehöll de tolv »mindre» profeternas skrifter. I huvudsak skedde redaktionen här efter samma principer som vid Jesaiaboken, d. v. s. mindre samlingar växte ut till större, och i dessa upptogs stycken av olika författare, till dess att man slutligen kommit därhän, att man hade tolv olika små böcker, av vilka var och en bar en viss

profets namn. Avslutad blev denna samling troligen icke förr än under den grekiska tiden.

En särställning inom denna intager den lilla profetbok, som går under Jonas namn. En profet med detta namn fanns verkligen på Jerobeam II:s tid (783—743), och det är tydligt att boken fingeras vara skriven av honom. Men därom kan icke vara tal, ty den lilla novellen — som icke är *av* Jona, utan handlar *om* honom — är flera hundra år yngre och härrör först från den grekiska tiden, vars fantastiska reseroman här efterbildats. Arbetet kan närmast karakteriseras såsom en tendensskrift mot israeliternas nationella högfärd och ofördragsamhet, och denna tendens har här dolts i en resenovell, till vars hjälte författaren gjorde en i Konungaböckerna omtalad gammal profet.

En liknande fiktion möter oss i en annan profetbok, Daniel, vars sena avfattningstid antydes därav att arbetet ej fick plats i den s. k. profetkanon, utan först i den tredje samlingen, bland hagiograferna (se s. 4). Tidpunkten, då boken skrevs, kan också nästan på året bestämmas eller till någon tid mellan 168 och 165, då upproret mot Antiokus Epiphanes började. Författarens uppgift är att hos sina landsmän ingjuta tro på Jahves hjälp, och i det syftet väljer han till hjälte en gammal siare, Daniel, som omtalas hos Hesekiel. I en samling visioner ser denne Israels alla kommande öden, men i verkligheten utgöra dessa till forntiden förlagda framtidssyner endast en omskrivning av den historia, som författaren och hans samtid kände. Om de äldre tiderna, som legat den verkliga Daniel närmast, röjer han emellertid en förvånande okunnighet, som minskas ju mera han närmar sig den period, i vilken han själv levde. För Antiokus' egen regering äro hans uppgifter fullt exakta, men däremot bliva de alldeles oriktiga för tiden *efter* 165 — det år, då han ned-

skrev sina syner — och detta visar, att tiden *efter* detta detta år verkligen låg *framför* honom.

I arbetet har han för övrigt infogat åtskilliga vid denna tid gängse judiska folksagor, den kyska Susanna, de tre männen i den brinnande ugnen m. fl., vilka endast genom hjältens — troligen ej ursprungliga — namnlighet med visionären Daniel stå i något samband med de syner, som utgöra bokens huvudinnehåll.

Jonaboken, Danielsboken samt ett med denna besläktat arbete, Henoksboken, som ej upptagits bland de kanoniska böckerna, voro inga egentliga profetböcker, men utom de, som upptagits i profetkanon, funnos med säkerhet en mängd andra, som nu gått förlorade, ty att de s. k. mindre profeterna ej skulle hava författat mer än de få kapitel, som nu — och ofta med orätt — gå under deras namn, kan ej gärna tänkas, och flera profetior omtalas, som nu ej finnas kvar. Likaså känna vi till namnet en mängd profeter, både »falska» och rättrogna, av vilka inga profetior bevarats. Det, som återstår, är således blott en ringa rest av den litteratur, som en gång funnits.

6. Den yngre historiska litteraturen.

Från profetkanon vända vi oss till hagiograferna, av vilka dock redan Daniel omnämnts. Här hava vi först att fästa oss vid de historiska skrifterna, dels vid dem, som åtminstone avse att giva en mer eller mindre tillförlitlig historia, dels vid dem, som i verkligheten äro tendensnoveller, ehuru de betraktats som historiska skrifter.

I församlingshusen efter landsflyktens slut plägade man till uppbyggelse läsa icke blott pentatevken, utan ock profeterna och de historiska böcker, om vilka jag förut talat. Men vid vissa partier, t. ex. av Konungaböckerna,

kunde uppläsaren stanna för att närmare tolka och utlägga dem. En dylik utläggning kallades *midrasch*. Och liksom pentatevken tillskrevs icke Esra utan Moses, Samuelsböckerna profeten Samuel o. s. v., så uppträdde dessa nya midraschim icke under den verkliga författarens namn utan under en äldre profets. De midraschim, som skrevos till Salomos historia, uppgåvos härröra från profeterna Nathan och Gad, för Rehabeams tid voro de författade av profeterna Iddo och Semaja, för Asas av Asarja, Oded och Hanani o. s. v., och på så sätt fick man till sist en judisk historia, som författats av en följd av profeter ända från Moses fram till den på 600-talet levande Hosai. Äldst voro dessa midraschim förmodligen skilda arbeten, men senare förenades de till en stor midrasch över Konungaböckerna. Det karakteristiska för dessa midraschim var smaken för långa uppbyggliga tal, för orimliga siffror — härarna äro ofta större än landets hela befolkning — den starkt teologiska synpunkten och en fullkomlig ringaktning för den verkliga historien. Dessa midraschim äro emellertid förlorade i sin ursprungliga form, men finnas kvar i en yngre bearbetning, i Krönikeböckerna, som utgöra ett sammandrag av den äldre tidens hela historiska litteratur — sådan denna uppfattades från en starkt prästerlig ståndpunkt. Såsom källskrifter använde författaren dels pentatevken o. s. v. ända ned till Konungaböckerna, dels och framför allt midraschilitteraturen, som således finnes kvar i hans bearbetning. Historiskt sett äro Krönikeböckerna därför så gott som värdelösa, ty endast ytterst sällan torde redaktören hava begagnat sig av någon nu förlorad källskrift av verkligt historiskt värde, men litteraturhistoriskt äro de intressanta, då de visa, huru Hesekiels prästerliga uppfattning av forntiden och framtiden utvecklats under den persiska och grekiska tiden. |

Krönikeböckerna skrevos troligen såsom inledning till ett annat arbete, som utgjorde en fortsättning på Konunga-

böckerna och skildrade Judas historia från templets förstöring 586 fram till 433. För detta arbete, som nu är känt under namnet Esras och Nehemias krönikor, begagnade författaren lyckligtvis flera utmärkta källskrifter, först ett på arameiska skrivet arbete, ur vilket han utan att förändra språket gjorde långa utdrag. Detta arbete, som förmodligen skrevs omkring 350 och synes hava varit ett slags tempelkrönika, innehöll bl. a. en samling autentiska persiska regeringsskrivelser i arameisk översättning. Vidare begagnade han Esras och Nehemias fullt äkta memoarer, vilka han ofta ordagrant avskrivit, och hans källor voro således de bästa, man kunde begära. Men olyckligtvis förstod han icke att begagna det förträffliga material, han hade till sitt förfogande. Själv saknade han nämligen både historiska kunskaper och historisk kritik, de äkta dokument, han hade, blandade han om, så att tidsföljden dem emellan blivit alldeles rubbad, och fabricerade själv, visserligen i god tro, andra, som tydligen författats av en troende israelit och icke av en otrogen persisk konung. Hans egen framställning är därför ytterst otillförlitlig och arbetets enda förtjänst ligger i citaten, som den moderna kritiken emellertid alldeles måste omordna.

Sedermera dröjer det länge, innan vi åter få någon historisk litteratur. Folkets hela intresse upptogs av de religiösa frågorna, och ingen krönika täljer om judafolkets öden mellan Nehemia (433) och det mackabeiska upprorets utbrott. Med detta uppror vaknade emellertid åter känslan för den judiska *staten*, och en ny historisk litteratur såg åter dagen: de tre mackabeerböckerna. Den andra av dem, som blott skildrar tiden närmast före upprorets utbrott och dess första tid (175—161), är ett utdrag ur ett på grekiska skrivet arbete av en helleniserad jude, Jason av Kyrene. Denne, som levde utanför Palestina, kände ej händelserna av personlig erfarenhet, utan blott genom starkt färgade berättelser av andra, och det — likaledes

på grekiska gjorda — utdraget har därför icke något större historiskt värde. Ännu mindre är detta i den tredje Mackabeerboken, som endast återger en lokaltradition hos den judiska befolkningen i Alexandria; dess enda betydelse ligger däri, att den målar sinnesstämningen hos Alexandrias judiska pöbel. Vida viktigare är därför den första Mackabeerboken, både i historiskt och litteraturhistoriskt avseende. Ehuru arbetet nu blott föreligger på grekiska och därifrån gjorda översättningar, skrevs det likväl först på hebreiska av en judisk författare, troligen omkring år 100 f. Kr. Det intressanta i denna flärdlöst skrivna krönika ligger i dess användande av källorna. Dels begagnar författaren äldre krönikor, som voro i det närmaste samtida med de skildrade händelserna, sannolikt ock några historiska dokument, dels och framför allt stöder han sin framställning på en följd av historiska ballader, som diktats om frihetskrigets strider. Hans arbete har således samma litteraturhistoriska betydelse som Domareboken och ger oss en reflex av den politiska diktning, som framkallats av mackabeernas segrar.

Utom dessa mera historiska skrifter funnos inom den israelitiska litteraturen andra, som i verkligheten voro ett slags tendensnoveller, men som ansågos vara av historiskt innehåll. Dessa äro Ruts bok, Tobit, Ester och Judit. Den första handlar om konung Davids stammoder Rut. På Samuelsböckernas tid, d. v. s. under förvisningstiden, då dessa redigerades, var hon ännu okänd, och då kände man ej Davids stamträd längre tillbaka än till fadern, Isai. Redan härav är det sannolikt, att Ruts bok är senare, och detta är också tydligt av flera andra skäl. Den sats, som arbetet vill bevisa, blev nämligen en stridsfråga först genom Esras reformation, då israeliterna förbjödos att ingå äktenskap med utländska kvinnor, och mot denna nya lära utgör Ruts bok ett inlägg. Skriften var således snarast kättersk, en protest mot den stränga lagjudendom, Esra ville införa,

och att den ej dess mindre fick en plats bland de kanoniska böckerna, berodde tydligen därpå, att man i senare tid icke längre förstod denna tendens.

Ruts bok är förmodligen samtidig med Esra eller något yngre. De tre senare novellerna härröra däremot först från den mackabeiska tiden. Tobit skrevs troligen i Babylon, där det även efter Esras tid fanns en talrik judisk koloni, och novellen i fråga, som avser att förhålliga den mackabeiska tidens ideal, den lagtrogne och fromme juden, är en skickligt gjord bearbetning av en vida spridd folksaga, som för oss nordbor är mest känd i H. C. Andersens bearbetning, Reskamraten. I Esters bok träder en annan sida hos den mackabeiska tiden fram, dess vilda främlingshat och dess brist på verklig sedlighet. Men även här hava vi blott en bearbetning av tvenne babyloniska sagor eller myter. Den ena handlade om det babyloniska gudaparet Marduk och Ishtar, den andra återgår troligen till en babylonisk folklek, som utfördes på årets första dag, då »lyckans lotter» kastades för året. Dessa båda sagor sammanarbetades till ett helt troligen inom den judiska församlingen i Babylon, vilken med denna saga sökte motivera, att den deltog i den hedniska Purimfesten. Under den mackabeiska tiden började man fira denna fest också i Palestina, där festen till tiden kom att sammanfalla med en annan fest — festen till minne av Judas Mackabeus glänsande seger över Nikanor, och i följd härav fick sagan i Palestina ett tillägg. Ursprungligen hade den blott skildrat, huru den föraktade juden Mordokai genom en lyckoomkastning blev den mäktigaste mannen i Persien samt huru Ester, som blivit den persiske konungens gemål, räddat sina landsmän undan en över dem avkunnad dödsdom. I Palestina, där man samtidigt med Purim firade Nikanorsdagen, nöjde man sig emellertid ej med judarnas räddning, utan lät dem i stället med den persiske konungens

begivande anställa ett fruktansvärt blodbad i alla persiska städer.

Samma främlingshat är den röda tråden också i Judits bok, som ju förhärligar ett politiskt lönnmord. Men här tyckes verkligen finnas en obetydlig historisk kärna. Tvenne av Artaxerxes Ochus' fältherrar i kriget emot Egypten, Fenicien och Juda hette nämligen, såsom i boken, Hophernes och Bagoas, och det vill därav synas, som om vi här hade en förvirrad tradition av någon händelse på 300-talet. Att berättelsen i sin nuvarande form är fullt ohistorisk, lider emellertid icke något tvivel.

7. Höga Visan.

En fullkomlig särställning inom den gammaltestamentliga litteraturen intages av den s. k. Höga Visan, och en modern läsare har onekligen svårt att förstå, huru denna dikt, som i varje fall handlar om en fullkomligt jordisk kärlek, kunnat tillmätas en religiös betydelse. Men faktum är av ett stort intresse, ty det visar, i huru hög grad de judiska rabbiner, som fastställde kanon, voro i saknad av filologisk skolning och av naturligt sunt förstånd.

Uppslaget till teorien gavs sannolikt av en okritisk avskrivare, som försåg handskriften med titeln: »Sångernas sång (d. v. s. den skönaste sången), som är av Salomo». Anledningen till denna besynnerliga uppgift var tydligen dels att en konung omtalas i dikten, dels att Salomo nämnes på ett par ställen i dikten, på ett av dessa t. o. m. såsom brudgummen. Då Salomo dessutom i traditionen var berömd såsom skald, kom den filologiskt oskolade avskrivaren att gissa på honom såsom författare.

Med denna titel övergick samlingen till den romerska tidens lärda rabbiner, och de lockades att i följd härav

sammanställa arbetet med andra skrifter, som tillskrevs Salomo, nämligen Predikaren och Ordspråksboken. Mot detta antagande stred visserligen Höga Visans innehåll, ty detta bestod ju icke i någon vishetslära utan i sinnliga kärlekssånger. Men den svårigheten avlägsnade man genom att tolka det hela såsom en djupsinnig allegori, vars innebörd var Jahves kärlek till Israel. Tanken upptogs sedermera av medeltidens kristna teologer, enligt vilka brudgummen betecknade Kristus, bruden däremot kyrkan, människosjälén eller jungfru Maria. Häremot opponerade sig visserligen Luther, men hans egen tolkning var knappast bättre: i dikten såg han nämligen en politisk allegori, en skildring av överheten i dess förhållande till undersåtarna.

I våra dagar har man naturligtvis övergivit denna allegoriska tolkning. I stället hava flera i dikten sett ett litet hebreiskt drama, ett herdespel, skildrande en verklig kärlekshistoria. Men ehuru åtskilligt finnes, som talar för denna mening, visar sig teorien omöjlig, då den skall praktiskt genomföras. Ett studium av de syriska bröllopskicken i våra dagar har dock givit oss klaven till gätans lösning. Ty än i dag äro dessa bruk de samma som de voro under forntiden. Än i dag utför bruden en svärddans under ackompanjemang av en sång, i vilken hennes skönhet prisas, än i dag utföres en lek, under vilken brud och brudgum spela konung och drottning, och ser man Höga Visan i ljuset av dessa bröllopslekar, förstår man dess innehåll. Det hela utgöres av en del sånger och lekar vid ett fornisraeliskt bröllop utan annat samband med varandra än det, som följde därav att de förekommit vid ett bröllop. Som det vill synas diktades dessa sånger hos de halvilda stammarna på utkanten av Israel, men av någon anledning upptogos de av Jerusalembefolkningen. En okänd antecknare gjorde en samling av dem, och det är denna, som utgör huvudstommen till Höga Visan. En följande ägare tyckes i kan-

ten av manuskriptet hava antecknat början till några andra sånger, som han kanske kunde utantill och på detta sätt ville erinra sig, och sedan har allt, dikter och marginal-anteckningar, kopierats i samma handskrift — den, efter vars text vi nu känna dikten. Av språket att döma torde denna snarast härröra från den grekiska tiden.

8. Job och Vishetslitteraturen.

Estetiskt och väl, även religiöst torde Jobs bok vara det Gamla Testamentets mest betydande skrift. Men dess tolkning erbjuder flera svårigheter. Först och främst synes man böra skilja på prosan i början och slutet samt den stora dikten i mitten. Prosan är en del av en hebreisk folkbok om en bland den hebreiska sagans hjältar, den rättfärdige, i sitt lidande tålmodige Job, som omtalas redan av Hesekiel såsom en inom folkdiktningen välbekant typ. Med all sannolikhet hade sagan om honom kommit till Juda från grannlandet Edom, ty dit förlägges Jobs hem. Syftet i folkboken var att visa den judiska vedergällningsteoriens riktighet. Job är en rättfärdig man, och denna rättfärdighet består provet mot tre frestelser — först förlorar han all sin egendom, så slås han med spetälska, och så söka tre vänner att genom sitt tal förleda honom till myteri mot Gud. Men Job är ståndaktig, och i följd därav välsignar Jahve slutet av hans levnad ännu mera än begynnelsen. Detta var folkbokens innehåll.

Men sedan tog en yngre skald upp ämnet i ett helt annat syfte, dock endast i anslutning till den typ, som genom folkboken var bekant — ungefär så, som Victor Rydberg i dikten Ahasver och Promethevs ställer sig till Aiskylos' drama Promethevs och till sagan om den vandrande juden. Dikten skrevs alls icke såsom en fortsättning på folkboken, vilken i sin nuva-

rande form kanske icke ens var känd av den skald, som dik-
tade Job. Sin dialog har han författat såsom ett självständigt
arbete utan hänsyn till folkboken, med vilken den först
senare blivit sammanförd. Dikten var en glödande revolu-
tionär skrift, som lidelsefullt förnekade den sedliga världs-
ordningen, och den framkallade därför flera motskrifter.
Två av dessa vederläggningar äro bevarade och hava såsom
tillägg fogats till den ursprungliga dikten: först Elihus tal
och sedan Jahves, vilka båda så långt ifrån att utgöra
delar av dikten tvärtom äro skrivna mot denna, och säker-
ligen var det dessa vederläggningar, som räddade arbetet
från kättarskrifters vanliga öde att förstöras, i det att
dessa vederläggningar betraktades såsom diktens försonande,
ortodoxa avslutning. Renlärigheten blev ännu fullständigare,
då en avskrivare sammanförde den sålunda utvidgade
dikten med den gamla folkboken. Föreningen mellan båda
skedde på ett rent yttre och mekaniskt sätt. Dikten mot-
svarade nämligen det parti i folkboken, som upptagits av
Jobs och de tre vännernas samtal, och avskrivaren nöjde
sig med att blott utesluta detta stycke samt ersätta det
med dikten — lyckligtvis utan att inlåta sig på något för-
sök att poetiskt sammanarbeta dem. Tyvärr vanprydes dock
den nuvarande texten av en mängd senare inskott. Några
av dessa bestå av fragment och satsur större, själv-
ständiga dikter — exempelvis en längre vishetsdikt, som
ligger fullkomligt utanför sammanhanget — åter andra av
utvidgningar av vissa partier. Ett dylikt tillägg är ganska
karakteristiskt för det kritiklösa sätt, på vilket en israe-
litisk handskrift behandlades. I den ena vederläggnings-
dikten frågar Jahve: vem är det väl som skaffar mat åt korpen,
vem vakar över hindarnas späda foster, vem visar flytt-
fågeln väg mot södern o. s. v. Men till denna vackra dikt
tog sig en avskrivare anledning att foga tvenne utförliga
beskrivningar på flodhästen och på krokodilen. Ej blott
att tankeutvecklingen härigenom avbrytes, utan hela situa-

tionen blir rent grotesk — Jahve frågar, om Job kan infånga en krokodil, vars skräckinjagande yttre han beskriver. Och inför denna fråga faller tvivlaren Job till fögal.

Efter allt att döma skrevs dikten under den grekiska tiden och sannolikt av en i Egypten bosatt israelitisk skald.

Till samma tid höra ock de s. k. vishetsdikterna, Predikaren, Ordspråksboken och Syrak. Svårast att tolka är den förstnämnda, emedan innehållet är så motsäggande, att den ena punkten synes vederlägga den andra. Den tolkning, som bäst förklarar arbetets tillkomst, torde därför vara denna. Predikaren — som redan av språket att döma är många hundra år yngre än Salomo — skrevs av en israelit, som gjort bekantskap med den grekiska filosofien och genom denna förts till ren skepticism, dock utan att förlora tron på Israels gud. Den handskrift, i vilken han nedlagt sin tröstlösa världsåskådning, råkade sedan i händerna på en sadducé, och det sadduceiska partiets grova njutningsbegär, men också dess i flera fall sunda livsglädje kommo fram i de randanmärkningarna, med vilka sadduceen försåg den skrift, han studerade. Den näste ägaren var en av de vishetslärare, på vilken denna tid var så rik, och han ditfogade några tämligen skolmästaraktiga sentenser och dikter om vishetens betydelse, som av Predikaren förnekats. Efter honom övergick handskriften till en farisé, vilkens polemik särskilt riktade sig mot sadducéens anteckningar, och till sist kopierades alltsammans — det ursprungliga arbetet och anmärkningarna mot det — av en avskrivare, vars text är den vi nu hava.

Icke heller Ordspråksboken är ett enhetligt arbete, utan består av flera olika vishetslärare, av vilka de viktigaste sannolikt böra betraktas såsom ett slags skolböcker. Kärnan utgöres av kapitlen 10 t. o. m. 22, och överskriften (»Detta är Salomos ordspråk») visar, att samlingen tillskrevs den för sin vishet berömde konung Salomo. Man

behöver emellertid ej läsa långt i Ordspråksboken för att finna, att båda de religiösa problemen och den sociala miljön äro den grekiska tidens. Till denna samling lades sedan andra, »De vises ord», »Hiskias mäns ord», »Agurs ord» och »Lemuels ord», varjämte en s. k. »Kvinnospegel» fogades till slutet och en utförlig vishetsdikt till början.

Likartat är ett annat arbete, som omkring 180 f. K. skrevs av en resande israelitisk vishetslärare Jesus ben Sira (Syrak). Det hebreiska originalet finnes endast delvis i behåll, och arbetet har allmänt varit känt blott genom en av författarens sonson omkr. 170 gjord grekisk översättning. Som bekant blev Syraks bok aldrig kanonisk, utan räknas liksom Mackabeerböckerna, Judit, Tobit m. fl. till de apokryfiska. Till dessa hör också en fjärde vishetslära, Salomos Vishet, som dock är senare och skrevs först under den mackabeiska tiden, troligen i Alexandria, i varje fall på grekiska.

9. Klagovisorna och Psaltaren.

I Krönikeböckerna omtalas en nu ej bevarad dikt av Jeremia om det olyckliga slaget vid Megiddo, och det nämnes, att denna fanns upptagen bland »Klagovisorna». Av dylika »klagovisor» finnas fem i behåll, och i den grekiska bibelöversättningen — men ej i den hebreiska texten — uppgivas dessa vara författade av Jeremia, möjligen med anledning av Krönikeböckernas nyss citerade uppgift. Innehållet strider dock mot detta antagande, och sannolikt voro fyra av visorna klagosånger, som sjöngos vid de sorgefester, som landsflyktingarna i Babel firade till minne av Jerusalems fall; den femte, som skildrar de olyckliga förhållandena i Palestina under 500-talet, hörde från början antagligen icke till de egentliga Klagovisorna.

I Klagovisorna hava vi det första säkra vittnesbördet om en musikalisk gudstjänst hos israeliterna. Fullständigare lära vi känna denna gudstjänst genom en vida större sångbok: Psaltaren, vilken som bekant tillskrives konung David. Men denna åsikt är tydligen mycket sen, ty intet historiskt arbete har någon bestämd uppgift härom. Väl berättas, att David var skald — han skrev den s. k. båg-sången — men först så sena skrifter som Krönikeböckerna och Syrak tillerkänna honom någon förtjänst om tempelmusiken, och ej ens de kända till, att han författat några sånger, som användes vid gudstjänsten. Åsikten vilar därför uteslutande på de uppgifter, som förekomma i Psaltaren själv. Men uppgifterna där häröra tydligen från okritiska läsare, som endast nedskrivit sina egna gissningar. Så skall en psalm vara författad av David, då han ställde sig vansinnig inför konung Abimelek, men konungen hette Akis, och Abimelek var en konung, som förekom i Abrahams historia. En annan psalm uppgives vara diktad av David vid templets invigning, men detta invigdes först efter hans död av Salomo, o. s. v. För övrigt uppgivas även andra författare såsom Moses, Salomo, Jeremia, Haggai och Sakarja, Heman och Etan. Vid dessa uppgifter kan man således ej lägga någon vikt, och dateringarna måste tydligen ske efter andra grunder. Fäster man sig vid den religiösa ståndpunkten, är denna en annan än Davidstidens, en annan även än profeternas tidsålder, snarast den grekiska och mackabeiska tidens. I Ps. 127 talas om den tid, då israeliterna vistades vid Babels strömmar, således om förvisningstiden, som låg många hundra år efter David; i andra berättas, att templet oskärats och att Jerusalem förvandlats till en stenhop; men Jerusalem erövrades av israeliterna först på Davids tid och då fanns ännu icke templet; i åter andra talas om proselyter, och israeliterna tänkas kringspidda bland folken. Allt detta tvingar oss till den oundvikliga slutsatsen: Psaltaren tillhör

tiden efter Esra, och om någon för en enskild psalm vill förfäkta en äldre period, är det han, som har bevisnings-skyldigheten på sin sida.

Efter Esra undergick som vi veta tempeltjänsten en genomgripande förändring. Ej ens Hesekiel talar om några tempelkörer, men i det nyuppybyggda templet möta vi först Asaf-kören med fyra »grupper», sedan Jedutun-kören med sex, Heman-kören med fjorton och till sist Kora-kören; då varje »grupp» bestod av tolv sångare, var det således en ganska anseelig styrka, som man hade till sitt förfogande. Såsom de nu visserligen obegripliga liturgiska notiserna (Sela, Higgajön o. s. v.) visa, utfördes sångerna på ett fullt konstmässigt sätt, väl icke i stämmor såsom i våra dagar, men med ackompanjemang av stränginstrument. Ofta tyckas de olika partierna hava varit fördelade mellan halvkörer och solister, ungefär som i en katolsk mässa i våra dagar, och flera psalmer bliva onekligen begripligare, om de olika verserna fördelas efter en dylik princip, t. ex. den psalm, med vilken Judas Mackabeus antagligen återinvigde det ohelgade templet:

Kör:

Höjen, I portar, edra huvuden,
Höjen eder, I eviga dörrar,
Att ärans konung må draga därin!

Solo:

Vem är då ärans konung?

Kör:

Det är Jahve, stark och väldig,
Jahve, väldig i strid.

Kör:

Höjen, I portar, edra huvuden,
Höjen dem, I eviga dörrar,
Att ärans konung må draga därin.

Solo:

Vem är då ärans konung?

Kör:

Det är Jahve Sebaot.

Han är ärans konung.

Klarast visar sig detta i Ps. 126, där solot utgöres av en dikt för sig, och kören blott upprepar en ständigt återkommande refräng (»Ty hans nåd varar evinnerligen»). Att en mängd psalmer äro liturgiska, varit avsedda för tempelgudstjänsten, kan i varje fall ej förnekas, och frågan är därför, om man äger rätt att, såsom vanligen sker, betrakta Psaltaren såsom templets sångbok. För min del tror jag det icke, ty i så fall hade Psaltaren säkerligen haft en annan karaktär. För det första är tendensen i de flesta psalmerna fariseisk, under det att tempelpersonalen var övertvägande sadduceisk. För det andra förekommer i några fall samma psalm på två olika ställen i Psaltaren, och under antagande, att vi här hava att göra med templets officiella sångbok, synes ett dylikt förbiseende svårt att förklara. Vore Psaltaren templets egen »mässbok», hade dikterna naturligtvis stått i någon bestämd liturgisk ordning — efter årets fester eller någon dylik princip — men varje sådan ordning saknas i Psaltaren, där dikterna, så vitt man kan se, rent tillfälligtvis fått sin plats. Till sist kan man säga, att man nästan *vet*, huru templets sångbok sett ut; var och en av de fyra tempelkörerna hade sin särskilda sångbok, men i Psaltaren äro Asafs, Jedutuns, Hemans och Koras sånger blandade om varandra. Och detta visar, att Psaltaren blott innehåller utdrag ur de i templet brukade sångböckerna, och det lider knappt något tveivel, att Psaltaren uppstått ungefär på samma sätt som de flesta andra gammaltestamentliga böcker: däri-genom att en mängd smärre privathandskrifter fogats till varandra.

Redaktionen av dessa samlingar är i filologiskt avseende lika onöjaktig som i Bibelns övriga böcker. Randanteckningar hava på vanligt sätt råkat in i texten,

någon gång är samma dikt delad på två, vid andra tillfällen hava två förts hop till en såsom i Ps. 19, vilken börjar med en hymn och slutar med en vishetsdikt; Ps. 70 förekommer dels såsom en särskild dikt, dels såsom ett inskott i Ps. 40; Ps. 14 återfinnes också såsom Ps. 53 o. s. v. Men detta visar, att de, som ordnat de mindre samlingarna, ej haft kännedom om varandra. Ingen av dessa mindre samlingar gör intryck av att vara en officiell sångbok för templet. Väl innehålla de utdrag ur tempelkörerernas sångböcker, men jämte dessa liturgiska sånger finnas andra, som med all sannolikhet aldrig föredragits i templet, och jag tror därför, att de små dikthäften, som tillsammans bilda Psaltaren, från början haft en helt annan uppgift. Vid den tid, till vilken vi måste förlägga Psaltaren, hade synagogan efterträtt templet såsom centrum för folkets religiösa liv, och folkets ledare voro ej längre prästerna utan synagogans skriftlärde. All litteratur, som ville bliva verkligt folklig, måste passera synagogan, och jag tror därför, att de diktsamlingar, ur vilka Psaltaren vuxit fram, begagnats som uppbyggelseskrifter i synagogorna. Där förekom icke någon strängt liturgisk gudstjänst såsom i templet, och det är därför ganska rimligt, att de sånger, som *sjöngos* i templet, helt enkelt *lästes* i synagogan, som ju icke ägde några sångkörer. Men därför att syftet blott var att utlägga dessa sånger — liksom man utlade Konungaböckerna, Höga Visan m. m. — inskränkte man sig ej till att låna blott templets liturgiska psalmer, utan i stället lade man beslag på samtidens hela lyriska diktning, för så vitt denna lät bruka sig till uppbyggelseläsning. Då slutligen, tack vare den allegoriska tolkningsmetod, som de skriftlärde tillämpade, snart sagt varje dikt kunde på detta sätt förtolkas, blev samlingen ganska brokig. Vi möta därför i Psaltaren rena vishetsdikter, vilka aldrig kunna hava sjungits, historiska översikter, partidikter o. s. v. Isynnerhet dessa senare äro av vikt, ty de säga oss, att

huvudmassan av de i Psaltaren införda dikterna tillkommit under den mackabeiska tiden; endast ytterst få kunna med säkerhet föras till en äldre period. Avslutad var själva samlingen först kort tid före år 70, och något säkert bevis för Psaltarnes existens hava vi ej förr än i de nytestamentliga skrifterna.

En fortsättning på »Davids» psalmer var Salomos, som nu blott föreligga i grekisk översättning. De flesta härröra från tiden för Jerusalems erövring av romarna år 63 f. K. och innehållet är rent fariseiskt.

Härmed har jag avslutat min redogörelse för dem av det Gamla Testamentets kanoniska och apokryfiska böcker som tillkommit före den kristna tidens början. Såsom jag förut påpekat erhöll pentatevken kanoniskt anseende redan 445 f. K., profeterna (samt de äldre historiska böckerna, vilka ansågos vara skrivna av profeterna Josua, Samuel och Jeremia) troligen först omkring 200 f. K. Beträffande de s. k. hagiograferna tvekade man länge, och ännu år 90 e. K. beslöts på en judisk synod, att Höga Visan, Predikaren, Ester, Ordspråksboken, Rut och Hesekiel icke skulle få läsas i synagogorna, men kort därefter, troligen under Hadrianus regering, avgjordes frågan i motsatt riktning och man tyckes då hava gått till väga med den stränghet, att alla bibelhandskrifter, utom en normalkodex, helt enkelt förstörts för att därigenom omöjliggöra all strid om olika läsarter. Från denna, nu naturligtvis förlorade, normalkodex utgå alla hebreiska handskrifter, och denna text har sedan antagits av den protestantiska kyrkan. Den katolska utgår däremot från Septuaginta, som har ganska olika läsarter, och en tredje avvikande redaktion möter oss i samaritanernas pentatevk.

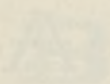
STUDENTFÖRENINGEN VERGÅRDS HÅNDSKRIFTER 1871

DEN ISRAELITISKA LITTERATURENS
UTVECKLING

HENRIK SCHÖCK,

öfversatt af

FRANZ JOHANNES WILHELM

STOCKHOLM

ALM. BOKFÖRL. F. & E. C. FRÖBERG

DEN ISRAELITISKA LITTERATURENS UTVECKLING

AV

HENRIK SCHÜCK,
professor.

(Första—fjärde tusendet.)

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Innehåll:

Den israelitiska litteraturens utveckling.

1. Kanaanitiska sagor	3
2. Ökenlivets sagor	8
3. Israels äldsta sagor	13
4. Den episka tiden	19
5. Profetlegender	23
6. Profeterna	26
7. Reaktionen	38
8. Den grekiska tiden	41
9. Den mackabeiska tiden	45

De tvenne småskrifter (n:o 156 o. 157), som nu utgivas — De gammaltestamentliga böckernas tillkomst och Den israelitiska litteraturens utveckling — äro ett sammandrag av författarens större arbete: Världslitteraturens Historia II, där de här framställda åsikterna vidare utvecklas och motiveras. Av dessa båda skrifter bör De gammaltestamentliga böckernas tillkomst läsas först.

STOCKHÖLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1908

Kvinnans skapelse.
Kopparstick från 1600-talet.

1. Kanaanitiska sagor.

Varje folks äldsta litteratur består av sagor, och från denna regel utgör den israelitiska litteraturen intet undantag. Men den historiska tidens israeliter voro ett blandfolk, som uppstått genom en under århundraden pågående sammansmältning av två visserligen stambefrlyndade folk, kanaaniter och israeliter, en nomadstam, som troligen från Arabien brutit in i Kanaan och så småningom besekrat landets äldre befolkning. Sagolitteraturen är därför dels kanaanitisk, dels israelitisk.

Som det förefaller, voro kanaaniterna ett okrigiskt folk av bönder och herdar, och den civilisation, de hade, tyckas de hava lånat från babylonierna, som antagligen under längre tider varit landets herrar. Deras äldsta sagor om världens uppkomst och äldsta öden förete därför stora likheter med de babyloniska, och antagligen äro de även delvis lånade från dessa. Visserligen äga vi dessa sagor blott

kvar i senare israelitiska bearbetningar, i vilka de hedniska dragen utplånats så mycket som möjligt. Men fullständigt har detta dock ej lyckats och icke så sällan har genom bearbetarens förbiseende ett hedniskt uttryck kommit att stå kvar. Enligt den babyloniska myten uppstod världen på så sätt, att Marduk besegrade Tiamat (»Djupet»), varefter människorna sedan skapades. På ett liknande sätt

1 Mos. 1 skildras tiden före skapelsen i Genesis: »Och jorden var öde och tom och Mörker var över Tehom (»Djupet»), som här tydligen fattas såsom ett personligt väsen liksom Tiamat. Då vidare Jahve till sist skapar människan, säger han: »Låtom oss göra människan till *vår* avbild att vara oss lika», d. v. s. liksom Marduk tänkes han såsom hövdingen i en gudaförsamling. Men ännu tydligare framträder det babyloniska upphovet i Paradissagan. Redan de två Paradisfloderna Frat och Hiddeqel (Eufrat och Tigris) hänvisa till Babylonien, dit höra troligen ock de vingade väsen, keruberna, som sättas att vakta paradiset, och hela föreställningen om en trädrik lustgård passar onekligen bäst för det fruktbara Babylonien, där dylika parker oftast synas hava funnits kring palatsen. Föga troligt är däremot, att denna saga uppstått i det nästan trädlösa Kanaan, där ett större träd, t. ex. terebint, var så pass sällsynt, att det kunde betraktas såsom vägmärke, och i det outvecklade bondelandet Kanaan funnos säkerligen inga dylika lustgårdar. Den Jahve, som i denna saga träder oss till mötes, påminner också snarast om Babyloniens gudomligheter. Ej blott att han fattas såsom fullkomligt kroppslig (t. ex. då han lustvandrar i Eden och Adam hör ljudet av hans fotsteg), ej blott att han icke är allvetande, utan genom ett förhör måste övertyga sig om det första parets olydnad; han har också åtskilliga moraliska egenskaper av ganska tvetydig art: så är han avundsjuk på människorna och fruktar, att de skola bliva »såsom en av oss». Men dessa ord förutsätta, att de, som bebo lustgården äro — icke den en-

samme Jahve — utan gudarna. En dylik tro återfinnes ock i den babyloniska mytologien. Vid de stora flodernas mynning lågo de saliges öar där Par-napistim (den babyloniska sagans Noak) och hans maka dvaldes i umgänge med gudarna. Och att döma av en babylonisk bild synes man i det stora flodlandet hava ägt en saga av samma innehåll som den hebreiska. Vid ett träd sitta två gestalter, som sträcka ut händerna mot trädet för att taga dess frukt, och i bakgrunden synes en orm.

Ännu säkrare är den babyloniska härstamningen i ^{1 Mos.} _{6—10} Syndafloedssagan, ty denna äga vi i icke mindre än fyra olika babyloniska bearbetningar, och att sagan icke kan hava uppstått i det torra, flodlösa Kanaan, är tydligt, under det att den däremot förträffligt passar för flodlandet Babylonien med dess ständiga översvämningar.

Men å den andra sidan äro dessa kanaanitiska urtids-sagor inga själlösa avskrifter av de babyloniska. De senare utmärka sig för sin barbariska, obändiga kraft, under det att de kanaanitiska däremot göra intryck av älskvärda, fint naiva barnsagor, och de hava således omdanats till ett uttryck för ett litet, okrigiskt folks national-lynné.

I andra sagor, som icke äro lånade från Babylon, komma andra drag fram, som icke äro lika sympatiska. Särskilt populär tyckes stamhjälten Jakob hava varit, och till honom anknöto sig flera plumpt komiska herdesagor, i vilka hans slughet firades på ett sätt, som nästan erinrar om de allmänt spridda mästertjuvsagorna. Bäst i sin visser- ^{1 Mos.} _{29—31} ligen råa karakteristik är sagan om Jakobs frieri. Både han och Laban, den blivande svärfadern, äro två slughuvuden, och det gäller, vilken som är slugast. Kraftmätningen börjar genast vid Jakobs ankomst till Laban. Han friar då till Rakel, och Laban har naturligen intet mot partiet. Men han märker, att Jakob är kär, och i sin närighet vill han draga den största möjliga fördelen av

den unge herdegossens svaghet. Han fordrar därför, att Jakob i sju år skall tjäna honom för den vackra Rakels hand. Och då Jakob, utan att ana något ont, går in på förslaget, styrker detta blott Labans tro på Jakobs dumhet. Han vågar därför en ny kupp: vid bröllopet ersätter han Rakel med den fula Lea, som han på detta sätt får bortgift, och då Jakob sedermera förebrår honom detta svek, svarar han blott med en min av sårad rättskänsla: »det är icke sed på vår ort, att man giver bort den yngre före den äldre.» Den hederlige Laban har således endast följt en gammal och god sedvänja, den stackars Jakob får ånyo taga lega på sju år och Laban har för intet fått en god dräng under fjorton års tid — ett lyckat skälmsstykke, som röjer den publik, för vilken sagan diktats.

Men Jakob har nu lärt känna sin svärfader, och då den sjuåriga tjänstetiden för andra gången är slut, är det hans tur att triumfera. Han vet, huru nyttig han är för Laban, och medvetandet härom är den strategiska utgångspunkten för honom. Han infinner sig därför hos Laban och förklarar med väl spelad enfald, att han nu vill begiva sig hem. Det går som han beräknat, och med vanlig salvelsefullhet ber Laban honom stanna: »Låt mig finna nåd för dina ögon; jag vet genom hemlig konst, att Jahve för din skull välsignat mig. Bestäm vad du vill hava i lön av mig, så skall jag giva dig det.» Därmed komma de in på den ömtåliga lönefrågan. Laban anser sig kunna giva så frikostiga löften som helst, ty han är övertygad om, att han vid den slutliga uppgörelsen ändock skall komma helskinnad undan, när fordringsägaren icke är mera förfaren än den enfaldige Jakob. Jakob å sin sida uppträder fortfarande såsom opraktisk och dum och begär endast de brokiga får, som födas i hans hjord. Laban ler i mjugg över detta nya bevis på hans enfald och går in på förslaget. Till en början ser det ut, som om Jakob ännu en gång blivit dragen vid näsan, ty Laban är nog

omtänksam att genast avskilja alla brokiga och svarta får från hjorden och överlämna dem åt andra herdar med befallning att driva dem tre dagsresor bort från Jakobs lägerställe. Jakob hade således blott fått vita får, och av dem skulle han nu få en brokig avel! Laban hade alla skäl att vara nöjd med den nya överenskommelsen.

Men denna gång hade han jublat för tidigt. Därigenom att Jakob vid parningstillfället lägger brokiga käppar framför djuren, få de idel brokiga ungar, och det är således den vise Laban som denna gång blir slagen. Till sin seger lägger Jakob dessutom en liten elakhet. De magraste och sämsta fåren låter han para sig på naturligt sätt, de få således en vit avkomma, och denna underhaltiga avel blir den stackars Labans enda vinst. Och därpå slutar sagan: »så blev mannen övermåttan rik; han fick mycken småboskap, därtill ock tjänarinnor och tjänare, kameler och åsnor.»

En senare berättare har tillagt ett drastiskt efterspel. Efter sin seger finner Jakob det vara klokast att rädda sig genom flykten, ty Laban var icke god på honom. I hemlighet smyger han sig därför undan, men kan icke neka sig nöjet att i sista stund spela svärfadern ett litet spratt, och i det syftet stjäla han Labans husgudar — dylika voro ju för övrigt bra att ha, och ännu på domaretiden var det, såsom Mika-episoden visar, icke ovanligt att röva »gudar» från varandra. Laban hinner emellertid upp sin måg och spelar den förorättade, men Jakob har ej svårt att giva honom svar på tal, och stölden av husgudarna förnekar han alldeles. Han ber Laban leta efter dem och lovar att straffa den, hos vilken de påträffas. Nu börjar den stackars Laban ett fruktansvärt letande, och till sist kommer han till kvinnornas tält. Hos Lea fann han intet, »men Rakel hade tagit husgudarna och lagt dem i kamelsadeln och satt sig där ovanpå. Och Laban genomsökte tältet, men fann dem icke. Och hon sade till sin fader

Vredgas icke, min herre, över att jag ej kan stiga upp för dig, ty det är med mig på kvinnors vis. Så sökte han efter husgudarna, men fann dem icke.»

Laban är således grundslagen, och nu är det Jakobs tur att spela den orättvist misstänkte, under det att Laban får krypa till korset.

2. Ökenlivets sagor.

Av helt annan art äro de israelitiska stamsagorna. Israel var en krigisk rövarstam, som från öknen bröt in i Kanaan, och en liten strof, som av en händelse bevarats i Genesis, tecknar förträffligt lynnet hos dessa vilda beduiner:

¹ Mos. 4: 23

Ada och Silla, hören mina ord;
I Lameks hustrur, lyssnen till mitt tal:
Se, en man dräper jag för vart sår jag får
Och en yngling för var blånad jag får.
Ja, sjufalt hämnad blive Kain,
Men Lamek sju och sjuttiofalt.

Vem denne Lamek varit, känna vi ej, lika litet som vi känna Ada och Silla. Något sammanhang med berättelsen i övrigt har dikten icke, och den alluderar på händelser, som på berättarens tid redan voro bortglömda. Men säkerligen höra vi betrakta både Lamek och Kain såsom stamhjältar eller representanter för olika stammar. Situationen får antagligen tänkas så, att hjälten Lamek återvänder från striden, höljd av sina slagna fienders blod, och berömmar sig stolt inför sina kvinnor av sin seger. Kain, en annan hjälte, hade hämnats sju gånger, men Lamek sju och sjuttio, och minsta förolämpning plägade

han gälda med ett dråp. Här hava vi således beduinens krigiska stolthet, hans vilda hämndetörst och blodiga grymhet: mannens främsta plikt är att hämnas, utan förbarmande skall han utgjuta sina fienders blod, liksom han själv utan att blinka skall se döden i ansiktet.

Inom samma föreställningsvärld rörde sig äldst den i Mos. 4 gamla Kain-sagan. Kain var en med Israel nära förbunden stam, keniterna, och sagans Kain är stammens fader och representant. Abel var ett annat förhistoriskt folk, som utrotats av keniterna, och det är detta sagan på sitt språk omskriver. Abels offer var för Jahve täckeligare än Kains, och detta förtröt Kain så, att han drap sin broder. Då han efter detta dråp fruktar, att råka ut för fiender, svarar Jahve honom: »Då skall Kain bliva hämnad sjufalt, vem helst som dräper honom! Och Jahve satte ett tecken till skydd för Kain, så att ingen, som mötte honom, skulle slå honom ihjäl.» Stamtecknet betydde således, att för varje kenit, som en fientlig stam dödade, skulle keniterna dräpa sju medlemmar av denna stam, och själva tecknet — möjligen omskärelsen — uppfattas icke såsom en vanära eller ett straff, utan såsom ett märke, vilket Jahve giver Kain till skydd, det är ett ynnestbevis åt ett folk, som tages under Jahves särskilda hägn. Tanken i sagan har således ursprungligen varit denna: ingen, icke ens en medlem av en broderstam, vågar ostraffat förolämpa en kenit. Då Jahve med större välbehag upptagit Abels offer, har Kain därigenom blivit skymfad, och han hämnas genom att dräpa sin broder. Men Jahve, den starke hämnaren, är icke den, som vredgas över denna manliga handling, utan till belöning ger han Kain det hederstecken, som stammen sedan bär till minne av sin bragd och till skydd i ökenlivets vilda kamp.

I denna ursprungliga form finnes sagan icke längre kvar utan blott omdanad efter en yngre tids ändrade sedliga uppfattning. För denna yngre tid var brodermordet

en fasansfull ogärning, och det kringirrande beduinlivet betraktades såsom en olycka. Jahve *straffade* därför brodermördaren genom att driva honom ut i öknen till det allas krig mot alla, som där rasade.

Den oblidkeliga hämnden var en av de plikter, som beduinen satte högst. Gästfriheten var en annan dygd, och även denna firades i åtskilliga sagor, stundom t. o. m. till en utsträckning, som vi västerlänningar ha svårt att fatta.

1 Mos. 19 Då Lot i sitt hus mottagit tre främlingar, ville de sedelösa männen i Sodom våldföra sig på dem, men för att skydda sina gäster är Lot villig att utlämna sina egna döttrar: »Se, jag har två döttrar, som ännu icke hava känt någon man. Dem vill jag föra ut till eder, så kunnen I göra med dem, vad I finnen för gott. Gören allenast intet mot dessa män, eftersom de nu hava gått in under

1 Mos. 18 skuggan av mitt tak.» I en annan variant är icke Lot utan Abraham hjälten, och själva sagan återfinnes hos flera folk. I sin ursprungliga form hade den i Kanaan antagligen följande lydelse. Tre gudar äro ute på vandring och för att pröva människorna söka de gästfrihet. På den ort, dit de först komma, utsättas de för ett skamligt attentat, och de vände sig då till Abraham, som mot dem utövar semitens hela storslagna och oegennyttiga gästfrihet. Sedan komma straffet och belöningen. Den ogästvänliga orten förstöres genom en översvämning, men Abraham belönas med att i ålderns höst erhålla en arvinge. Denna arvinge var Isak, troligen stamfadern för ett i historisk tid utdött folk, och sagan skildrar således — med användande av ett allmänt folksagomotiv — stammens uppkomst.

Andra sagor, i vilka beduinens bördstolthet kommer fram, skildra andra stammars uppkomst samt äro troligen från dessa folk lånade av kanaaniter och israeliter. Så hava vi dylika sagor om Ismael, en arabstam söder om Juda, om de östra grannfolken Moab och Ammon och om Juda. Moabiter och ammoniter stodo israeliterna ganska nära, ehuru de

sedermera blevo deras dödsfiender, och att den gamla stamsagan om dem bibehöll sig i Israel, berodde därpå, att denna av en senare tid uppfattades såsom en niddikt. Moab och Ammon äro nämligen söner till Lot, men söner, 1 Mos. 19 som denne avlat med sina båda döttrar. I denna börd såg en senare tid något skamligt, men icke så forntiden. Namnen äro snarast hedersnamn, som angiva ett rent stamträd; Moab betyder nämligen »faders säd» och Ben-Ammi »son av mitt folk», »fullblod». Den i vår egen sagohistoria så frejdade Volsungaätten stammade från en liknande förbindelse mellan bror och syster, och i historisk tid hava Egyptens och Perus härskare gift sig med sina systrar för att därigenom bibehålla ett fullkomligt »blått blod». Att framhålla detta blåa blod var också den ursprungliga meningen med sagan. Lots hela stam hade gått under, och blott han själv och hans döttrar lyckas fly undan till en bergshåla. På det att den frejdade stammen ej skall gå under — ej av några sinnliga motiv — beblanda döttrarna sig med fadern, och så födas Moab och Ammon: intet främmande blod flyter i deras ådror och deras blod är således renare än andras.

Av en liknande innebörd är stamsagan om Juda. 1 Mos. 38 Denne har sönerna Er, Onan och Sera. Er fick Tamar till hustru, men då han »misshagade» Jahve, dödade denne honom. Enligt semitisk sed måste brodern Onan — för att uppehålla ätten — äkta Ers änka, men när han icke ville skänka henne några barn, drap Jahve också honom. Tamar sändes då till sin faders hus, ty Juda fruktade, att även den tredje, ännu ej vuxna sonen skulle dödas, om han äktade henne. Ers ätt syntes därför dömd till undergång. Tamar, som älskade sin mans ätt, förklädde sig då till tempeltärna, lockade under den förklädnaden Juda till älskog och blev genom honom moder till sönerna Peres och Sera. Men den följande tidens judiska klaner sågo i stammodern Tamar icke en liderlig kvinna, utan en hjältinna,

vilken satt plikten och hustruns trohet före det personliga anseendet.

Både de kanaanitiska sagorna och de äldsta israelitiska äro anmärkningsvärt fria från alla religiösa element, och av dem får man knappt någon föreställning om folkets religiösa ståndpunkt. Till en del beror väl detta därpå, att dessa sagor i den form, vi nu hava dem, äro omdanade av en senare tids religiösa föreställningssätt; så t. ex. är det i Isaksagan icke tre gudar, som komma till Abrahams tjäll, utan Jahve och tvenne änglar, och i Ismael-sagan är den El Roi, som hör Ismaels röst, densamme som Jahve. Men skälet torde även vara ett annat. I de uråldriga tider, från vilka dessa sagor stamma, stodo ännu inga olika religioner mot varandra, och man hade därför ej samma behov som sedermera att framhålla sin religiösa ståndpunkt. Hos kanaaniter och araber var religionen ännu föga utvecklad utöver den s. k. polydemonismens nivå. Enligt denna är tillvaron — trädet, källan o. s. v. — befolkad av övernaturliga väsen utan någon viss individualitet samt därför utan individuella namn, av »makter,» vilka äro farliga och därför måste behandlas med en viss varsamhet för att de ej skola skada. Denna ståndpunkt röjer sig redan i det namn på Gud, som sedermera bibehöll sig i Kanaan; jämte Jahve kallades han även Elohim, vilket är en pluralis, som bäst kan översättas med »makterna». Ur den individualitetslösa massan av Elohim avsåndrade det sig emellertid vissa enskilda gudar, som dock förefalla att hava varit nästan blott lokalt begränsade i förhållande till varandra; så hette den gud, som dyrkades på berget Peor, Baal Peor, på Hermon Baal Hermon, på Libanon Baal Libanon o. s. v., och förmodligen reflekterade man ej över, om dessa voro samma gud eller olika gudar. Baal betyder herre; ett annat gemensamt namn på Gud var Malik (konung), ett tredje El, som ofta i senare skrifter användes för att beteckna Jahve. Så uppgives han hava hetat El

Schaddaj, innan han antog namnet Jahve. Likaså identifieras han med El Berith (förbundets El, även kallad Baal Berith); dessutom omnämnas El Beth-el (den gud, som bodde i Beth-el eller gudahuset, d. v. s. en helig sten), El Roi eller Lahajroi (brunnen Lahajrois el), El Olam (ett tamariskträd, som dyrkades i Beerseba), El eljon o. s. v. Ännu något yngre voro gudar med vissa bestämda egenskaper såsom den i Ekron dyrkade flugguden Baal Zebub. Och till sist kom även inflytande från den babyloniska mytologien.

3. Israels äldsta sagor.

Då israeliterna bröto in i Kanaan, stodo de, liksom de befryndade moabiterna och ammoniterna, på en i viss mån annan religiös ståndpunkt; de hade nämligen från den gemensamt semitiska tron på Elohim höjt sig till tron på en individuell stamgud. Moabiterna dyrkade Kemos, ammoniterna Milkom och israeliterna Jahve. Med Jahve börjar också Israels historia, och de första bladen i denna hava vi i Moses-sagan.

Den historiska kärnan i Moses-sagan tyckes vara den, att en krigisk nomadstam Israel (El strider) fått rätt av den egyptiska regeringen att slå upp sina beduintält och beta sina hjordar i Gosen, ett gräsrikt gränsland mellan Egypten och Sinaihalvön, men att öknens fria söner, då de egyptiska fogdarna började förtrycka dem, gjort uppror och återvänt till de arabiska stäpperna, där de ingått ett förbund med keniterna, varefter de till sist, dock tämligen långt efteråt, gjort ett infall i Kanaan, som de efter sega strider erövrade.

Ett folk på Israels dåvarande kulturståndpunkt har icke någon historia, utan blott sagor, som väl giva oss

mer eller mindre tydliga reflexer av det historiska förloppet, men i vilka inväfts också andra rent poetiska motiv utan historisk innebörd. Ett dylikt återfinnes redan i den första sagan om Moses:

2 Mos. 2 Och en man av Levis hus gick åstad och tog till hustru Levis dotter. Och hustrun blev havande och födde en son. Och hon såg, att det var ett vackert barn, och hon dolde honom i tre månader. Men när hon icke längre kunde dölja honom, tog hon en kista av rör, beströk den med jordbeck och tjära och lade barnet däri och satte den så i vassen vid stranden av Nilfloden. Och hans syster ställde sig ett stycke därifrån för att se, hur det skulle gå med honom. Och Faraos dotter kom ned till floden för att bada, och hennes tjänor gingo utmed floden. När hon nu fick se kistan i vassen, sände hon sin tjänarinna dit och lät hämta den till sig. Och då hon öppnade den, fick hon se barnet och såg, att det var en gosse, och han grät. Då ömkade hon sig över honom och sade: »Detta är ett av de hebreiska barnen.» Men hans syster frågade Faraos dotter: »Vill du, att jag skall gå och kalla hit till dig en hebreisk amma, som kan amma upp barnet åt dig.» Faraos dotter svarade: »Ja, gå.» Då gick flickan och kallade dit barnets moder. Och Faraos dotter sade till henne: »Tag detta barn med dig och amma upp det åt mig, så vill jag giva dig lön därför.» Och kvinnan tog barnet och ammade upp det. När sedan gossen hade vuxit upp, förde hon honom till Faraos dotter, och denna upp-tog honom såsom sin son och gav honom namnet Mose, »ty,» sade hon, »ur vattnet har jag dragit upp honom.»

Det här använda motivet möter oss ofta inom sago-litteraturen, bl. a. i berättelserna om Romulus och Remus samt om den babyloniske hjälten Sargon. Romulus och Remus voro som bekant söner till vestalen Rhea Sylvia och guden Mars. Som nyfödda utsättas de av morbrodern, som i dem fruktar tronpretendenter. De båda gossarna lades i ett tråg, som kastades i Tibern, men tråget drev i land, varefter de räddades av en herde, som uppfostrade dem, till dess att de såsom vuxna hämnades på morbrodern och lade grunden till det romerska väldet. Ännu större är likheten med Sargon-sagan. Enligt denna har Sargon aldrig känt sin fader, och hans moder har fött

honom i hemlighet. Strax efter barnets födelse lägger hon det i en korg av vass, tätar denna med jordbeck och sätter ut korgen i vattnet. En vattenbärare drager emellertid upp korgen och uppfostrar pilten, som sedermera växer upp till en hjälte och det babyloniska väldets grundläggare. Men likheten mellan denna saga och Moses-sagan blir ännu större, om vi undersöka några punkter av denna, vid vilka berättaren tydligen uteslutit något, som han ej ansåg passande att omtala. Sagan börjar: »och en man av Levis hus gick åstad och tog till hustru Levis dotter. Och hustrun blev havande och födde en son.» Enligt berättelsen var således Moses deras första barn, men strax därefter höra vi talas om hans syster, en fullvuxen kvinna, och sedan är det hon, som spelar den ledande rollen. En jämförelse med sagorna om Romulus och Sargon låter oss här ana ett sammanhang: att hans syster också varit hans moder. Det intresse, med vilket hon, och ej modern, följer piltens öde, talar för en dylik tolkning, som att döma av stamsagorna om Moab, Ammon och Juda ej var oförenlig med en beduinstams uppfattning av ädel härstamning. Men man kan också förstå, varför en dylik saga i senare tid måste omändras.

Särdeles utförligt skildra sagorna sedan de underverk, som Moses utförde och genom vilka han tvingade Faraos att medgiva israeliternas rätt till fritt avtåg ur Egypten. I den nuvarande texten äro dessa under ej mindre än elva, men detta höga antal har uppkommit därigenom att olika variantsagor sammanarbetats, och ursprungligen voro undren troligen ej flera än tre, det i alla sagor konstanta antalet. Sedan följer skildringen av tåget genom det Röda havet, som berättas på olika sätt i olika källskrifter. En av dessa står troligen den verkliga historien ganska nära. Vid upprottet drog Jahve före Israels barn att visa dem vägen, om dagen såsom en molnstod, om natten såsom en eldpelare. Men då deras uttåg inberättades för Faraos, beslöt

han att förfölja dem och bröt upp med manskap och vagnar. Så kommo israeliterna till vasshavet, som skilde Egypten från öknen. Jahve lät då en stark östvind blåsa, som uttorkade vasshavet, och israeliterna kommo torrskodda över. Egyptierna förföljde, och på den andra sidan uppstod en strid. Men då Jahve »förvirrade» egyptierna, beslöt Faraos att draga sig tillbaka. Vägen åter gick genom det uttorkade vasshavet, och då Faraos här kommit dit, lät Jahve vattnet vända tillbaka i den gamla strömfåran, och på så sätt omkommo egyptierna till sista man.

I verkligheten bestod den egyptiska »hären» antagligen blott av en mindre gränspostering och vasshavet var väl endast ett vadställe, som den ena dagen kunnat passeras, men den andra blivit ofarbart. I det hela ligger dock intet osannolikt. Även den följande framställningen synes vila på en i huvudsak historisk tradition. Stade och andra moderna historieskrifvare antaga därför, att Israel efter uttåget ur Gosen i öknen ingått en konfederation med en kring Sinai nomadiserande stam Kain, vars gud de därvid gjort till sin. I varje fall betraktades Jahve äldst såsom Sinaiguden. Det var där han uppenbarade sig, och ännu långt senare tänktes han där hava sitt hem. Deras gud — yttrade sedermera den arameiske konungens tjänare om israeliterna — »är en bergsgud; därför hava de blivit oss övermäktiga. Men lät oss strida mot dem på slätten, så skola vi för visso bliva dem övermäktiga». I Debora-sången, d. v. s. i den allra äldsta större israelitiska dikt, vi hava, skildras Jahve såsom en vulkanisk storm- och bergsgud:

Dom. 5: 4, 5.

Herre, när du drog ut från Seir,
när du gick fram från Edoms mark,
då bävade jorden, då utgöt himmelen sina flöden,
då utgöto molnen vatten;
bergen skälvde för Jahves ansikte,
ja, Sinai skälvde för Jahves, Israels guds, ansikte.

Och samma uppfattning kommer fram i Elias polemik mot det populära uppfattningssättet: »Då drog Jahve fram där, och en stor och stark storm, som lösryckte berg och sönderbröt klippor, gick före Jahve; men icke var Jahve i stormen. Efter stormen kom en jordbävning; men icke var Jahve i jordbävningen. Efter jordbävningen kom en eld; men icke var Jahve i elden.»

1 Kon. 19: 24, 25

Denne bergsgud hade nu blivit Israels stamgud, d. v. s. stammens beskyddare, en gud, som i nästan lekamlig måtto kämpade i spetsen för sitt folk. Mot dess fiender var han oblidkeligt grym. Besegrade konungar, t. o. m. hela stammar och städer offrades åt honom och fingo till hans ära springa över klingan. Döda — säger han under kriget mot amalikiterna — »både män och kvinnor, både barn och spenabarn, både fäkreatur och får, både kameler och åsnor». Men även för sina anhängare kan han vara farlig. Då oxarna, som drogo Jahves ark, snavade och Ussa sträckte ut sin hand och fattade i arken att hindra den från att falla, »upptändes Jahves vrede mot Ussa, och Gud slog honom där för hans förseelse, så att han föll ned död där vid Guds ark.»

1 Sam. 15: 3

2 Sam. 6: 6

Det var denne Jahve, som nu blivit Israels gud, och Sinaiförbundets enda innehåll var sannolikt: »Jag är Jahve, din gud. Du skall inga andra gudar hava jämte mig.» Men å andra sidan var Jahve *blott* Israels gud, och jämte honom funnos många andra gudar, vilka för israeliten voro lika verkliga, ehuru han ej dyrkade dem. Kemos t. ex. skötte moabiternas angelägenheter liksom Jahve skötte israeliternas: »År det icke så — säger israeliten Jefta — att vad din gud Kemos giver dig till besittning, det tager du i besittning? Så taga ock vi, när helst Jahve, vår gud, fördriver ett folk för oss, deras land i besittning.» Israels krig med Moab var därför för den israelitiska åskådningen lika mycket en kamp mellan Kemos och Jahve, som kunde besegras lika väl som han kunde segra.

Dom. 11: 24

Bildlös var denna gamla Jahvekult ingalunda, och de tjurbilder, mot vilka profeterna sedermera så ivrade, voro utan tvivel Jahvebilder. Uttryck som »Jahve i Gilgal» m. m. visa tydligen hän på berömda kultbilder. Likaså var det ytterst vanligt att dyrka Jahve under bilden av en s. k. efod d. v. s. ett i prästkappa inhöljd beläte av trä eller sten med ett överdrag av metall. Ännu David hade på sina krig ständigt en dylik efod med sig, som han sporde om orakel. Och dessutom hade varje hus mindre s. k. terafim eller husguder. Arken, som äldst var Jahves bostad och som medfördes i alla krig, var troligen ej tom utan sannolikt förvaringsorten för den fetisch, som föreställde Israels stridsgud.

Någon hög religiös ståndpunkt intog Israel således ej, när stammen från öknen bröt in i Kanaan, och Jahve var varken mera andlig eller mera universell än Kemos och Milkom. Men under århundraden måste Israel kämpa om Kanaan, och stridsguden från Sinai fick därför för sitt folk en större betydelse än Kemos fick för sitt. Ju hårdare kampen stod, desto mera oförsonlig och mäklingsfientlig blev han, och den slutliga segern under Davids tid gav hans namn en nationell glans, som aldrig kunde förblekna: Jahve hade besegrat de andra gudarna, genom honom hade Israel blivit en stormakt, och detta glömde det egentliga folket aldrig. Då de högre klasserna sedermera under konungatiden — visserligen utan att övergiva Jahve — började vända sig också till andra gudar, möttes denna synkretism av ett rasande motstånd från folkets stora massa, och under dessa strider utvecklade sig Jahve från en stamgud till en — visserligen fortfarande israelitisk — världsgud.

4. Den episka tiden.

Den äldsta rent israelitiska litteraturen är helt och hållet fylld av stridsguden från Sinai, och denna litteratur bestod av ballader, i vilka folkets strider mot Kanaans äldre invånare besjüngos. I den ursprungliga formen hava vi blott Deborasången kvar, och de övriga känna vi genom prosaomskrivningar från senare tid; men utan tvivel voro dessa skrivna med samma krigiska glöd. Sedan skalden i Deborasången skildrat krigets utbrott, övergår han till själva striden:

Konungar kommo och stridde,
ja, då stridde Kanaans konungar
vid Taanak, invid Megiddos vatten;
men byte af silver vunno de icke.
Från himmelen fördes strid,
stjärnorna stridde från sina hanor mot Sisera.
Bäcken Kison ryckte dem bort,
den urgamla bäcken, bäcken Kison.
Gå fram, min själ, med makt!
Då stampade hästarnas hofvar,
när de tappra ryttarna jagade, jagade bort.
Förbannen Meros, säger Jahves ängel,
ja, förbannen dess inbyggare,
därför att de icke kommo Jahve till hjälp,
Jahve till hjälp bland hjältarna.

Dom:
5: 19-25

I en annan ballad, om benjamiten Ehud, förhärsligas också ett politiskt lönnmord, och i balladen om Jerubbaal prisas denne såsom den starke hämnaren. Midjans konungar hade på berget Tabor dräpt Jerubbaals båda bröder, och då Jerubbaal förföljer mördarna, kommer han till staden Suckot. Given — säger han — »några kakor bröd åt folket, som följer mig, ty de äro trötta, då jag nu är i färd med att förfölja de midjanitiska konungarna Seba och Salmunna». Då männen i Suckot vägra, flammar

Dom. 3

Dom. 8

hans vrede upp: »Nå väl; när Jahve giver Seba och Salmunna i min hand, skall jag söndertröska edert kött med törnen från öknen och taggar.» Så kommer han till Penuel, där invånarna dragit sig undan till ett torn. På samma begäran får han samma svar och genmäler då bistert: »När jag kommer välbehållen tillbaka, skall jag riva ned detta torn.» Därefter drabbar han samman med fienden, slår den och tillfångatager de två konungarna. Nu gäller det att hämnas på alla dem, som förfördelat honom och hans krigare: »När han sedan kom till männen i Suckot, sade han: Se här äro nu Seba och Salmunna, om vilka I hänfullt saden till mig: »Har du redan Sebas och Salmunnas nävar i din hand, att vi skulle giva bröd åt dina trötta män? Därpå tog han de äldsta i staden och tog törnen från öknen och taggar och lät männen i Suckot smaka dem. Och tornet i Penuel rev han ned och dräpte männen i staden.» Till sist drap han Seba och Salmunna, »och han tog de prydnader, som sutto på deras kamelers halsar».

Samma stolta, krigiska beduinlynne talar till oss ur domaretidens övriga sagor, men rikast väller denna episka diktning fram från Sauls och Davids tid, frihetskrigets och den korta storhetsperiodens tid. De flesta av berättelserna återgå helt visst till folkliga, historiska traditioner, men andra finnas, som med all sannolikhet äro prosaiska omskrifningar av gamla ballader, så en, som skildrar upprorets utbrott och huru befriaren Saul utropas till konung, en annan, som förhärligar en av Jonatans hjältebragder och en tredje, som handlar om Sauls sista strid. De filisteiska bågskyttarna anfälla konungen, denne inser, att

1 Sam. 31 slaget är förlorat och yttrar till sin väpnare: »Drag ut ditt svärd och genomborra mig därmed, på det att icke dessa oomskurna må komma och genomborra mig och behandla mig skymfligt! Men hans vapendragare ville det icke, ty han fruktade storligen. Då drog Saul själv svärdet och

störtade sig därpå. Men när vapendragaren såg, att Saul var död, störtade han sig ock på sitt svärd och följde honom i döden. Så dogo då med varandra på den dagen Saul och hans tre söner och hans vapendragare ävensom alla hans män.»

Den mest lysande gestalten i Israels historia var dock David, och om honom och hans hjältar hade dikten ofantligt mycket att förtälja. Endast en ringa bråkdel av dessa ballader är — i prosaisk omskrivning — nu känd. Men lyckligtvis har Samuelsböckernas författare givit oss ett slags katalog på dessa dikter. De sagohjältar, på vilkas bragder här anspelas, voro tydligen så välbekanta, att det var nog med en dylik anspelning för att åhörarkretsen genast skulle erinra sig hela situationen:

Dessa äro namnen på Davids hjältar: Joseb-Bassebet, en take-
monit, den förnämste bland kämparna, han, som svängde sitt spjut
över åttahundra, som blevo slagna på en gång. Och efter honom
kom Eleasar, son till Dodi, son till en ahohit. Han var en av de
tre hjältar, som voro med David, när de försmädades av filistéerna,
vilka hade församlat sig där till strid; Israels män drogo sig då tillbaka.
Men han höll stånd och slog filistéerna, till dess att hans hand blev
så trött, att den blott krampaktigt höll fast i svärdet; och Jahve
förskaffade så en stor seger på den dagen. Sedan hade folket
allenast att vända om och följa med honom för att plundra. Och
efter honom kom Samma, son till Age, en hararit. En gång hade
filistéerna församlat sig till en hel skara, och där var ett åkerstycke,
fullt med lins; och folket flydde för filistéerna. Då ställde han
sig mitt på åkerstycket och räddade det och slog filistéerna; och
Jahve förskaffade så en stor seger. En gång drogo tre av de trettio
förnämsta männen ned och kommo vid skördetiden till David vid
Adullams grotta, medan en skara filistéer var lägrad i Refaims-
dalen. Men David var då på borgen, under det att en filistéisk utpost
fanns i Bet-Lehém. Och David greps av lystnad och sade: »O, att
någon ville giva mig vatten att dricka från Bet-Lehemsbrunnen
vid stadsporten!» Då bröto de tre hjältarna sig igenom filistéernas
läger och hämtade vatten ur Bet-Lehemsbrunnen vid stadsporten
och togo så och buru det till David. Men han ville icke dricka
det, utan utgöt det såsom ett drickoffer åt Jahve. Han sade nämligen:

2 Sam.
32: 8—23

»Bort det, Jahve, att jag skulle göra detta! Skulle jag dricka de mäns blod, som gingo åstad med fara för sina liv?» Och han ville inte dricka det. Sådant hade de tre hjältarna gjort. Abisai, broder till Joab, Serujas son, var den förnämste av de tre andra; han svängde en gång sitt spjut över tre hundra, som blevo slagna. Och han hade ett stort namn bland de tre. Han var visserligen mera ansedd än någon i detta tretal, och han var de andras hövitsman, men upp till de tre första kom han dock icke. Och Benaja, son till Jojada, som var son till en tapper, bragdrik man från Kabseel, han slog de två Arielerna i Moab, och det var han, som en snövädersdag steg ned och slog ihjäl lejonet i brunnen. Han slog ock ihjäl en egyptisk man, som var en anseelig man, och därtill hade egyptiern ett spjut i sin hand, men han gick ned mot honom med sin stav. Och han tog med våld spjutet ur egyptierns hand och dräpte honom med hans eget spjut. Sådant hade Benaja, Jojadas son, gjort. Och han hade ett stort namn bland de tre hjältarna. Han var mera ansedd än någon av de trettio, men upp till de tre första kom han icke. Och David insatte honom bland sina förtrogna.

Davids historia visar oss också, huru en populär hjälte så att säga ärver de bragder, som i den äldre dikningen utförts av andra. Jag kan anföra ett bekant exempel. Det

- 1 Mos. 22 fanns en gammal kanaanitisk saga om Jakob, som i Penuel kämpat mot en *el* och besegrat denne. I den senare sagan övergick ofta — såsom i Sverge — dessa forntidens övernaturliga väsen till jättar, till »Rafas barn», och i denna form uppträder åter den gamla sagan i en berättelse om
- 1 Sam. 17 bethlehemiten Elhanan, »som slog gatiten Goljat, som hade ett spjut, vars skaft liknade en vävbom;» och Goljat var en avkomling av Rafa. Men i en annan version av sagan är det, som vi veta, den lille pilten David, som utför detta stordåd, och här har detta motiv kombinerats med ett annat, som tillhör folksagans mest bekanta: om »Askepjäskan», den yngste av de tre bröderna, som utför stordådet och vinner prinsessans hand. Denna och liknande berättelser äro av stort intresse, ty de visa för det första, att det i Israel funnits en troligen rikt utvecklad folksaga — jämte den egyptiska den äldsta, av vilken vi hava några

spår — och för det andra röja de, att en hjältediktning nu är under utbildning. Den av folket utsedde bäraren av denna absorberar i sin person alla de spridda dikter och traditioner, som leva på folkets läppar. Så gjorde sedan Karl den store under Frankrikes medeltid, och så koncentrerar den israelitiska hjältediktningen sig kring Davids person.

Men — något israelitiskt epos utbildade sig aldrig ur de spridda balladerna om David och hans stridskamrater. Till en del berodde detta väl därpå, att Israel under konungatiden saknade den ridderliga stormansklass, för vilken all dylik hjältediktning skapas. Men den djupaste anledningen var dock en annan. Ett epos skildrar ju en kamp mellan olika makter, och så länge Jahve ännu, såsom på Davids tid, stridde mot Kemos, Milkom, Dagon och de andra gudarna, var en hjältediktning ännu möjlig. Men icke så, då sedermera under konungatiden den profetiska mono-teismen utvecklats. Kemos och Dagon bleknade då bort i överkliga skuggor, och mot dessa väsenlösa avgudar kunde en världshärskare som Jahve icke längre kämpa. Folk och världen störtas, städer grusas och riken gå under, därför att hans rättvisa så fordrar, men Israels egen förödmjukelse betyder ej längre, att Assur besegrat Jahve, utan att Jahve genom Assur utfört sin vishets rådsslut och ådagalagt sin rättvisa. Jahve hade blivit allt och allt hade blivit intet mot honom. Men där ingen motståndare finnes, där finnes heller ingen hjältedikt.

5. Profetlegenden.

Övergången till den profetiska dikten utgöres av profetlegenden, som visar oss, att folkets intresse nu vänt sig från de krigiska bragderna till de religiösa frågorna. I religiöst avseende stå dessa legender — av vilka de flesta

knutits till Elias och Elisas personer — ganska lågt. De flesta äro vanliga trolldoms- och underverkshistorier, som tyckas hava knutits än till den ena, än till den andra. Så

1 Kon. 17 berättas om Elia, att han gav en fattig änka en kruka, i vilken mjölet aldrig tog slut, och ett krus, i vilket oljan icke förminskades. Men på samma sätt låter Elisa en flaska olja växa till, så att alla kärlden i huset kunna fyllas därmed.

2 Kon. 4 I en tredje form av sagan bespisar profeten hundra män med tjugu kornbröd, och som vi erinra oss berättas detta under även i det Nya Testamentet, där Jesus ena gången bespisar fem tusen män med fem bröd och två fiskar, andra gången fyra tusen män med sju bröd och några små fiskar.

Matt. 14,
Mark. 6,
Joh. 6,
Matt. 15,
Mark. 8,
1 Kon. 17,
2 Kon. 4,
Luc. 7,
Matt. 9,
Mark. 5

Ena gången är det Elia, som uppväcker en änkas son från de döda, andra gången Elisa, och även detta under går igen i det Nya Testamentet. Andra möta oss i medeltidens legender, och deras största värde ligger däri, att de visa oss folkets uppfattning av den profetiska rörelsen. Även Jesus av Nazareth framstod för folkets stora massa blott såsom en mäktig undergörare, och ur den synpunkten uppfattade också konungatidens Israel de profeter, som då uppträdde. Men i verkligheten voro dessa något helt annat.

Övergången till konungadömet medförde i Israel en genomgående omgestaltning av alla förhållanden. Med konungadömet följde skillnaden mellan hög och låg, mellan rik och fattig — med ett ord: de sociala missförhållanden, som ständigt åtfölja övergången från nomadlivet till bofasthet och ordnat statsliv. En dov förbittring utbredde sig därför bland den fattiga, förtryckta israelitiska befolkningen, och såsom ofta närdes denna förbittring genom en jämförelse mellan den tröstlösa samtiden och den svunna forntid, som tedde sig i idealitetens hela starka ljus. I profeterna möta vi det lägre, förtryckta folkets talsmän gent emot de härskande klasserna. Men den demokratiska synpunkten ledde i viss mån till en nationellt religiös. Konungadömet

måste iakttaga en viss religiös tolerans, dels emot de be-segrade folkens gudar, dels emot främmande, mäktiga stater, vilkas undersåtar måste tillerkännas religiös fri-het. Konungarna — och med dem stormansklassen — kommo därför att stå i en viss motsats till det egentliga folket, som i regeln alltid är konservativt och hatar allt utländskt och främmande. Allra minst stämde denna tolerans med de egentliga israeliternas stränga ofördrag-samhet. Deras Jahve kände ej någon politisk hänsyn, och i sitt eget hus ville han vara ensam herre. I spetsen för detta missnöje stodo naturligtvis Jahveviljans tolkar: pro-feterna. Och tankegången var här lätt att följa. Det forna Israel kände blott sin egen stamgud, som förde folket till seger och lycka. Då fanns ej skillnad mellan hög och låg, fattig och rik, inga skatter tryckte då ännu den frie beduinen, inga lagar, inga uppbornsmän. Således — till-baka till forntiden, tillbaka till Jahve och bort med de främmande gudarna!

Detta var profetpartiets lösen. På allvar börjar kam-pen med Elia, och av honom föres den med en ofördrag-samhet, som erinrar om den israelitiska forntidens. Då hans gud visat sig mäktigare än Baal, gripes han av en vild extas, som smittande utbreder sig till hela åskådard-hopen, och han ropar till denna: Gripen Baals profeter, låten ingen av dem komma undan. Och de grepo dem, »och Elia förde dem ned till bäcken Kison och slaktade dem där». 1 Kon. 18

Ännu så länge är denna kamp för Jahvereligionen övervägande en nationalitetsstrid: Israel skulle ej hava någon beröring med andra nationer, utan stolt, i förlitan på sin gud, skulle Jahves utvalda folk gå sin egen väg. Sin förut-sättning äger denna exklusivitet redan i Mosesreligionens lågande hänförelse för stamguden, men till ett rent politiskt program utformade sig denna nationalitetskänsla först med Elia för att efter honom bliva den röda tråden i Israels

historia. Den nationella exklusiviteten var dock icke den enda punkten i profetpartiets program, ty även en annan synpunkt skymtar, om också blott dunkelt fram i Elia-legenderna. Man märker, att Jahve i viss mån blivit en annan än förr. Forntidens Jahve hade liksom Kemos blott varit en stamgud, och hans intressen hade alltid sammanfallit med stammens; Kemos var hans naturliga fiende, liksom Moab var Israels. Å den andra sidan vårdade sig folket om honom blott ur den synpunkten, att han var så att säga dess överfältherre, som ledde skarorna till seger. Elia däremot intresserar sig i främsta rummet för Jahve själv och blott i det andra för Israel, och folkets politiska storhet och lycka betyder intet i jämförelse med Jahves seger över Baal, d. v. s. Jahve börjar redan här komma i en viss motsättning till sitt eget folk, erhålla en av detta oberoende existens och således få egna intressen, som stå mot och över stammens timliga fördelar.

Det var denna tanke, som av Amos utvecklades till full klarhet, och med honom börjar den egentliga profetismen.

6. Profeterna.

Amos, som uppträdde omkring 760 f. K., var en enkel man ur folket, och såsom sådan upprördes han över det sedliga förfall, han såg hos de högre klasserna, över stormännens korrupktion, över lyxen, förtrycket och fattigdomen, och en stor del av hans dikter äro därför blodiga satirer; genom dem alla går det en demokratisk underströmning av varm medkänsla med Israels utpinade, förtryckte bonde t. ex.;

Så säger Jahve: eftersom Israel trefalt, ja, fyrfalt förbrutit sig, skall jag icke rygga mitt beslut, Amos 2
 Ty de sälja den oskyldige för penningar och den fattige för ett par skor,
 avundas stoftet på de armes huvud och vränga de saktmodiges sak.
 Son och far gå tillsammans till tärnan att oskära mitt helgade namn,
 På pantsatta kläder sträcka de sig vid vart altare, och bötes-vin
 dricka de i sin Guds hus.

eller

De ligga på soffor av elfenben och sträcka sig vällustigt på sina Amos 6
 läger,
 de äta lamm från hjorden och kalvar från gödstallet,
 de skråla till harpan och inbilla sig spela som David,
 de dricka vin ur bälar och ingnida sig med yppersta olja,
 men icke bekymra de sig om Josefs skada.
 Därför skola nu dessa främst bland alla föras bort i fångenskap;
 då skall de vällustiga lättingarnas skrån få en ända.

Men bakom denna satir ligger i själva verket en ny världsåskådning, som nu hunnit arbeta sig fram. Forn-tidens Jahve hade lika litet som Kemos stått i något förhållande till sedligheten, ty det gör strängt taget ingen hednisk gud. Liksom den jordiske tyrannen hade han rätt att handla efter härskarviljans nyck, och människorna hade blott att vördnadsfullt foga sig efter denna utan någon kritik. Men å den andra sidan hade han heller inga moraliska fordringar på andra. Erhöll han sina offer och den kult, han fordrade, var han nöjd, och liksom man blickade en mänsklig fiende genom gåvor, så voro även gåvor nog att vinna Jahves gunst. Huru människorna i övrigt handlade och vandlade, var honom i grunden likgiltigt. Den moral, israeliterna faktiskt hade, var oberoende av religionen och bestod i att handla såsom det av ålder varit »sed» i stammen; själva orden »sedlighet» och moral (av mösed) utgöra ju än i dag vittnesbörd om detta åskådnings-sätt. Men ju mera personligt gudsbegreppet utbildades, dess mera kom man också att uppfatta Jahve själv såsom en

god israelitisk bonde, vilken vredgades över alla avvikelser från gammal, hävdvunnen sed. Så t. ex. finna vi, att Jahve blir mycket förbittrad över den nyhet, David införde, att räkna folket, under det att han å den andra sidan är likgiltig för dryckenskap, otukt, som ej berör en stamfrändes hustru o. s. v.

Först hos Amos finna vi ett annat uppfattningssätt. Av människorna fordrar han sträng rättfärdighet, och *hans* Jahve är framför allt en rättens gud, som just i följd av sin rättfärdighet oblidkeligt måste straffa varje rättskränkning. Hans förhållande till Israel blev därför ett helt annat än under den gamla tiden. Deboras Jahve hade lett Israel till seger, Amos' gud skulle däremot förinta och förgöra sitt orättfärdiga egendomsfolk. De offer och den kult, med vilka man förut sökt stämma honom till välvilja, föraktade han:

Amos 5 Jag hatar, jag föraktar edra fester, och jag finner intet behag i edra högtidsförsamlingar.
 Ty om än I offren mig edra brännoffer och spisoffer, så har jag dock ingen lust till dem,
 ej heller gitter jag se edra tackoffer av gödda kalvar.
 Hav bort ifrån mig dina sångers buller; jag vill ej höra ditt psaltarspel,
 men låt rätten flöda fram som vatten och rättfärdigheten likt en aldrig sinande bäck.

I denna märkliga dikt ligga både en ny moral och en ny religion. Den gamla, hedniska naturguden avsättes, och i hans ställe träder en Jahve, som icke låter sig blidkas av gödda kalvars blod, av psaltarspel och sångers buller, utan fordrar, att rättfärdigheten skall kvälla fram likt en aldrig sinande bäck. Denna sats är i själva verket vida mera betydande än den monoteism, som Moses och Elia givit Israel till lösen. Monoteister i denna bemärkelse voro också moabiter och andra folk, som hade särskilda stamgudar, men nu först kommer en verklig, djupgående

skillnad fram: Kemos förbliver en naturgud och går såsom sådan under, Jahve höjer sig till en etisk makt samt lever såsom sådan över Israels eget folk.

Den nästa profeten var Hosea, en grubblande, inåtvänd natur, av ett vekare material än den oböjlige Amos. I sitt äktenskap hade han varit olycklig, hans hustru hade varit honom otrogen, men det oaktat hade han — mot all sedvänja — återtagit henne i sitt hus. Till en början kunde Hosea ej förklara sitt handlingssätt, ty det naturliga skälet — att han för henne hyste den känsla vi kalla kärlek — föll honom icke in. Men så kom han att i allt detta se en från Jahve sänd lärdom. Liksom hustrun svikit sin make, så hade Israel svikit Jahve. Rättvisan fordrade i bägge fallen, att den brottslige försköts, men i bägge fallen hyste den förorättade denna oförklarliga kärlek till den fallna, och liksom Hosea förlät sin hustru, så skulle också Jahve en gång av barmhärtighet tillgiva Israel.

Jahves förhållande till Israel, vilket för Amos endast varit rättsligt, blev därigenom ett band av kärlek.

Denna etiska uppfattning av Jahve och hans förhållande till folk och land ledde vidare Hosea till en fullkomligt revolutionär mening rörande den religiösa kulten. De bealim*, som kanaaniterna dyrkat, hade varit åkerbruksgudar, som skänkt frukt och äring, och som i alla dylika fruktbarhetskulter, så tyckas också här de religiösa festerna hava varit tämligen utsvävande och orgiastiska. Då sedermera kanaaniter och israeliter blandat sig med varandra, hade den segrande Jahve visserligen till synes utträngt dessa kanaanitiska föregångare, men i verkligheten hade den kanaanitiska åkerbrukskulten trängt in i Jahvereligionen och Jahve hade förvandlats till en baal, som gav bonden vin, säd och olja och som därför dyrkades på samma sätt som de forna bealim. Mot denna utsvävande

* Pluralis av Baal.

naturkult uppträdde Hosea med ytterlig skärpa; och Nordisraels förnämsta helgedom, Bethel (= gudahuset), döptes av honom om till Beth Aven (avgudahuset). Särskilt vände sig hans förbittring mot de i Israel så övliga tjurbilderna av Jahve, och hans dikter överflöda av hån mot Bethels »kalv». Mot efoderna — eller de människoliknande bilderna av Jahve — tyckes Hosea dock ej haft något att invända, och först i Förbundsboekens dekalog uppställdes en fordran på en fullkomligt bildlös kult. För Hosea gällde striden ännu blott de så att säga utländska kulterna. De utsvävande offerfesterna och tjurbilderna angripas ur samma synpunkt: de äro icke israelitiska, utan lånade från främmande folk, och i detta fall utgör således Hoseas verksamhet en fortsättning av Elias. Den är strängt nationell och den vill ur kulten avlägsna alla främmande element.

Den tredje av denna tids profeter, Jesaia, som uppträdde omkring 740 och de följande decennierna, fortsätter både Hoseas och Amos' verksamhet, men grundtonen i hans profetior är en annan. Amos hade nästan uteslutande fäst sig vid rätten, Hosea vid kulten, först med Jesaia blir profetian väsentligen politisk, först nu fylles den av en fläkt av världshistoria. Det problem, som framför allt sysselsätter skalden, är förhållandet mellan Jahve och världen. Först hade Israels gud blott härskat över en stam; nu blir han en verklig världsgud, till sitt väsen alldeles skild från Kemos' gamle motståndare. Uppslaget till denna tanke fanns väl redan hos Amos, men den, som utvecklade den, var politikern Jesaia. Jahve styr ensam världshändelserna, och allt, som sker, sker därför på hans bud. Det är han, som bestämt, att judariket skall gå under, det är han, som, utan att de själva ana det, sända de assyriska skarorna mot Jerusalem, och dessa äro blott verktyget, som utför *hans* vilja. Men någon anledning att frukta för *dem* finnes icke, ty mot Jahves vilja mäkta de intet; det förkrossande slaget faller först, när *han* vill, och

detta kan ej användas genom några förbund med främmande, än så mäktiga folk, ty mot Jahves en gång fattade beslut båta inga jordiska vapen.

Här möta vi således för första gången denna glödande religiösa *tro*, vilken såsom politisk teori visserligen ledde till judafolkets undergång, men å den andra sidan gav detta folk en motståndskraft, som inom världshistorien icke äger något motstycke. Denna tro var för Jesaia icke blott ett politiskt och religiöst begrepp. Det var ock ett sedligt. Amos från sin rättsliga ståndpunkt hade blott kunnat omgärda sedligheten med rent negativa bestämningar. Jesaia är den förste, som giver denna sedlighet ett positivt innehåll: tron på Jahve. Ty denna tro är för honom icke en tro på några dogmer eller någon bekännelse — en dylik fanns då ännu icke — ej heller en slö tro på Jahves existens, ty denna bestreds ej ens av assyrerna, utan tro är för honom liv, en verklig gemenskap med den oändlige, just denna mystiska förening, som är den följande profetismens djupaste innebörd.

Alla de tre nu nämnda profeterna samt den med Jesaia samtidige, mindre betydande Mika hade tillhört oppositionen; alla hade de ju angripit den religion, till vilken folkets stora massa, och framför allt de högre, maktägande klasserna bekände sig. Några folkledare voro de således alls icke. Men den kraft, med vilken de uppträdde, förfelade icke sin verkan, och vid 600-talets början fanns tydligen ett profetiskt parti, som åtminstone upptagit vissa satser ur deras läror, framför allt naturligtvis de lägre. Med konung Manasses långa regering 686—641 började emellertid en våldsam reaktion, Nordisrael hade erövrats och förvandlats till en assyrisk provins, och assyriska kulter började tränga in också i Juda. Under denna tid uppträdde inga profeter, och den enda litteratur, som tillhör denna tid är den devteronomiska lagen, som nu utarbetades och å den ena sidan väl ger ett uttryck åt profeternas

humana och filantropiska världsåskådning samt deras fordran på en ren kult, men å den andra dock strängt fasthåller vid själva kulten samt ger denna en nästan större betydelse än förut. Att denna lag 621 antogs, berodde till en väsentlig del på de ändrade politiska förhållandena. Det assyriska väldet hotade då nämligen att falla sönder — kort därefter erövrades Assyrien av babylonierna — och den judiska nationalismen vågade därför åter resa sitt huvud. Denna nationalism röjer sig särskilt hos tre vid denna tid uppträdande profeter, Sefanja, Habackuk och Nahum, av vilka isynnerhet den siste är en verkligt betydande skald. Men undersöker man tankeinnehållet i dennes passionerade stridsdikt mot Assyrien, finner man lätt, att det är den lägre sidan hos profetismen, som här kommer fram: främlingshatet och den nationella förhävelsen. Israel sitter inne med all rätt, Assur är icke längre ett redskap i Jahves hand, utan har begått ett brott mot dennes egendomsfolk, och det är detta brott, som nu, såsom skalden hoppas, får sitt fruktansvärda straff. Nahum ägnar därför ej en tanke åt judafolkets synder och de höges övermod, utan tvärtom sväller hans hjärta av fosterländsk hänförelse, då han i sin fantasi målar det hatade Nineves fall. Det är Deborahymnens vilda beduinlynne som här går igen, och samtidigt förebådar han den fanatiska nationalism, som till sist bröt ut i de blodiga fariseiska upproren mot romarna. Nahum stod således icke såsom Amos, Hosea och Jesaja *mot* sin tid, utan ger i stället just ett uttryck åt den allmänna folkmeningen. Endast en man vågade uppträda mot denna folkopinion, och det var den store enslingen Jeremia, den djupaste och ädlaste av det Gamla Testamentets alla personligheter.

Hela hans liv upptogs av en förbittrad kamp mot den härskande nationalismen, som representerades av tempelpräster i Jerusalem och profeter av Nahums läggning — de »falska profeterna» som Jeremia kallade dem. Dessas

program låg i Devteronomion, i den nyantagna »lagen», som uppfattades i exklusivt nationalistisk riktning: genom denna av Gud själv givna lag hade Israel fått ett adelsbrev bland folken, det var bättre och förmer än alla andra, och dess heliga tempel, som utvalts av Jahve själv, kunde aldrig erövrats av mänsklig makt — i det kritiska ögonblicket skulle Jahve alltid skrida in för att rädda sitt eget namns ära. Programmet var således Jesaias lära i förgravad, vanställd form, och likaså förbisåg detta parti de högre idéer, som funnit ett uttryck i »lagen». För nationalpartiet var Devteronomion blott en kultlag; efterlevdes den där föreskrivna ritualen, var allt »väl beställt».

Jeremia själv hade varit en bland förkämparna för denna lag, men då denna hotade att mynna ut blott i en yttre kultreform, som icke åtföljdes av en moralisk pånyttfödelse, trängde sig ett nytt spörsmål på honom: var dock icke i grunden själva kulten ligkiltig i förhållande till det, som var reformens huvudsyfte: ett etiskt *liv*? Och han lät Jahve sörja:

Vad frågar jag efter rökelse, komme den än från Saba? Jer. 6: 20
Efter Kalmus från fjärran land? Icke äro de mig söta.

I stället för sedliga människor hade man fått lärda uttolkare av Devteronomions föreskrifter, och var detta någon vinst?

Hur kunnen I säga: »Vi äro visa, vi äga lagen.» Jer. 8: 8 - 9

I sanning: till lögn har de skriftlärds penna gjort den.

De visa skola komma på skam, förföras, ja fångas.

Jahves ord förakta de, och vari äro då de vise?

Fullt klart för sig hade Jeremia ännu ej, huru djupgående skillnaden var mellan den nu börjande lagjudendomen och profeterna, det lefvande ordets och den andliga ut-

vecklingens bärare. Men det är dock med honom, som kampen börjar.

I politiskt avseende var det han, som gent emot nationalpartiet stod kvar på Jesaias verkliga ståndpunkt. Genom sitt moraliska förfall var folket oåterkalleligen dömt till undergång. Varje motstånd var därför gagnlöst, och Israels enda skyldighet var att undergivet böja sig under Herrens tuktan: detta är den röda tråden i Jeremias flesta dikter, och dock, ehuru han stämplades som fosterlandsförrädare, har ingen hyst en mera hängiven kärlek till sitt folk än Jeremia, som genom omständigheternas makt, framför allt genom sina oböjliga moraliska krav kom att stå såsom en ensling, i kamp mot alla och förföljd av alla. Denna disharmoni grep också hans sinne med en förtvivlan så djup, att han i smärtans ögonblick förbannade sin födelsestund:

Jer. 20: Förbannad vare den dag, då jag föddes,
14—18 ej välsignad den dag, då min moder gav mig liv!
Förbannad den man, som bragte min fader det glada budskapet:
Ett gossebarn är dig fött, och fröjdade honom därmed.
Den mannen varde såsom de städer, Jahve utan medlidande omstörtat.
Höre han om morgonen klagorop, om middagen härskri,
emedan han ej dödade mig i min moders kved,
så att min moder blev min grav och hennes sköte evigt havande.
Varför gick jag fram ur moderlivet
att skåda möda och sorg och att i skam ända mina dagar!

Men undan förintelsen fann han sin räddning: i det fullständiga uppgäendet i den gud, för vars vilja han kände sig vara en tolk. Han blir ett med honom och från denna stund studsas hatets och förtvivlans pilar avtrubbade tillbaka från hans själ. Skönast träder denna stämning fram i den dikt, som inleder hans profetbok, men som säkerligen är en bland hans sista — den, i vilken han gjorde upp räkningen mellan sig själv och tillvaron. Han erinrar sig här den stund, då han såsom yngling mottog den första

visionen och invigdes till det kall, som sedan fyllt hela hans själ:

»Förr än jag danade dig i moderlivet, kände jag dig,
 förr än du utgick ur moderskötet, helgade jag dig.
 Till en profet för folken satte jag dig.» Men jag sade:
 Ack, Jahve, Jahve, se, jag förstår ej tala, ty jag är en yngling.
 Men Jahve sade till mig: »Säg icke: jag är för ung,
 utan vart helst jag sänder dig, dit skall du gå,
 vad jag bjuder dig, det skall du tala till dem.
 Frukta icke för dem, ty jag är med dig» — så sade Jahve.
 Och Jahve sträckte ut sin hand, berörde min mun och sade till mig:
 »Jag lägger mina ord i din mun. Se, jag sätter dig i dag över folk
 och konungariket
 att upprycka och nedbryta, att förgöra och fördärva, att uppbygga
 och plantera.
 Omgjorda då dina länder, stå upp och tala det, jag bjuder dig,
 var icke förfärad för dem, så skall jag ej låta skräck komma över
 dig,
 ty se, jag gör dig i dag till en fast borg och en kopparmur mot
 hela landet.
 Om de än strida mot dig, skola de ej bliva dig övermäktige,
 ty jag är med dig och vill hjälpa dig.»

Jer. 1: 5—
 10, 17—19

Jeremia betecknar en vändpunkt i gudsuppfattningens historia. Jahve förblev väl äfven för honom Israels gud såsom han hittills varit, men han har därjämte blivit något annat och mera, han har blivit Jeremias, den enskildes, gud, som lever i denne, som rannsakar hans hjärta och är hans tillflykt i olyckans ögonblick. Men denne Jahve är icke längre densamme som den gamle stamguden, vilken blott bekymrade sig om Israel och icke stod i något förhållande till den enskilde. Jeremias gud är snarare densamme som kristendomens. Och häri ligger hans stora betydelse: han är icke blott världssmärtans förste tolk, utan ock individualitetsreligionens främste profet.

Men innan den profetiska rörelsen stannade av, skulle ännu en stor andlig skald lägga en ny, vittomfattande tanke till den profetiska idévärlden. Det var den okände

drömmare, som inom den moderna exegetiken går under
Jes. 40—55 namnet »den andre Jesaja» eller Devterojesaia, därför att
hans dikter fogats till den stora jesaiaboken.

Jeremia hade varit de olycksmättade siarordens bärare, Devterojesaia var en hoppets härold. Men så hade också tiden ändrats. Jeremia fick bevittna, huru Jerusalems murar revos och templet grusades, huru en femtondel av befolkningen släpades bort i fångenskap till Babylon och återstoden överlämnades åt en fullkomligt rättslös tillvaro. Men 539 föll det babyloniska riket för Cyrus svärd, och en bland de första befallningar, som denne lika kloke som humane erövrare utfärdade, var en tillåtelse för israeliterna att åter uppbygga det förstörda templet. Olycksnatten tycktes nu vara förbi för det hårt prövade judafolket, och fosterlandsvännens uppgift hade därför blivit en annan. Nationallytet, som skulle beivras, var ej längre självförhåvelse, utan snarare modlöshet, och det, som krävdes, var en skald, som kunde skänka sitt folk hoppets handlingskraft och sätta stål i dess utmattade nerver. En sådan skald var Devterojesaia, Israels störste optimist, liksom Jeremia är dess störste pessimist. Han äger icke Jeremias djup, men han har en fantasi, som är mättad av orientens hela skimrande färgprakt. I främsta rummet bör han därför betraktas såsom skald, men skaldens fantasier uppbäras dock av en stor och ny ledande idé. I Jesaias och Jeremias diktning hade väl Jahve från en stamgud förvandlats till en världsgud, men även såsom sådan hade hans intressen blott omfattat Israel; de andra folken hade för honom betydelse blott såsom medel att straffa eller belöna egendomsfolket utan att de själva voro föremål för hans omtanke. Den förste, som ser frågan ur verkligt allmänmänsklig synpunkt, är Devterojesaia. Jahves syfte med sin världsstyrelse är för honom hela mänsklighetens frälsning, men — och här kommer den sista, förädlade resten av den israelitiska stamkänslan fram — denna frälsning skall ske genom Israel.

Ty för Devterojesaia framstod den olyckliga förtryckta stam, han tillhörde, såsom en Jahvetrons härold, såsom den ende, som troget dyrkat den sanne guden, och nu, i det nya världsrrike, som Cyrus skapat, skulle *denne* profet omvända alla folk till Herren: Cyrus själv är därför blott ett redskap i Jahves hand, och utan att han känner den israelitiska guden utför han dock omedvetet dennes värv. I verkligheten är det ej heller han, utan Jahve själv, som för de mediska skarorna till seger. Det nya rike, som upprättas, är därför *hans* rike, och i detta skola folken bortkasta sin gagnlösa avgudatro och hylla den, som ensam mäktar styra människornas öden. Icke med våld skulle de omvändas, utan därigenom att »Jahves tjänare», d. v. s. Israel, skulle »utbreda rätten bland folken». Du skall — heter det — »kalla på folkslag, som du icke känner, och folkslag, som icke känna dig», och de skola omvända sig till Israels helige. Ett fridens och rättfärdighetens rike skall då uppstå på jorden med Siontemplet till medelpunkt, genom öknen skall Jahve leda sitt förströdda folk tillbaka till hemlandets ängder, och under detta tåg skall den öde stäppen förvandlas till en av liv spirande trädgård och folken böja sig ned att hylla rättfärdighetsrikets utvalda folk.

Den gamla stamkänslan finnes således kvar, men i en förädlad form, såsom en bred, human världsåskådning, vilken redan står vid kristendomens gräns. Men ännu skulle det dröja århundraden, innan den störste profeten skulle fullfölja och vidare utveckla »den okände» siarens tankar. Ty redan före Devterojesaia hade den stora reaktionsperioden börjat, och de verkliga profeternas dagar voro till ända.

7. Reaktionen.

Denna reaktion utgår från de nationalisterna, som deporterats till Babylon. För dem var Jerusalems fall mer än ett vanligt världsligt nederlag. Jahves heliga tempel, som enligt deras tro ej av någon jordisk makt kunde tagas, hade dock fallit, utan att Jahve i avgörandets stund ilat till hjälp. Och inför detta obestridliga faktum var det helt visst mången, som vacklade i sin tro samt kände en loekelse att hylla Babels segrande gudar. Men i det kritiska ögonblicket uppstod en man, som förstod att lotsa den oförsonliga judiska nationalismen över det skär, på vilket den lupit fara att stranda. Det var Hesekiel, lagjudendomens egentlige fader. Utgångspunkten var för honom den devteronomiska lagen, och det var på denna grund han byggde vidare.

Hesekiel var en torr, poesilös natur med en rent barbarisk brist på skönhetskänsla, vidare stammade han från en prästsläkt i Jerusalem och hans intresse koncentrerade sig därför huvudsakligen kring själva kulten. Den teori, han föredrog för sina landsflyktige landsmän, var i korthet denna. Jerusalem hade fallit, därför att folket ej följt lagens föreskrifter med avseende på Jahvekulten. Möjligheten av en återupprättelse låg således i lagens noggranna tillämpning, och även härför hade Jahve sörjt. Från dem, som vigts åt undergången, hade han avskilt en skara, som skickats till Babel, och denna »rest» skulle en gång återvända till Jerusalem under ledning av en Davidsättling, återuppbygga templet samt grunda ett nytt laglydigt judarike, som skulle taga en fruktansvärd hämnd på hednafolken. »Jahves dag», den stora uppgörelsens ögonblick, som för Amos betecknat det rättskränkande judafolkets undergång, hade således åter blivit vad den var för öken tidens Israel: en blodig triumf över stammens alla fiender,

en väldig folkdrabbning, i vilken Jahve själv obarmhärtigt nedmejar sitt folks vedersakare, och med detta hatfyllda nationalistiska utfall mot främlingsfolken inledes reaktionen mot profettidens etiska och humana världsåskådning.

Huvudpartiet i Hesekiels bok upptages av hans grundlinjer till det nya judarike, som skulle efterträda det gamla: en ren präststat, vars främsta uppgift sattes i utövandet av en »ren» kult. Och det program, han här uppställt, utbildades vidare av andra, särskilt i den s. k. prästkodexen. Sedan denna slutligen sammanarbetats med den äldre devteronomiska lagen och det hela — de fem Moseböckerna — 445 antagits till rikslag, var den nya judendomen färdigbildad. Även denna hade sina profeter, Haggai, Sakarja, Malaki, Tritojesaia och Joel, men andan hos dem är en annan än hos en Amos eller Jeremia. Prästerna — klagar Malaki — föra fram till Jahves bord offerdjur, som äro blinda, lytta och svaga. Men, tillfogar han: »förbannad vare den bedragare, som i sin hjord har ett djur av hankön, men ändå, när han gjort ett löfte, offerar åt Jahve ett djur, som icke duger», och i en annan profetia ser han orsaken till missväxten däri, att man ej fört fullt tionde till Jahve, »så att i mitt hus finnes *mat*» — en tanke, som mycket väl kunnat uttalas av en gammal Baalspräst. Redan ett dylikt uttryck visar bäst, att den lagjudendom, som Esra grundat, betecknade en återgång till den förprofetiska tiden, då religionen också blott bestod i offerkulten.

Mal. 1: 14

Mal. 3: 10

Frånsett dessa profetdikter synes litteraturen under denna tid huvudsakligen hava bestått av midraschim, d. v. s. utläggningar av de äldre krönikorna i den riktning, som angivits av Esra. Och detta exklusivt kyrkohistoriska intresse var också i stil med den lilla präststatens politiska ställning. I början av den persiska perioden hade landet styrts av en persisk ståthållare, som vid sin sida hade »de äldstes råd», men förmodligen ansågs platsen överflödig

och indrogs. Såsom ordförande i rådet inträdde då i hans ställe översteprästen, vars ämbete innehades på livstid och var ärftligt. Något politiskt oberoende eftersträvade man icke — tvärtom hyllade man nu den i Samuelsböckerna vidare utvecklade åsikten, att konungadömet betecknade ett »avfall» — och alla intressena koncentrerade sig kring tempeltjänsten.

Blott ett enda arbete vittnar om, att den friare profetiska riktningen ej alldeles förkvävts av lagjudendomen, och det är den lilla förtjusande idyllen Ruts bok, som innerst dock är en tendensskrift, riktad mot det nationella högmodet och främlingshatet. Till hjältinna valde den okände författaren en moabitisk kvinna, således en dotter till det folk, som var föremål för judarnas bittraste hat, han skildrar henne såsom typen för en ädel och hängiven kvinna, och till sist gör han henne till stammoder åt Judas störste nationelle hjälte, konung David. Syftet kan icke missförstås. Den punkt i Esras lag, om vilken den hetaste striden stod, var de blandade äktenskapen, och den rättrogne israeliten kunde icke utan att bryta mot lagen äkta en kvinna tillhörande ett främmande folk. Men — så måste var och en fråga sig efter ähörandet av Ruts bok — kan detta vara rätt? Från ett dylikt äktenskap stammade ju den mest israelitiska hjälten av alla israeliter, och en ädlare kvinna än moabitiskan Rut äger icke vår historia. Denna lag kan således ej vara riktig.

Med all sannolikhet måste man därför betrakta denna lilla skrift såsom ett angrepp på Esra och Nehemia i deras fanatiska kamp mot de på deras tid mycket brukliga blandade äktenskapen.

8. Den grekiska tiden.

I politiskt avseende inträdde ingen förändring däri- genom att grekerna efterträdde perserna såsom herrar över den judiska kyrkostaten, vilken fortfarande styrdes på samma sätt som förut, utan att regeringarna i Egypten eller Syrien vidare brydde sig om det lilla samhällets inre angelägenheter. Men desto större blev förändringen med avseende på kulturen. Juda var nu överallt omgivet av helleniserade samhällen, och till Alexandria — den helle- niska bildningens centrum — utflyttade redan nu ett stort antal judar; andra emigrerade till andra grekiska städer. Det var därför klart, att den övermäktiga helleniska bild- ningen skulle få ett stort inflytande, särskilt på de i dias- porerna* levande judarna. Till någon sammanstötning mellan israelitisk och grekisk civilisation kom det emeller- tid icke under denna period, utan hellenismen synes nästan omärkligt hava omdanat den israelitiska världsåskådningen, särskilt naturligtvis i diasporerna, och man tyckes knappt hava observerat, att två olika världsåskådningar här stodo mot varandra. Den gamla offertjänsten fortgick väl såsom förut i Jerusalems tempel, lagarna om sabbaten, omskäre- sen, ren och oren föda o. s. v. iakttogs väl, åtminstone av folkets stora massa, men denna religion hade blivit liksom ett yttre skal för en kärna, som var hellenisk. Ty i allt väsentligt grekisk är den tankevärld, inom vilken litteraturen nu huvudsakligen rör sig. Till en del kan detta måhända förklaras därav, att flera av de arbeten, som tillhöra denna tid, sannolikt skrivits icke i Palestina, utan i Alexandria, men även i Jerusalem förefaller tempel- aristokratien hava blivit så gott som alldeles helleniserad. Hade därför hellenismen i fred fått fortsätta sitt tysta

* Diaspora = »kringspridning», betecknar de utom Palestina boende israeliterna.

undermineringsarbete, är det åtminstone ganska möjligt, att den judiska kulturen dött sottedöden, utan att någon ens observerat det. Men nu sökte Antiokos Epiphanes oklokt nog att med våld undertrycka den, och därigenom väckte han den nästan förtvinade judiska nationalismen till nytt liv, en våldsamt judisk reaktion uppstod åter, och denna reaktion blev så häftig, att den icke blott slog hellenismens anlopp tillbaka, utan från försvar kunde övergå till erövring.

Den grekiska kulturen under den alexandriska tiden kännetecknas kanske mest genom sin starkt framträdande kosmopolitism. Större delen av den då kända världen hade blivit grekisk, de olika folken hade kommit i livlig beröring med varandra, och de nationella skrankorna hade nedbrutits. Hos de bildade började filosofien att ersätta den nationella religionen, och gent emot de olika folkens religiösa föreställningar röjde »den vise» en vidhärtad tolerans, som i dessa framför allt sökte upptäcka det gemensamma, allmänmänskliga med bortseende från det tillfälliga. Och även hos ett så strängt nationellt, exklusivt folk som det judiska arbetade sig nu dessa kosmopolitiska idéer fram. Ingenstädes möta vi den forna, så skarpa motsättningen mellan israelit och icke-israelit. Om den specifikt judiska kulten, som för Esras tid hade varit allt, talas nästan aldrig i dessa arbeten, utan de plikter, som framhållas, äro blott de allmänmänskliga, och de uppträdande äro endast människor, icke israeliter. Människorna indelas i »vise» och »dårar» alldeles som inom den stoiska filosofien, och större delen av denna tids judiska litteratur mynnar ut i ett förhållande av »visheten».

Kraftigast framhålles kosmopolitismen i Jonaboken, en tendensnovell, vars författare valt den gamle profeten Jona till hjälte. Redan berättelsens ram visar det starka grekiska inflytandet, ty inom den alexandriska litteraturen var den fantastiska reseromanen en ytterst omtyckt diktform, i

vilken man vanligen inlade ett tendentiöst innehåll. Det äventyr, som skildras i Jonaboken, tyckes även hava behandlats av grekiska författare, ty en parodi på en mycket liknande reseberättelse förekommer hos den kvicke satirikern Lukianos. Men det väsentliga i boken är icke ramen, utan tendensen. Den lära, som här predikas, står nämligen stick i stäv mot Esras judendom: Gud är icke blott Israels gud, utan även hednafolkens, och hans barmhärtighet sträcker sig ock till dem. Den möda och den omsorg, han har för Israel, den har han ock för hedningarna, och de äro således hans barn lika väl som israeliterna. Den judendom, som icke *vill*, att hedningarna skola fräslas, utan blott *straffas*, är således i uppenbar strid mot Guds vilja. Med andra ord: Jonabokens författare har upptagit Devteroesaias mantel, och målet är för honom detsamma, blott att han ser det klarare. Genom Alexanders segrar hade världen lagts öppen icke blott för hellenismen, utan ock för judendomen. Det gällde nu blott att erövra den. Och Jahves vilja var därför, att israeliten såsom profet skulle draga ut i världen på missionsfärd och genom ordet omvända alla folk till Israels gud.

Och detta var icke blott en poetisk dröm; det var ett verkligt program. Den följande tidens starka judiska proseytverksamhet visar, att man också med framgång satte detta program i verket.

Jobs bok tillhör samma tid, och själva *dikten* bör sannolikt betraktas såsom ett läsedrama efter grekiskt mönster; flera fakta tala också för, att dikten skrevs i Alexandria av någon där bosatt, hellenistiskt bildad israelit. Det problem, författaren här uppkastar, utan att mäktat lösa det, var ett, som redan länge sysselsatt Israels tänkare, ehuru ingen förut på allvar vågat diskutera det: problemet om rättvisan i Jahves världsstyrelse. Den gammaljudiska ståndpunkten uttryckes klart och naivt i den prosaiska folkboken om Job: den rättfärdige, den som undergivet böjer

sig för Jahve, går det alltid, åtminstone på sistone, väl, under det att den ogudaktige alltid nås av Jahves straff. Men det är mot denna vedergällningsteori dikten är riktad. Då dramat börjar, har Job ännu ej börjat att reflektera över själva problemet, utan känner blott sin gränslösa olycka. Men så uppträda de tre vännerna, den ena efter den andra, och söka att med hävdvunna tröstegrunder lindra hans smärta. Först deras kalla dogmatism lockar Job till motsägelser, och snart framstår han som en väldig anklagare, som utmanar den oändlige att *bevisa* rättfärdigheten av sin världsstyrelse. Vart Job än blickar, finner han, att den rättfärdige lider och att det går den gudlöse väl. Han växer till i rikedom, hans avkomma får leva, hans hus stå trygga — »Gud låter ej sitt ris komma vid honom.» Nej, den Gud, som länkar världens öden, må vara än så vis, än så mäktig — rättfärdig är han icke.

Denna våldsamt revolutionära skrift framkallade emellertid motskrifter, av vilka två äro bevarade. Den ena, Elihus tal, är en ganska svag produkt, som mot Job endast upprepar skäl, vilka denne redan vederlagt. Den andra, Jahves tal, förmår visserligen heller icke gendrive Jobs kätter, men själva dikten hör till den hebreiska poesien skönaste.

Den tredje skriften, Kohelet eller predikaren, är likaledes starkt påverkad av samtidens grekiska kultur, men grundtonen är en annan än hos Job. Denne hade lidelsefullt fordrat ett svar på livets gåta. Kohelet däremot är en melankolisk tvivlare, som icke längre kan hänföras, utan resignerat tager det eländiga livet sådant det är, utan förtvivlan, men också utan hopp. Allt som sker i världen, sker med järnhård nödvändighet. Ständigt upprepar tillvaron sig själv, och intet nytt, intet oförutsett inträffar i naturens stora rike. All mänsklig möda är därför fåfång. Visdomen, sinnesnjutningen, rikedom, arbetet — allt är

fåfångt, och det, som återstår, är blott ledan vid detta meningslösa liv.

Dessa åsikter stamma ej från det gamla Israel, utan från den hellenistiska kulturen. Visserligen vågar man ej stämpla predikaren såsom anhängare av någon viss filosofisk sekt — den, med vilken han har den största likheten, är snarare stoicismen än epikureismen — men dylika teorier lågo inom den grekiska världen överallt i luften, och ingen, som råkade i beröring med bildade greker, kunde undgå att mottaga intryck från ett eller flera grekiska system. Men den världsförtvivlan och den tvivelsjuka, som här komma fram, ha dock en egendomlig israelitisk färgton — icke blott i den för övrigt så skeptiske predikarens fasta tro på Jahves existens, utan ock i den disharmoni, som en Israels son måste känna, då han övergivit sina fäders tro för att antaga ett främmande folks världsåskådning. Åt denna disharmoni ger Kohelet ett rent gripande uttryck.

Även visheten hade för denne radikale tvivlare varit ett jagande efter vind. För andra var däremot visheten mänsklighetens största skatt, och litteraturen tyckes också hava överflödat av olika vishetsläror. Det karakteristiska för alla är den hellenistiska synpunkten. För statslivet hyser man intet intresse, utan inskränker sig till att förorda en klok undergivenhet under despoten. De nationella och »kyrkliga» frågorna diskuteras ej heller, utan endast allmänmänskliga. Aldrig nämnes Israel såsom Guds utvalda folk, och den moral, som förkunnas, gäller lika väl grek som israelit. De speciellt judiska ceremonilagarna, omskärelsen, sabbaten o. d. omtalas nästan aldrig. Jahve själv uppträder icke såsom den israelitiska nationalguden, utan såsom alla människors gud, och författaren synes icke ens kunna tänka sig någon annan möjlighet.

Den moral, som förkunnas i de flesta av dessa vishetsläror, är visserligen endast en praktiskt klok, stundom

t. o. m. snusfornuftig vardagsmoral utan högre lyftning. Men i två samlingar möta vi en så att säga mera vetenskaplig uppfattning av visheten. I den första samlingen, som inleder »Salomos ordspråk», har hänförelsen för visdomen utvecklats sig till en grad, som starkt erinrar om stoikernas vishetskult. Visheten uppträder nämligen här icke blott såsom en personifikation, utan rent av som ett gudomsväsen, såsom Guds förstlingsverk, skapat före det övriga universum, vid vars tillkomst »Visheten» stod såsom verkmästaren vid den högstes sida. Och samma tanke återvänder i den andra vishetsläran, i Syraks bok. Gud själv har skapat visheten, som han utgjutit över alla sina skapade verk. Med andra ord: vi finna här ansatserna till en lära, som sedermera utvecklades i den judiska neoplatonismen och av vilken en återklang möter oss i Johannesevangeliets satser om Ordet, som var när Gud och var Gud.

Men trots det att Syraks hela världsåskådning i huvudsak var hellenistisk, var han själv tydligen övertygad om, att han var rättrogen i den gamla meningen, och han märker icke, att hans tro i själva verket var en annan än Esras. Vid hans tid — omkring 180 f. K. — såg det därför onekligen ut, som om judendomen omärkligt skulle uppgå i hellenismen. Så hade det också sannolikt gått, om icke Antiokos gjort sitt okloka försök att med våld införa hellenismen. Ty detta gav den judiska stamkänslan nytt liv, och den mackabeiska tiden är därför åter en nationalismens period.

9. Den mackabeiska tiden.

De partier, som vid upprorets utbrott funnos i Juda, voro två: tempelaristokratien eller sadduceerna och de

s. k. asideerna, mera bekanta under det namn, de sedan fingo, fariseerna. Asideerna voro Esras trogna efterföljare, fanatiker för lagen, exklusiva nationalister och främlingshatare; sadduceerna däremot hade nästan fullständigt helleniserats och voro som det synes i religiöst avseende tämligen likgiltiga. Intetdera partiet var väl synnerligen manstarkt, och majoriteten av befolkningen stod förmodligen utanför bägge. Då Antiokos började sina våldsåtgärder fogade sig också det judiska folket efter dessa — ett bevis, huru utbredd den religiösa likgiltigheten var och huru säker hellenismens seger hade varit, så vida man låtit denna indifferentism i all stillhet kväva den fäderneärvda tron. Asideerna gjorde väl motstånd, men blott ett passivt motstånd och ledo hellre döden än de bekvämade sig att äta »oren» föda. Men så fick denna till synes slöa och likgiltiga befolkning en ledare i den tappre Judas Mackabeus, och nu flammade upproret med ens upp liksom fordom under Sauls dagar. Efter heta strider förvärvade man sig nationellt oberoende, och det mackabeiska husets chef förenade till sist översteprästämbetet med konungavärdigheten — i bägge fallen mot asideernas vilja. Jonatan, den förste mackabeiska översteprästen, tillhörde icke den legitima översteprästaten, och konungadömet betraktades som ett »avfall». I båda fallen var mackabeern således usurpator, och under Alexander Jannæus (102—76) utbröt också ett blodigt asideiskt uppror, som visserligen kuvades, men som visade partiets styrka. Kort efteråt trängde asideerna in i det aristokratiska rådet, och följderna av deras seger blev det judiska rikets fall. Hellre än att lida den hatade konungavärdigheten öppnade de Jerusalems portar för romarna, och därigenom blev Juda åter en präststat, vars världsliga politik liksom på Esras tid sköttes av främlingar.

Den mackabeiska staten var dock en annan än den föregående tidens. För det första hade området genom

erövringar utvidgats, så att det troligen fyra- eller femdubblats. Befolkningen, som i de erövrade delarna med våld omvändes till judendomen, steg därför troligen till en 700,000 personer, under det att den förut hållit sig mellan 100,000 och 200,000. Men viktigare voro de andliga erövringar, som genom den judiska missionen gjordes i diasporerna och som anslås till omkring fyra millioner individer, kringströdda i snart sagt alla land. Man har beräknat att judarna vid tiden för Kristi födelse utgjorde vid pass åtta procent av det romerska rikets hela befolkning, och det såg därför ett ögonblick ut, som om hellenismen skulle besegras och utrotas genom den nyvaknade judendomen. I viss mån blev detta också händelsen, ty kristendomen, som i början blott betraktades såsom en sekt inom judendomen, fortsatte helt enkelt den judiska missionsverksamheten och besegrade zevsreligionen.

Men detta proselytväsen hade också en annan sida. Fullständigt kunde de nyomvändas föregående tro ej utrotas, och vi finna nu huru en mängd främmande religiösa föreställningar tränga in i den mackabeiska tidens judendom, de flesta, som det vill synas, från den högt stående persiska religionen.

Den gammaljudiska religionens styrka hade varit dess stränga monoteism. I det yttre förefaller denna nu lika stark som fordom, men ser man närmare efter, finner man, att Jahve nu fått en motståndare, som han förut saknat: Antikrist, Satan eller Belial, och med all sannolikhet stammar denna dualism från den persiska religionens lära om den stora världskampen mella Ahura Mazda och Angra Mainyu (Ormuz och Ahriman). Men vid Jahves sida framträda nu också andra väsen: änglar och djävlar. Dylika funnos väl även inom den äldre semitiska folktron, men där såsom individualitetslösa väsen utan särskilda egennamn. Nu däremot träda de fullkomligt i förgrunden, och vi göra bekanskap med Rafael, Gabriel, Mikael, Uriel

o. s. v. Troligen böra vi också i denna änglalära spåra ett inflytande från Babylon och Persien.

Även eskatologien eller läran om de yttersta tingen blev under denna tid en annan. Hos profeterna hade denna en uteslutande politisk karaktär. Än — såsom hos Amos — skulle Jahve då hålla dom över sitt ohörsamma egendomsfolk, än — såsom hos de yngsta profeterna — skulle Israel då förgöra hednafolken. Men nu uppträder en annan lära, vilken för det första har en mera universiell innebörd, och för det andra är fullkomligt opolitisk, ej en gång nationell och till sist avser icke denna världen utan den tillkommande. Domen hålles än av Jahve själv, än av »människosonen». Och till denna dom uppstå alla de döda ur dödsriket, åtminstone alla fromma, och dessa senare få nu sin belöning — ett evigt liv i himlen, i paradiset eller i det himmelska Jerusalem. De onda däremot dömas till eviga kval eller till förintelse. Efter denna dom går den gamla världen under; än förstöres den av eld, än av en ny syndaflod. Men därefter uppstå en ny himmel och ny jord, som bliva till boning blott för de rättfärdige.

Som man märker är denna lära alldeles motsatt profeternas. Den ena mynnar ut i en jordisk seger eller ett jordiskt nedlag; den andra riktar därutöver blicken på en tillvaro bortom jordelivet. För den ena är motsatsen en motsats mellan Israel och hednafolken, för den andra mellan goda och onda. I det ena fallet är Messias en jordisk konung av Davids ätt, i det andra ett mystiskt, andligt väsen, »urmänniskan». För profeterna hade ingen annan odödlighet funnits än den dystra skuggtillvaron i Scheol, dödsriket, där både goda och onda dväljas, men nu tillförsäkras de goda ett paradiskt evigt liv, under det att de onda störtas ned i en smärtans boning.

I det stora hela göra dessa idéer ett främmande intryck, och med all sannolikhet äro de också inlånade i

judendomen, i huvudsak från Persien. Men från judendomen ha de, som bekant, upptagits i kristendomen.

Litteraturen under denna tid tyckes företrädesvis hava haft sin härd i synagogorna, där asideerna eller fariseerna voro de ledande, under det att sadduceerna stodo i spetsen för offertjänsten i Jerusalemstempelt. I synagogorna tolkades och utlades de äldre, redan kanoniska skrifterna, och för dessa församlingshus skrevos de nya arbeten, som under denna tid kommo till. De allra flesta äro därför fariseiska, och att en eller annan sadduceisk dikt kommit med berodde på de fariseiske skriftlärdes egendomliga utläggningsmetod. En stor del av de äldre dikterna och berättelserna tolkade de nämligen såsom allegorier, och i följd härav kommo de icke blott att såsom en religiös skrift betrakta den samling erotiska bröllopslekar, vilken finnes upptagen i Höga Visan, utan de kunde även tolka sadduceiska dikter, i vilka deras dödsfiende Alexander Jannæus förhärligades, såsom allegorier. Psaltaren, i vilken vi hava denna tids lyriska diktning, har därför ett mycket brokigt innehåll. Dels hava vi här utdrag ur templets officiella sångbok, dels torra vishetspoem och halvt historiska krönikor, dels rent individuella dikter, dels och framför allt en serie partidikter från kampen mellan sadduceer och fariseer. De fariseiska äro snarast torra, fanatiska och skolmästaraktiga, under det att de sadduceiska ofta hava den äldre hebreiska diktens poetiska flykt, orientaliska färgprakt och gnistrande bildrikedom. Mera enhetlig är den yngre samlingen Salomos psalmer, som helt igenom är en fariseisk uppbyggelsebok, avsedd för synagogan.

Samma utpräglat fariseiska karaktär hava apokalypsorna och novellerna från denna tid. Daniels apokalyps, som skrevs just vid det mackabeiska upprorets utbrott, avser dels att förutsäga det syriska väldets fall och Israels kommande triumf, dels att förhärliga de asideiska dygderna. Daniel vägrar ju ståndaktigt att dyrka främmande gudar

och äta oren föda. Samma dygder framhållas ock i novellen Tobit, där författaren sökt teckna en rättskaffens israelit både såsom ung och såsom gammal, där han förfäktar lagjudendomens älsklingssats om de blandade äkten-skapens fördömlighet, och där hela dikten mynnar ut i ett försök att åskådliggöra riktigheten av den vedergällnings-teori, mot vilken Job så energiskt uppträtt. Det originella i novellen ligger just i denna tendens, ty själva berättelsen är blott en variant av en vida spridd folksaga. Ett eller — rättare sagt — två dylika motiv möta oss också i novellen Ester, men även här anknyter sig intresset till den asideiska tendensen. Dels vill man nämligen här med en legend motivera, att man firade purimfesten — en då aldeles ny fest, som lånats från Babylon — dels ger berättelsen ett uttryck åt det rasande främlingshat, som vid denna tid besjälade de judiska nationalisterna. Dikten slutar nämligen med ett massmörd, som judarna utföra i de persiska städerna och i vilket 75,000 man nödgas springa över klingan. Samma vilda hat ligger också bakom Juditnovellen, som dels förhårlig en judisk seger, dels framhåller hjältinnans fariseiska dygder, särskilt hennes stränga iakttagande av de judiska spislagarna. Själva grundtanken i berättelsen är äkta asideisk: judarna kunna väl besegras, om de begå en förseelse mot sin Gud, men däremot äro de oöfvinneliga, så snart de noggrant hörsamma hans bud.

Sådan var den israelitiska idévärlden vid tiden för kristendomens framträdande. Av de tvenne riktningar, som ända sedan Amos dagar brutit sig mot varandra, hade den lägre, lagjudendomen, segrat, men vissa psalmer tyda dock på, att den högre, profetiska religionen icke ens under denna tid fullkomligt undertryckts. Med Jesus av Nasareth stod denna upp på nytt, i sin ädlaste och renaste gestalt. Men på israelitisk mark kunde profetismen ej längre slå igenom; därtill hade lagjudendomen nu alltför mycket gått folket i blodet. Det återstod därför blott den

hednavärld, som den judiska proselytverksamheten hade öppnat för kristendomen, och där segrade också den nya läran, dock först efter många och betydande kompromisser med de olika hedniska religionsformerna under den döende antiken.

— * —

TELEGRAFERING UTAN TRÅD

POPULÄRT FRAMSTÄLLD

AV

MAX GRENANDER

fil. lic., civilingenjör, rektor vid Tekn. skolan i Eskilstuna

ME D 2 PORTRÄTT OCH 13 FIGURER

(Första—fjärde tusendet)

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

helt tekniskt uttryckt, som den enda julkade prosaen i denna
samtliga utgåvan af denna årskrift för år 1888
samtliga utgåvan af denna årskrift för år 1888

TELEGRAFERING UTAN TRÅD

Innehåll:

Telegrafering utan tråd.

1. Elektriciteten och dess rörelser	3
2. Elektriska vågor	7
3. Avsändningsapparaten	9
4. Mottagningsapparaten	12
5. Avstämde luftledning	20
6. Historik	23

MEG 2 FORTÄTT OCH 18 FIGURER

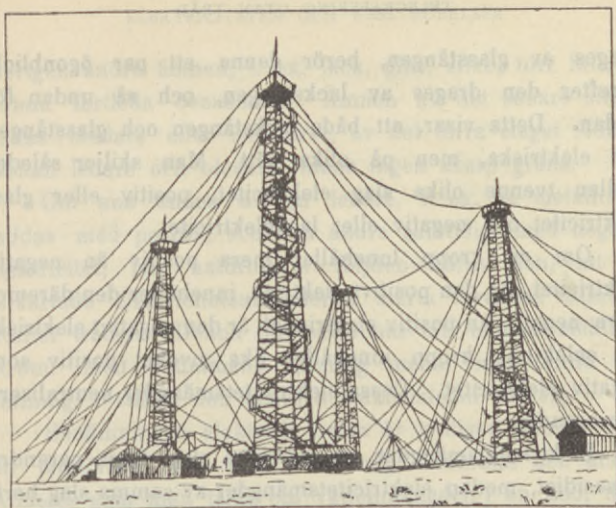

Fig. 1. Marconi-stationen i Poldhu.

1. Elektriciteten och dess rörelser.

Om man gnider en lackstång med en yllepapp, erhåller den därigenom en egendomlig förmåga att draga till sig i närheten befintliga, lättare kroppar såsom små pappersbitar, kulor av flädermärg m. m. Detta lackstångens tillstånd karakteriserar man genom att kalla den elektrisk, eller laddad med elektricitet. Varuti nu detta egentligen består, känner man ej, men man kan komma tämligen långt genom att tänka sig elektriciteten under form av ett absolut tyngdlöst ämne, som besitter en hel del märkvärdiga egenskaper som ock finnas överallt.

Närma vi den elektriska lackstången till en i en silkestråd upphängd flädermärghula, finna vi, huru denna, såsom nyss nämnts, drages till lackstången. Några ögonblick berör hon densamma för att därefter bortstötas. Gnida vi så en glasstång med yllepappen och närma den till kulan, se vi, huru kulan, när hon bortstötes av lackstången,

drages av glasstången, berör denna ett par ögonblick, varefter den drages av lackstången, och så undan för undan. Detta visar, att både lackstången och glasstången äro elektriska, men på olika sätt. Man skiljer således mellan tvenne olika slag elektricitet, positiv eller glaselektricitet och negativ eller lackelektricitet.

Om en kropp innehåller mera positiv än negativ elektricitet, är den positivt elektrisk, innehåller den däremot mera negativ än positiv elektricitet, är den negativt elektrisk. En oelektrisk kropp innehåller lika mycket positiv som negativ elektricitet. Dessa elektricitetsmängder neutralisera då varandra.

Elektricitetsmängder av motsatta slag draga varandra ömsesidigt, medan elektricitetsmängder av samma slag bortstöta varandra.

Vi kunna nu förstå, vad som tilldrog sig under vårt försök. Lackstången var laddad med negativ elektricitet, medan flädermärghskulan innehöll lika stora mängder av båda elektricitetsslagen. Lackets negativa elektricitet drog åt sig kulans positiva, medan hennes negativa elektricitet bortstöttes. Därigenom blev den närmast lackstången belägna delen av kulan positivt laddad, varför hon drogs mot densamma. Vid beröringen strömmade en del av lackets negativa elektricitet över på kulan, denna blev negativt laddad, bortstöttes av lackstångens negativa och drogs av glasstångens positiva elektricitet.

I allmänhet blir ett föremål laddat med elektricitet genom att gnidas mot ett annat av olika ämne, men skulle vi t. ex. gnida en metallstång, som vi hölle med handen, mot en yllelapp, kunde vi ej påvisa den elektriska laddning, som härigenom uppväcktes i stängen, emedan elektriciteten ej skulle kvarstanna på denna såsom på en lack- eller glasstång, utan strömma bort därifrån genom vår kropp och vidare till jorden. Elektriciteten äger således förmåga att röra sig utefter en del ämnen, t. ex. metallerna, medan

återigen andra ämnen, t. ex. lack, glas, silke, torr luft, ej kunna fortledda densamma. Ämnen av det senare slaget kallas oledare eller isolatorer, av det förra slaget ledare. Mellan ledare och oledare finnes ingen skarp gräns.

Om ena änden av en ledare, t. ex. en metalltråd, laddas med positiv, och den andra samtidigt med negativ elektricitet, blir naturligtvis följden härav den, att de olikartade elektricitetsmängderna störta varandra tillmötes utefter tråden. Denna företeelse har fått namnet elektrisk ström. Med strömmens riktning menar man alltid den riktning, i vilken den positiva elektriciteten rör sig.

Benämningen elektrisk ström är tydligen hämtad från en jämförelse med våra vattendrag, strömmar och floder. Alldeles som man talar om vattenmängden i en flod, talar man om den elektriska strömmens strömstyrka. Med en flods vattenmängd menas nämligen den mängd vatten, som på en viss tid rinner igenom ett tvärsnitt av densamma, medan man med strömstyrkan hos en elektrisk ström menar den mängd elektricitet, som på en sekund liksom rinner igenom ett tvärsnitt av den ledare, genom vilken den går fram. Vidare svarar mot höjdskillnaden mellan två punkter av floden potentialskillnaden (spänningen) mellan två punkter av en elektrisk ström.

För att kunna bilda oss en föreställning om, huru man med tillhjälp av elektriciteten kan telegrafera utan tråd, måste vi först lära känna ett par av den elektriska strömmens verkningar, elektromagnetismen och induktionsfenomenet. Med elektromagnetism menas strömmens förmåga att kunna göra järn magnetiskt. Lindar man kring en järnstav med silke överspunnen (isolerad) ledningstråd, t. ex. några hundra varv, och släpper en elektrisk ström härigenom, blir järnstången därav magnetisk, d. v. s. den strävar att med sina ändar draga till sig i dess närhet befintliga järnstycken. Denna järnstångens magnetism varar lika länge, som strömmen kretsar kring densamma. I

samma ögonblick strömmen avbrytes, upphör även stängen att vara magnetisk. Göres samma försök med en stålstav, bibehåller denna däremot sin magnetism, även sedan strömmen upphört.

Med induktion menar man, att en elektrisk ström, som framgår i en ledning, under vissa förhållanden kan giva upphov till elektriska strömmar i andra ledningar, som ej stå i ledande förbindelse med den förstnämnda. Härmed förhåller sig så, att om vi tänka oss tvenne ledningstrådar, *ab* och *cd* (fig. 2), utspända jämsides med varandra, men ej berörande varandra i någon punkt, och en elektrisk ström framgår genom *ab* i pilens riktning, giver denna ström, om den

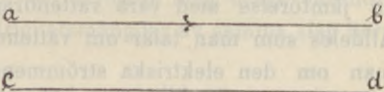
försvagas, upphov till en åt samma håll riktad elektrisk ström (induktionsström) i *cd*.

Fig. 2.

Förstärkes däremot strömmen i *ab* uppstår i *cd* en induktionsström åt motsatt håll. Strömmens i *ab* påbörjande (slutande) eller upphörande (öppnande, brytande), dess närmande till eller avlägsnande från *cd* verka naturligtvis respektive såsom ett förstärkande eller försvagande av densamma. En induktionsström varar lika länge, som den ström, hon har att tacka för sin tillkomst, förändras.

Om tvenne i varandras närhet befintliga, av något isolerande ämne, t. ex. luft, åtskilda kroppar tillföras elektriska laddningar av motsatta slag, kan slutligen dragningskraften mellan dessa senare bliva så stor, att de ej längre kunna kvarstanna på respektive kroppar, utan störta varandra tillmötes i form av en elektrisk gnista. En dylik gnista av enorm storlek är blixten. Liksom den elektriska strömmen kan jämföras med en flod, kan gnistan liknas vid ett skyhögt vattenfall, i vilket blott en smal vattenstråle silar ned utför stupet. Dess strömstyrka är nämligen i vanliga fall obetydlig, medan dess spänning är utomordentligt hög.

2. Elektriska vågor.

En elektrisk gnistas varaktighet är utomordentligt kort, på sin höjd 0,001 sekund. Gnistan är dock, i trots av sin korta livslängd, en ganska invecklad företeelse. Antag, att en mängd positiv elektricitet i form av en gnista springer över från en liten metallkula, a , till en annan, b (fig. 3). Så fort den då anlänt till b , svänger den åter över till a och så vidare fram och tillbaka med en hastighet, som kan uppgå till flera tusen millioner vändningar i sekunden, varvid den dock efter varje vändning blir allt svagare (dämpas).

När den då att börja med springer över från a till b , strävar den i likhet med en vanlig elektrisk ström, som slutas, att i sin omgivning giva upphov till induktionsströmmar riktade i motsatt led mot den själv. Om nu dessa strömmar verkligen uppkomma, beror naturligtvis på, om det i gnistans närhet finnes något ledande ämne för den elektricitet, som där, liksom överallt annorstädes finnes, att röra sig efter. Finnes intet sådant, kan elektriciteten ej råka i rörelse och således ej heller någon induktionsström uppkomma. Men i alla fall uppstår då runt kring gnistan ett slags benägenhet, s , s , i rymden att alstra ström i motsatt riktning mot gnistans egen. Man kallar en dylik benägenhet att alstra ström elektrisk spänning och denna utlöses till elektrisk ström, när den påträffar ett ledande föremål.

När så gnistan vänder och går från b till a (fig. 4), uppstår på nytt runt gnistan elektriska spänningar s_1 , s_1 , denna gång naturligtvis riktade åt motsatt håll mot gnistans nya riktning. De av gnistan förut alstrade

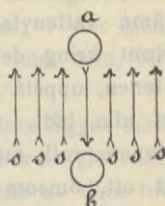

Fig. 3.

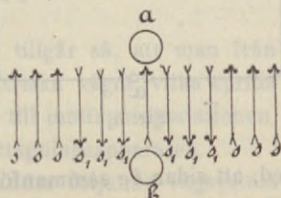

Fig. 4.

spänningarna, s, ha ej försvunnit, utan rört sig framåt i rymden åt alla håll, såsom fig. 4 antyder. Så svänger gnistan vidare fram och åter, för varje vändning givande upphov till nya, i motsatt riktning mot densamma riktade spänningar.

Man har givit dylika system av elektriska spänningar namnet elektriska vågor och därvid väl närmast tänkt på en jämförelse med de små vågor, som uppkomma på en jämn vattenyta, när man kastar en sten mot densamma. Runt kring den punkt på vattenytan, där den träffas av stenen, uppstå ju då ringformiga vågor, vilka röra sig utåt åt alla håll. Vid de elektriska vågorna spelar gnistan stenens roll, medan spänningarna, som ömsom äro riktade åt ett, ömsom åt motsatt håll, motsvara vattenvågorna, som ömsom äro fördjupningar, ömsom upphöjningar på vattenytan. Dessa elektriska vågor sprida sig åt alla håll med samma hastighet som ljuset, d. v. s. med en hastighet av omkring 300,000 km. i sekunden. Att de och ljuset ha samma hastighet beror på, att ljuset är ett med dem mycket nära besläktat fenomen.

De elektriska vågorna äro emellertid osynliga och inverka ej direkt på något av våra sinnen, utan för att kunna iakttaga dem fordras särskilda apparater.

Man lärde känna dylika vågor under senare hälften av förra århundradet. Det instrument, resonatorn, med

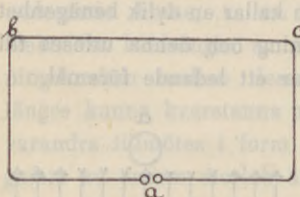

Fig. 5.

vars tillhjälp man att börja med iakttog dem, bestod av en metalltråd, böjd såsom fig. 5 utvisar, så att vid *a* ett mycket kort avbrott i den metalliska ledningen bildades. När så elektriska vågor träffade resonatorn, och denna hölls i sådan

led, att sidan *bc* sammanföll med de elektriska spänningarnas riktning, uppväckte dessa elektriska strömmar i densamma,

vilka vid *a* gävo upphov till små gnistor. Denna apparat var emellertid föga känslig och kunde därför användas endast i närheten av den gnista, som gav upphov till vågorna, emedan dessa naturligtvis försvagades i den mån de avlägsnade sig från gnistan. Till följd därav blevo gnistorna i resonatorn ofta så svaga, att de blott i mörker kunde iakttagas.

Snart erhöill man emellertid ett mycket känsligt instrument för upptäckandet av elektriska vågor, i det man använde sig av en märkvärdig egenskap hos dem, för vilken vi nu skola redogöra.

Om tvenne metalltrådar eller andra ledare läggas med ändarna blott helt lätt berörande varandra, har en elektrisk ström ganska svårt att gå över från den ena av dem till den andra. De göra nämligen vid själva beröringsstället ett stort motstånd mot strömmen. Träffas de emellertid av elektriska vågor, som i dem uppväcka hastigt fram- och återsvingande strömmar, blir detta motstånd plötsligt betydligt förminskat, och det är på denna vågornas inverkan instrumentet i fråga i alla dess olika konstruktioner grundar sig. Detta instruments, kohärerns, känslighet möjliggjorde påvisandet av elektriska vågor även på mycket stort avstånd från den dem alstrande gnistan och underlättade på så sätt även lösningen av problemet telegrafering utan tråd.

3. Avsändningsapparaten.

Den trådlösa telegraferingen tillgår så, att man från avsändningsstationen utsänder elektriska vågor, vilka sprida sig åt alla håll och, då de nå fram till mottagningsstationen, där iakttagas med tillhjälp av mottagningsapparaten.

Genom att avsända på varandra följande vågsystem av olika varaktighet kan man, kombinerande dessa på olika

sätt, telegrafera från en ort till en annan olika bokstavs-
tecken, samt naturligtvis då även ord och meningar.

Avsändningsapparatens uppgift är att åstadkomma till-
räckligt kraftiga elektriska vågor. Härför erfordras att börja
med en kraftig elektricitetskälla, varför man i allmänhet
såsom sådan begagnar sig av en dynamomaskin, *D* (fig. 6).
Denna alstrar en så kallad växelström i ledningen *abcdefghi*,
när telegrafnyckeln, *fe*, är nedtryckt. En dylik ström
kännetecknas av att den oupphörligt ändrar riktning. Ena
ögonblicket rör den sig åt ena, andra åt motsatta hållet,
och kan så kasta om riktning t. ex. 100—1000 gånger i
sekunden.

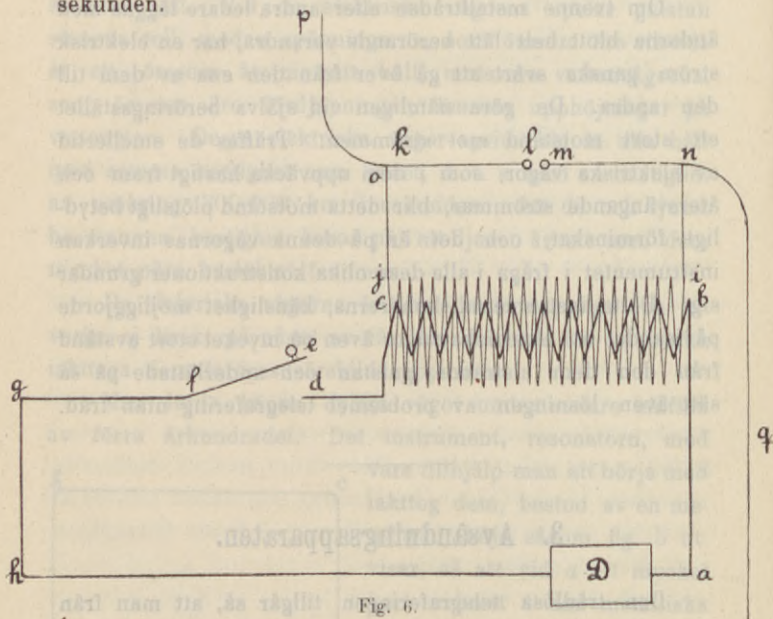

Fig. 6.

Telegrafnyckeln, *fe*, består av en kring punkten *f*
rörlig hävstång, vilken, då den ej vidröres, intager sitt å
fig. 6 tecknade läge. Den kan nedtryckas vid *e*, så att
denna ände av densamma kommer i beröring (kontakt) med

änden d av ledningstråden. När detta sker, kan den av dynamon alstrade strömmen framgå i ledningen, medan däremot, när nyckeln åter släppes, ledningen avbrytes mellan punkterna d och e . Strömmen kan då ej längre komma fram, utan måste ögonblickligen upphöra. Lika länge således, som nyckeln nedtryckes, lika länge går en växelström genom ledningen $a-h$.

Denna ström har emellertid vanligen för låg spänning för att direkt kunna giva upphov till gnistor av för ändamålet lämplig styrka, varför den får genomgå en s. k. transformator, i vilken den alstrar en tillräckligt högspänd ström. Transformatorn består av tvenne rullar av isolerad ledningstråd. Den ena, den primära, är inkopplad mellan punkterna b och c och består av grov tråd, lindad blott ett mindre antal varv. Denna genomflytes av den i dynamon alstrade strömmen. Den andra rullen, den sekundära, är lindad hundrafalt flera varv än den förra samt omkring denna och består av betydligt finare tråd.

När strömmen slutas i den primära rullen, uppväcks därigenom i den sekundära en åt motsatt håll riktad induktionsström. För varje gång den primära strömmen ändrar riktning, ger den ånyo upphov till nya induktionsströmmar i den sekundära rullen, och dessa strömmar äro, beroende på den sekundära rullens mångfalt större varvantal, av mångfalt högre spänning än den primära, varför de ock äro lämpligare att bilda gnistor.

Om således den primära strömmen, när den framgår från b till c , ger upphov till en högspänd induktionsström i riktningen j till i , fortsätter denna genom ledningstråden $i n m$ till metallkulan m , från vilken den i form av en gnista springer över till metallkulan l . Så ändrar den primära strömmen riktning. Härigenom alstras en induktionsström från i till j , som över k fortsätter till l , varifrån den som en gnista hoppar över till m . På så sätt uppstå, så länge telegrafnyckeln fe nedtryckes, gnistor mellan kulorna l och m .

De elektriska vågor en gnista alstrar äro naturligtvis till sin styrka beroende av, huru lång och kraftig gnistan själv är. På grund av rent praktiska skäl kan man emellertid ej framställa gnistor av mer än en viss maximumlängd, men för att i alla fall öka gnistans vågbildande effekt, använder man sig av den så kallade luftledningen. Denna består av en metalltråd *op*, förenad med avsändningsapparaten vid *o*, såsom på figuren synes, varifrån den stiger upp till väders till en höjd av ibland mer än 100 meter. När nu en gnista hoppar över från *m* till *l*, fortsätter den elektricitetsmängd, som gnistan utgöres av, vidare utefter luftledningen till dennas topp. Kommen dit, studsar den liksom tillbaka samt hoppar så över från *l* till *m*. Här vänder den delvis åter till *l* uppreparande samma förlopp för att slutligen, efter ett antal dylika svängningar, genom jordledningen *nq* ha helt och hållet förts över till jorden. Nästa gnista förhåller sig på samma sätt, vadan, så länge gnistor springa över mellan kulorna *l* och *m*, d. v. s. så länge telegrafnyckeln *fe* nedtryckes, elektricitetsmängder komma att svänga upp och ned i luftledningen. Dessa elektriska svängningar är det som ge upphov till de elektriska vågorna, vilka sprida sig åt alla håll med en hastighet av omkring 300,000 km. i sekunden, en hastighet, som är så stor, jämförd med avstånden på vår jord, att vi utan något märkbart fel kunna antaga, att vågorna, i samma ögonblick de alstras vid avsändningsstationen, redan äro framme vid mottagningsstationen.

4. Mottagningsapparaten.

Innan vi se till, huru mottagningsapparaten olika delar äro kombinerade med varandra, torde vara skäl först antyda, huru de viktigaste av dem äro konstruerade.

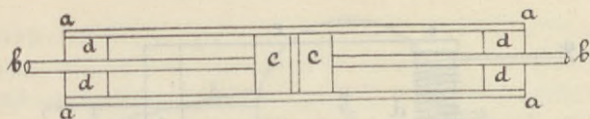

Fig. 7.

En konstruktion av kohären åskådliggöres av fig. 7, som föreställer densamma sedd i genomskärning. *a, a* är ett glasrör, vilket i ändarna är igensatt med propparna *d, d*. Genom dessa äro metalltrådarna *b, b* instuckna, som sluta med var sin runda, rörets hela vidd upptagande metallkolv *c, c*. Avståndet mellan dessa metallkolvar är ungefär 1 mm. och mellanrummet mellan dem är delvis fyllt med nickelfilspån. Detta filspån består av en mängd små metallfittor, som naturligtvis blott helt lätt beröra varandra. Det gör då, såsom ovan nämnts, stort motstånd mot en elektrisk ströms genomgång. När det så träffas av elektriska vågor, eller, vilket är detsamma, när hastigt växlande elektriska svängningar genomlöpa detsamma, blir ögonblickligen nickelspånets motstånd starkt förminskat, varför en elektrisk ström då lätt kan genomgå detsamma.

Vid försök med kohärer måste man emellertid använda endast svaga strömkällor, t. ex. ett vanligt ringlednings-element, enär en kraftigare, även när nickelspån ej röner inverkan av elektriska vågor, kan sända en ström av alltför märkbar styrka genom detsamma. Härav blir följden, att den ström, som genomgår kohären, även när vågorna göra den jämförelsevis väl ledande, i alla fall är mycket svag, så att man direkt med densamma ej gärna kan sätta t. ex. en vanlig telegramskrivningsapparat i verksamhet. För att då medelst denna svaga ström utlösa en kraftigare användes ett s. k. relä (relais).

En enkel konstruktion av ett sådant visar fig. 8. *a* är en platta av trä eller något annat oledande ämne. *b* är en vid densamma fastgjord liten ständare av metall vid vars övre ände en vek metallfjäder, *c*, är fästad, som i sin

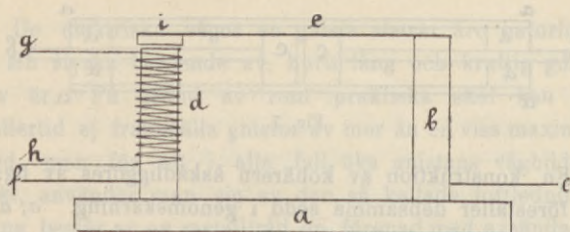

Fig. 8.

andra ände uppbär en liten platta av smidesjärn, *i*. *d* är en i träplattan fastgjord ständare av smidesjärn, vilkens höjd är så avpassad, att dess övre ände befinner sig ungefär 1 mm. under plattan *i*. Kring *d* är en isolerad ledningstråd upplindad några hundra varv. Denna ledningstråds ändar äro *g* och *h*. *e* och *f* äro ledningstrådar tillhörande den strömkrets, i vilken telegrams skrivningsapparaten är inkopplad, och vilken erhåller ström från ett av flera element bestående batteri.

Om ingen ström genomgår trådlindningen *g*—*h*, kan ej någon ström passera från *e* till *f*, då, såsom på figuren synes, ett avbrott i ledningen finnes mellan *i* och *d*. I samma ögonblick däremot, som en, om ock mycket svag ström genomgår lindningen *g*—*h*, gör denna järnkärnan *d* magnetisk, plattan *i* drages då mot *d*, varigenom avbrottet mellan *i* och *d* försvinner. En elektrisk ström kan då passera från *e* genom *b*, *c*, *i*, *d* till *f* och därifrån vidare. I samma ögonblick däremot, som strömmen i *g*—*h* upphör, försvinner magnetismen i *d*. Fjäders *c* intager då sitt å fig. tecknade läge och avbrottet *i*—*d* i ledningen uppstår ånyo. Strömmen från *e* till *f* kan då ej längre komma fram, utan måste även den upphöra. På detta sätt kan medelst ett relä en mycket svag ström sluta en kraftigare, vilken varar alldeles lika länge som den svagare.

Den telegrams skrivningsapparat, som oftast användes, åskådliggöres av fig. 9. Den består av en kring punkten *h*

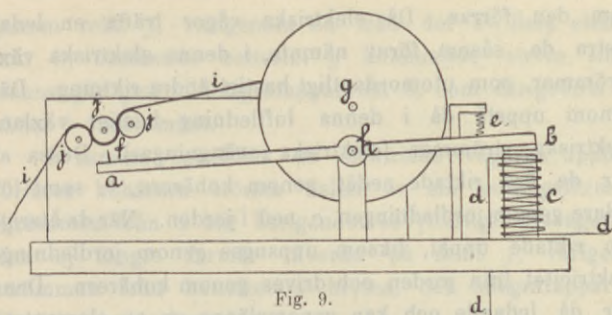

Fig. 9.

rörlig hävstång, *ab*, som vid *b* är försedd med en liten platta av smidesjärn. *c* är en elektromagnet, d. v. s. en liten stav av smidesjärn, kring vilken den isolerade lednings-tråden, *d*, är lindad ett stort antal varv. Hävstången *ab* hålles i sitt på figuren tecknade läge av spiralfjädern *e*. När en elektrisk ström genomgår tråden *d*, blir elektromagnetens järnkärna magnetisk, varigenom den med järnplattan försedda änden *b* av magneten drages nedåt. Härigenom föres dess andra ände, *a*, uppåt. Denna är försedd med ett litet ritstift, *f*, som då tryckes mot en pappersremsa, *i*, vilken av ett urverk medelst rullarna *j, j*, med jämn hastighet drages förbi detsamma från hjulet *g*, på vilken den upplindats. Ritstiftet ritas då en linje på pappersremsan.

När däremot strömmen i tråden *d* upphör, försvinner elektromagnetens magnetism och fjädern *e* återför hävstången i dess förra läge, varigenom skrivstiftet drages tillbaka från pappersremsan. Ju längre således strömmen varar, desto längre blir det på pappersremsan ritade strecket.

Vi övergå nu till att studera huru dessa instrument skola förenas till en mottagningsapparat för trådlös telegrafering.

När de från avsändningsstationen utsända elektriska vågorna nå mottagningsstationen, träffa de där på dennas luftledning *a* (fig. 10), vilken är av samma beskaffenhet,

som den förras. Då elektriska vågor träffa en ledare, alstra de, såsom förut nämnts, i denna elektriska växelströmmar, som utomordentligt hastigt ändra riktning. Därigenom uppstå då i denna luftledning hastigt växlande elektriska strömmar (elektriska svängningar). Dessa slå, när de äro riktade nedåt, genom kohärern, *b*, samt löpa vidare genom jordledningen, *c*, ned i jorden. När de återigen äro riktade uppåt, liksom uppsuges genom jordledningen electricitet från jorden och drives genom kohärern. Denna blir då ledande och kan genomsläppa en av elementet *d* alstrad ström.

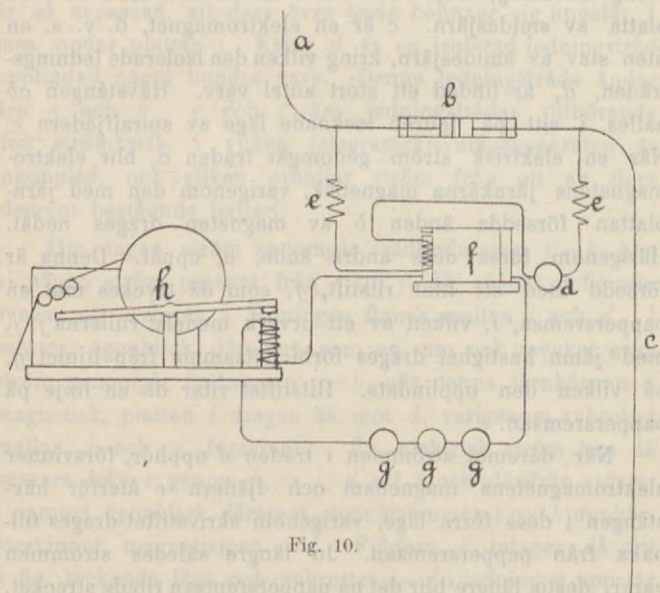

Fig. 10.

För att icke de av vågorna i luftledningen alstrade svängningarna, i stället för att gå genom kohärern, skola taga vägen förbi densamma genom denna ströms ledningstrådar, äro dessa vid *e*, *e* försedda med så kallade självinduktionsrullar, för vilkas verkningssätt längre fram skall redogöras.

Den från elementet *d* kommande strömmen går vidare

genom relät *f*, varigenom en från det av flera element (här 3) bestående batteriet *g* kommande ström slutes. Denna går genom telegrafapparaten *h*, som därigenom försättes i verksamhet.

I samma ögonblick de elektriska vågorna upphöra, förlorar kohärern största delen av sin ledningsförmåga. Strömmen från *d* blir härigenom så ytterligt försvagad, att den ej längre förmår inverka på relät *f*, varigenom strömmen från batteriet *g* brytes, och telegrafapparaten försättes ur verksamhet.

Sålunda kommer, så länge de elektriska vågorna uppfångas av mottagningsstationens luftledning, d. v. s. så länge de alstras vid avsändningsstationen, den förra stationens telegrafapparat att rita ett streck på en pappersremsa. Av dylika streck, korta och långa, har man bildat ett alfabet, vari t. ex. *a* är — — —, *b* = — — — — —, *c* = — — — — — o. s. v. Användande sig härav kan man på ovan antytt sätt sända meddelanden från en ort till en annan medelst trådlös telegraf.

Får nickelspännet i kohärern vara orubbat, bibehåller detsamma, så snart elektriska vågor inverkat därpå, sin ledande förmåga oförändrad, även efter det att dessa upphört. För att det oaktat dess ledningsförmåga må så gott som upphöra samtidigt med vågorna, brukar man medelst en liten skakapparat av en eller annan konstruktion hålla metallspänen i oavbruten rörelse.

En självinduktionsrulle består av fin isolerad lednings-tråd, som är upplindad ett mycket stort antal varv kring en rulle av t. ex. trä. När en ström slutes genom en dylik ledning, uppväcker varje strömvarv i bredvidliggande varv av ledningen induktionsströmmar i motsatt riktning. Dessa försvaga naturligtvis strömstyrkan i hög grad, och det kan därför dröja en god stund, innan strömmen uppnått full styrka. Skall en växelström genomgå en dylik självinduktionsrulle, hinner den ej nå full styrka, innan den

växlar riktning, och detta så mycket mindre, ju hastigare strömväxlingarna följa på varandra. Så hastigt växlande strömmar, som de av elektriska vågor alstrade elektriska svängningarna, bli därför alls ej genomsläppta av en självinduktionsrulle.

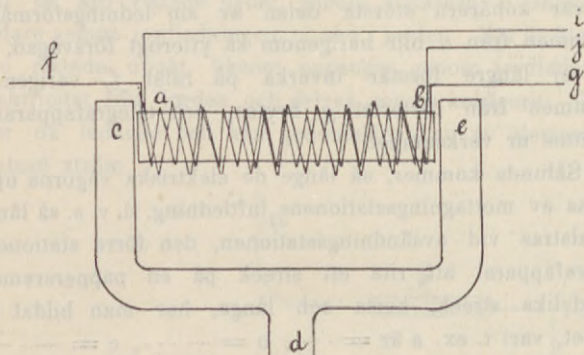

Fig. 11.

En apparat (fig. 11) som stundom får ersätta kohärern, grundar sig på de elektriska vågornas inverkan på järns magnetiska egenskaper.

Som bekant strävar en magnet, om den får fritt röra sig, att inställa sig med sin ena ände riktad mot norr, sin andra mot söder. (Härav dess användning i kompassen.) Dessa båda magnetens ändrar kallas dess nordpol och dess sydpol. Placeras mellan polerna, *c*, *e*, av en magnet en stav av smidesjärn, *ab*, blir denna genom magnetens inflytande (magnetisk influens) magnetisk, och detta på så sätt, att, om *c* är magnetens nord- och *e* dess sydpol, *a* blir sydpol och *b* nordpol hos järnstaven.

Om vidare magneten vrides kring sin axel, *d*, försvagas järnstavens magnetism, när magnetens poler avlägsna sig från ändarna *a*, *b*, av staven, samt tilltar åter i styrka när de närma sig desamma, så att, när magneten vridits $\frac{1}{4}$ varv, stavens ändrar äro omagnetiska, och när den vridit

sig $\frac{1}{2}$ varv, magnetismen i staven åter nått sin största styrka, men med polerna omkastade.

Magneten åstadkommer således, då den kringvrides, att de i järnstaven uppväckta magnetiska krafterna oavbrutet förändra sig till styrka och för varje halvt varv ändra riktning.

En järnstav gör emellertid alltid ett visst motstånd mot magnetisering, varav följden blir, att i detta fall den rörliga magnetens inverkan på staven något försenas (magnetisk hysteresis). Järnstavens magnetism blir därför kraftigast, strax efter det att magnetens poler passerat förbi dess ändar, och försvinner likaledes något senare, än den enligt föregående utredning borde göra.

Kring järnstaven är lindad den isolerade ledningstråden *f*, *g*, vars ena ända, *g*, är förenad med en luftledning, medan den andra, *f*, står i ledande förbindelse med jorden.

Om nu, under det magneten *ce* sakta kringvrides, av elektriska vågor alstrade, tråden *fg* genomlöpande elektriska svängningar cirkulera kring järnstaven, minskas genom dessas inverkan plötsligt dennas hysteresis, varav följden blir, att styrkan hos dess magnetism plötsligt förändras.

Liksom man kan alstra en magnet genom att låta elektriska strömmar cirkulera runt en järn- eller stålstav, verkar en magnet, som om den vore kringfluten av dylika strömmar.

Ovan omnämnda plötsliga ändring i järnstavens magnetiska tillstånd verkar därför på samma sätt, som om den vore kringfluten av en elektrisk ström, vars styrka hastigt ändrades.

i, *j* är en fin isolerad ledningstråd, som i ett stort antal varv är upplindad kring järnstängens. När nu ett dylikt »ryck» i stavens magnetism inträffar, kommer däri-genom att i tråden *i*, *j* alstras en induktionsström. Denna ledes till en telefonlur, i vilken den ger sig tillkänna medelst en knäppning.

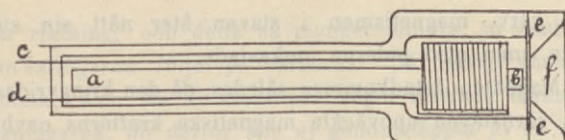

Fig. 12.

Telefonluren, sedd i genomskärning i fig. 12, består av en magnet, *ab*, kring vars ena ände *b* en isolerad ledningstråd *cd* är upplindad ett stort antal varv. Nära framför änden *b* av magneten befinner sig en vid sin omkrets fastgjord, cirkelrund, ytterst tunn skiva (membran) av järn, vilken naturligtvis av magneten drages med en viss kraft. När genom tråden *cd* en ström slutes, kommer denna, allt efter som den går i samma eller motsatt led som de strömmar, man, som ovan nämnts, kan tänka sig, magnetismen bestå av att plötsligt förstärka eller försvaga magneten. Härigenom kommer skivan *c* att hastigt ryckas mot eller släppas från magneten, varvid den giver den kringliggande luften en stöt. Denna uppfattas av ett öra, som hålles mot ljudtratten *f*, såsom en knäppning.

Vid användandet av denna apparat anmäla de elektriska vågorna sin närvaro genom att alstra en knäppning i en telefonlur. Telegrammet måste således här »avlyssnas».

De här ovan beskrivna metoderna för trådlös telegrafering utgöra blott uppfinningens allmännaste drag. Att redogöra för de olika trådlösa telegrafsystemens snart sagt otaliga sinnrika detaljanordningar ligger utom ramen för ett litet häfte som detta.

5. Avstämnda luftledningar.

Bland de olägenheter, som vidlåda de trådlösa telegrafsystemen, är väl svårigheten att hindra obehöriga stationer

att uppsnappa telegrammen, den, på vars undanrödjande man mest arbetar.

De elektriska vågorna utgå ju nämligen åt alla håll från avsändningsstationen, och nå därför i de flesta fall en mängd stationer, för vilka deras budskap ej är avsett. Det gäller således, huru man skall kunna förhindra, att dessas mottagningsapparater av vågorna sättas i verksamhet.

Låt oss, för att få inblick i frågan, närmare studera de elektriska vågorna. En elektrisk gnistas varaktighet är, som nämnts, en ytterst liten bråkdel av en sekund. Under denna tid svänger den fram och åter, men blir efter varje vändning allt svagare. De vågor den ger upphov till, bli då naturligtvis även de allt svagare, varför blott en bråkdel av gnistans samtliga svängningar alstra för trådlös telegrafering tillräckligt kraftiga vågor. Låt den tid gnistan ger upphov till vågor av dylik styrka vara $0,00001$ sekund, samt gnistorna följa på varandra med en hastighet av 1000 st. i sekunden. Vi kunna tänka oss de så alstrade vågorna åskådliggjorda genom fig. 13.

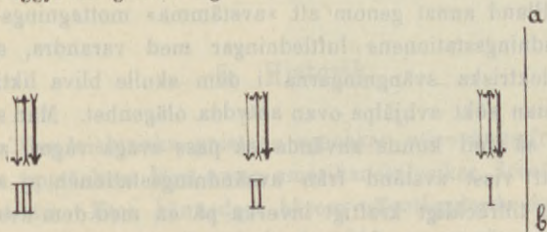

Fig. 13.

Pilarna föreställa de elektriska spänningar, varav vågorna bestå, och deras tjocklek utgör ett mått på deras styrka. Linjen ab är en luftledning till vilken vågorna ankomma, så att hela vågsystemet tänkes röra sig från vänster mot höger.

När de av första gnistan alstrade vågorna, I , nå luftledningen, uppväcka de däri först en kraftig svängning

från *a* till *b*, åtföljd av en svagare i motsatt och därefter en ännu svagare i samma riktning. Detta har försiggått på 0,00001 sekund. En tusendels sekund efter det vågorna *I* nådde fram, träffa de av nästa gnista alstrade vågorna, *II*, luftledningen och åstadkomma en liknande effekt och så undan för undan. Nu kunna vi tänka oss, att de elektriska svängningarna i luftledningen *ab* söka röra sig av och an i densamma med ett visst, av dess längd och konstruktion betingat, antal vändningar på tidsenheten.

Ett liknande fall erbjuder en vanlig gunga, som svänger fram och åter, då antalet svängningar, den på en viss tid utför, är beroende av de reps längd, vilka uppbära sittbrädet. Gungan sättes lättast i gång genom att man giver den, om även helt lätta, stötar i samma takt, varmed den själv vill svänga.

På samma sätt inträffar det för uppkomsten av elektriska svängningar i en luftledning gynnsammaste fallet, när de elektriska vågor, som alstra dem, ändra riktning i den takt, som betingas av luftledningens egenskaper.

Bland annat genom att »avstämma» mottagnings- och avsändningsstationens luftledningar med varandra, så att de elektriska svängningarna i dem skulle bliva liktidiga, har man sökt avhjälpa ovan antydda olägenhet. Man skulle ju i så fall kunna använda så pass svaga vågor, att de på ett visst avstånd från avsändningsstationen ej skulle kunna tillräckligt kraftigt inverka på en med dem avstämd luftledning.

Framgången härav var emellertid helt ringa, beroende just på de elektriska vågoras hastiga dämpning. Styrkan är hos vågorna inom varje grupp (fig. 12) starkt avtagande. Den första nedåt riktade spänningen i *I* är kraftig, de båda övriga allt svagare. Följden härav blir, att i luftledningen först uppstår en kraftig svängning nedåt, som själv fortsätter fram och åter, tills elektriciteten åter inträtt i jämvikt, oavsett om de båda svagare spänningarna i *I*

gå i samma takt som dessa eller ej. Ger man en gunga en kraftig stöt, svänger nog denna ävenledes vidare, om den också i otakt erhåller ett par svagare stötar.

De elektriska vågornas olika grupper följa dessutom på varandra med så stora mellanrum, att svängningarna i luftledningen, alstrade av grupp *I* redan haft god tid upphöra, innan grupp *II* når fram.

Deras verkan blir härigenom jämförlig med stötar på en gunga, som följa så långt efter varandra, att den hinner stanna efter varje stöt, innan den erhåller en ny.

Att i dylikt fall ej avsedd effekt kan åstadkommas endast genom luftledningarnas avstämning sinsemellan torde vara tydligt. Själva vågorna måste även ändras. Detta har nyligen lyckats, i det man medelst en metod, till sin art alltför invecklad att här beskrivas, erhållit elektriska vågor av jämn styrka och utan avbrott. Denna uppfinning torde komma att bli av stor betydelse för den trådlösa telegrafiens vidare utveckling.

6. Historik.

Den elektriska gnistans egenskap att svänga fram och åter upptäcktes först av en amerikansk fysiker, Josef Henry, år 1842. Utan kännedom härom offentliggjorde den tyske vetenskapsmannen Helmholtz år 1847 samma rön, medan år 1853 fenomenet av engelsmannen William Thomson (Lord Kelvin) fick sin förklaring. Genom engelsmännens Faraday, † 1867, och Maxwell, † 1879, forskningar grundlades läran om de elektriska vågorna, vilkas nära förväntskap med ljusstrålarna av den senare påvisades. Emellertid lyckades ej dessa att på experimentell väg ådagalägga riktigheten av sina forskningsresultat, utan blev detta förbehållet den unge tyske vetenskapsmannen Heinrich Rudolf Hertz, † 1894 i en

ålder av blott 36 år, som genom en rad glänsande försök år 1888 fastslog de Faraday-Maxwell'ska teoriernas riktighet, därvid begagnande sig av den av honom uppfunna resonatorn.

Ännu hade man dock ej kommit på den tanken, att de elektriska vågorna skulle kunna få någon användning i det praktiska livets tjänst. Visserligen fann en amerikansk vetenskapsman, D. E. Hughes år 1879 genom en händelse,

Marconi.

huru en elektrisk gnista kunde medelst ett till sitt verkningsätt om kohären påminnande instrument göra sig förnimbar på mer än 100 meters avstånd, men detta ansågs sakna varje praktisk betydelse.

Först år 1892 förklarade engelsmannen William Crookes att den praktiskt användbara lösningen av problemet telegrafering utan tråd efter all sannolikhet vore nära förestående. År 1894 ådagalade engelsmannen Lodge möjligheten att

med en av honom konstruerad kohärer upptäcka elektriska vågor på ett avstånd av 800 meter från den dem alstrande elektriska gnistan. Ryssen Popoff konstruerade år 1895 en apparat, som automatiskt inregistrerade elektriska urladdningar (åskslag o. d.) i atmosfären. Denne var den förste, som använde luftledning vid mottagningsapparaten.

Den, som först försåg även avsändningsapparaten med luftledning, var en ung italiensk student, Guglielmo Marconi.

Marconi studerade vid universitetet i Bologna elektriska vågor under professor Righis ledning. Han insåg dessa

vågors stora praktiska betydelse och företog en serie försök att med deras tillhjälp telegrafera utan tråd. Försöken slogo väl ut och den då 22-åriga Marconi reste år 1896 över till England för att där söka intressera en del framstående elektroteknici och vetenskapsmän för sin uppfinning.

Här blev han satt i tillfälle att i allt större skala fortsätta sina experiment. År 1898 lyckades han telegrafera på ett avstånd av 63 km., och våren 1899 kunde trådlösa budskap sändas över Engelska kanalen. I juni samma år hade avståndet vuxit till 413 km. och den

11 dec. år 1901 lyckades Marconi telegrafera över Atlanten, från Cornwall i England till Signal Hill på New Foundland. För att kunna telegrafera över ett så stort avstånd, omkring 4.000 km., fordras naturligtvis särdeles kraftiga apparater och särskilt storartade luftledningar.

Marconi lät vid detta sitt försök luftledningarna uppbäras av var sin jättestor drake och med tillhjälp av dessa »draksnören» avsändes och mottogs så det första trådlösa budskap som någonsin korsat Atlanten. Detta telegram var mycket anspråkslöst, bestod blott av bokstaven S (...) som »knackades av» på engelska kusten och mottogs på den amerikanska.

I Tyskland har den trådlösa telegrafien utvecklats av prof. Slaby jämte ingenjören v. Arco, av vilka den förstnämnde varit närvarande vid några av Marconis första

Axel Örling,
född i Stockholm 1870, bosatt i London.

försök. Andra märkesmän på den trådlösa telegrafiens område äro tysken Braun, svensken Orling och engelsmannen Armstrong, av vilka de båda senare upfunnit ett nytt trådlöst telegrafsystem, Armorsystemet.

Braun har särskilt sysselsatt sig med telegrafering med avstämda luftledning, varmed utom honom, även Marconi, Slaby och v. Arco experimenterat.

År 1906 lyckades dansken Poulsen framställa de i föregående kap. omnämnda elektriska vågorna utan dämpning och med framgång använda desamma i den trådlösa telegrafiens tjänst.

Såsom av det ovan anförda framgår, har problemet »trådlös telegrafi» först småningom funnit sin lösning, vilken, om ock naturligtvis långt ifrån slutgiltig, dock redan fört till så vackra resultat, att man nyligen kunnat upprätta regelbunden trådlös telegramutväxling mellan Europa och Amerika.

Det namn, som ständigt skall nämnas i samband med denna glänsande uppfinning, är Marconis. Om ock Marconi ej ensam skapat densamma är det dock hans oförvanskliga förtjänst, att han, under det andra mestadels blott framlade mer eller mindre lyckade förslag eller läto sig nöja med ett eller annat oftast nog så intressant försök, genom sitt energiska, målmedvetna arbete ådagalade de elektriska vågornas praktiska användbarhet i den trådlösa telegrafiens tjänst.

Den trådlösa telegrafien är som bekant redan i flitigt bruk, särskilt då det gäller att utbyta meddelanden med sjögående fartyg. De flesta nationers örlogsfartyg samt på längre trader gående passagerareångare äro utrustade med apparater för utväxling av trådlösa telegram. Helt nyligen, i oktober 1907, har, som ovan antytts, upprättats direkt trådlös förbindelse mellan Europa och Amerika.

För närvarande arbetas under högtryck på telegraferingshastighetens ökande samt på lösningen av frågan, huru man

skall hindra obehöriga apparater att uppsnappa för dem ej avsedda telegram.

Att söka förutsäga den trådlösa telegrafiens framtid är ett synnerligen vanskligt företag och tanken svindlar inför de oanade samfärdsomöjligheter densamma kan komma att realisera. Detta gäller i ännu högre grad användningen av elektriska vågor till andra ändamål från det redan delvis lösta problemet telefoning utan tråd till Teslas drömmar om trådlös kraftöverföring.

